fondată în 1895
bpt
serie nouă

tolstoi

sonata kreutzer •
părintele serghi • hagi-murad

L. N. TOLSTOI

SONATA KREUTZER ŞI ALTE POVESTIRI

Traduceri de:
CEZAR PETRESCU, S. RECEVSCHI,
ŞTEFANA VELISAR TEODOREANU ŞI MIHAIL CALMICU

Prefață şi Tabel Cronologic de
ION VASILE ŞERBAN

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI
1971
EDITURA MINERVA
BUCUREŞTI

CUPRINS

Prefață

Tabel Cronologic

Notă asupra ediției

SONATA KREUTZER

I
II
III
IV
V
VI
VII
VIII
IX
X
XI
XII
XIII
XIV
XV
XVI
XVII
XVIII
XIX
XX
XXI
XXII
XXIII
XXIV
XXV
XXVI

XXVII
XXVIII
Postfața autorului la Sonata Kreutzer
PĂRINTELE SERGHI
I
II
III
IV
V
VI
VII
VIII
HAGI-MURAD
I
II
III
IV
V
VI
VII
VIII
IX
X
XI
XII
XIII
XIV
XV
XVI
XVII
XVIII
XIX
XX
XXI
XXII
XXIII
XXIV
XXV

Prefață

Lev Tolstoi a fost cel mai complicat dintre oamenii mari ai secolului al XIX-lea.

MAXIM GORKI

La începutul secolului nostru, într-un loc împădurit al guberniei Tula, din imensul imperiu țarist, putred şi obosit de frământări şi nelinişti, înăbuşit de închisori şi zdruncinat de revoluționari, călcat în picioare de ohrana dură a stăpânitorilor, exaltat de visurile nelumeşti ale sectanților vizionari, ale iluminaților vagabonzi, împrăştiați pe toate drumurile unei Rusii anacronice, într-un loc care capătă nume *acum*, dincolo de granițele acestui pământ sufocat de incultură, de iobăgie, de lux şi de religie – la Iasnaia Poliana – se stingea un om şi se năştea un mit: Tolstoi.

Numele scriitorului s-a impus fără ezitările obişnuite începutului. Debutul de la revista *Sovremennik* a dezvăluit un prozator matur, cu un talent viguros, ale cărui maxime amplitudini se regăseau în capacitatea observației şi în finețea analizei psihologice.

Copilăria, *Adolescența*, *Tinerețea*, cărțile care l-au catapultat pe contele Tolstoi – studentul monden, moşierul reformator – în atenția vieții literare ruseşti de la Moscova şi Petersburg, erau pagini de autobiografie. Interesul lor venea din acuitatea privirii retrospective spre lumea densă a celor mai bogați ani ai omului; anii

de formare – fluizi şi evanescenți, plini de mister şi de iluzii, inundați de întrebări supreme şi fascinați de ferestrele tot mai mari ale orizontului, hrăniți cu speranța răspunsurilor definitive. Nikolenka Irteniev – personajul şi *alter-ego-ul* autorului – trăieşte în acest peisaj, exotic pentru ochii maturi ai omului de dincolo de țărmurile adolescenței. El va năzui chinuitor spre autoperfecționare, spre desăvârşire, mereu în căutarea unui ideal moral.

Acesta este şi destinul lui Tolstoi ca scriitor, ca om, ca gânditor. Capodoperele şi lucrările neterminate, anii de muncă şi tăcerile, violența criticii sociale şi smerenia comentariului evanghelic, crizele, marile incendii sufleteşti – toate se explică prin acest punct vulcanic al *naşterii* omului. Geneza justifică destinul, poate mai clar decât ne-o spun aparențele, mai exact decât se-ntâmplă în alte cazuri. Temperament dionisiac, tumultuos, statură masivă şi hotărâtă, dar în acelaşi timp cu nervii fragili, sensibilizați, cu o conştiință problematică, nemulțumită – destinul lui Tolstoi e contradictoriu, deseori incoerent, hărțuit de îndoieli, fisurat de rupturi, dar totdeauna pătimaş şi incandescent. Atracția lui stă deopotrivă în forță şi slăbiciune: de fiecare dată intensitatea e maximă, punctele limită sunt aproape fie că e vorba de pisc ori de abis.

Cum vom putea explica altfel locul romanului *Război şi pace*, al *Annei Karenina* alături de povestioarele multiplicate în milioane de exemplare *Stinge focul cât arde sub spuză* ori *Primul rachier?* Cum vom înțelege virulența glasului din *Nu pot tăcea* în acelaşi timp cu propozițiile din *Unde-i iubire, acolo e şi Dumnezeu?* Tolstoi îl va citi pe Shakespeare cu dezgust, îl va blama pe Beethoven, autorul *Simfoniei a IX-a,* şi îşi va renega propriile sale mari creații; gesturi extreme, hilare, neînțelese. Le explică numai combustia sufletului său devastat de căutări şi incertitudini amplificate de convulsiile unei societăți minată de contradicții

halucinante.

La şaizeci de ani de la moartea lui Tolstoi, admiratorii scriitorului şi adepții „tolstoismului” zidesc fiecare, pe alt soclu, o altă statuie. Şi. chiar dacă timpul: întăreşte bronzul scriitorului, a ne alătura cu o credință de partizanat uneia ori alteia din tabere, înseamnă să ne diminuăm obiectivitatea şi dimensiunile cunoaşterii. Marile romane şi „tolstoismul” aparțin în egală măsură aceluiaşi om. Statura de titan a lui Tolstoi are nevoie de perspectivă; miopia se exclude prin însăşi incompatibilitatea ei cu viziunea.

•

Noi toți am ieşit din *Mantaua* lui Gogol.

F. M. DOSTOIEVSKI

Realismul este un moment dintre cele mai fecunde şi mai reprezentative din istoria prozei. Ivit în Franța secolului al XIX-lea, într-o posteritate romantică „el va pleca de la oroarea de metafizică”, cum scrie Blaga, va renunța la transcenderea experienței şi – catalizat de pozitivism şi atmosfera scientistă, a veacului – se defineşte prin simțul acut al percepției realității. „Adevărul, asprul adevăr”, *motto*-ul romanului *Roşu şi Negru* este deviza noii mişcări. Dar spre deosebire de clasicism şi romantism, cultul adevărului se oficiază acum în templul „realității existente” şi nu al uneia care „ar trebui să fie”. Realiştii vor iscodi lumea îndrăgostiți şi scârbiți totodată de priveliştile ei; opera lor este imn şi pamflet în acelaşi timp, amândouă născute din iubirea de adevăr şi din luciditatea acestui amor.

Într-o Europă cucerită în întregime de noua mişcare, Rusia va fi – alături de Franța şi țările scandinave – una dintre marile puteri ale prozei realiste. În veacul trecut, literatura rusă a stat, fundamental, sub semnul

realismului şi al prozei; direcţia întregii ei dezvoltări este de la romantism la realism, de la poezie la proză. Idolul acestui secol literar, Puşkin, „cel mai mare eveniment în istoria Rusiei după domnia lui Petru cel Mare", va sintetiza această traiectorie în însăşi evoluţia operei lui: de la *Exegi monumentum* la *Povestirile lui Belkin*, de la *Fântâna din Bahcisarai* la *Fata căpitanului.* Ultimul volum, împreună cu romanul lui Lermontov *Un erou ai timpului nostru* marchează actul de naştere al prozei moderne ruse. Gogol va fi primul ei nume reprezentativ. Belinski îl va considera şef al „şcolii naturale", înţelegând prin „curentul gogolian" orientarea spre roman şi povestire a literaturii ruse, sensul cel mai propice de manifestare a realismului.

Lui Gogol, autorul nuvelei *Taras Bulba,* a „poemului *Suflete moarte* şi al acelei unice scrieri care e *Mantaua*, istoria literară i-a atribuit posteritatea „marelui realism rus, cea mai covârşitoare contribuţie a acestei literaturi la patrimoniul artei universale. Indiferent de unele inserţii romantice, de o perspectivă fantastă care depăşeşte realismul ortodox – opera gogoliană închide în ea premisele esenţiale ale epocii literare care vine.: atitudinea antiromantică, descripţia mediului şi moravurilor, interesul pentru detaliul prozaic, raţionalismul pozitivist regăsit în obiectivitate, simplitatea intrigii şi a stilului, analiza psihologică, tipicitatea caracterelor, preferinţa pentru actualitate.

Realismul rus va fi, în primul rând, seismograful timpului său, dăltuindu-şi profilul în oglinda veacului ce l-a născut. El îşi asumă sensul problematic al unei Rusii care acuză adevărate erupţii în planul conştiinţelor, smulse din inerţie ori intrate în derută. Accentul etic e consecinţa acestor stări de fapt, care implică răspunderi şi impun idealul angajării. De eşecul acestui ideal scriitorii ruşi vor încerca să se disculpe meditând la destinul Rusiei şi „inventând" filosofia istoriei. Apropierea de istoric şi perspectiva epopeică – prin

deplasarea interesului de la pitoresc şi excepțional spre esențial şi național – este pasul de la romantism la realism. Pe de altă parte, în viziunea demascatoare, în rechizitoriul aspru al societății, plusul realismului este intensitatea critică, atitudinea negativistă. În *Căpitanul de poştă* a lui Puşkin şi în *Mantaua* lui Gogol îşi are sorgintea „realismul milei", sintagmă care poate defini, în mod particular, literatura rusă. Compasiunea pentru cei umili, pentru „obidiți", vine la realiştii ruşi din interesul precumpănitor pentru destinele umanității, chiar în formele ei cele mai insignifiante.

Unitar în direcțiile lui fundamentale, realismul rus se regăseşte în ipostazele concrete ale unor personalități remarcabile. Aksakov, scriitor echilibrat, îndrăgostit de natură, e relevant prin acuratețea şi sobrietatea narațiunii. Proza lui Turgheniev transcrie întrebări existențiale profunde, accentuând eticismul într-un stil elegant, de luminozități puşkiniene. Scrisul de obiectivitate rece al lui Goncearov rămâne prin creația lui Oblomov, erou din galeria „sufletelor moarte". Pisemski, scriitor sincer, cu o putere de descripție remarcabilă, notează în pagini veriste meschinăria vieții moşierilor şi procesul dezagregării nobilimii. Foarte aproape de Gogol e Saltîkov-Scedrin, prozator satiric prin excelență. În dramaturgie numele reprezentativ e Ostrovski.

Deasupra tuturor, Dostoievski şi Tolstoi se impun prin profunzime şi grandoare, prin geniu, prin tensiunea unei proze tragice şi monumentale.

Primele romane ale lui Dostoievski *Oameni sărmani*, *Umiliți şi obidiți* sunt cărțile unei lumi mizere, plină de dureri şi vrednică de milă, o lume atât de bine cunoscută autorului. Impulsului autobiografic şi imperativului etic, anunțate aici, li se va subsuma întreaga lui operă. Începuturile scriitorului aparțin clar realismului, deşi nu exclud un romantism sentimental. Ele mai relevă o apropiere de creația gogoliană, care

merge uneori până la amănunt. Dar ochiul atent al lectorului va intui, dincolo de aparențe, originalitatea pregnantă a scrisului dostoievskian, împlinit mai târziu. *Amintiri din Casa morților* e un jurnal disimulat al anilor de muncă silnică şi de despotică suferință morală petrecuți. În închisorile țarismului; al anilor care au biciuit nervii sensibilității lui fragile. Crizele de epilepsie care vor urma, semnele unei obsedante eredități morbide, nu sunt decât reversul omenesc, terestru al unei crize morale care va spinteca printr-o ruptură atroce destinul scriitorului. *Însemnările din subterană* (1864), mărturisire de un cinic nihilism, e prefața unei alte epoci de creație în care gânditorul, dezorientat, se va dărui tragicei doctrine a suferinței; iar scriitorul, autorul marilor capodopere *Idiotul*, *Crimă şi pedeapsă, Frații Karamazov, Posedații,* va secătui puterile realismului, depăşindu-l şi revitalizându-l totodată. Cărțile lui cu oameni măcinați de disperări abisale, de vise şi halucinații care bântuie în teritoriile „subterane" ale conştiinței, rămân în planul realismului prin precizia şi minuțiozitatea descripției, prin acuitatea analistului. Dar mai totdeauna prin ele păşim dincolo de pământul cleios de mlaştina irespirabilă a suferinței omeneşti, rătăcitori pe tărâmurile de frig siberian ale chinului metafizic. Dramă realistă şi roman psihologic în aparență, *Crimă şi pedeapsă* e o tragedie religioasă şi un roman metafizic. Lumea capodoperelor dostoievskiene, plină de milă şi revoltă, de nedreptăți şi înălțare, nu mai lasă loc povestirilor triste cu „umiliți şi obidiți"; e o lume de prăbuşiri, de obsesii întrupată dintr-o imaginație morbidă, surescitată de chiar climatul istoric. Realismul secătuit de un geniu devine viabil prin însăşi experiența lui limită, cât şi prin roadele unei posterități fertile. Gide, Kafka, Faulkner sunt numai culmi ale uneia din direcțiile prozei moderne care pleacă din opera dostoievskiană.

Dacă Dostoievski a ajuns la marginile realismului,

depăşindu-l şi devansându-şi epoca, Tolstoi – celălalt mare rus al secolului al XIX-lea – i-a exploatat toate potenţele, i-a defrişat toate cărările posibile, i-a descoperit toate resursele, aducându-l la vârsta «matură, încoronându-l. Dar de pe pisc totdeauna ochiul vede dincolo de orizont şi fiecare răsărit colorează întâi crestele eterne. Tolstoi va fi şi el un ctitor al literaturii veacului XX.

•

În *Războiul şi pace* lumea se naşte şi trăieşte încă o dată.

TUDOR VIANU

Pentru a te integra unei literaturi care poartă semnăturile lui Stendhal, Balzac, Dickens, Flaubert, Maupassant, Ibsen, Dostoievski, integrarea fiind ea însăşi un test al valorii, trebuie să dispui de puterile tainice ale geniului. Opera tolstoiană, în întregul ei, mărturiseşte misterul omenesc al creaţiei. Tolstoi întruchipează, cel mai aproape de adevăr, ipostaza scriitorului-demiurg, tipul reprezentativ al realismului. El este – analogând vorbele unui critic francez – omul celei de-a şaptea zile a Facerii: asumându-şi puterile Dumnezeului care se odihnea, mai ambiţios şi mai nemulţumit de repaos ca acesta, el va crea o altă lume şi alţi oameni. Prin *Războiul şi pace*, capodoperă de netăgăduit, scriitorul rus împlineşte tendinţa spre *totalitate* a romanului realist, aducând posibilităţile de observaţie, de surprindere a detaliului în perspectiva largă a epopeii. *Războiul şi pace* va încununa o epocă şi va încorona un rege predestinat puterii: „Subiectul romanului – arată cu remarcabilă pregnanţă Vianu – este aici viaţa însăşi, mi numai războiul şi nu numai pacea, dar şi naşterea şi moartea, iubirea cu toate peripeţiile ei, existenţa la oraşe şi la ţară, atingerea

claselor sociale, vanitățile lumii înalte, umilința celor de jos, ambiția, trădarea, răutatea diabolică şi elanurile cele mai pure ale inimii, toate situațiile vieții, toate sentimentele, toate temperamentele, macrocosmosul existenței individuale şi sociale." *Război şi pace* naşte şi pune în mişcare o umanitate întreagă. Spre deosebire de Dostoievski, Tolstoi este regizorul unor uriaşe aglomerări, animatorul unor fresce imense pe care mişună sute de personaje. Eroul cărții este poporul. El se naşte din ipostaze episodice, respirând prin fiecare şi integrându-le pe fiecare într-un tot, printr-o cosmică putere centripetă. Existențele individuale îşi regăsesc destinul numai dincolo de statutul lor personal. Personalitățile, marii oameni care par a mişca benzile rulante ale istoriei, nu-şi acceptă menirea, contemplând rotația fatală a lumii. Dacă reținem pe Andrei Bolkonski, Pierre Bezuhov, Natașa Rostova, gestul este împotriva ordinii interioare a cărții; ol include neputința noastră, încercarea legitimă de a disloca angrenajul pentru a-i simți rând pe rând pulsațiile, spre a-i intui apoi vibrația originară.

Andrei Bolkonski şi Pierre Bezuhov, aceiaşi pătimaşi căutători de adevăr ca şi Irteniev ori Nehliudov, personajul din *Romanul unui moşier rus,* au altă vârstă, închipuind mai departe destinul scriitorului (în perspectiva autobiografică a operei tolstoiene, comună mai tuturor realiştilor). În ochii lor lucesc tot mai puține lumini. Experiențele sociale au eşuat, cele intime s-au năruit. Îi stăpâneşte o stare deprimantă, amară. Limanul mistic spre care se îndreaptă Andrei înainte de moarte e un eşec mascat. Neliniştea lui Pierre Bezuhov, mai acută, mai angoasată, pare a-şi găsi o soluție în acceptarea filosofiei lui Platon Karataev, această figură unică de țăran patriarhal, naiv şi fatalist. Noi ştim că nu e decât un *statu quo,* un eşec amânat; echilibrul imaginar al lui Tolstoi însuşi, preocupat de noile încercări de a-şi desăvârşi idealul social. Rezultatul? – o

altă deziluzie. Va scrie *Arma Karenina,* ultima „spovedanie" dinaintea crizei. Levin va demonstra iluzoriul echilibru al lui Bezuhov şi al scriitorului. El repetă experienţa lui Nehliudov la un diapazon mai dramatic, pentru că deja condiţiile sociale sunt altele. „La noi toate s-au răsturnat şi abia se rânduiesc din nou" spune o propoziţie din roman. Levin îşi face un ideal din ordonarea acestor schimbări prin „armonie şi comunitate de interese". El crede într-o „revoluţie fără sânge, o revoluţie uriaşă" în care moşierii şi ţăranii, singurele forţe pozitive ale societăţii, vor învinge sub steagul aceluiaşi ideal. Învins de propria-i utopie, Levin îşi va aduce visurile în plan moral. Căsnicia cu Kitty pare să repete acea atmosferă liniştitoare în care a crezut Pierre Bezuhov. Dar el va resimţi curând un gol chinuitor în care nu pot vieţui decât nemulţumirile. Iluzoriu se salvează prin mistica ţăranului patriarhal; dar noi ştim că Levin a capitulat, că echilibrul lui e în afara lumii noastre, împotriva ei şi de aceea fără sorţi de izbândă.

De altfel întreaga atmosferă din *Anna Karenina* e sumbră, prin ea adie umbroase vânturi pesimiste. Tragedia Annei este inevitabilă încă de la începutul romanului nu numai pentru că eroina va refuza onest şi sincer o morală nedreaptă, falsă, dar şi pentru că există o fatalitate a fiinţei ei dornică de iubire. Viaţa Annei e un dureros drum al patimilor căruia nu i se poate sustrage şi spre a cărei Golgotă urcă în disperare, dar şi cu luciditatea opţiunii. Ea caută un sens existenţial, dar societatea (şi nici Tolstoi de altfel) nu-i validează credinţa. Sfârşitul ei, singurul posibil, nu va fi acceptat ca o soluţie, ci interpretat ca o pedeapsă. Eşecul Annei este acelaşi cu al lui Nehliudov, Bolkonski ori Levin care, dacă n-ar fi apelat la compromisuri, ar fi trebuit să aleagă aceeaşi calc. Căci opţiunile lor se întâmplă într-un spaţiu în care poziţiile pozitive sunt excluse.

Anna Karenina trebuia să fie, iniţial, doar drama unei

femei „căzută în păcat. A devenit însă un roman social şi psihologic, construcție sobră în care toate mijloacele artistice concură la exprimarea adevărului vieții. El încheie o epocă în opera lui Tolstoi şi închide premisele relei care vine. Criza care începe în 1880 va fi o graniță. Tolstoi-gânditorul va impune scriitorului un pact dur, fără condiții: renegarea artei, a propriei creații. Operele care vor urma poartă în bine şi în rău urmele acestui unic şi de necrezut legământ. „Nu există în istoria omenirii – va scrie Gorki – un caz atât de trist, cel puțin nu-mi amintesc de niciun, alt artist, care să fi ajuns la convingerea că arta – cea mai frumoasă înfăptuire a omului – e un păcat." împotriva credinței lui, Tolstoi se va trăda, supraviețuind.

•

Înainte de acest conte nu a existat niciun mujic adevărat în literatură.

V. I. LENIN

Hotărârea lui Tolstoi – gest disperat chiar dacă viza un echilibru, dureros chiar dacă părea o izbăvire, deziluzionant în ciuda faptului că era închipuit din iluzii, nu este nicio enigmă şi niciun accident. Neînțeles, poate, în toate amănuntele şi consecințele lui, el rămâne explicabil; cauze intime ori exterioare personalității tolstoiene ni-l justifică.

Multe dintre ele, chiar dacă nu cele esențiale, se află în lumea din jurul lui, în Rusia de la jumătatea veacului trecut, pământ în convulsii, inundat de durere şi neputință, de revoltă anarhică şi de muțenie creştină; în Rusia claselor în dezagregare, a claselor în derută şi a claselor nenăscute – numai forțe opuse, dezmembrabile, care împingeau în impas orice năzuință pozitivă. „Tolstoi, va remarca cu acuitate Lenin, trăieşte într-o

epocă în care vechea Rusie putrezeşte.” După 1861, sub influența capitalismului, această veche, patriarhală Rusie a început să se destrame. Asistăm la o „rapidă, grea şi acută frângere a tuturor *temeliilor* vechi”. Cine – cât de puțin cumsecade, cât de puțin capabil să gândească, se întreabă unul dintre discipolii lui Lenin, V. A. Lunacearschi – mai putea să sprijine aceşti stâlpi vechi? Negativismul critic al realismului rus, de care am pomenit, îşi are originea în această stare de lucruri.

A critica înseamnă a Iovi, a distruge, a dărâma. Pe locul gol se instalează capitalismul, unul hrăpăreț care lovea în moşier, ca şi în țăran. Nimic bun nu se întrezărea fin această schimbare. „Cum să trăieşti?”, „Ce-i de făcut pentru binele Rusiei?”, rămâneau întrebări actuale pentru mai toată intelectualitatea rusă. Marii scriitori nu le-au găsit un răspuns şi nu întâmplător scrierile lor capătă tonalități depresive, pesimiste. În lipsa unui ideal energiile devin inerte şi demersul social al intelectualității eşuează: vor fi ori revoluționari fără victorie ca narodnicii, ori „revoluționari fără revoluție” ca Gogol, Dostoievski, Tolstoi. Din 1847 Gogol va propovădui utopia întoarcerii la viața patriarhală, la o armonie în numele lui Hristos şi al bisericii. În 1864 Dostoievski scrie *Însemnări din subterană*. În 1890 Tolstoi se va întreba ultimativ, cu titlul unei cărți „Şi atunci ce avem de făcut”?

Criza lui Tolstoi rămâne însă profund morală. Geneza ei se află în sufletul unui geniu disproporționat de vital, neomenos de sensibil, ale cărui aspirații spre divin au existat totdeauna încăpățânate, oscilante, pătimaşe, nesigure. „În timpul acestui an – nota în jurnal la 15 ani – răsfrânt asupra mea însumi, (...) aveam prezente în gând problemele abstracte ale destinului omului, a vieții viitoare, a nemuririi, a sufletului...” Eşecul reformatorului de la Iasnaia Poliana, întâlnirea cu mujicul-filozof Siutaev, strigătul în pustiu din *Nu mai pot tăcea* sunt numai catalizatorii unei explozii

predestinate. Lumea în care a trăit, obosită de propriile ei neliniști, n-a putut schimba un destin care i s-a suprapus, oglindind-o și nu modificând-o. Nonconformismul lui Tolstoi, critica deopotrivă a iobăgiei, a proprietății private și a civilizației, misticismul lui fără extaze, de „protestant ortodox", credința în iubire și în fraternitate aparțin în aceeași măsură, patriarhalei țărănimi ruse cu care s-a identificat fatal, din *Weltanschauung*-ul căreia s-a născut ideologia tolstoiană care, apoi, i-a devenit reprezentativă.

Toate iluziile și utopiile din care s-a format mitul lui Tolstoi sunt legate de starea specifică a țărănimii ruse. „Recunoașterea acestei necesități istorice – scrie Georg Lukacs – evident că nu le anihilează caracterul utopic-reacționar". Dar aceste necesități istorice „nu numai că nu împiedică marele realism al lui Tolstoi, ci – desigur într-un mod foarte contradictoriu – sunt legate de patosul său, de măreția și profunzimea sa."

•

Prietene, întoarce-te la literatură! Prietenul meu, tu, mare scriitor al pământului rus, ascultă-mi rugămintea.

I. S. TURGHENIEV

Criza de conștiință a lui Tolstoi este punctul culminant al unui îndelung și latent proces spiritual, pe care-l surprind *Confesiunile,* prima operă a acestei epoci. Este acel „drum al patimilor" întruchipat și de eroii lui, la capătul căruia scriitorul și gânditorul, mai ales, își caută o Golgotă și o „înviere". Renegându-și operele, Tolstoi renunță la literatură, „o exploatare meșteșugită, folositoare numai celor care o exercită și nefolositoare pentru popor". În locul acesteia el încearcă să-și definească crezul în cărți doctrinare, pe care le

răspândeşte în popor. Broşurile de propagandă, înfiinţarea editurii „Posrednik („Mediatorul") şi naşterea la Iasnaia Poliana a acelui straniu loc de pelerinaj, adevărată Mecca a nemulţumiţilor şi discipolilor noii credinţe, care visează instaurarea pe pământ a „împărăţiei Domnului", îi ocupau tot timpul. „Tolstoi a devenit sclavul ideilor sale", va observa Maxim Gorki.

Scriitorul din Tolstoi supravieţuieşte însă împotriva dorinţei gânditorului. El se implică în chiar activitatea acestuia, colaborare din caro se nasc „povestirile populare", simple parabole scrise pe înţelesul tuturor. Tolstoi mai compune acum, pentru a le opune spectacolelor de bâlci, câteva drame populare, încercări simpliste şi penibile. Scriitorul şi gânditorul sunt autorii acelui tratat, contradictoriu, de estetică, *Ce este arta*? în care observaţii sobre, utile sunt aşezate lângă propoziţii extreme: „Piară cultura, dar triumfe dreptatea". Studiul e un document, un jurnal al frământărilor lui Tolstoi: „Bucuria estetică este de natură inferioară, (...) satisfacţia totală nu o dă decât binele", el se opune cu violenţă polemică artei moderne care „stârneşte depravarea"; pentru Tolstoi arta este sluga religiei şi a moralei, singurul ei scop fiind realizarea „unităţii fraterne a tuturor oamenilor".

Literatura de după 1830 va suferi influenţa acestor discriminări teoretice. Sensul etic al scrisului tolstoian, prezent şi în cele mai bune opere, capătă acum alte proporţii şi are alte consecinţe, eşuând deseori prin tezism, coborând de la expresiv la didactic, înlocuind metafora cu argumentele.

Împins pe drumuri lăturalnice de comandamentele unei gândiri absolutizante, scrisul lui Tolstoi va evada din constrângeri, devenind, deseori, el însuşi. Dintre dramele populare, spre exemplu, *Puterea întunericului* îşi va câştiga dreptul la posteritate: dincolo de apologia rânduielilor patriarhale, de finalul palid al „iluminării lui religioase, reţinem măiestria stilului, forţa investigaţiei

psihologice.

Mai pregnant vom regăsi calitățile observatorului realist– nuanțările subtile ale spiritului analitic, amestecul de elan vital şi sensibilitate maladivă, de gust rafinat şi simplitate – în acele opere care mi se pot desprinde nici cum de tragicele frământări ale scriitorului *şi* pe care acestea le asuma şi le mărturisesc. Trădându-i intențiile şi „directivele", ele îşi câştigă existența literară sublimând suferința unui suflet traumatizat, înregistrând ecourile asprelor încleştări ale scriitorului cu gânditorul şi ale omului cu el însuşi, *Învierea* – ultimul roman şi operă considerată reprezentativă pentru ultima epocă de creație – trebuia să fie doar o predică împotriva răului, apologia autoperfecționării morale, o traducere în „poveste a preceptului biblic „Căutați împărăția Domnului şi dreptatea Lui şi toate celelalte se vor adăuga vouă". El devine, însă, tabloul Rusiei de la sfârşitul veacului cu luxul, bogăția, minciuna şi falsitatea claselor dominante, cu venalitatea birocrației, cu arbitrariul justiției, cu lupta revoluționarilor etc. Dincolo de dezbaterea filosofică şi etica propovăduită trăieşte o lume diversă, o galerie de portrete de recunoscută forță plastică. Dincolo de realismul evanghelic, există subtilitatea montajului compozițional, plin de contraste. Dincolo de accentul tragic al intrigii, intuim chipul crispat al lui Tolstoi însuşi. „Am citit-o şi am încremenit– mărturiseşte Cehov. Întreaga carte este scrisă de un om îngrozit de moarte, care se înşală pe sine, înşală pe alții şi îşi caută sprijin în citate din *Sfânta Scriptură."* Propozițiile lui Cehov pot fi motto-ul întregii literaturi de după 1860.

În afara *Învierii*, Tolstoi scrie numai nuvele şi povestiri, ca în anii începutului. (Este şi o preocupare dominantă în epocă, atestată de interesul pentru genul scurt al noii generații: Cehov, Bunin, Gorki, Andreev). Dar translația nu se face pasiv; literatura de acum, aflată sub alte orizonturi, capătă accente noi. Eticismul

o caracterizează cel mai exact şi el implică cele mai importante consecinţe.

Tendinţele moralizatoare la care sunt supuse, în general, aceste creaţii fac ca observaţia scriitorului să nu mai aibă obiectivitatea rece şi distantă a romancierului. Părăsindu-şi detaşarea demiurgi că, scriitorul lasă să transpară în text propria-i intervenţie; nu-şi ascunde aprecierea subiectivă asupra personajelor, unghiul de vedere tendenţios asupra acţiunilor. Nişte distincţii sunt, totuşi, posibile. Dacă micile povestiri *Stăpân şi slugă*, *După bal, Diavolul*, *Ceresc şi pământesc, Bancnota falsă* etc. rămân, în bună parte, anchilozate în mrejele tezei şi spaţiul lor îngust nu permite materiei să ascundă realismul evanghelic, afirmat de scriitor, nuvelele, micile romane depăşesc contradicţiile teziste. Mai exact le înglobează structurii lor interioare, dându-le un accent pozitiv (în plan literar). Astfel fiecare dintre ele păstrează atributele *cosmetice* ale unei lumi. Ele sunt nişte structuri codificate printr-o idee care este tocmai sensul moral, preceptul biblic propus de scriitor. În interiorul acestui spaţiu închis realismul e viguros, observaţia obiectivă. Personajele sunt adevărate, verosimile pentru spaţiul în care s-au născut şi de care s-au ataşat.

Observăm o întoarcere a lui Tolstoi la influenţa din tinereţe: Stendhal; sincronizarea se face însă pe alte coordonate. „Romanele – scrie Albérès într-o propoziţie despre scriitorul francez şi pe care o socotim relevantă pentru Tolstoi – folosind ca substanţă primordială experienţele omeneşti… propuneau pe nesimţite un alt soi de tenacitate şi de noblеţe: a crede că scopul omului este de a se şlefui şi de a-şi domina viaţa, nu de a o cuceri şi stăpâni.” Doar că în aceste romane ale „reflexiunii morale” exigenţa lui Stendhal e una laică, pe când la Tolstoi vom întâlni o exigenţa mistică. Există aici, desigur, un punct de vedere al autorului (exigenţa religioasă), însă înserat universului propus, încadrat –

cu rang de categorie – într-o *simili-lume* (cu un termen blagian cunoscut). Subiectivizarea nu există decât în raport cu exteriorul; subiectivismul, în acest sens, nu mai este al autorului, ci al lectorului care-i refuză operei posibilitatea unei existențe autonome, *pentru sine.* Judecând-o exclusiv din perspectivii hegelianului *pentru noi*, lectorul amintit poate acuza falsitatea unei concepții, neverosimilitatea unei teze. E prea puțin important, însă, pentru viziunea operei, cât de adevărat ori eronat (din punctul *nostru* de vedere) este felul în care personajul își justifică destinul. Concepția lui Tolstoi asupra condiției umane poate fi falsă, inacceptabilă pentru noi; ea rămâne adevărată, coerentă *pentru sine*. Nu întâmplător în aceste creații interesul cade pe mișcările interioare, pe simetria planurilor, pe o veracitate intrinsecă.

Noutatea în plan artistic este revelatoare. Tolstoi preferă acum structura concentrată şi dramatică întinselor spații epopeice, aducând romanescul mai aproape de condiția lui. „El, observă Georg Lukacs, tinde tot mai mult spre înfățișarea marilor catastrofe, a cotiturilor tragic exacerbate a destinelor omeneşti, păstrând însă şi aici amploarea cadrului şi tratarea amănunțită a tuturor motivelor interioare de mişcare, o modalitate profund epică." Spațiul mai puțin întins al acestor scrieri, arhitectura lor densă şi laconică, poate fi explicabilă tot prin realism şi justificabilă pentru el. „... Tolstoi – îl citățm tot pe Lukacs – se apropie de forma de compoziție a lui Balzac. Nu în sensul unei înrâuriri literar-stilistice, ci pentru că din realitatea pe care amândoi au trăit-o, ca şi după felul în care au trăit-o ei, trebuie să se nască asemenea forme cu necesitatea interioară."

Dacă nu putem vorbi de o evoluție de la *Război şi pace* la *Moartea lui Ivan Ilici*, putem să acceptăm, în orice caz, ideea a doua ipostaze în care forța geniului tolstoian devine maximă. Marile romane au respirație

homerică, au spațiul întinsului oceanic, în a cărui imensă oglindă lumea se regăseşte sub bolta catedralei cosmice; nuvelele „stilului târziu”, oglinzi mărunte şi limpezi de lacuri muntoase, închid în ele zbuciumul teluric al vulcanului prin caro s-au ivit. În transparența scriiturii ultimelor creații ale lui Tolstoi, s-au decantat suferințele neîmplinitelor lui nelinişti.

Criza tolstoiană din 1880 n-a adus calmul şi echilibrul aşteptat. Dar această aparentă neşansă a fost însăşi salvarea scriitorului. Tolstoi, inconştient, a recunoscut-o: „Mă sfâşie emoțiile, mă zvârcolesc şi lupt moralmente şi sufăr; dar îi mulțumesc lui Dumnezeu pentru starea asta.” El îşi asumă lucid calvarul suferinței morale, fără însă ca acceptându-şi destinul să-l poată şi domina. Pentru că neliniştile lui existențiale nu aparțin unui conflict între *eu* şi un *ce* exterior, de dincolo de ființă, indiferent de ipostazierile lui concrete: nedreptate socială pentru un predicator al dreptății, rău pentru un doctrinar al binelui, biserica pentru un preot al idealului creştin primitiv. Conflictul aparține numai forului său interior, furtunile bântuie doar înlăuntrul lui. Tensiunea se naşte din structura dual㠹 a artistului, minată de ireconciliabilele opoziții dintre virulența instinctelor şi tentația desăvârşirii morale, dintre poziția ereditară a seniorului feudal şi visurile imposibile de reformator popular. Orice impresie de anihilare a acestei tensiuni e falsă. Dacă unele fapte au susținut-o ele au fost accidentale ori inventate de discipoli.

Dezolat, înfricoşat, hăituit de Eriniile sufletului său, Tolstoi căuta spovedania la altarul singurei sale religii adevărate: literatura. Destăinuit paginii albe de hârtie, se simțea răsplătit eu clipa de linişte regăsită. Stare trecătoare, ce se va destrăma precum luminile visului; el o va căuta cu pe umbrele unei fete morgana, ajungând-o şi pierzând-o mereu. În această fugă scriitorul se va regăsi de fiecare dată, născându-se împotriva lui şi a

credințelor sale. Acesta e destinul lui Tolstoi, autorul *Sonatei Kreutzer,* al *Părintelui Serghi,* al *Învierii.*

SONATA KREUTZER „romanul cu tendință”. Este din multe puncte de vedere opera hipică a ultimei perioade de creație, chiar dacă, pentru majoritatea comentatorilor, *Învierea* i-a uzurpat acest drept.

Geneza ei foarte cunoscută, cu un mare ecou în epocă, este una anecdotică, sursă aşa de fericită pentru critica biografică. În seara zilei de 3 iulie 1887 se organizează la Iasnaia Poliana un mic concert la care Serghi, fiul scriitorului, îl acompaniază pe violonistul Liassotta (student la Conservatorul din Moscova, angajat la Iasnaia Poliana ca educator), care interpretează printre altele *Sonata Kreutzer* de Beethoven. Audiția îl impresionează profund pe Tolstoi, întotdeauna sensibil la muzică. „Tolstoi – notează unul dintre biografi – asculta cu lacrimi în ochi, apoi, în momentul presto-ului, incapabil să se stăpânească, se scoală, se-apropie de fereastră şi, privind cerul înstelat, îşi înăbuşă un suspin.” Acordurile beethoveniene îl obsedează. La 23 septembrie 1887, o întâmplare intimă îi răscoleşte memoria; când familia sărbătoreşte nunta de argint, soția lui era din nou însărcinată, şi – întâmplător sau nu – când se împlineau nouă luni de la seara concertului, se năştea Ivan, cel de al 13-lea copil al său. Prins de jocul coincidențelor, Tolstoi descoperă misterioase corespondențe între muzică şi dragostea senzuală, despre care, tocmai atunci, voia să scrie un roman violent. Povestirea *Ucigaşul soției sale,* rămasă în manuscris, pare a fi schița acestor gânduri.

Peste câteva luni are din nou prilejul să asculte *Sonata Kreutzer,* în aceeaşi interpretare, la o serată care are loc în salonul familial al casei din Moscova. Printre invitați se afla pictorul Repin şi un prieten al familiei, actorul Andfreev-Burlak. Tolstoi le propune acestora să-şi mărturisească – fiecare cu mijloacele artei sale –

emoțiile şi sentimentele ce le-au trăit ascultându-l pe Beethoven: el va serie o povestire pe care Andreev o va reciti în fața unui tablou făcut anume de Repin pentru acest eveniment. Dar Andreev moare puțin timp după aceea, iar Repin, probabil, va uita. Numai Tolstoi îşi va ține promisiunea. El îşi notase încă în seara aceea *o* amintire a lui Andreev, despre un om care îşi povestea în tren drama conjugală. Se pare că din acel moment *Sonata Kreutzer*, romanul, exista. Trebuia numai scris.

Redactarea va dura mai mult de doi ani, până în iunie 1889. Din martie până în mai 1888, Tolstoi scrie o primă schiță, în care apare muzicianul ca personaj pretext al conflictului. Părăseşte un timp manuscrisul, dar toată ideatica lui va rămâne într-o stringentă actualitate. Problemele căsătoriei, ale iubirii senzuale, ale sexualității îl preocupă în continuare. (Din America primeşte un pachet cu broşuri despre secta *skaker*-ilor, amintită în roman de altfel, care susținea interzicerea raporturilor sexuale. Va fi un nou prilej de meditație, şi misticul Tolstoi vede în această întâmplare un semn divin aprobator al gândurilor sale.) Manuscrisul va fi reluat şi refăcut de nouă ori. De la o redactare la alta, raționamentele ucigaşului vor căpăta o pondere tot mai mare şi tonul pamfletar al cărții va deveni dominant. Ideea condamnării vieții sexuale şi familiale va aduna argument după argument, unul mai radical ca celălalt. Discursul se va desprinde deseori din matca povestirii, trăind prin el însuşi, prin sinceritatea şi intransigența pledoariei. Va suspenda întâmplări, va uita personaje, se va sustrage faptelor concrete susținând şi argumentând o teză.

Ce a devenit şi ce este *Sonata Kreutzer?* Un tratat de morală, un jurnal al scriitorului, o confesiune disimulată, un simplu pamflet, un „roman cu tendință", cum s-a exprimat Tolstoi?

Sonata Kreutzer ni se dezvăluie ca povestea tragică a

unei căsnicii, o tulburătoare dramă a unui bărbat care şi-a omorât soția. Interesul nu este însă unul istoric; cartea nu recompune în timp destinul unei familii, descoperindu-i existenta pe fundalul unor tablouri sociale. Tolstoi renunță la acea subtilă tehnică a basoreliefului atât de caracteristică realismului său.

Sonata Kreutzer este romanul unei catastrofe. Destinul trăieşte doar în punctul lui culminant, al exploziei, al rupturii. Materia vâscoasă, colorată, infinită a vieții se limpezeşte, e surprinsă în alb-negru, e redusă la schemă. Dimensiunea temporala e una singură: prezentul. Nu acela în care conviețuim citind spovedania ucigaşului, ci un timp suspendat, un prezent nemişcat, etern: momentul de paroxism când s-a întâmplat acel fapt unic, singurul interesant, CRIMA. Un prezent asemeni celui întipărit de un ceasornic – salvat pe o ruină – care indică pentru veşnicie ora cutremurului. Viitorul e amorf, vidat de sens. Trecutul nu există decât în măsura în care explică ori justifică; existența lui e reactualizarea acelei clipe din *prezent,* repetarea singurului timp adevărat.

Spovedania lui Pozdnîşev, eroul cărții, e acest efort de a dilata limitele imperceptibile ale unui punct, pentru a descoperi în golul alb, ca într-un ochi de apă, imaginea aproape ireală a unei lumi care totuşi a existat va [fi a (?)] lui. *Sonata Kreutzer,* dacă este „istorie", este istoria unui gest: *„…iar eu, ca şi când aş fi aşteptat, am lovit-o din răsputeri cu pumnalul în partea stângă, mai jos de coaste. Am auzit cum a rezistat corsetul şi încă ceva, vreme de o clipă, şi apoi cum cuțitul a pătruns în ceva moale."*

Totul trăieşte în roman prin şi pentru acest *gest.* Existența lui de-o clipă e pusă sub lentila microscopului, care o dilată, aducând-o la dimensiunile gigantice, însă adevărate, din conştiința celor două ființe, singurele pentru care gestul e real: a celui ucis şi a celui care ucide. Descripția se face cu acribie, cu o

minuție suprasolicitată. Un aparat de filmat cu încetinitorul iscodeşte totul cu acea atracție a concretului pe care o va descoperi mai târziu tot un rus, Dziga Vertov:

„Chipul lui nu exprima decât groază, o *groază care nu lasă nici umbră de îndoială… Groaza de pe chipul lui s-a schimbat numai decât în întrebare… În aceeaşi clipă, el zâmbea. Privirea lui s-a încrucişat cu privirea mea şi deodată s-a făcut alb ca varul, până şi buzele i-au pălit, ochii i-au scânteiat într-un fel neobişnuit…"*

Dar mai mult, Tolstoi va reuşi să surprindă balansul aproape fantastic dintre patimă şi luciditate, dintre nebunie şi rațiune, dintre urlet şi linişte, dintre gând şi faptă, dintre cri mă şi pocăință, dintre ură şi durere, dintre tragic şi ridicol – toate mişcările deconcertate ale unei conştiințe intrate în derută. Sensibilitatea e exacerbată simțind dureros până la nuanță; gândurile fac salturi haotice, rămânând totuşi – din frică ori din cruzime – limpezi lângă acel gând care trebuie să se-mplinească, cel care este deja faptă înainte de a se săvârşi; mişcările sunt grăbite, mereu în panică şi totuşi de o siguranță calmă; jocul febril al imaginației, care s-a zbătut până acum închipuind şi negându-şi închipuirile, a dispărut lăsând spațiu liber înaintării furioase a lucrurilor adevărate; memoria şi-a uitat amintirile, înregistrând fiecare strigăt şi fiecare privire.

Gestul, odată săvârşit, aduce o bruscă deconectare, tensiunea devine normală, cadrul e inundat de cotidian. Suprapunerea planurilor, în final, împinge dialogul în ridicol:

— *Vasia, du-te la* dânsa. *Ah, e groaznic! spuse ea.*

— *Stai niței, am spus către soră-să, E idiot să merg în ciorapi, aşteaptă să-mi pun papucii.*

ori în absurd:

M-a împins la o parte cu o mâna vlăguită:
— De ce toate astea? De ce?
— Iartă-mă, i-am spus eu.

Ultimele cuvinte le va repeta Pozdnişev încheindu-şi spovedania şi exprimând aceeaşi goliciune de sens; a mişcare mecanică, inertă a buzelor puse în situația imposibilă de a transcende acel moment etern, exprimându-l într-un fel. În compoziția lucrării, ele n-au decât rolul să sfârşească normal e poveste despre anormal, să încheie obişnuit un roman al neobişnuitului.

De altfel, întreaga arhitectură a cărții se aşază pe tipul tradițional al romanelor realiste. Se fixează întâi un cadru:

Era pe la începutul primăverii. Călătoream de două zile. În vagonul nostru urcau şi coborau pasageri… Se prezintă apoi personajele, surprinse în câteva trăsături, asemeni indicațiilor de regie: *O doamnă care fuma, nici tânără şi nici frumoasă, cu fața obosită, cu un palton de croială mai curând bărbătească şi cu o căciuliță pe cap…*

Singurul lor scop e crearea unei ambianțe.

Tolstoi mai ştie, desigur, că romanul e o povestire, adică o narare a evenimentelor în timp. El va întreține impresia duratei prin scurte schimbări de decor: venirea unor noi pasageri, oprirea mai îndelungată într-o gară, trecerea nopții etc.

Dar nimic din toate acestea nu traduce sensul şi funcția adevărată a povestirii (aceea de „trăsătură universală", de „coloană vertebrală", cum ne aminteşte eseistul englez E. M. Forster). Descrierea cadrului, concretizarea duratei nu sunt decât simple pretexte, aranjamente exterioare interesului esențial al povestirii, cel câre transformă fiecare cititor într-un „soț al Şahrazadei". Pentru că *povestirea* din *Sonata Kreutzer*, limitată la spovedania lui Pozdnîşev, se află înlăuntrul pretextelor formale, care nu sunt nimic mai mult decât

rama unui tablou. Tolstoi n-a renunțat – din inerție ori cu bună ştiință – la schema tradițională a romanului. El o va depăşi însă dintr-o necesitate interioară a operei.

„Cu *Sonata Kreutzer*, Tolstoi face un pas înainte spre romanul european", va observa Lukacs, şi noi suntem tentați să completăm, *spre formale noi ale romanului european.* Deoarece, surprinzător, nici mărturisirea lui Pozdnîşev nu capătă statut de *povestire.* Cum am anticipat deja, ea este numai aparent relatarea unei succesiuni timp. Prezentul etern, dimensiunea exclusivă a cărții, exclude orice ordine diacronică. Ne interesează foarte puțin episoadele vieții autorului (nu prea numeroase şi schematic amintite). Sensul lor nu e existențial, ci instrumental, fiind necesare doar ca mijloace de argumentare, de susținere, de concretizare ale acelui moment unic în care *gestul* a avut loc. Nu putem nega existența unei curbe, ascendente de la simplu la complicat, de la echilibru la tensiune; se observă o desfăşurare graduală a eroziunii sentimentelor lui Pozdnîşev. Dar aceasta nu ține atât de ordonata temporală, cât mai ales de mutațiile contradictorii, indiferente la timp, de pe abscisa existenței sufleteşti. Gelozia, căci ea va fi declanşatorul crizei, nu poate fi mai mică ori mai mare. Asupra ei nu se poate face decât o judecată de existență: este sau nu. Crispările şi armistițiile ei sunt nişte modulații care-i aparțin organic, asemenea respirației. Tolstoi ştie să aleagă şi să noteze cu subtilitate infinitezimalele reacții, aparent fără importantă, dar a căror sumă implică acel număr fatidic al „masei critice". Indiferent dacă s-au întâmplat mai de mult ori mai curând, ele devin nişte *reale* numai din perspectiva *gestului* şi în funcție de acesta. Amintirea le poate disloca în timp, cum şi face personajul nostru pentru a le mărturisi interlocutorului său. Dar ele se resimt totdeauna concomitent. De aici forța lor distructivă, de neimaginat dacă ar exista o diluare temporală, implicit o ordonare logică. Dacă Proust se va

juca cu timpul, mutând după voie acele ceasului, ori o Gertrude Stein va aboli timpul, distrugând ceasul şi „împrăştiindu-i rămăşiţele în lume" – cum scrie Forster – Tolstoi va *înmărmuri* ceasul, oprindu-l într-un punct fix ca în *Persistenţa memoriei,* celebra pânză a lui Salvador Dali. *Povestirea* din *Sonata Kreutzer* nu este altceva decât reanimarea unor forţe ale *gestului.*

Scriitorul ştie să facă o translaţie cât mai aproape de adevăr, totul întâmplându-se într-o ambianţă tensionată, de atâtea ori similară cu cea originală: spaţiul închis ai vagonului, liniştea nopţii, ceaiul tare care îmbată nervii, mersul surescitant al trenului etc. Privindu-l pe Pozdnîşev povestind, Tolstoi îl redescoperă în stările trecute pe care le mărturiseşte. Mişcările interioare se divulgă în crisparea muşchilor, în culorile epidermei, în luminile ochilor şi aici tehnica lui Tolstoi e de o relevanţă seducătoare.

Povestind, Pozdnîşev îşi reneagă existenţa, pentru a o reinventa în momentul *gestului;* ea nu este cea adevărată, ci aceea semnificativă, exemplară. Pozdnîşev neagă timpul ca durată, acceptându-l ca punct de intersecţie. Direcţiile succesive sunt pulverizate într-o multitudine de forţe vii, neinteresante decât prin rezultanta lor – *gestul* care le integrează într-un spaţiu ideal, atemporal, negându-le. Povestea unei vieţi, în aparenţă, spovedania lui Pozdnîşev este priveliştea unei explozii existenţiale.

Povestirea e negată şi de sincopele prelungi în care se include pledoaria *pro domo* a lui Pozdnîşev. Inserţia discursului este fatală *povestirii* şi, desigur, romanului înţeles ca povestire. *Sonata Kreutzer* nu este un astfel de roman, chiar dacă o arhitectură tradiţională pare să-l ateste. Intenţia scriitorului a fost de a realiza un monolog (propice lecturii în public), pe care apoi s-a simţit obligat să-l încadreze într-o schemă romanescă tradiţională. Pentru lectorul modern, care nu mai are credinţa „epicului pur", monologul este, singurul,

important şi sieşi suficient. *Sonata Kreutzer* se apropie de romanul modern, cum am anticipat, mizând nu atât pe obiectivitate, pe fidelitatea la real (chiar dacă mijloacele rămân ale realistului), cât pe „coerența interioară a universului romanesc". Ea nu se mai supune definițiilor romanului din vechile tratate de teorie literară. Povestire la origini, romanul „evadează în afara povestirii" – cum scrie Albérès – ridicându-se „împotriva originilor lui". El capătă o existență proteică, actualizată în ipostaze din cele mai diverse. Inserțiile cele mai contradictorii structurii originale devin fertile. *Teoria* e una dintre ele. Pentru unii demonul teoretic se include esteticii eposului. Deoarece teoria nu e numai abstracție, povară pentru universul romanesc, ci inteligență, demnitate umană, curaj în fața destinului, dispreț față de truisme. Pentru cititorii contemporani lui Malraux, romanul va fi o carte despre „condiția umană", sau, o carte cu oameni, „o carte cu personaje care justifică demnitatea omenească", personaje care participă la lupta „ce se dă în jurul libertății a destinului omului, a morții, a ratării." Pozdnîşev e un astfel de personaj. El ni se relevă prin patosul doctrinar care, indiferent de justețea ori în justețea lui, înseamnă im efort de cunoaştere ori de meditație. În acest sens *Sonata Kreutzer* e un roman modern ca structură, realizat cu mijloacele realismului şi nedesprins de formele lui tradiționale. Observat în luminile posterității – T. S. Eliot spune că e singura privire adecvată – *Sonata Kreutzer* poate fi cauza virtuală a unei astfel de interpretări.

„Roman cu tendință", roman al pledoariei, *Sonata Kreutzer* trăieşte prin filosofia existențială a personajului ei, ins zdruncinat de o întâmplare tragică ce-l obligă nu numai să-şi reconsidere viața, dar să pună în discuție chiar destinul umanității. Aceasta e sorgintea „demonului teoretic care stăpâneşte paginile acestei cărți. El se interesează de probleme fundamentale,

aceleaşi care l-au preocupat şi pe Tolstoi în mai toate creaţiile sale: amorul fizic, dragostea, căsătoria, familia ca instituţie esenţială în structura societăţii noastre. Dragostea şi căsătoria nu sunt simple experienţe de viaţă, ci, de cele mai multe ori, puncte de răscruce, momente în care omul, obligat de necesitatea opţiunii, se descoperă ca individ, ca cetăţean, ca monadă cosmică a universului din perspectiva umanităţii, cu toate valorile şi nonvalorile implicate în fiecare din aceste ipostaze.

Într-un roman de tinereţe, *Fericirea vieţii de familie*, operă de lirism fin, în stilul lui Turgheniev, Tolstoi descoperă prima oară viaţa casnică. Romanul cuprinde mărturisirea unei femei, din care întrezărim coordonatele gândirii tolstoiene asupra dragostei şi familiei. *Fericirea vieţii de familie* e cartea despărţirii şi a regăsirii în acelaşi timp; a prăbuşirii pasiunii romantice a iubirii şi a salvării ei într-un alt plan sentimental. În locul arderilor pătimaşe, eroii acceptă calmul şi seninătatea unei prietenii. Iubirea eroinei pentru iubitul ei se va transforma într-o dragoste pentru copii şi pentru tatăl copiilor. Singura fericire e posibilă în interiorul familiei consecinţă a unei comuniuni pasionale, sustrasă capriciilor de moment ale iubirii dintre bărbat şi femeie. Familia e pentru Tolstoi limanul regăsirilor tardive, un univers închis, existent prin înţelegere.

Mai târziu, Pierre Bezuhov se va salva din anarhia interioară, printr-o căsătorie. Evoluţia relaţiilor sentimentale pledează pentru acelaşi ideal tolstoian al familiei. Pe Nataşa, poate unul dintre cele mai seducătoare chipuri de femeie din literatura universală, întruchipare a farmecului şi graţiei feminine, o regăsim în epilog (iarăşi tezist) lipsită de toată poezia ei, „o femeie voinică, frumoasă şi fecundă, limitată la grijile diurne ale căminului.

Anna Karenina este chiar romanul „ideii familiale”.

Tolstoi reia aceeaşi temă a iubirii pasionale din *Fericirea vieții de familie.* Finalul va fi însă complet opus, înregistrând astfel evoluția semnificativă a eticii tolstoiene. Epilogul tragic al Annei este deznodământul fatal al iubirii care nu se rezolvă în sentimentul legăturilor familiale, eşecul unei femei care, indiferent din ce cauze intime ori sociale – a abdicat de la datoria de mamă şi soție, distrugându-şi căminul şi acționând deci împotriva cursului normal al vieții. Triunghiului Karenin-Anna-Vronski se opune cuplul Levin-Kitty, revers autobiografic al scriitorului şi care (acum) reprezintă termenul cvasi-ideal al comparației. Dar nu vom mai regăsi luminozitățile din finalul *Fericirii vieții de familie.* Echilibrul lui Levin, susținut de tradiții şi principii patriarhale, singurele pozitive într-un context social dezmembrat şi plin de deziluzii, este pândit din umbră de tulburătoare gânduri şi îndoieli. Impasul sufletesc se simte în crisparea efortului volitiv. Îl va depăşi abia printr-o renaştere spirituală, printr-o iluminare" mistică.

În finalul evoluției ei, filosofia tolstoiană a iubirii se naşte din eşecul ideii de familie, din credința scriitorului în imposibilitatea „fericirii casnice, pe care o propunea *fericirea vieții de familie* şi pe care o accepta ca una dintre soluții *Război şi pace. Anna Karenina,* romanul din pragul crizei, aduce ideile lui Tolstoi despre dragoste şi familie într-un punct-limită, derutant, exploziv. *Sonata Kreutzer* este romanul acestei stări de spirit şi, în acest sens, romanul deziluziilor, al exaltării mistice, al revoltei metafizice şi al soluțiilor absurde.

Tolstoi va acuza amorul fizic, socotind iubirea sexuală în afara ordinii umane, „un lucru groaznic, murdar, de care este dezgustător şi josnic să vorbim şi să ne amintim". Relațiile sexuale dintre bărbat şi femeie, pe care societatea le crede necesare şi inevitabile, pervertesc puritatea ființei umane, declasând-o şi împingând-o în spațiul animalic al instinctelor.

Patriarhalismul concepției tolstoiene va învinovăți eu violență valorile civilizației şi ştiința, ale cărei principii sunt apărate în numele unor interese mercantile şi murdare, puse în slujba societății care a devenit „de la un capăt la altul... o casă de toleranță". Industria şi civilizația materială nu sunt factori ai progresului umanității, ci diabolice întreprinderi care slugăresc desfrâul: „Milioane de oameni, generații de robi care cad victimă muncii silnice din fabrici numai pentru a satisface capriciile femeilor". Cochetăria feminină, eleganța, grația sunt mijloace perverse ale decăderii. Toate femeile sunt potențial pensionare de bordel. Tolstoi vorbeşte în numele „inocenței pierdute", dar dincolo de ea irumpe un misoginism fără dubii. „Judecățile sale asupra femeii mi-au displăcut totdeauna, mărturisea Gorki. Era asupra acestui punct exagerat plebeu: cuvintele sale aveau ceva afectat, nesincer... S-ar fi spus c-ar fi fost rănit şi nu putea nici uita, nici ierta". Prin ochii lui Pozdnîşev, Tolstoi vede cum lumea ascunsă a instinctelor înaintează pustiitor, devastând totul, ca în vechime norii negri şi groşi ai lăcustelor. Oameni aţâțați de poftele trupeşti se dăruie desfrâului cu voluptate, într-o societate care a consfințit de fapt (căci dreptul e fals) poligamia şi poliandria. Viața e o continuă orgie şi toate puterile civilizației concură spre a-i spori desfătările. În urma festinului, o armată de femei infirme ori isterice devin povara unei lumi care susține că se îndreaptă spre progres. Procreația, socotită un obstacol în calea plăcerii, e abolită, iar atunci când se nasc, copiii sunt calvarul părinților subjugați egoismului. Căsnicia, slugă a iubirii pasionale, va fi o existență întreruptă de convulsii, împărțită între frenezii carnale şi perioade de linişte, adică de ură egoistă care surpă tot mai mult „abisul fără fund" dintre soți. Muzica şi arta sunt demonii răi ai depravării, mercenarii civilizației împotriva virtuții şi idealurilor.

Critica lui Tolstoi nu mai e îndreptată acum doar spre

o anume organizare socială, cum atât de fals a putut înțelege chiar un critic marxist comprehensiv cum e Lukacs. Agonia căsniciei lui Pozdnîşev o agonia fatală a oricărei familii şi, în general, a societății care a „înlocuit idealul lui Iisus cu rânduieli exterioare", negând „puritatea lui neîntinată". „Învățătura creştină a idealului este singura capabilă să călăuzească omenirea." Tolstoi va predica în numele lui Hristos idealul castității absolute, în celibat şi în căsătorie. Omenirea are un singur ideal, „idealul binelui care poate fi realizat prin abstinență şi puritate. Perspectiva acestui ideal este însă de un pesimism dureros: „Se va stinge specia umană? se întreabă Pozdnîşev, şi continuă sumbru: Dar acest lucru e tot atât de sigur ca şi moartea. Oamenii sunt condamnați la ascetism şi la dispariție. Cu aceeaşi voluptate şi uitare de sine cu care omenirea s-a aruncat în brațele desfrâului, Tolstoi o aruncă în apocalipsă printr-un gest absurd.

Nu ne interesează cât de adevărată ori cât de greşită e întreaga pledoarie a lui Pozdnîşev. (Ar fi o naivitate să polemizăm cu Tolstoi. De aceea *postfața* cărții – căreia scriitorul a vrut să-i dea o autoritate ştiințifică prin sistematizarea ideilor şi bogăția argumentelor biblice – publicată după un an, ca răspuns la scrisorile numeroşilor cititori care-l interpelau, rămâne doar un document, neinteresant prin statutul lui metaliterar. La fel ca şi dezbaterea reluată într-o broşură de mai târziu, intitulată *Problema sexuală*). Singurul lucru adecvat comentariului nostru este sensul filosofic al teoriei şi coerența ei. Indiferent de cât adevăr şi câtă eroare cuprinde, ea rămâne o meditație gravă despre viață şi moarte. Prin unele dintre sensurile ei, *Sonata Kreutzer* devine un roman existențialist înaintea existențialismului. „Nu există – şi îl citățm pe Albert Camus – decât o singură problemă filosofică cu adevărat serioasă: sinuciderea. A judeca dacă viața merită sau nu să fie trăită înseamnă a răspunde la problema

fundamentală a filosofiei."

Şi pentru ce să trăim? se întreabă Pozdnîşev. Dacă viaţa n-are niciun ţel, dacă ne e dată numai pentru a fi trăită, ca scop în sine, n-avem pentru ce trăi.

Ţelul umanităţii este Binele. A-l atinge înseamnă a renunţa la condiţia degradantă a omului supus pasiunilor şi a accepta idealul castităţii absolute. Împlinirea lui va duce la dispariţia omenirii. Faptul este, în coerenţa doctrinei tolstoiene, normal: în acel moment umanitatea îşi pierde idealul cucerindu-l şi existenţa ci devine inutilă şi fără sens. Pozdnîşev, alias Tolstoi, se revoltă împotriva alienării omului, a degradării lui în arderile pasiunilor. Pledoaria lui merge, aparent, spre un răspuns pozitiv al brutalei întrebări: Viaţa merită să fie trăită? – dăruind lumii în dezagregare un ideal. A accepta însă acest ideal, care aduce un sens existenţei, înseamnă – paradoxal – a-ţi nega existenţa şi menirea ei. Contradicţia tolstoiană e esenţială şi absurdă: a răspunde cu DA întrebării „Viaţa merită să fie trăită?" e totuna cu a-ţi alege drept ţel sinuciderea.

Opunând răului o utopică „revoltă metafizică", Pozdnîşev poate fi o ipostază, *avant la lettre*, a camusianului „om revoltat." Dar Tolstoi este un Camus creştin. Dacă revoltatul lui Camus opune „principiului nedreptăţii pe care îl vede în acţiune, în lumea din jur" „principiul justiţiei care este *în el",* Pozdnîşev va opune (ca şi alţi eroi tolstoieni) principiul dogmei creştine, care este *în afara şi împotriva lui.*

Sonata Kreutzer ar fi trebuit să fie cartea unei soluţii; ea este, neîndoielnic, romanul tragic al unui eşec.

PĂRINTELE SERGHI, *idealul ascetic al umilinţei* Tolstoi începe să scrie nuvela în anul imediat următor definitivării şi publicării *Sonatei Kreutzer.* Părintele Serghi e o altă ipostază tolstoiană din anii tentativelor

spre echilibru, nereuşite de sufletul său revoltat şi îndoliat de neputință. Stepan Kasatski, numele lumesc al călugărului de mai târziu, singurul personaj al nuvelei, este un prinț frumos, distins prin aptitudini strălucite şi ambiție, fire iute şi năvalnică; un tânăr pornit să cucerească lumea şi pentru care împlinirea tuturor visurilor nu era decât o problemă de formă şi de timp. El, care nu era nici bogat, nici curtean, are vanitatea să cucerească înalta societate şi să pătrundă acolo cu toate drepturile şi toate onorurile, fără cârje ereditare, impresionând doar prin statura lui frumoasă, virilă şi încăpățânată. Pentru viitorul aghiotant al împăratului, căsătoria poate fi una dintre cele mai tentante şi mai sigure posibilități. Contesa Korotkova, „o rară frumusețe din anturajul curții", devine, însă, dintr-un simplu mijloc al parvenirii un ideal al iubirii pure. Numai că Stepan Kasatski trăieşte în lumea „libertinajului sexual", din *Sonata Kreutzer,* într-o societate care a înlocuit principiile morale cu jocul mincinos şi rafinat al plăcerilor, pervertind sentimentele sub paravanul aurit al conveniențelor alese. Kasatski e un naiv sentimental; un ins contradictoriu, care, calculându-şi cu răceală şi ambiție burgheză parvenirea, păstrează în ființa sa intimă o oază de lumină din care irumpe „extazul de îndrăgostit" pentru țar (modelul de perfecție spre care tinde) şi din care privesc ochii curați al adolescentului capabil să mai divinizeze iubirea. El e un arivist fără vocație, un actor care şi-a acceptat rolul din orgoliu şi, aureolat de succese, l-a păstrat din vanitate. Nepregătit pentru lupta fățarnică de culise şi refuzând compromisul, Kasatski va acuza în plin lovitura dură care-i striveşte iluziile: logodnica lui – amanta țarului – e un lucru prea surprinzător, prea trist şi prea urât. În forul său interior, cutremurul e brutal, şi colonadele albe de marmură elină se prăbuşesc dureros şi definitiv. Hotărârea lui intransigentă n-are nevoie de timp şi nu e supusă îndoielilor; se săvârşeşte brusc şi

cumplit de firesc. În avanpremiera unui spectacol care trebuia să-i consfințească succesul cel mare, prințul părăseşte, din amor propriu şi mândrie, scena pe care a slujit-o din vanitate: „...la sfârşitul verii nu se mai înapoie la Petersburg, ci plecă la o mânăstire şi se călugări". Cu sufletul răvăşit şi disperat în hotărârea lui, Kasatski îşi descoperă „credința din... copilărie, care-i rămăsese neatinsă"; izolându-se de lume, se îndreaptă spre Dumnezeu, dorind şi închipuindu-şi că se regăseşte pe el însuşi dezbrăcat de costum şi de fard, părăsind decorul şi sunetele amăgitoare ale aplauzelor. Prea slab ca să fie destul de sincer, prea mândru ca să-şi recunoască slăbiciunea, prințul Kasatski se va înşela pe el însuşi. Părintele Serghi e tot un rol, tot o mască, cu *si*ngura deosebire că el şi-o va asuma acum conştient şi pentru totdeauna. Sora lui, care-l înțelegea, „îşi dă seama că el se călugărise pentru a se ridica deasupra acelora care voiseră să-i arate că sunt mai presus de el".

Părintele Serghi este un Julien Sorel. Mai puțin cinic şi energic decât acesta, dar cu nervii sensibilizați; mai puțin lucid, dar profund problematic; un Julien Sorel mai interiorizat, mai creştin, care-şi trădează destinul negându-şi-l din mândrie. Oprit să-şi împlinească existența în fastul strălucitor al gloriei militare (în altă conjunctură. şi din cu total alte cauze), personajul lui Tolstoi nu mai are nici forța şi nici cinismul unei recidive, îmbrăcând sutana, Julien Sorel mai juca încă o dată la ruleta destinului, hotărât să învingă, chiar dacă va ocoli pe alte drumuri; Kasatski, devenit părintele Serghi, va păşi pe aceeaşi cale, urmând însă o cu totul altă direcție în aspirația lui de a fi învingătorul propriului său ideal. Disprețuind lumea de care s-a izolat, el vizează tot o victorie, care rămâne însă o iluzie, fiind adevărată doar din punctul lui de vedere. Disprețuind lumea, Kasatski călugărul se disprețuieşte pe el însuşi, flagelându-se în asceză şi rugăciuni; un ideal născut din mândrie şi hrănit cu orgoliu se

împlineşte în umilință.

Şi la Stendhal şi la Tolstoi, eroii ambițioşi eşuează în tentativa lor de a deveni, de a învinge. Dacă în *Roşu şi Negru* sfârşitul e mai dramatic şi mai spectaculos, în *Părintele Serghi* eşecul se recunoaşte după îndelungi furtuni, care au stârnit fluxul şi refluxul nesfârşit al patimii finalul e mai calm, mai firesc: aparent senin în substratul lui tezist, privit în oglinda vie a ființei învingătoare şi învinsă totodată, eşecul e neîndurător. Idealul la care se ajunge prin asceză şi umilință se află la capătul unui drum unde omul iese învingător, oprindu-şi slăbiciunile prin voință şi patimile prin rațiune; victoria e fără strălucire, câştigată împotriva lui însuşi şi în numele unui țel care e împotriva ordinii normale a umanului. Fuga în necunoscut a părintelui Serghi semnifică fragilitatea ei, lipsa unui ideal activ, laşitatea păcătosului, teama de răspundere şi slăbiciunea. Părintele Serghi, ins măcinat de mândrie, e un Narcis care, urâțindu-şi chipul împotriva adevărului său mitologic, trăieşte extazul vanității crezând că luciul apei îi mai oglindeşte totuşi contururile dintâi. În această bucurie şi durere, el îşi câştigă dimensiunea tragică, iar zbaterea lui singulară şi prozaică devine umană şi reprezentativă.

Dramă etică aşezată în orizont metafizic. *Părintele Serghi* este şi ea o carte despre condiția umană.

Aparenta similitudine de structură a romanului lui Stendhal cu nuvela lui Tolstoi este semnificativă doar ca pretext. Având ca punct de plecare idealul parvenirii lui Kasatski, nuvela lui Tolstoi devine prin părintele Serghi o *dramă a vanității.*

Ambiția mândră a lui Kasatski, cel ce şi-a renegat lumea de care a fost ultragiat, va trebui să învingă prin părintele Serghi. Vanitatea lui Kasatski, care s-a izolat de lume, se revitalizează – paradoxal – prin lipsa de orgoliu a călugărului; vanitatea mireanului se hrăneşte din umilința ascetului, aşa cum mucegaiul îşi suge seva

din materia putrezindă. Nuvela lui Tolstoi începe, de fapt, odată cu lupta istovitoare şi înspăimântată a lui Kasatski cel mândru, care vrea să trăiască bucuria umilinței; a omului cu firea iute şi năvalnică, ce trebuie să fie blajin şi stăpânit; a tânărului energic şi încăpățânat, care vrea să cunoască plăcerea subjugării voinței; a insului vioi şi inteligent, care-şi propune să" nu mai gândească; a tânărului frumos şi elegant, care vrea să displacă fizic şi să se dăruie mizeriei; a omului viguros, care vrea să ocolească cu ură şi scârbă dorințele lumeşti; a omului veşnic nemulțumit de sine, care caută mulțumirea lâncedă a smereniei. Tolstoi sugerează chinul omului devenit propriul lui duşman, al omului care iubind îşi neagă iubirea, care dorind urăşte dorințele, care voind îşi interzice voința.

Părintele Serghi e cartea dureroasă a unei „metamorfoze". Tolstoi este aici un Kafka realist. Nu vom întâlni stările unei lumi onirice, dar vom regăsi sensul tragic al înstrăinării unui om de el însuşi. Helmuth Richter afirmă, într-un studiu despre Kafka, că în *Metamorfoza* „se transformă un om care a refuzat misiunea umană"; în *Părintele Serghi* se transformă un om care-şi neagă condiția umană.

Tolstoi surprinde tocmai procesul acesta mortificant, siluitor, stăpânit de frică, de nesiguranță, îmbâcsit de remuşcări, erodat de tentații, mistuit de visul unui echilibru niciodată atins. Când limanul pare să fie mai aproape ca oricând, când se părea că din Kasatski n-a mai rămas decât o palidă amintire, părintele Serghi, devenit profet împotriva voinței lui, începe să trăiască vanitatea nelumească a sfântului. Orgoliul pătimaş al lui Kasatski se metamorfozează în trufia ascunsă a slujitorului lui Hristos. Eşecul este inevitabil şi paşii lui grei se aud tot mai aproape. Kasatski şi-a asumat exilul pentru a învinge. (Nu ne putem opri să nu vedem similitudinea de poziție cu personajul kafkian din *Convorbirea cu cel care se roagă*. Tânărul din această

povestire – observă un critic – „care se roagă cu o falsă ardoare, undeva într-o biserică; nu este un fanatic, ci un exilat în existență, pentru care rugăciunea e unica modalitate de a se face privit de oameni”; de a-şi satisface vanitatea, vom completa noi.) Kasatski, prin eşecul părintelui Serghi se vede exilat din propriul lui exil. Înstrăinat de el însuşi şi de veleitățile lui, Kasatski ajunge pe marginea prăpastiei şi se vede obligat să aleagă saltul în abis. Fuga părintelui Serghi e simbolul acestui act disperat. A fugi anonim în necunoscut înseamnă a-ți accepta înstrăinarea şi neantul, ca mod şi loc existențial; ceea ce e acelaşi lucru cu moartea. Finalul P*ărintelui Serghi e* o sinucidere morală (sfârşitul tezist impus de Tolstoi e evident arbitrar şi neinteresant).

Născută dintr-o dramă a arivismului, *Părintele Serghi* este o carte a exilului şi înstrăinării.

HAGI-MURAD, *orgoliul morții eroice*. Cartea lui Tolstoi, inspirată din faptele şi personalitatea luptătorului cecen Hagi-Murad, aparține – indiferent de epoca în care a fost scrisă – unui teritoriu de graniță, situat la limita dintre cele două perioade distincte de creație înainte şi după 1880. Reluarea unei tematici din tinerețe, interesul reînnoit pentru perspectiva social-umană largă, de frescă, minuțiozitatea recompunerii epocii şi importanța redată amănuntului în descripție, pe de o parte; structura închegată a cărții, lipsa cunoscutelor digresiuni, sobrietatea stilului şi prezența acelui personaj central, polarizant, semnificativ prin destinul său particular, pe de altă parte – sunt numai câteva din posibilele opoziții care ne îngăduie să vedem în *Hagi-Murad* o operă a *perioadei de trecere.* Pentru că, în geografia operei tolstoiene, această carte arc relieful unui masiv care, aflat la frontieră, nu desparte ci uneşte, nu delimitează ci relaționează; nu surprind peisajele distonante ale celor doi versanți, ci

numeroasele râuri, care, izvorând din aceeaşi inimă a muntelui, curg fiecare în altă direcție, de o parte şi de alta a acestuia. În structura bivalentă a cărții remarcăm unitatea unei opere şi nu ruptura ei. Povestirile şi marile romane dinaintea crizei, ca şi nuvelele „stilului târziu" poartă semnătura aceluiaşi scriitor. *Hagi-Murad* e reprezentativă pentru fiecare din ele.

Aventura caucaziană a fertilizat deseori inspirația lui Tolstoi, şi câteva titluri din primele scrieri – *Incursiunea, Tăierea-pădurii. Prizonierul din Caucaz* – aparțin direct, acestei experiențe. *Cazacii*, poate una dintre cele mai poetice scrieri ale lui Tolstoi, cu peisaje pitoreşti şi oameni romantici, este aproape un jurnal al visurilor. Romanul e confesiunea unor fapte care trebuiau să se întâmple, iar Olenin este un Tolstoi închipuit de el însuşi dintr-o dorință de evadare, de purificare şi libertate. *Hagi-Murad* reprezintă, dimpotrivă, o întoarcere în timp, o revitalizare a amintirilor de tinerețe. Bătrânul Tolstoi, călătorind prin aceleaşi locuri, îşi va regăsi probabil şi vârstele trecute, dar ceea ce reține va fi privirea rece şi detaşată a martorului. Din această posibilitate de obiectivare se naşte *Hagi-Murad,* care trebuie să înfățişeze – în intenția mărturisită a scriitorului – un episod din istoria Caucazului decimat ani la rând de lupta sângeroase în care triburile muntenilor îşi apărau libertatea şi independența de lăcomia nesăbuită a țarismului cuceritor. Tolstoi se arată interesat să aplice metoda realismului la romanul istoric, chiar mai explicit şi mai programatic decât o făcuse în *Război şi pace.* Demersurile lui sunt similare cu cele ale lui Flaubert, autorul lui *Salammbo*, sau ale polonezului B. Prus din *Faraonul:* Cercetează muzeul Rumeanțev din Moscova, arhivele statului din Petersburg şi Tiflis, citeşte colecții vechi de ziare, se întâlneşte cu martori ai luptelor din Caucaz, strânge un imens material istoric;. „Am tot ce s-a publicat despre Hagi-Murad", va mărturisi într-o scrisoare din 1903.

Romanul resimte minuțiozitatea documentării în reconstrucția de precizie științifică a aulelor cecene, a forturilor ruseşti de pe frontul caucazian; în rescrierea, corectă şi savuroasă a limbajului; în reînvierea cu exactitate a unor fapte aflate în analele reci ale istorici. Se reface în detaliu o epocă şi o umanitate, cu existența ei cotidiană, cu întâmplări obişnuite ori excepționale, cu oameni importanți ori simpli martori ai timpului, cu lupte, cu iubiri, cu morți, cu beții, cu crime, cu intrigi. În această lume recompusă din materialul amorf al documentelor oamenii se mişcă şi vorbesc: cu o naturalețe cuceritoare. Scriitura aminteşte, prin simplitatea stilului, de eleganța prozei lui Puşkin. Notații laconice au o excepțională relevanță: „Printre jucători se afla însăşi gazda, colonelul Voronțov, un om cu fața lunguiață şi cu părul blond, purtând cifru şi eghileți de aghiotant imperial…" Descrierile surprind prin pitoresc şi prin montajul artist al amănuntelor: „Hagi-Murad era îmbrăcat într-o cercheză lungă, albă, peste un beşmet de culoare cafeniu închisă, aproape neagră, cu un galon subțire de argint la guler. În picioare purta jambiere negre şi ciuveaci strânşi ca o mănuşă pe talpa piciorului, iar pe capul ras o căciulă caucaziană cu turban…" În *Hagi-Murad,* Tolstoi se dovedeşte un portretist desăvârşit şi nu ne putem sustrage plăcerii de a rememora chipul lui Nicolae I, desigur, unul dintre cele mai remarcabile din întreaga lui operă:

Îmbrăcat într-un veston negru, cu contraepoleți, Nicolae şedea la birou, într-o poziție comodă. Trupul său mătăhălos era strâns încins peste mijlocul pântecului ieşit în afară. Privea cu ochi fără viață, la cei doi vizitatori. Fruntea mare şi teşită ieşea de sub părul de pe tâmple pieptănat cu grijă şi adus cu multă iscusință pe lângă peruca ce-i acoperea chelia, iar fața sa, lunguiață şi albă, era astăzi deosebit de rece şi încremenită. Ochii îi păreau şi mai spălăciți ca de obicei, iar buzele încrețite sub

mustățile răsucite în sus, obrajii puhavi, proaspăt raşi, sprijiniți într-un guler înalt, favoriții în formă de cârnați şi bărbia strâns lipită de guler îi dădea un aer nemulțumit şi chiar supărat."

Aparent o pictură exactă, obiecte aglomerate de natură moartă, culori neutre, plasticizante. Sub fiecare cuvânt însă cititorul intuieşte o uimitoare concretețe: sub vestonul negru pipăim moliciunea cărnii, în nemişcarea trupului simțim temperamentul leneş şi flegmatic. Şi ochii – „ochii fără viață", „ochii spălăciți" – dezvăluie un caracter, o filosofie şi o istorie întreagă. Tolstoi a urmărit să întruchipeze prin Nicolaie, ca şi prin Şamil, nu numai nişte oameni, ori cât de importanți ar fi fost ei, ci nişte simboluri ale despotismului, „cei doi poli ai absolutismului autoritar; asiatic şi european. Destinul acestei „istorii" trăieşte în umbra groasă şi umedă a voințelor despotice. Criticismul realismului tolstoian, dacă nu are amplitudinea din marile romane, rămâne prezent prin aceeaşi intensitate, exprimată în modalități diferite de la simpla observație iritată, până la ironia acidă şi acuza directă, sarcastică.

Istorie a unei epoci – ca *Război şi pace* şi *Anna Karenina* – *Hagi-Murad* exemplifică, totuşi, o altă modalitate literară, caracteristică ultimei perioade de creație. „Ştii dumneata, mărturisea Tolstoi în timpul redactării *Annei Karenina,* că de cele mai multe ori mă aşez să scriu un lucru şi deodată trec pe drumuri mai largi opera se amplifică." În *Hagi-Murad* Tolstoi se ridică deasupra operei, dominând-o. El se sustrage digresiunii, ştie să stăvilească inundația gâlgâitoare a vieții. Noile opere se caracterizează prin concentrare, concizie, structuri echilibrate şi armonioase; lumile largi din marile romane, libere în extensie şi complexitate ca natura însăşi, se regăsesc acum reduse la un microcosm al fragmentului. Dacă în *Părintele Serghi*, în *Moartea lui Ivan Ilici* fragmentul e semnificativ prin el însuşi, el fiind

chiar opera, *Hagi-Murad* – scriere a perioadei de trecere – îşi reface unitatea dintr-o discontinuitate fragmentară. Nu suma fragmentelor îi redă totalitatea, ci suma semnificațiilor acestora. Personajele devin simboluri ca Nicolaie şi Şamil, ori prezențe dominante, dictatoriale, ca Hagi-Murad. Istoria se supune acestora devenind posibilă ori veridică numai prin prezența ori voința lor. În acelaşi timp, personajul se sustrage istoriei ființând prin el însuşi, ca ins „excepțional". Romanul istoric devine existențial, romanul unei epoci devine romanul unui om. În această carte el se numeşte Hagi-Murad.

Este unul dintre reprezentanții cei mai autorizați ai poporului cecen, care îşi apără libertatea. Pe Tolstoi îl va interesa îndeosebi destinul lui ca *ins*, adică tocmai în acea ipostază detaşată din istorie, chiar dacă ea se regăseşte în aceasta. „Ce bine ar fi să scriu o operă de artă în care să redau limpede nestabilitatea firii umane, faptul că unul şi acelaşi individ este când un nelegiuit, când un înger, când un înțelept, când un idiot, când un atlet, când cea mai slabă făptură... nota Tolstoi în *Jurnalul* sau la 1818. Uite aşa trebuie să-l arăt şi eu pe omul Hagi-Murad: soțul, fanaticul..." Scriitorul îşi împlineşte acest deziderat şi Hagi-Murad este într-un fel un personaj caleidoscopic, „un paradoxal amestec de curaj, de noblețe, de cruzime, de viclenie şi de candoare copilărească", amestec de ură şi dragoste, de trădare şi patriotism, de brutalitate şi nebunie fanatică, de grijă şi nesăbuință, de linişte şi calm, de speranță şi scepticism, de siguranță şi îndoieli. Fiecare din acțiunile lui, oricât ar fi de contradictorii, devin perfect explicabile în funcție de o anumită conjunctură. Duşmanul neîmpăcat al ruşilor cotropitori, el devine aliatul acestora mânat de ura față de Şamil. Omul primitiv, crescut în mijlocul naturii ştie să-şi susțină interesele cu diplomație de curtean. Ostaşul crud care ucide cu sânge rece este un tată şi un soț afectuos, un suflet cu nebănuite disponibilități pentru tandrețe şi candoare. Şi totuşi

Hagi-Murad nu este personajul multiform, amoebic, intenționat de Tolstoi. Statura lui e dominată de câteva trăsături esențiale, prezente în orice împrejurare, cărora nu fi se poate sustrage nicicum şi prin care destinul lui se explică şi se justifică: voința de putere, setea de libertate şi dragostea de viață. Ceea ce a exprimat Tolstoi cu o măiestrie desăvârşită este omenescul cuceritor al personajului, în ciuda acelor dominante acaparatoare ale sufletului, care împing spre schemă. Poate şi datorită faptului că visul de putere al lui Hagi-Murad nu învinge niciodată fanatica lui dragoste de viață şi libertate, mândria lui de om integru şi viteaz. El nu acceptă compromisul. Trădându-l pe Şamil din ură, Hagi-Murad nu poate fi un trădător desăvârşit; ori, din acest moment înțelegem şi înțelege el însuşi că drumul spre moarte e singurul şi fără întoarcere. Faptele îi vor confirma temerile. El se află transfug la ruşi, neacceptând despotismul lui Şamil, dar. se vede victima „despotului alb" de la Moscova. De acum fiecare opțiune a lui va fi o rezolvare parțială: a-i învinge pe Şamil înseamnă a-şi ucide familia, a se devota țarului, înseamnă să-şi piardă libertatea mizată la murdare jocuri politice; a lupta împotriva cotropitorilor alături de Şamil înseamnă să-şi accepte singur decapitarea. Strateg şi luptător desăvârşit, curajos, destoinic, inteligent Hagi-Murad este indispensabil şi țarului şi lui Şamil în măsura în care fiecare vrea să încline de partea sa balanța victoriei. Ei nu luptă împotriva acestui Hagi-Murad, ci a lui Hagi-Murad omul – cel mândru, cel nesupus, cel liber. Destinul politic şi istoric al eroului devine un destin omenesc: visul de putere şi setea de răzbunare vor fi voință de a trăi şi hotărâre de a lupta. Ceea ce rămâne până la urmă fascinant în existența lui Hagi-Murad este neverosimilul spectacol al unei lupte inegale pentru viață; căci el nu luptă în ultimă instanță nici împotriva lui Şamil, nici a lui Ahmed-Han, nici a strajei ruseşti, ci împotriva Morții. El e stăpânit ca şi

Kasatski de o mândrie dezagregantă. Dacă acesta acceptă orgoliul rafinat şi metafizic al părintelui Serghi, dăruit idealului ascetic al umilinței, Hagi-Murad are orgoliul primitiv şi viril al morții eroice. A iubi viața nu înseamnă a trăi oricum; a muri eroic e – pentru Hagi-Murad – ultima şansă de a trăi cu adevărat. Şi mândria e ultima care moare în inima eroului, „Mă-ngheață moartea, dar n-am fost oare stăpânul ei sălbatic până ieri?" spun cuvintele unui cântec popular cecen.

Această carte despre luptă şi eroism, despre iubirea frenetică a vieții este uimitoare pentru Tolstoi, apostolul nonviolenței, pentru autorul *Părintelui Serghi* sau al *Diavolului*, ori pentru predicatorul acelui dezumanizant ideal din *Sonata Kreutzer*. *Hagi-Murad* e mai degrabă romanul tânărului Tolstoi, plin de energie necheltuită, iradiind vitalitate; autorul ei e Nehliudov, din *Tinerețea,* cel stăpânit de „încăpățânare sălbatică"; ea aparține lui Olenin, aristocratul evadat în Caucaz, în căutarea unor orizonturi largi firii lui impetuoase; autorul ci e tot atât de bine bătrânul Tolstoi, cel decimat de frământări şi mărturisit în atât de contradictoriile lui *Confesiuni* în această frază dezarmantă pentru predicator: „Nu poți trăi decât dacă eşti îmbătat de viață"; e cartea lui Tolstoi chinuit de boală şi bătrânețe, niciodată obosit de viață. „Mi se pare, notează în 1902 Alexandra Tolstoi, că dorința lui de a se bucura de viață, de flori, de arbori, de copii, de tot ce-l înconjoară a devenit după boală mai puternică." *Hagi-Murad* e scris de un Tolstoi plecat în căutarea timpului trecut. Născut din nostalgia întoarcerii, el este romanul regăsirii tinereții şi bucuriei de a trăi. *Hagi-Murad*, cartea cea mai sinceră dintre ultimele opere tolstoiene, e – din această perspectivă – un roman sentimental.

Dacă *Sonata Kreutzer* poate fi opera reprezentativă a „stilului târziu", *Moartea lui Ivan Ilici* este apogeul lui artistic.

Cu o remarcabilă forță a conciziei, cu o exprimare laconică, într-o structură densă şi echilibrată, nuvela lui Tolstoi reface un tablou al societății ruse, descoperind existența ternă a unei întregi pături sociale, aceea a funcționarilor de stat. Doar eroul nuvelei, Ivan Ilici, se desprinde din existența sa prozaică; împins în moarte el ia pentru prima oară cunoştință de sine ca om. Asemenea lui Pozdnîşev ori Kasatski, cunoaşte un moment unic, „o situație extremă în mijlocul cotidianului", din care se sustrage, integrându-se cosmicului, ea spațiu infinit şi atemporal al umanității. Izolat în camera lui ca într-o insulă robinsoniană a spaimei, el trăieşte realitatea ireală, necunoscută şi neînchipuită, a morții. Realismul lui Tolstoi ne dă în acest roman al agoniei măsura posibilităților lui. O mare finețe a nuanțelor, a descoperirii amănuntului revelator, de la precizia analizei clinice a bolii până la marile convulsii ale dramei interioare prezidează regia uluitorului spectacol al morții.

Ca şi în *Sonata Kreutzer* ori în *Părintele Serghi,* Tolstoi îşi va depăşi însă realismul, împingându-l în zone care, obişnuit, nu-i aparțineau. Agonia lentă a morții trupului devine tragică prin zvârcolirea omului lovit de brutalele întrebări existențiale pe care acum le recunoaşte şi şi le pune întâi – întrebări similare cu cele ale lui Pozdnîşev, Kasatski ori chiar Hagi-Murad: Cum să trăieşti? Cum trebuia să trăieşti? Viața a fost ceea ce ar fi trebuit să fie? Am trăit cum se cuvenea? Ele îşi converg, aici, meditația într-un sens ultimativ. Moartea este ceasul Judecății şi al bilanțurilor. Ivan Ilici, împăcat în durerea şi neputința lui fizică, e zdrobit de sentimentul nimicniciei: „...se vedea pe sine, tot ce însemnase pentru el viața şi vedea limpede că nu era ceea ce trebuie, că nu era decât o minciună uriaşă, groaznică, care nu-ți îngăduia să vezi nici viața, nici moartea" ...Trupul secătuit de puteri îşi doreşte liniştea, dar omul se înspăimântă la gândul implacabil „că îndoielile lui au

rămas fără dezlegare şi vor rămâne pe veci nedezlegate”... Ivan Ilici nu poate muri fiindcă nu-şi poate justifica viața. Moartea e aproape, trebuie să se întâmple, dar actul ei e fără sens şi imposibil: „...se zbătea în sacul acela negru în care îl îndesa acea putere nevăzută, de neînfrânt. Simțea că suferă din pricină că vor să-l bage în această gaură neagră şi în acelaşi timp simțea că suferințele sale sunt şi mai cumplite pentru că nu poate intra în ea.” *Moartea lui Ivan Ilici* e drama vidului existențial, fiindcă judecătorul nu mai poate propune un ideal ca Pozdnîşev, nu mai poate căuta unul ca părintele Serghi, nici cel puțin nu mai are posibilitatea opțiunii ca Hagi-Murad. Tezist, ca în toate creațiile „stilului târziu”, Tolstoi, îi va dărui totuşi lui Ivan Ilici această ultimă şansă, descoperindu-i – *deus ex machina* – un ideal: acela al iertării şi al iubirii fra*terne. Moartea lui Ivan Ilici* devine, în acest context, un roman al morții şi al învierii, romanul extincției trupeşti şi al iluminării spirituale.

•

La sfârşitul secolului al XIX-lea, pe drumurile guberniei Tula, din Rusia, se întâlneau cortegii stranii de eretici, de nemulțumiți şi aventurieri, de scăpătați, de curioşi, oameni de toate rasele şi de toate națiile, din toate păturile socialo şi de toate credințele erau credincioşii unei noi religii şi ziditorii unui nou mit, întruchipat de Tolstoi, gânditorul de la Iasnaia Poliana. Scriitorul l-a păstrat posterității, dăruindu-i sufletul marilor creații. *Război şi pace* e „un secret pierdut”. Alte opere desprinse din umbrele mitului, coboară în plină *zi* pe străzile moderne ale oraşelor şi noi ne recunoaştem în ele, cu visurile, cu bucuriile şi cu tragediile noastre. Tolstoi e în acelaşi timp un mit şi un contemporan al nostru, pentru că opera lui e o imensă carte cu oameni, legați între ei în suprema aventură a eternității.

Tabel Cronologic

1333 Strămoşul patern al scriitorului, cavalerul Indros, vine, din ținuturile nemțeşti, în Rusia. În fruntea a 3000 de soldați. Se opreşte la Cernigov unde se botează în credință pravoslavnică. Un strănepot al lui primeşte de la marele cneaz Vasile cel Orb numele de Tolstoi (om corpolent, masiv). Scriitorul aparține celei de a 20-a generații.

1683 Piotr Andrievici Tolstoi, unul dintre membrii familiei, în succesiunea generațiilor, este numit şambelan al curții.

1717 Sprijinindu-l pe Petru cel Mare, P. A. Tolstoi ajută la arestarea şi întemnițarea țareviciului Alexei, potrivnic reformelor inițiate de țar.

1727 Sub domnia lui Petru al II-lea, fiul țareviciului Alexei, P. A. Tolstoi intră în dizgrație. Din ordinul Ecaterinei I i se ia titlul de conte.

1760 Andrei Ivanovici Tolstoi, străbunicul scriitorului, este reprimit la curte şi i se înapoiază titlul de conte.

1790 *10 noiembrie:* Se naşte Maria Nikolaevna

Volkonskaia, mama scriitorului. Era o intelectuală. Cunoştea patru limbi străine, cânta la pian, avea o mare capacitate imaginativă şi un deosebit dar al povestirii. Fără să fie frumoasă, era o femeie distinsă, discretă, tristă, cu un suflet blând.

1794 *26 iunie:* Se naşte Nikolai Ilici Tolstoi, tatăl scriitorului. Era un om instruit. Avea o bibliotecă formată îndeosebi din clasici francezi. S-a înrolat de tânăr în armată, participând la campaniile din 1813–1814, când a căzut prizonier, rămânând timp de un an la Paris. Odată cu întoarcerea din prizonierat va părăsi armata. „Tatăl meu, notează scriitorul, era de statură mijlocie, bine legat, sangvin şi foarte vioi: avea o faţă plăcută şi ochii totdeauna trişti."

1822 *19 iulie:* Căsătoria Mariei Nikolaevna cu Nikolai Ilici Tolstoi. O căsătorie convenţională a unui tânăr ruinat şi a unei femei dezamăgite în dragoste. Căsnicia lor, după amintirile scriitorului, va fi însă fericită.

Puşkin, *Prizonierul din Caucaz.*
Se naşte D. V, Grigorovici.

1823 *21 iunie:* Se naşte Nikolai, fratele cel mai mare al scriitorului, acela care însufleţea la Iasnaia Poliana toate jocurile copiilor. Era o fire imaginativă, cu un suflet bogat; inventa poveşti hazlii şi întâmplări cu tâlhari. Turgheniev, care l-a cunoscut, afirma că „nu-i lipseau decât defectele necesare pentru a deveni un mare scriitori. Nikolenka le vorbea tainic lui Levocica şi fraţilor săi despre secretul fericirii care se afla înscris pe un toiag verde îngropat undeva în

pădurea de la Iasnaia Poliana. Această poveste, l-a urmărit pe L. N. Tolstoi toată viața şi el credea cu hotărâre în existența magică a toiagului.

1824 După moartea bunicului, Uia Andreievici Tolstoi, fost guvernator al guberniei Kazan, părinții scriitorului se mută la Iasnaia Poliana. Moşia aparținea Mariei Nikolaevna, descendentă din familia princiară Volkonski.

Se naşte A. V. Drujinin.
Karamzin, *Istoria statului rus.* vol. 10, 11.
Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele.*

1826 *17 februarie:* Se naşte Serghei, al doilea copil al familiei Tolstoi, față de care Lev nutrea o mare admirație şi o continuă dorință de a-l imita în comportare.

Moare N. M. Karamzin.

1827 *23 aprilie:* Se naşte Dmitri, cel de al treilea frate mai mare, fire ciudată, cu o conduită contradictorie. Fiindu-i cel mai apropiat ea vârstă, scriitorul îl va simți ca pe un prieten. Pentru ceilalți, Dmitri era un om retras, închis în sine, dar indiferent cu propria-i persoană. L-au atras toată viața sufletele umile şi nefericite, de care se apropia şi cărora le căuta prietenia.

Puşkin, *Arapul lui Petru cel Mare.*
Ia ființă la Bucureşti „Societatea literară".
Apare primul ziar românesc, *Fama Lipskii.*

1828 *28 august/9 septembrie:* se naşte Lev Nikolaievici Tolstoi la Iasnaia Poliana, în gubernia Tula. Iasnaia Poliana era o aşezare pitorească, situată pe un deal, unde scriitorul îşi

va petrece cei mai mulți ani din viață. (Locurile le vom regăsi în *Război şi pace,* sub denumirea de Lîsîie Gorî.)

1799: Se naşte A. S. Puşkin.
1802: Se naşte I. Heliade Rădulescu.
1803: Se naşte F. I. Tiuteev.
1808: Se naşte C. Negruzzi.
1809: Se naşte N. V. Gogol.
1810: Se naşte Gr. Alexandrescu.
1811: Se naşte V. G. Belinski.
1812: Se naşte I. A. Goncearov.
1814: Se naşte M. I. Lermontov.
1818: Se naşte I S. Turgheniev.
1819: Se nasc A. Russo, N. Bălcescu, N. Filimon.
1822: Se nasc F. M. Dostoievski, N. A. Nekrasov.
1823: Se naşte A. N Ostrovski 1828: Puşkin – *Poltava*
I. Heliade Rădulescu, *Gramatica românească.*
Apare *Curierul românesc.*

1830 *4 august:* Moare Maria Nikolaevna, în urma naşterii fetiței care-i va purta numele. Lev Tolstoi nu avea decât doi ani şi nu va şti niciodată cum arăta chipul mamei. După moartea ei, un rol deosebit în viața scriitorului îl are o rudă îndepărtată, Tatiana Alexandrovna Ergolskaia, care-i va rămâne şi mai târziu confidentă. (Era o femeie foarte frumoasă. Copilărise cu Nikolai Ilici, care o iubise şi voia să se căsătorească cu ea.)

1836 Nikolai Ilici hotărăşte plecarea familiei la Moscova pentru a da copiilor mai mari posibilitatea să meargă la şcoală. (Lev a învățat la Iasnaia Poliana cu perceptorul casei Feodor Ivanovici Ressel.) Vor locui în strada Pliuşciha. Sosirea în capitală va însemna pentru copil o bruscă deschidere de orizont într-un univers opus izolării de la Iasnaia Poliana.

Se naşte N. A. Dobroliubov.
Apare primul număr al revistei lui Puşkin, *Soeremennik*.

1837 Vara, moare subit, la Tuia, tatăl scriitorului. Tolstoi avea 9 ani şi va fi adânc impresionat de această nouă experienţă a morţii.

Moare Puşkin în urma duelului cu Dantes.
Se naşte Ion Creangă.

1839 Moare bunica lui Tolstoi, iar copilul de 10 ani se vede cu totul orfan. Mătuşa, Alexandra Ilinişna Osten-Saken, o fiinţă pioasă până la bigotism, va deveni tutorele copiilor. Ei vor rămâne însă tot în grija Tatianei Alexandrovna Ergolskaia, care se va întoarce cu cei mai mici la Iasnaia Poliana.

Se naşte Bogdan Petriceicu Haşdeu.

1840 Prima „operă literară: Tolstoi scrie nişte versuri de felicitare pentru T. A. Ergolskaia, pe care le intitulează *Scumpei mătuşici*.

Lermontov: *Un erou al timpului nostru.*
Apare la Iaşi primul număr al *Daciei literare*.
Se naşte Titu Maiorescu.

1841 Moare, la mânăstirea din pustiul Optina, mătuşa Alexandra L Osten-Saken. Copiii vor trece sub tutela altei surori a lui Nikolai Ilici, Pelagheia Ilinişna Iuşkova, care locuia la Kazan. Aceasta nu era în relaţii bune cu Tatiana Ergolskaia; va lua copiii la Kazan, iar Tatiana se va retrage la sora ei din Petrovskoie. Despărţirea de Erkolskaia întunecă şi mai mult condiţia de orfan a lui Tolstoi. În noiembrie se mută la Kazan.

Moare M. I. Lermontov.

1842 Tolstoi se pregăteşte fără prea multă sârguinţă pentru examenele de intrare la universitate, dar continuă să citească mult. După mărturisirile făcute biografului său, Biriukov, scriitorul face pentru acest an următorul bilanţ, socotind importanţa lecturilor sale: „considerabilă" (Istoria lui Iosif din *Biblie*, povestiri populare şi bâline ruseşti); „foarte mare" *(Găina neagră* de Pogoritski); „mare" *(Povestea celor patruzeci de hoţi* şi *Prinţul Kamer-al-Zaman* din *1001 de nopţi, Napoleon* de Puşkin.

Gogol: *Suflete moarte*.

1844 Se prezintă la examenul de admitere la Universitatea din Kazan, dar nu reuşeşte. După o reexaminare va fi admis la Facultatea de orientalistică, limbile arabă şi turcă.

Moare I. A. Krîlov.

1845 Nu acordă mare importanţă studiilor, fiind atras mai mult de viaţa mondenă. Vădeşte însă un viu interes pentru filosofie; crede în metempsihoză. – Cade la examenul din vară; renunţă la repetarea anului şi se înscrie la Facultatea de drept, Orgoliul său suferă o înfrângere dureroasă (capitolul *Mă prăbuşesc* din *Tinereţea).*

Dostoievski: *Oameni sărmani.*
Nekrasov publică antologia scriitorilor „şcolii naturale", *Fiziologia Petersburgului.*

1846 Duce aceeaşi viaţă dezordonată. Va fi încarcerat pentru nefrecventarea cursurilor, dar îşi trece examenul primului an. În timpul vacanţei citeşte

Evgheni Oneghin..

Dostoievski: *Dublul.*
Nekrasov: *Antologia petersburgheză.*

1847 Tolstoi nu se adaptează vieții universitare. Cauzele sunt multiple şi explicațiile exista în volumul autobiografic *Tinerețea.* În acelaşi timp, viața mondenă îl aduce într-o stare tulbure, de vid sufletesc. La 19 ani renunță la universitate şi se reîntoarce la Iasnaia Poliana obosit, dar cu o mare dorință de muncă şi purificare morală. Ne aflăm în fața primului impas existențial al scriitorului. – *17 aprilie:* În *Jurnal* îşi notează un program de lucru. Citeşte pe J. J. Rousseau şi *Faust.* Face proiecte de îmbunătățire a vieții țăranilor (experiența este redată în *Dimineața unui moşier).* Aceste gânduri efervescente de muncă („Obligă-ți spiritul să lucreze cu toată puterea de care este capabil") nu durează decât o vară. Îl atrage mirajul oraşului şi, toamna, evadează la Moscova.

Gogol: *Pagini alese din corespondența cu prietenii.*
Dostoievski: *Gazda.*
D. Bolintineanu: *Colecție din poeziile domnului…*

1848 La Moscova trăieşte o viață mondenă, de plăceri uşoare. Pierde la jocurile de cărți sume enorme, pentru plata cărora apelează la frații săi şi îşi amanetează proprietatea de la Iasnaia Poliana. Locuieşte într-un apartament luxos, ducând o existență „fără nicio grijă, fără slujbă, fără preocupări, fără niciun țel".

Dostoievski: *Nopți albe*
Moare V. G. Belinski.
Se naşte Ion Slavici.

1849 Pleacă la Petersburg cu gândul să-şi găsească o slujbă. – Va încerca să-şi dea examenele «de candidat în ştiinţe juridice, dar; deşi trece două din ele cu rezultate excelente, renunţă înainte de a le fi absolvit pe toate. Acest test de echilibrare se dovedeşte insuficient. – Se întoarce la Iasnaia Poliana. – Toamna, înfiinţează o şcoală pentru copiii ţăranilor, aceasta fiind începutul unor constante preocupări pedagogice.

Dostoievski: *Netoşka Nezvanova.*
Dostoievski este arestat şi condamnat la moarte.
V. Alecsandri: *În numele Moldovei, al omenirii şi al lui Dumnezeu.*

1850 De acum datează proiectul (pierdut) al unei povestiri din viaţa ţiganilor, care atestă interesul pentru literatură.

Se naşte Mihai Eminescu.

1851 Scrie nuvela *Povestea zilei de ieri.* Notează din nou lecturile pe care le consideră influente pentru formarea sa: „considerabilă" – *Confesiunile* lui Rousseau, *Emile*, *Evanghelia* lui Matei, *Predica de pe munte*, *David Copperfield;* „foarte mare"; – *Noua Heloiză, Evgheni Oneghin, Hoţii, Suflete moarte, Însemnările unui vânător, Un erou al timpului nostru etc.; „mare" – Vii* de Gogol, *Cucerirea Mexicului* de Prescott. – Viaţa dezordonată din ultimii ani îl obsedează. Singura posibilitate de echilibru o întrezăreşte într-o evadare. Vrea să plece cu cumnatul său în Siberia, dar renunţă în ultimul moment. – 20 *aprilie: P*leacă în Caucaz, împreună cu fratele său Nikolai, care era ofiţer. Călătoresc prin Kazan,

Saratov şi Starogladovskaia până la satul fortificat Starâi Iurt. Scrie Tatianei Evgolskaia: „Sunt foarte schimbat sufleteşte. Acum un an credeam că voi găsi fericirea în plăcere, în mişcare; acum, dimpotrivă, doresc odihna fizică şi morală”. – *Octombrie:* pleacă la Tiflis. – *31 decembrie:* Cere să fie înrolat în armată. – Începe să lucreze la romanul *Copilăria*.

1852 *3 ianuarie:* Trece examenul de iunker şi în aceeaşi lună e trimis în calitate de combatant la Starogladovskaia. – *Februarie:* Ia parte la lupte. – Scrie povestirea *Incursiunea. – Mai:* Obține un concediu medical pe care îl petrece la băile sulfuroase de la Piatigorsk, unde lucrează, la *Copilăria;* romanul va fi prima parte dintr-o trilogie care cuprinde un itinerar literar al vieții sale. – *30 mai:* Scrie Tatianei Ergolskaia: „Am refăcut de trei ori o lucrare pe care am început-o de multă vreme şi pe care socotesc să o mai refac încă o dată pentru a fi mulțumit. Poate că va fi ca lucrul Penelopei, dar faptul nu mă descurajează. Nu lucrez din ambiție, ci din plăcere. Îmi găsesc în lucru plăcere şi folos şi de aceea lucrez.” *4 iunie:* întors din concediu, trimite revistei *Sovremennik* manuscrisul *Copilăriei.* Manuscrisul e citit de Nekrasov care îl găseşte interesant şi cerc autorului urmarea. – *6 septembrie:* în nr. 9 al revistei *Sovremennik* apare *Copilăria*, prima lui operă. – începe să lucreze la *Romanul unui moşier rus* pe care nu-l va termina nicicând. Redactează *Adolescența,* a doua parte a trilogiei autobiografice.

Mor N. V. Gogol, S. T. Absakov şi V. A. Jukovski
Se naşte I. L. Caragiale.

1853 Participă la expediții şi lupte împotriva cecenilor, conduşi de imamul Şamil (personaj din *Hagi Murad*). – Scrie povestirea *însemnările unui crupier*. Începe lucrul la romanul *Cazacii* şi la povestirile *Tăierea pădurii* şi *Fugarul.*

Se naşte V. G. Korolenko.
V. Alecsandri: *Doine şi lăcrămioare*, Paris.

1854 *13 ianuarie:* După o aşteptare enervantă primeşte gradul de ofițer. În aceeaşi lună primeşte ordinul de prezentare la Brigada 12 artilerie care lupta pe Dunăre împotriva turcilor. Părăseşte Caucazul şi pleacă spre Principatele Române. – *14 martie:* Soseşte la Bucureşti, unde rămâne până la 3 septembrie. În acest interval vizitează Iaşii, Oltenița, Giurgiu. – *Mai:* Participă la asediul Silistrei. – Proiectează publicarea unei reviste militare, *Soldatski vestnik-Voenii listok (Buletinul soldatului-Foaie de război),* pentru care scrie povestirile *Unchiul Jdanov, Cavalerul Cernov* şi *Cum ştiu să moară soldații ruşi.* Cât timp rămâne în Principate termină de scris *Adolescența* pe care o şi trimite revistei *Sovremennik.* – *Septembrie:* Primeşte ordinul de detaşare în Crimeea. – În nr. 10 din *Sovremennik* apare *Adolescența.* – *Noiembrie:* Soseşte la Sevastopol. Scrie fratelui său Serghei: „La 1 noiembrie am cerut îngăduința de a merge în Crimeea, în parte pentru că vreau să evadez... dar mai mult încă din patriotism, sentiment care, o mărturisesc, mă stăpâneşte destul de puternic".

Se naşte Al. Macedonski.

1855 *17 ianuarie*; Primeşte o scrisoare de la Nekrasov

care-i vesteşte succesul de care – se bucură *Adolescenţa* în cercurile literare din Petersburg. – Ia parte la asediul Sevastopolului, luptând în cel mai primejdios sector, la apărarea bastionului 4. – Scrie câteva din *Povestirile din Sevastopol: Sevastopolul în decembrie*, *Sevastopolul în mai*, *Sevastopolul în august 1855.* Publică *Tăierea pădurii*. Începe să lucreze la *Tinereţea*, ultima parte a trilogiei. – *27 octombrie:* „Trebuie să ies neapărat din făgaşul nefast pentru mine, al existenţei militare." – *Noiembrie:* Soseşte la Petersburg în calitate de curier militar. Cunoaşte acum pe scriitorii: Turgheniev, Nekrasov, Goncearov, Fet, Tiuteev, Cernîşevski, Drujinin, Saltîkov-Scedrin, A. N. Ostrovski. Participă efectiv la viaţa literară. Pentru el, războiul ia sfârşit.

1856 Este avansat locotenent şi detaşat la o unitate din Petersburg. Publică *Dimineaţa unui moşier*, fragment din lucrarea neterminată *Romanul unui moşier rus,* în nr. din decembrie al revistei *Otecestvenniie zapiski (Analele patriei).* Apare volumul *Povestiri din campanie.* Scrie *Viscolul, Doi husari.* În nr. 12 al revistei *Sovremennik* apare articolul lui Cernîşevski despre *Copilăria*, *Adolescenţa* şi povestirile din război. – Întâlnirea cu Valeria Arsenieva, cu care Tolstoi, îndrăgostit, vrea să se căsătorească (punctul de plecare al romanului *Fericirea vieţii de familie).*

Se naşte V. G. Plohanov.
Pisemski: *Schiţe din viaţa ţăranilor*, *O mie de suflete.*
S. T. Axakov: *Cronica de familie*

1857 *13 ianuarie:* Părăseşte definitiv armata în urma demisiei prezentate în luna septembrie 1856. În

nr. 1 al revistei *Sovremennik* se publică partea a treia a trilogiei autobiografice, *Tinerețea. 29 ianuarie:* Pleacă în prima sa călătorie în Europa – Franța (Paris, Fontainebleau, Dijon), Elveția (Genova, Lucerna, Ziirich), Italia (Torino), Germania (Baden-Baden, Frankfurt). La Paris îi întâlneşte pe Turgheniev şi Nekrasov. Audiază cursuri la Sorbona, vizitează muzee. – întâlnirea cu contesa Alexandra Tolstoi, rudă îndepărtată, cu care leagă o prietenie sentimentală. – La Baden-Baden îşi pierde toți banii la ruletă şi ratează itinerarul de întoarcere pe Mediterană. *August:* Soseşte la Petersburg. – Scrie povestirea *Lucerna*. Începe să lucreze la povestirea *Albert.*

1858 Scrie nuvela *Trei morți.* În nr. 8 al revistei *Sovremennik* apare povestirea *Albert.*

Se nasc Barbu Delavrancea, Alexandru Vlahuță şi Duiliu Zamfirescu.

1859 începe o perioadă de contradicții, inconsecvențe şi amărăciuni, de o acută nevoie de echilibru. – *1 ianuarie:* „Mă voi însura în cursul acestui an sau nu mă voi însura niciodată46 *(Jurnal).* – În revista *Biblioteca dlia citenia (Biblioteca de lectură),* dizident al *Sovremennik*-ului, publică nuvela *Trei morți*. Termină de scris şi publică romanul *Fericirea vieții de familie,* care în acelaşi an apare tradusă în franceză în *Journal de St. Petersbourg.* – E frământat de suferința țăranilor. Elaborează proiecte pentru emanciparea iobagilor, aprobate de guvern, care rămân însă fără rezultate. Înființează şcoala de la Iasnaia Poliana, dar nici ea nu dă roade. Fratele său Nikolai se îmbolnăveşte de tuberculoză. Scriitorul începe să se toarnă el însuşi de boală.

Turgheniev: *În ajun.*
Goncearov: *Oblomov.*

1860 Lucrează la povestirile din viața țărănească: *Idila*, *Tihon şi Melania* (rămasă neterminată. – *Iulie:* Pleacă din nou în străinătate, împreună cu Nikolai; se opresc la Berlin pentru a consulta medicii. Rezultatul e defavorabil numai pentru Nikolai, care e trimis în sudul Franței, unde va şi muri (lângă Touion). Moartea lui Nikolai îl va obseda mult timp pe Tolstoi. Revine la Berlin, unde vizitează şcoli şi instituții publice, audiază cursuri; la Kissingen se întâlneşte cu Serghei. Pleacă în Italia, la Florența. Aici îl întâlneşte pe decembristul S. G. Bolkonski, întors din Siberia în urma unei amnistii.

Turgheniev: *Părinți şi copii.*
Se naşte A. P. Cehov.
N. Filimon: *Friederich Staaps* şi *Mateo Cipriani.*
Al. Odobescu: *Scene istorice din cronicile româneşti.*

1861 Continuă călătoria în Italia (Livorno, Neapole, Roma). Aici face cunoştință cu pictorul N. N. Ghe. Revine la Paris, unde îl vizitează pe Turgheniev. Un timp se află la Londra; aici se întâlneşte deseori cu Herzen. „Mă văd adesea cu Tolstoi: ne-am şi certat. Este încăpățânat şi spune prostii, dar e un om candid şi bun" (dintr-o scrisoare a lui Herzen către Turgheniev). În drum spre țară, este primit de Proudhon, la Bruxelles, în urma unei recomandații a lui Herzen. – Trece prin Germania (Frankfurt-pe-Main, Weimar, Jena, Dresda, Berlin). Peste tot vizitează şcoli şi grădinițe de copii, se întreține cu profesorii, cumpără numeroase cărți de

pedagogie. – *Aprilie:* Soseşte la Iasnaia Poliana, Începe să scrie romanul *Decembriştii*, rămas neterminat. Lucrează la nuvela *Polikuşka.* Se ocupă asiduu de şcoala de la Iasnaia Poliana. *Mai:* Este judecător de pace, un fel de mediator, la sectorul 4 din județul Krapivensk (timp de un an), între țărani şi proprietari după reforma din 1861. – Întâlnirea la Iasnaia Poliana cu Fet şi Turgheniev, când o discuție violentă cu acesta din urmă va pune capăt pentru multă vreme relațiilor dintre cei doi scriitori.

Dostoievski: *Umiliți şi obidiți.*
Moare N. A. Dobroliubov.

1862 Lucrează la nuvela *Holstomer.* – Editează revista *Iasnaia Poliana* (apare până în septembrie), al cărei prim număr este recenzat de Cernîşevski în *Sovremennik.* – *Mai:* Renunță la funcția de judecător de pace din motive de sănătate. Pleacă în provincia Samara şi de acolo la Karalîk, în Başkiria, pentru a se îngriji. – *Iulie:* Poliția secretă țaristă îl suspectează pe Tolstoi de „orientare liberală" şi în lipsa lui face o descindere la Iasnaia Poliana, cercetând şcoala locuința, cărțile. Scriitorul reacționează cu vehemență. – *August:* Întâlnirea la Iasnaia Poliana cu Sofia Bers (reluată în *Anna Karenina,* scena declarației lui Levin către Kitty). Însoțeşte familia Bers la Moscova, unde după nesfârşite şovăieli şi drame o cere în căsătorie pe Sofia Andreevna. – *23 septembrie:* Are loc căsătoria, celebrată la Kremlin.

Dostoievski: *Amintiri din Casa morților.*

1863 Primii ani de căsnicie înseamnă începutul unei

vieți echilibrate, prielnice muncii. Scrie contesei Alexandra Tolstoi: „Sunt în prezent scriitor cu toate puterile sufletului. Scriu şi meditez cum nu am făcut-o niciodată până acum." Începe lucrul la romanul *Război şi pace.* – Se naşte primul copil al lui Tolstoi, Serghei (23 iunie).

N. Filimon: *Ciocoii vechi şi noi.*
Ia ființă, la Iaşi, „Junimea".

1864 Iese de sub tipar prima serie de opere, în două volume, editată la Petersburg de F. Stellovski.

Moare Drujinin.

1865 În revista *Russki vestnik (Buletinul rus)* apar primele două părți ale romanului *Război şi pace*, sub denumirea *1805.*

B. P. Haşdeu: *Ursita*, *Ioan Vodă cel Cumplit*.
Moare N. Filimon.

1866 Îl cunoaşte pe pictorul M. S. Başilov căruia îi încredințează ilustrarea romanului *Război şi pace. – Mai:* Se naşte Ilia, cel de al doilea băiat.

Suprimarea revistei *Sovremennik.*
Dostoievski: *Crimă şi pedeapsă.*

1867 Lucrează în continuare la *Război şi pace*. Strânge material documentar. Călătoreşte la Borodino.

Apare, la Iaşi, revista *Convorbiri literare*.
Titu Maiorescu: O *cercetare critică asupra poeziei române de la 1867*.

1868 Apare partea a treia a romanului *Război* şi *pace*.

„Succesul romanului lui Tolstoi este într-adevăr extraordinar. Toți îl citesc şi nu numai atât: sunt cu toții entuziasmați". (Botkin către Fet). Revista *Russki arhiv (Arhiva rusă)* publică articolul lui Tolstoi *Câteva cuvinte despre „Război şi pace*" în care încearcă să explice sensul filosofic al romanului: „...am ajuns la certitudinea că principiile evenimentelor istorice sunt inaccesibile înțelegerii noastre".

Moare Pisarev.
Se naşte Maxim Gorki.
Dostoievski: *Idiotul.*

1869 *Ianuarie:* Apare partea a patra din *Război şi pace*. – *12 aprilie:* Turgheniev – „Sunt aici lucruri de nesuportat şi lucruri uimitoare şi acestea domină. Ele sunt atât de frumoase, încât nimeni la noi nu a scris ceva mai bun. Mă îndoiesc dacă s-a scris vreodată ceva care să fie tot atât de bun". – *Mai:* Se naşte Lev, cel de al treilea băiat. – *Decembrie:* Apare partea a cincea a romanului *Război şi pace*.

1870 în *Moskauer Deutsche Zeitung (Ziarul german din Moscova)* apare traducerea în limba germană a primelor trei părți ale romanului. – Începe să lucreze la un nou roman istoric despre epoca lui Petru I, pe care însă nu-l va termina.

Se naşte I. A. Bunin.
Moare la Paris A. I. Herțen.
M. Eminescu: *Veneră şi madonă, Epigonii*

1871 Terminând *Război şi pace,* Tolstoi trăieşte senzația unei adevărate eliberări. – Se îndepărtează, pentru un timp, de preocupările literare. – Redeschide şcoala de la Iasnaia

Poliana. Notează în *Jurnal:* „Sunt preocupat de pedagogie ca şi acum 15 ani.”

Se naşte L. N. Andreev.
Saltîkov-Scedrin: *Domnii din Taşkent*
Se nasc Garabet Ibrăileanu şi Nicolae Iorga

1872 Redactează *Abecedarul,* care dacă la început nu are prea mult succes, va cunoaşte mai târziu editări în milioane de exemplare. – Ține cursuri pentru institutori. – Se interesează de literatura antică. Învață limba greacă, făcând progrese uimitoare. Citeşte din Sofocle, Euripide etc.

Dostoievski: *Posedații.*
Titu Maiorescu: *Direcția nouă în poezia şi proza română*

1873 Începe să lucreze la un nou roman, viitorul *Anna Karenina,* – Pictorul I. A. Kramskoi îi face portretul la Iasnaia Poliana. – Vara pleacă din nou în provincia Samara, printre başkiri. – Publică în *Moscovski vedomosti (Ştiri din Moscova)* o scrisoare despre calamitățile foametei, inițiind o colectă publică. – O nouă despărțire dureroasă pentru scriitor: moare T. A. Ergolskaia.

Se naşte poetul V. V. Briusov.
Moare F. I. Tiuteev.
B. P. Haşdeu: *Poezii.*

1874 Continuă activitatea pedagogică. Scrie articolul *Despre învățământul popular.* Alcătuieşte *Noul abecedar* şi cele patru *Cărți ruse de citire.* – Este ales membru corespondent al Academiei de ştiințe. Începe să se gândească la *Confesiunile* pe care le va scrie mai târziu. Citeşte *Proverbele* lui Solomon, *Ecleziastul*, *Cartea înțelepciunii*, Pascal etc.

Al. Odobescu: *Pseudokynegheticos.*
M. Eminescu: *Împărat şi proletar.*

1875 *Russki vestnik (Curierul rusesc)* începe să tipărească romanul *Anna Karenina*. În revista franceză *Le Temps* apare traducerea nuvelei *Doi husari*, cu o introducere de Turgheniev.

Se naşte A. V. Lunacearski.
Dostoievski: *Adolescentul.*

1876 Îl cunoaşte pe P. I. Ceaikovski. Continuă publicarea romanului *Anna Karenina*.

Se naşte Hortensia Papadat-Bengescu.

1877 În urma divergențelor cu editorul revistei *Russki vestnik,* ultima parte, a VIII-a, a romanului *Anna Karenina* apare separat. N. N. Strahov: „E un succes nemaipomenit, nebun."

Saltîkov-Scedrin: *Domnii Golovliov.*
Ion Creangă: *Povestea lui Harap Alb.*

1878 *Anna Karenina* apare în volum. – Face cunoştință cu decembriştii P. N. Svistunov, M. I. Muraviov-Apostol, A. P. Beliaev. Lucrează la vechiul roman *Decembriştii*. Îl cunoaşte la Petersburg pe criticul V: V. Stasov. Scrie *Primele amintiri*.

Moare poetul P. A. Viazemski.

1879 Apare, la Paris, prima traducere a romanului *Război şi pace.* Flaubert: „Mi se pare că uneori se întâlnesc în acest roman lucruri demne de Shakespeare! În timpul lecturii – care e lungă –

scoteam strigăte de admirație" – Se întâlneşte la Iasnaia Poliana cu povestitorul popular V. P. Scegolionok. – Lungul şi durerosul proces lăuntric ce se întrevede în notațiile din *Jurnal* şi scrisori începe să se cristalizeze. Îşi reneagă trecutul cu violență.

Dostoievski: *Frații Karamazov.*
I. L. Caragiale: *O noapte furtunoasă* sau *Numărul 9*.

1880 Face cunoştință cu pictorul I. E. Repin, cu care va purta o îndelungată corespondență. Scrie *Spovedania* şi lucrează la *Critica teologiei dogmatice,* vrând să dovedească contradicția dintre spiritul creştin şi dogmele Bisericii ortodoxe. – Este obsedat de ideea sinuciderii: „Năzuiam din toate puterile să mă despart de viață. Ideea sinuciderii îmi deveni tot atât de firească, pe cât îmi fusese înainte ideea perfecționării vieții."

Se naşte poetul A. A. Blok.
Se nasc Tudor Arghezi şi M. Sadoveanu.

1881 Scrie povestirea populară *Cu ce trăiesc oamenii*. Trimite țarului Alexandru al III-lea o scrisoare în care cere grațierea celor ce au săvârşit atentatul împotriva lui Alexandru al II-lea. – *15 septembrie*: Tolstoi se mută cu familia la Moscova, în locuința prințului Volkonski, o casă impunătoare, aşezată în cartierul de sud-vest al oraşului. – Accentuarea disensiunilor familiale. Începe să se intereseze de activitatea molokanilor, sectanți din districtul Samara. Pleacă în gubernia Tver unde îl întâlneşte pe iluminatul Siutaev, cu care discută pe teme religioase şi care va reveni în casa scriitorului ca invitat al său.

Mor Dostoievski şi Pisemski.
Ion Creangă: *Amintiri din copilărie*.
M. Eminescu: *Scrisorile.*
I. Slavici: *Nuvele*.

1882 Ia parte la recensământul populației din Moscova şi e îngrozit de mizeria din cartierele mărginaşe. Scrie articolul *Ce trebuie să facem? – 26 august:* Mărturiseşte într-o scrisoare nevoia de eliberare: „Vreau să fug." – Cumpără, la Moscova, o casă pe străduța Dolgo-Homovniceski, astăzi Casa-muzeu „L. N. Tolstoi. Începe redactarea nuvelei *Moartea lui Ivan Ilici*.

1883 Îi cunoaşte pe V. G. Certkov şi pe P. Biriukov, care vor deveni discipolii scriitorului şi biografii lui. Prin ei disensiunile familiale se adâncesc şi tolstoismul prinde contur. – Scrie studiul *În ce constă credința mea?* Se întâlneşte cu mujicul Bondarev, din secta sabatiştilor, care propovăduiau desăvârşirea morală a oamenilor prin munca manuală. – Turgheniev îl conjură, de pe patul de moarte, să nu părăsească literatura.

Moare Turgheniev.

1884 Pictorul N. N. Ghe îi face portretul. Tolstoi citeşte din Confucius, Lao Tzî etc. Începe să scrie *Însemnările unui nebun,* povestire rămasă neterminată. – Necăpătând aprobarea cenzurii, studiul *În ce constă credința mea?* începe să circule în manuscris. Prima încercare de a fugi de la Iasnaia Poliana. Fondează, împreuna cu Certkov, editura *„Posrednik*" („Mediatorul"). Propune soției, după o discuție violentă, să cedeze toate bunurile sale.

M. Eminescu: *Poezii.*
I. L. Caragiale: *O scrisoare pierdută.*

1885 La Paris apare studiul *În ce constă credința mea?* Editura *„Posrednik”* publică primele patru volume conținând povestiri populare scrise de Tolstoi: *Cu ce trăiesc oamenii, Dumnezeu vede adevărul*, dar *nu-l spune curând, Doi bătrâni, Unde e iubire, acolo e şi Dumnezeu, Cât pământ îi trebuie unui om, Povestea lui Ivan cel prost* etc. – Întreprinde o călătorie în Crimeea. – În revista *Contemporanul* din 15 mai–15 iunie apare prima tălmăcire românească din opera lui Tolstoi: *Trei morți.* La Paris se traduce *Anna Karenina.* – Se adresează țăranilor prin conferințe împotriva alcoolismului şi fumatului.

Se nasc Liviu Rebreanu şi Matei I. Caragiale.

1886 Studiul *Ce trebuie să facem* apare în revista *Obşcee delo (Cauza generală). – Aprilie:* Revista *Russkoe bogatstvo (Bogăția Rusiei)* publică povestirea *Cât pământ îi trebuie unui om?* Apare al XII-lea volum din scrierile contelui Tolstoi în care vom găsi şi povestirea *Moartea lui Ivan Ilici.* – Primeşte o scrisoare de la Romain Rolland. Lucrează la piesa de teatru *Puterea întunericului.* Începe comedia *Roadele învățăturii.* Face cunoştință cu scriitorul V. G. Korolenko.

1887 *21 ianuarie:* Cenzura interzice drama *Puterea întunericului. 24 ianuarie:* apare ştirea reprezentării piesei la teatrul Alexandrovski din Petersburg. *22 martie:* O nouă interzicere a dramei. – Face cunoştință cu N. S. Leskov. – Povestirile populare sunt şi ele interzise de

cenzură. – Începe să lucreze la *Sonata Kreutzer*.

1888 *10 februarie:* La Paris are loc premiera piesei *Puterea întunericului,* la *Theatre libre*. – *31 martie:* Se naşte al 13-lea copil al lui Tolstoi. – *3 octombrie:* în ziarul *Drepturile omului* apare articolul lui O. Carp despre romanul *Anna Karenina*. – începe să scrie povestirea *Bancnota falsă.*

1689 Lucrează la *Sonata Kreutzer* şi la povestirea *Diavolul.* Neînțelegeri familiale pe care scriitorul le notează amănunțit în *Jurnal. – 30 decembrie:* Familia şi câteva cunoştințe reprezintă, la Iasnaia Poliana, piesa *Roadele învățăturii.* – începe *Povestirea lui Koni* (după relatarea judecătorului A. F. Koni), care va deveni cunoscutul roman *Învierea*.

Moare Saltîkov-Scedrin.
Se naşte Anna Ahmatova.
Mor M. Eminescu şi Ion Creangă.

1890 *10 ianuarie:* Se reprezintă drama *Puterea întunericului* de către un grup de tineri amatori din Petersburg. – *Roadele învățăturii* şi *Sonata Kreutzer* încep să circule în manuscris. – Interzicerea publicării *Sonatei Kreutzer.* – Prima variantă a povestirii *Părintele Serghi*, într-o scrisoare către V. G. Certkov.

Se naşte Boris Pasternak;
Moare V. Alecsandri.

1891 La clubul german din Moskova, membrii societății de artă şi literatură, sub conducerea lui K. S. Stanislavski, reprezintă *Roadele învățăturii.*

– *Aprilie:* Primeşte aprobarea să publice *Sonata Kreutzer* în seria de *Opere*. Lucrează la *Părintele Serghi.* Pe scena teatrului Alexandrovski din Petersburg are loc premiera comediei *Roadele învățăturii.* – Se ocupă de ajutorarea înfometaților din gubernia Riazan. – Apare prima traducere românească, în volum, a *Sonatei Kreutzer*. – Termină cu multă greutate formalitățile juridice de împărțire a averii sale membrilor familiei.

Moare I. A. Goncearov.

1892 Tolstoi asistă la spectacolul cu *Roadele învățăturii* de la Teatrul Mic. – în *Convorbiri literare* apare, în mai multe numere, studiul lui Duiliu Zamfirescu despre Leon Tolstoi.

1893 Scrie o prefață la operele lui Guy de Maupassant. Face cunoştință cu K. S. Stanislavski.

Se naşte V. V. Maiakovski.

1894 Lucrează la povestirea *Stăpân şi slugă.*

Se nasc: Gib Mihăiescu, Camil Petrescu.

1895 Cenzura țaristă interzice publicarea unor broşuri cu povestirile *Umblați în lumină până când e lumină, Religia şi moralitatea*, *Trei parabole,* care apăruseră în volumul al XVI-lea din *Scrieri.* – Cunoaşte pe Cehov, care-l vizitează la Iasnaia Poliana. – La Teatrul Mic se reprezintă *Puterea întunericului.* – Scrie articolul *Ruşine* /, protest împotriva pedepselor corporale aplicate țăranilor. Apare în traducere românească *Stăpân şi slugă*.

Se naşte S. A. Esenin.
N. Iorga: *Amintiri din Italia.*
Se nasc: Ion Barbu şi Lucian Blaga.
Cehov: *Pescăruşul.*

1896 Lucrează la romanul *Învierea*. Citeşte pe Platon. Începe nuvela *Hagi-Murad.*

1897 Lucrează la studiul *Ce este arta?* (cartea a surprins prin violența atacului şi a deziluzionat pe mulți admiratori). Se întâlneşte cu pictorii Repin şi Iaroşenko.

Cehov: *Unchiul Vania.*

1898 Lucrează la *Învierea* şi *Hagi-Murad.* Primeşte la Iasnaia Poliana vizita lui V. V. Stasov, Rimski-Korsakov, I. E. Repin. Organizează o campanie de ajutorare a înfometaților din gubernia Tuia. Scrie articolul *Foamete şi înfometați.* Ia hotărârea de a tipări *Părintele Serghi* şi *Învierea* în folosul rascolnicilor duhobori. Cunoaşte la Iasnaia Poliana pe L. O. Pastemak, care a ilustrat romanul *Învierea.*

1899 Lucrând la romanul *Învierea*, Tolstoi vizitează multe închisori, discută cu supraveghetorii. – *13 martie:* Revista *Niva (Ogorul)* începe publicarea romanului. – Apare parțial în româneşte, în ziarele *Epoca* şi Tribuna, romanul *învierea*.

Gorki: *Fonia Gordeev.*
Se naşte G. Călinescu.

1900 Scrie articolul *Sclavia modernă.* Lucrează la *Hagi-Murad* şi la piesa *Cadavrul viu.* Îl cunoaşte pe Gorki care îl vizitează la Iasnaia Poliana.

Asistă, la Teatrul de Artă, la spectacolul cu piesa *Unchiul Vania* de Cehov.

Ia fiinţă editura „Znanie" fondată de Maxim Gorki.

1901 *20–22 februarie;* Se dă publicităţii hotărâre a Sinodului de excomunicare a contelui Tolstoi. – Manifestări de simpatie de pretutindeni. Scrie articolul *Răspuns la hotărârea Sinodului:* „Biserica este, teoretic vorbind, o minciună vicleană şi vătămătoare; practic, un întreg şir de superstiţii grosolane şi vrăjitorii, sub care dispare în întregime sensul doctrinei creştine".

Cehov: *Trei surori.*

1902 Scrie ţarului Nicolae al II-lea, cerându-i lichidarea proprietăţii private asupra pământului. Se îmbolnăveşte de febră tifoidă.

Gorki: *Azilul de noapte.*
Al. Davila: *Vlaicu Vodă.*

1903 Lucrează la articolul *Către poporul muncitor.* – Apare ediţia a XI-a din *Scrieri alese în 14 volume.* – Scrie povestirea *După bal.*

Mihail Sadoveanu: *Amintirile caporalului Gheorghiţă*

1904 Scrie articolul despre războiul ruso-japonez: *Treziţi-vă!*

Moare Cehov.
Sadoveanu: *Povestiri, Şoimii, Dureri înăbuşite*

1905 *9 ianuarie:* Duminica sângeroasă. – Scrie lui Certkov: „E o naştere, o creştere a conştiinţei sociale la o treaptă superioară." – Tolstoi nu se va

afla însă, printre cei ce revendicau o răsturnare" a regimului de opresiune. – Scrie postfața la povestirea lui Cehov *Sufletelul.* Termină povestirile *Kornei Vasiliev, Alioşa Gorşok, Însemnările postume ale starețului Feodor Kuzmici.* Scrie articolul *Toiagul verde*. – Apare în limba română, în broşură, *Sclavia modernă.*

Blok, *Poemele frumoasei doamne.*

1906 Termină de scris nuvela *Pentru ce?* – Apare în limba rusă (retradusă din engleză) povestirea *Ceresc şi pământesc*. – în limba română, apare în volum *Moartea lui Ivan Ilici.*

Leonid Andreev, *Viața omului.*

1907 Scrisoare către P. A. Stolîpin, ministrul de interne, în care arată situația grea a poporului rus şi necesitatea desființării proprietății private asupra pământului. – Este publicat articolul *Ce trebuie să facem?* – La Iasnaia Poliana, pictorul M. V. Nesterov îi face portretul.

Gorki, *Mama.*
Moare 13. P. Haşdeu.

1908 Scrie articolul *Nu mai pot tăcea!* îndreptat împotriva pedepsei cu moartea. Lucrează la povestirea *Nu sunt pe lume vinovați*. Cenzura confiscă articolul *Despre importanța revoluției ruse* (scris în 1906), publicat într-o broşură de editura *„Posrednik",* şi nuvela *Ceresc şi pământesc*. Are loc jubileul de 80 de ani, cu ecouri imense în Rusia şi în întreaga lume. În nr. 35 al ziarului *Proletarul,* Lenin publică articolul *Lev Tolstoi ca oglindă a revoluției ruse.* – Se

tipăresc pentru prima oară *Amintirile din Sevastopol.*

1909 Citeşte din Anatole France, Turgheniev, Maupassant, Leonid Andreev, Gorki. Scrie schițele *Visul*, *Trei zile la țară*.

Liviu Rebreanu începe tălmăcirea, rămasă neterminată, a romanului *Război şi pace*.

1910 Scrie povestirea *Hodînka.* Reuşeşte să redacteze în prezența a patru martori-discipoli în ascuns, un testament prin care fiica sa Alexandra, adeptă a tolstoismului, devine legatara operelor lui, cu condiția să renunțe la drepturile de autor în favoarea publicului. – Trimite o scrisoare lui V. G. Korolenko, arătându-şi entuziasmul pentru articolul acestuia împotriva pedepsei cu moartea. – Neînțelegeri cu soția. – Pregăteşte un referat pentru Congresul păcii de la Stockholm. *28 octombrie:* Hotărăşte să-şi părăsească familia, plecând în spre gara Scekino, însoțit de doctorul Makoviţki. Merge mai întâi la Samardino pentru a-şi vizita sora, călugăriță la mânăstirea Optina. *31 octombrie:* se îmbolnăveşte de congestie pulmonară şi este găzduit de şeful gării Astapovo. Moare la 7/20 noiembrie, dimineața, la orele 6 şi 5 minute. La 9/21 noiembrie, orele 15, este înmormântat în pădurea de lângă Iasnaia Poliana, pe locul indicat de el, acolo unde credea că se află toiagul verde din povestirile fratelui său Nikolenka. În ziarul *Socialdemocratul*, nr. 18, apare articolul-necrolog al lui Lenin, intitulat *L. N. Tolstoi.* În presa din țara noastră apar necroloage semnate de G. Ibrăileanu, N. Iorga, Al. Vlahuță. M. Sadoveanu ş.a. În numărul din 14 noiembrie, *Neamul romanesc* însera articolul *La*

moartea lui Tolstoi, sub semnătura directorului său, N. Iorga: „Filosoful cel mare şi duşmanul cel mare al filosofiei, cugetătorul adânc şi tăgăduitorul cugetării „creştinul cel entuziast şi provocatorul creştinismului… a fugit din mijlocul gloriei, şi a uitat că fuge din mijlocul datoriei…”

I. V. Ş.

Notă asupra ediției

1. Traducerea *Sonatei Kreutzer* se reeditează după volumul 12 al seriei L. Tolstoi, *Opere* în 14 volume. Bucureşti, Cartea rusă – E.S.P.L.A, 1958 (pp. 7–62).

Postfața autorului la *Sonata Kreutzer*, care apare pentru întâia oară în limba română, s-a tradus după volumul al 12-lea al ediției. L. N. Tolstoi, *Sobranie socinenii, v dvadțați tomah,* publicată în 1964 de editura „Hudojestvennaia literatura", din Moscova.

2. Traducerea povestirii *Părintele Serghi*, aceea a povestirii *Hagi-Murad* se reeditează în forma în care au apărut în volumul al 2-lea al culegerii Lev Tolstoi *Nuvele şi povestiri*, Bucureşti, E.L.U., 1965 (pp. 266–316 şi pp. 401–533).

3. Notele explicative au fost revăzute şi completate, iar casetele bibliografice au fost alcătuite de redacție, folosindu-se aparatul ediției L. N. Tolstoi, *Sobranie socinenii v dvadțați tomah*, apărută în 1964 la Moscova.

„Biblioteca pentru toți"

SONATA KREUTZER

în româneşte de
CEZAR PETRESCU şi
S. RECEVSCHI

După volumul 12 al ediției:
L. N. Tolstoi
Sobranie socinenii, v dvadțați tomah
„Hudojestvennaia literatura”
Moskva, 1964

Eu, însă, vă spun vouă că oricine se uită la o femeie, poftind-o, a şi preacurvit cu ea în inima lui.

(Matei, 5, 28)

Zicu-i atunci ucenicii: Dacă astfel este starea omului cu femeia, nu este de folos să se însoare.

Iar el le zise lor: Nu toți pricep cuvântul acesta, dar aceia cărora le este dat.

Că sunt fameni, cari s-au născut aşa chiar din pântecele maicii lor; sunt fameni pe care oamenii i-au făcut fameni şi sunt fameni care s-au făcut fameni pe sine pentru împărăția cerurilor. Cine poate să înțeleagă, înțeleagă.

(Matei 19, 10–12)

I

Era pe la începutul primăverii. Călătoream de două zile. În vagonul nostru urcau şi coborau pasageri, care mergeau pe distanţe mici; erau însă trei care, ca şi mine, se urcaseră chiar din staţia de pornire a trenului: o doamnă care fuma, nici tânără şi nici frumoasă, cu faţa obosită, cu un palton de croială mai curând bărbătească, şi cu o căciuliţă pe cap; un bărbat vorbăreţ de vreo patruzeci de ani care se cunoştea cu doamna aceasta, foarte îngrijit în hainele lui noi-nouţe şi, în sfârşit, ţinându-se deoparte, un domn mai degrabă scund, cu mişcări repezite, ai cărui ochi cu o sclipire neobişnuită fugeau de la un obiect la altul şi al cărui păr creţ – deşi omul era în puterea vârstei – albise de bună seamă înainte de vreme. Purta un palton vechi, ieşit însă, după cum se vedea, din mâna unui croitor bun, cu guler de astrahan şi căciulă de astrahan. Când îşi descheia paltonul, se vedea pe dedesubt o *podiovcă*[1] şi o *rubaşcă*[2] brodată. Domnul acesta mai avea ceva deosebit şi anume din când în când slobozea nişte sunete ciudate, ca un fel de tuse sau hohot de râs ce se întrerupe brusc.

Domnul acesta evitase cu grijă în tot timpul drumului orice contact şi cunoştinţă cu ceilalţi pasageri. De câte ori vecinii de compartiment încercau să intre în vorbă cu el, le răspundea scurt şi tăios şi apoi se cufunda în lectură, ori fuma privind pe fereastră sau, scoţându-şi merindele dintr-un sac de voiaj ponosit, începea să mănânce ori să bea ceai.

Am avut impresia că această singurătate îl apăsa, aşa că de mai multe ori m-am simţit îndemnat să leg o

discuție cu el, dar de câte ori ni se întâlneau privirile, ceea ce se întâmpla adesea, deoarece stam aproape față în față, el întorcea capul ori îşi relua lectura, ori se uita pe geam.

În cea de-a doua zi a călătoriei noastre, către seară, când ne-am oprit într-o gară mare, domnul cel nervos coborî să-şi ia apă clocotită şi îşi făcu ceai. Domnul cel îngrijit, cu hainele noi-nouțe, avocat, după cum am aflat mai târziu, şi vecina sa, doamna care fuma şi purta palton de formă mai degrabă bărbătească, s-au dus să bea ceai în gară.

În lipsa lor, se iviră în vagon câteva figuri noi, printre care un bătrân înalt, cu obrazul ras şi zbârcit, pesemne vreun negustor, purtând şubă de dihor şi o şapcă de postav cu un cozoroc enorm. Negustorul se aşează pe locul din fața doamnei şi a avocatului, care în clipa aceea lipseau, şi intră numaidecât în vorbă cu un tânăr care după înfățişare părea să fie funcționar comercial şi se urcase şi el în vagon la aceeaşi gară.

Eu şedeam mai deoparte şi, cum trenul sta pe loc, puteam să prind frânturi din discuția lor, când nu se vântura niciun călător printre noi. Dintru început negustorul îl înştiință pe celălalt că se duce la moşia sa, care se găsea chiar la prima stație; apoi ca de obicei, porniră a vorbi mai întâi despre prețuri, despre negoț, după aceea, ca totdeauna, despre felul cum merge comerțul la Moscova, iar la urmă intrară într-o discuție despre târgul de la Nijni-Novgorod. În legătură cu aceasta, funcționarul porni să istorisească ce chefuri trăgea la acest târg cu un anume negustor, bogat putred, pe care-l cunoşteau amândoi, dar bătrânul, luându-i vorba din gură, începu să povestească ce chefuri se făceau pe vremuri la târgul din Kunavin, la care luase şi el parte. Se vede că se simțea şi acum mândru de isprăvile ce săvârşise la unele dintre aceste chefuri, căci istorisi cu vădită încântare cum o dată, îmbătându-se cu negustorul acela pe care-l cunoşteau

amândoi, făcuseră o asemenea năzdrăvănie la Kunavin, încât nu putea s-o spună decât la ureche, la care funcționarul izbucni în hohote de râs de răsună tot vagonul, iar bătrânul râse şi el, descoperindu-şi doi dinți galbeni.

Văzând că din discuția lor nu puteam să aştept nimic interesant, m-am ridicat cu gândul să mă plimb pe peron până la plecarea trenului. În uşă mă lovii cu avocatul şi cu doamna, care se întorceau prinşi într-o discuție aprinsă.

— Nu mai aveți timp, îmi spuse avocatul cel comunicativ, acu' are să sune clopotul a doua oară.

Şi, într-adevăr, n-apucai să ajung până la capătul trenului, că se auzi clopoțelul. Când m-am întors, doamna şi avocatul discutau cu aceeaşi aprindere. Bătrânul negustor sta tăcut în fața lor, cu privirea severă ațintită înainte şi, din când în când, mestecând ceva printre dinți, cu un aer nemulțumit.

— După aceea dânsa i-a declarat bărbatului ei, zise zâmbind avocatul în momentul când treceam pe lângă el, că nu poate şi nici nu vrea să mai stea cu el, deoarece…

Şi îşi continuă povestirea, din care nu putui desluşi nimic. În urma mea trecură şi alți călători, trecu conductorul, intră zorit un hamal, aşa că huietul dură destul de multă vreme, împiedicându-mă să urmăresc discuția. Când se aşternu liniştea şi auzii din nou glasul avocatului, discuția trecuse, pe cât se părea, de la acel caz particular la considerațiuni de ordin general.

Avocatul spunea că problema divorțului preocupă în prezent nespus de mult opinia publică a Europei şi că asemenea cazuri se ivesc şi la noi din ce în ce mai des. Dându-şi seama că nu se auzea decât glasul său, avocatul îşi întrerupse discursul şi se adresă bătrânului.

— Pe vremuri nu se întâmpla aşa ceva, nu-i aşa? spuse el cu un zâmbet amabil.

Bătrânul voi să răspundă ceva, dar tocmai atunci

trenul se urni din loc şi bătrânul, scoţându-şi şapca, începu să se închine şi să se roage în şoaptă. Avocatul îndreptându-şi privirea în altă parte, aştepta cu un aer politicos. După ce-şi isprăvi rugăciunea şi îşi făcu de trei ori semnul crucii, bătrânul îşi îndesă şapca pe cap, potrivind-o drept, se aşeză mai bine pe locul său şi începu vorba:

— Ba se întâmpla şi pe vremuri, domnule, dar mai rar, zise el. În ziua de azi, însă, nici nu s-ar putea să fie altfel. De, prea e lumea învăţată!

Trenul, mergând tot mai iute, huruia când trecea peste încheieturile şinelor şi cu greu izbuteam să desluşesc ceva, dar cum voiam totuşi să aud, m-am tras mai aproape. Discuţia stârnise de bună seamă şi curiozitatea vecinului meu, domnul cel nervos cu ochii sclipitori, care fără să se scoale de la locul său, trăgea cu urechea.

— Şi ce rău vedeţi în învăţătură? întrebă doamna cu un zâmbet abia schiţat. Credeţi oare cu adevărat că ar fi mai bine ca oamenii să se căsătorească, aşa cum se făcea pe vremuri, când logodnicii nu se cunoşteau nici măcar din vedere? urmă ea, după obiceiul multor femei, care nu răspund la cuvintele interlocutorului, ci la cuvintele pe care se aşteptă ca el să le rostească. Fără să ştie dacă se iubesc, dacă pot să se iubească, luau pe primul om care le ieşea în cale, şi apoi toată viaţa o duceau într-un chin; vasăzică după părerea dumneavoastră aşa e mai bine? întrebă ea, întorcându-se mai mult spre mine şi spre avocat, decât spre bătrân, deşi vorbea cu el.

— Da, lumea e prea învăţată, repetă bătrânul, uitându-se la dânsa cu dispreţ şi lăsând întrebarea fără răspuns.

— Aş dori să ştiu ce legătură vedeţi dumneavoastră între învăţătură şi neînţelegerile dintr-o căsnicie, zise avocatul cu un zâmbet aproape imperceptibil.

Negustorul vru să spună ceva dar doamna îi tăie

vorba:

— Nu, au trecut timpurile acelea, spuse ea.

Dar avocatul o întrerupse:

— Vă rog, îngăduiți domnului să-şi exprime gândul.

— Asta e, fac prostii din pricina învățăturii, spuse bătrânul pe un ton categoric.

— Se căsătoresc tineri care nu se iubesc şi apoi te miri de ce nu se împacă, se repezi doamna cu vorba, plimbându-şi plivirea de la avocat la mine şi chiar la funcționarul care, ridicându-se de pe locul său, se rezemase cu coatele de speteaza banchetei şi asculta zâmbind. Numai animalele pot fi împerecheate după voia stăpânului, oamenii însă îşi au înclinațiile, afecțiunile lor, spuse ea cu dorința clară de a-l înțepa pe bătrân.

— Degeaba vorbiți aşa, cucoană, zise bătrânul, dobitocul e dobitoc, omului însă i-a fost dată legea.

— Bine, bine, dar cum poți trăi cu un om dacă nu-l iubeşti? se grăbi doamna să-şi expună părerile, care pesemne i se păreau cu totul noi.

— Înainte vreme lumea nu se gândea la asemenea lucruri, zise bătrânul pe un ton convingător, numai acuma a venit moda asta. Niciuna, nici două o auzi pe dumneaei spunând: „Te las şi plec". Până şi la mujici a prins moda asta. „Na, zice, iacătă-ți cămăşile şi nădragii, că eu mă duc cu Vanka, fiindcă are părul mai cârlionțat ca al tău". Poftim, mai zi ceva dacă poți. Frica, iaca ce trebuie să sălăşluiască mai straşnic în sufletul femeii.

Funcționarul se uită şi la avocat, şi la doamna care vorbise, şi la mine, stăpânindu-şi vădit zâmbetul şi gata să ia în derâdere sau să aprobe vorbele negustorului, după felul cum aveam să le primim noi.

— Adică ce înseamnă frica? întrebă doamna.

— Uite aşa: să ştie de frica bărba-a-atului ei. Asta înseamnă frică.

— Ehei, frate, s-a dus vremea aceea, zise doamna cu oarecare răutate.

— Nu, cucoană, vremea aceea nu-i îngăduit să treacă. Precum Eva, femeia a fost făcută din coasta bărbatului, aşa o să rămână şi vremea aceea în vecii vecilor, spuse bătrânul însoţindu-şi cuvintele cu o mişcare atât de gravă şi convingătoare a capului, încât funcţionarul hotărî pe dată că izbânda e de partea negustorului şi pufni într-un râs zgomotos.

— De bună seamă aşa judecaţi dumneavoastră bărbaţii, zise doamna, fără să se dea bătută şi întorcându-şi privirea spre noi, v-aţi luat singuri libertatea, iar femeia vreţi s-o ţineţi închisă în turn. Lasă că vouă vă îngăduiţi orice.

— Cât despre îngăduinţă, nimeni nu ne-o dă, numai că de la bărbat nu-ţi pică nimic în casă, pe câtă vreme femeia, nevasta e un vas cam şubred, urmă negustorul cu teoriile sale.

Tonul convingător al negustorului părea să câştige auditoriul, dar doamna, deşi se simţea înfrântă, totuşi nu capitula.

— Să zicem că-i aşa, cred însă că veţi fi de acord cu mine că femeia este şi ea o fiinţă omenească, şi că îşi are simţămintele ei ca şi bărbatul. Şi atunci ce să facă dacă nu-şi iubeşte soţul?

— Nu-şi iubeşte soţul! repetă negustorul pe un ton ameninţător, mişcându-şi sprâncenele odată eu buzele. Las' că învaţă ea să-l iubească!

Acest neaşteptat argument fu cu osebire pe placul funcţionarului care scoase un chicot de încuviinţare.

— Ba nu, nu va învăţa să-l iubească, reluă doamna, şi dacă nu-l iubeşte, dragoste cu sila nu se poate.

— Ei, dar dacă nevasta îşi înşală bărbatul, ce te faci? întrebă avocatul.

— Aşa ceva nu se cade, spuse bătrânul. În privinţa asta trebuie să fii cu ochii în patru.

— Şi dacă totuşi se întâmplă, atunci ce-i de făcut? Că doar se întâmplă.

— O fi aşa pe unde-o fi, la noi însă nu se întâmplă,

zise bătrânul.

Toți tăcură. Funcționarul se mişcă, dându-se mai aproape şi, de bună seamă, nevrând să rămână mai prejos de ceilalți. Începu zâmbind:

— Da, dom'le, chiar un băiat de la noi a pățit o asemenea ruşine. Şi în chestia asta e greu de judecat. A nimerit şi el o femeie dezmățată. Şi ea s-a apucat să-şi facă de cap. El însă era băiat aşezat şi cu şcoală. Femeia a petrecut mai întâi cu contabilul. Băiatul a căutat s-o aducă cu binişorul pe calea cea bună. Ea nu s-a potolit şi-i făcea tot felul de pozne. S-a apucat să-i fure bani. Atunci a început şi el s-o bată, dar de ce o bătea, de ce se făcea mai rea. S-a dat în dragoste, să am iertare, cu un păgân, un ovrei. Ei, ce era să facă omul? A lăsat-o de tot. Acu el trăieşte holtei, iar dânsa bate drumurile.

— Fiindcă e un neghiob, zise bătrânul. Ia să nu-i fi dat nas dintru începutul începutului, ci s-o fi muştruluit cum scrie la carte, să vezi cum ar fi stat cu el. Femeia trebuie s-o ții în frâu din capul locului. Să nu-i dai femeii frâu liber în casă, cum nu laşi calul slobod pe drumul mare.

Tocmai atunci veni conductorul şi ceru biletele pentru prima gară. Bătrânul îi întinse biletul.

— Da, dom'le, neamul muieresc trebuie să-l ții din scurt la vreme, altfel se duce totul de râpă.

— Bine, bine, dar după cum ai povestit chiar dumneata mai adineauri, cum rămâne cu bărbații însurați care petrec la târgul din Kunavin? am întrebat eu, nemaiputându-mă stăpâni.

— Asta-i altă chestie, răspunse negustorul şi se cufundă în tăcere.

Când fluieră locomotiva, negustorul se sculă, îşi scoase sacul de sub banchetă, se înfăşură în şubă şi, ridicându-şi şapca, ieşi pe culoarul vagonului.

II

Abia plecase bătrânul, că se şi auziră mai multe glasuri:

— Unchiaşul e de modă veche, spuse funcţionarul.

— *Domostroi*-ul[3] în persoană, zise doamna. Ce concepţie barbară despre femeie şi căsătorie!

— Mda, suntem încă departe de vederile europenilor asupra căsătoriei, adăugă avocatul.

— Şi doar esenţialul e tocmai ceea ce oamenii aceştia nu pricep, spuse doamna, şi anume că fără dragoste căsătoria nu e căsătorie, că numai dragostea sfinţeşte căsătoria şi că adevărata căsătorie este numai aceea care sfinţeşte dragostea.

Vânzătorul de prăvălie surâdea şi era numai urechi, străduindu-se să-şi întipărească în minte cât mai multe dintre aceste vorbe înţelepte, spre a le folosi la vreun prilej.

În timp ce doamna îşi debita discursul, auzii în spatele meu un sunet ce aducea cu un hohot de râs sau de plâns brusc întrerupt şi, întorcându-ne privirile într-acolo, am zărit pe vecinul meu, domnul cel singuratic cu părul cărunt şi ochii sclipitori, care, atras pesemne de discuţie, se apropiase pe nesimţite de noi. Sta în picioare, cu mâinile prinse de speteaza banchetei şi părea foarte tulburat: faţa îi era înfierbântată, iar unul dintre obraji avea o zvâcnire nervoasă.

— Şi care-i acea dragoste... dragoste... dragoste... care sfinţeşte căsătoria? întrebă el, înecându-se.

Văzând tulburarea interlocutorului ei, doamna se sili să-i răspundă cât mai blând şi pe îndelete:

— Dragostea adevărată... Dacă între bărbat şi femeie există această dragoste, atunci şi căsătoria e cu putinţă, spuse doamna.

— Da, da, dar ce înţelegeţi prin dragoste adevărată?

întrebă domnul cu ochii sclipitori, zâmbind stânjenit şi ruşinat parcă.

— Ştim cu toţii ce este dragostea, spuse doamna cu dorinţa vădită de a pune capăt discuţiei.

— Iată că eu unul nu ştiu, zise domnul. V-aş ruga să definiţi ce înţelegeţi…

— Cum aşa? e foarte simplu, răspunse doamna, dar rămase pe gânduri. Dragostea? Dragostea este preferinţa exclusivă ce dăm unui bărbat sau unei femei faţă de toate celelalte fiinţe omeneşti, spuse ea.

— Preferinţă pentru cât timp? Pentru o lună? Pentru două zile, sau pentru o jumătate de oră? făcu domnul cu părul cărunt şi izbucni în râs.

— Nu-i aşa, domnule, probabil că nu vorbim despre acelaşi lucru.

— Ba despre acelaşi lucru.

— Dumneaei spune, interveni avocatul, arătând spre doamna de lângă el, că o căsătorie trebuie să decurgă în primul rând din afecţiune, din dragoste, dacă vreţi, şi numai dacă aceasta există, căsătoria reprezintă ceva, ca să zicem aşa, sfânt. Apoi, doamna spune de asemenea că orice căsătorie care nu are la bază o afecţiune firească – o dragoste, dacă vreţi – n-are în ea nimic din ceea ce am putea numi obligaţii morale. V-am înţeles bine? întrebă el, adresându-se doamnei.

Doamna încuviinţă cu o mişcare a capului explicaţia dată ideii sale.

— Pe urmă… îşi continuă avocatul cuvântarea. dar domnul cel nervos, ai cărui ochi aruncau văpăi acum, se stăpânea de bună seamă cu greu şi tăind vorba avocatului, începu:

— Ba nu, şi eu mă refer la acelaşi lucru, la preferinţa pe care o dăm unui bărbat sau unei femei faţă de toate celelalte fiinţe omeneşti, numai că vă întreb: preferinţă pentru cât timp?

— Pentru cât timp? Pentru mult timp, uneori pentru toată viaţa, răspunse doamna ridicând din umeri.

— Vedeți însă că aşa ceva nu întâlneşti decât în romane, în viață niciodată. În viață această preferință exclusivă poate să dureze câțiva ani de zile, ceea ce se întâmplă foarte rar, căci mai adeseori ține numai câteva luni, dacă nu chiar câteva săptămâni, zile sau ore, spuse el, de bună seamă conştient că părerea sa îi surprinde pe toți şi mulțumit de faptul acesta.

— Vai, cum puteți spune una ca asta! Da' de unde! Nu-i aşa! dați-mi voie! am răspuns tustrei în cor. Până şi funcționarul scoase un sunet prin care îşi manifesta dezaprobarea.

— Da, ştiu, strigă mai tare decât noi toți domnul cel cărunt, dumneavoastră vorbiți despre un lucru pe care lumea îl consideră existent, pe câtă vreme eu vorbesc despre ceea ce există într-adevăr. Orice bărbat simte față de orice femeie frumoasă ceea ce dumneavoastră numiți dragoste.

— Vai, e groaznic ce spuneți: dar nu există oare între oameni acel sentiment pe care-l numim dragoste şi pe care nu-l dăruim numai pentru câteva luni sau ani, ci pentru toată viața?

— Nu, nu există. Chiar dacă am admite că un bărbat ar prefera toată viața lui o anumită femeie, atunci după toate probabilitățile femeia va prefera pe altul, căci aşa a fost şi aşa este de când lumea, spuse el şi, scoțându-şi tabachera, îşi aprinse o țigară.

— Totuşi, nu este exclusă reciprocitatea, spuse avocatul.

— Ba este exclusă, ripostă el, tot aşa cum este exclus ca într-o căruță cu mazăre să cadă alături două boabe însemnate de mai înainte. Afară de asta, aici nu e vorba numai de o improbabilitate, ci, desigur, de un fenomen de saturație. A spune că iubeşti toată viața numai un bărbat sau o femeie, e ca şi cum ai afirma că toată viața vei arde o singură lumânare, zise el, trăgând cu nesaț din țigară.

— Dar dumneata vorbeşti numai de iubirea

trupească. Se poate să nu admiți că există o dragoste, întemeiată pe identitate de idealuri, pe o afinitate spirituală? întrebă doamna.

— Afinitate spirituală! Identitate de idealuri! repetă el, emițând sunetul său caracteristic. În acest caz nu văd de ce s-ar culca împreună (iertați-mi brutalitatea). Căci oamenii nu se culcă împreună pentru că au aceleaşi idealuri, răspunse el, izbucnind într-un râs nervos.

— Dați-mi voie, dar faptele contrazic spusele dumneavoastră, obiectă avocatul. Noi vedem că există căsnicii, că toată omenirea sau majoritatea ei trăieşte într-o conviețuire conjugală şi că numeroşi oameni rămân cinstiți de-a lungul vieții conjugale, care durează ani şi ani de zile.

Domnul cu părul cărunt izbucni iarăşi în râs:

— Mai întâi susțineți că la baza căsniciei stă dragostea, iar atunci când îmi exprim îndoiala în privința dragostei ca fapt existent, cu excepția celei sexuale, îmi demonstrați existența dragostei, aducându-mi drept argument faptul că există căsnicii. Numai că în vremurile noastre căsnicia nu-i decât minciună!

— Vă cer iertare, dar nu-i aşa, spuse avocatul, am spus numai că au existat şi că există căsnicii.

— Da, există. Întrebați-mă însă de ce există? Ele au existat şi există pentru oamenii care văd în căsătorie un nu ştiu ce misterios, o sfântă taină, care le impune anume îndatoriri în fața lui Dumnezeu. Într-adevăr, pentru aceştia ele există, pentru noi însă nu. La noi oamenii se căsătoresc fără să vadă în căsătorie altceva decât o împerechere şi rezultatul este fie înşelăciunea, fie silnicia. Înşelăciunea e mai uşor de suportat. Bărbatul şi soția înşală numai lumea, lăsând să se creadă că ar fi monogami, când în realitate trăiesc în poligamie sau poliandrie. Şi asta e destul de rău, dar mai merge. Când însă – şi lucrul acesta se întâmplă cel mai adesea – soțul şi soția şi-au asumat obligația formală de a trăi toată viața împreună şi chiar din a

doua lună a căsniciei încep a se urî unul pe altul, doresc să se despartă şi totuşi stau laolaltă, atunci ajung la acel infern îngrozitor, care-i duce la beție, care-i face să se împuşte, să se omoare sau să-şi otrăvească fiecare viața lui şi pe a celuilalt, spuse el, vorbind din ce în ce mai repede, fără a îngădui cuiva să spună un cuvânt şi înfierbântându-se din ce în ce mai mult. Toți tăceam. Era o linişte penibilă.

— Da, fără îndoială, intervin şi episoade critice în viața conjugală, spuse avocatul, vrând să pună capăt unei discuții care devenise neplăcut de aprinsă.

— Mi se pare că ați aflat cine sunt? întrebă domnul cel cărunt cu glas scăzut şi în aparență calm.

— Nu, n-am avut plăcerea.

— Plăcerea n-ar fi prea mare. Eu sunt Pozdnîşev, acela care a trecut printr-unul dintre acele episoade critice de care vorbeați adineaori, episod în care şi-a ucis soția, răspunse el şi ne cuprinse pe toți cu privirea, trecându-şi repede ochii de la unul la altul.

Nimeni dintre noi nu găsi ceva de spus şi toți tăcurăm.

— Eh, totuna e, spuse el, slobozind sunetul său caracteristic. De altfel, vă cer scuze! Da!... N-o să vă mai stingheresc.

— Nicidecum, vă rog... spuse avocatul, neştiind nici el la ce se referea acest „vă rog".

Dar Pozdnîşev, fără să-i dea ascultare, se întoarse cu o mişcare bruscă şi se duse la locul său. Domnul şi doamna începură a vorbi în şoaptă. Eu şedeam alături de Pozdnîşev şi tăceam, negăsind nimic de spus. Era prea întuneric ca să pot citi şi de aceea am închis ochii, făcându-mă că vreau să dorm. Am mers astfel în tăcere până la stația următoare.

La această stație domnul şi cu doamna trecură în alt vagon, după cum aranjaseră încă dinainte cu conductorul. Funcționarul se instală pe banchetă şi adormi. Cât despre Pozdnîşev, fuma tot timpul şi bea

din ceaiul pe care şi-l pregătise la gara precedentă.

Când am deschis ochii şi l-am privit, îmi spuse deodată pe un ton hotărât şi enervat:

— Poate că tovărăşia mea vă este neplăcută, acum, când ştiți cine sunt? În acest caz, pot pleca.

— O, deloc, domnule, vă rog…

— În cazul acesta nu doriți şi dumneavoastră un ceai? Numai că e cam tare. Şi-mi turnă şi mie un ceai.

— Ei pretind… Şi toți mint… spuse el.

— La ce vă referiți? întrebai.

— La acelaşi lucru: La dragostea asta a lor şi la ceea ce este ea în realitate. Nu vi-i somn?

— Nu, deloc.

— Atunci, dacă vreți, vă voi povesti cum chiar dragostea asta m-a dus acolo unde am ajuns.

— Bineînțeles, dacă nu vă vine greu.

— Nu, mai degrabă îmi vine greu să tac. Dar de ce nu beți ceaiul? Sau e prea tare?

Într-adevăr, ceaiul era ca berea, totuşi am băut un pahar. Între timp trecu conductorul. El îl petrecu cu ochii plini de ciudă, fără a scoate o vorbă şi nu-şi începu povestirea decât în clipa în care celălalt dispăru.

III

— Aşadar, să-ți povestesc… Dar te interesează cu adevărat?

Am repetat că mă interesează foarte mult. După câteva clipe de tăcere, îşi frecă fața cu palmele şi începu:

— Dacă e vorba să povestesc, atunci trebuie să iau totul de la început: trebuie să-ți spun cum şi de ce m-am însurat şi cum am fost până la căsătorie.

Până a mă însura am trăit ca toată lumea, mai bine

zis ca toți cei din mediul nostru. Sunt moşier, am terminat studiile cu titlul de candidat[4], am fost şi mareşal al nobilimii. Am trăit până la nuntă aşa cum trăiesc toți, adică în desfrâu şi, aidoma celor din mediul nostru, deşi duceam o viață desfrânată, eram convins că trăiesc cum se cuvine. Mă socoteam un băiat de zahăr şi un om cât se poate de moral. Nu eram un seducător, nu aveam gusturi nefireşti, nu făceam din desfrâu principalul scop al vieții, cum făceau mulți din cei de seama mea, căci mă dedam desfrâului, păstrând acea măsură decentă pe care o necesită păstrarea sănătății. Evitam femeile care m-ar fi putut lega prin naşterea unui copil sau prin afecțiunea ce ar fi avut-o pentru mine. De altfel, se prea poate să fi fost şi copii şi afecțiuni, dar mă purtam ca şi cum n-ar fi existat. Şi socoteam purtarea mea nu numai morală, dar chiar mă mândream cu ea.

Se opri, slobozind sunetul lui obişnuit, ceea ce făcea ori de câte ori îi venea, de bună seamă, un gând nou.

— Şi tocmai asta e ticăloşia cea mare, strigă el. Căci desfrâul nu stă în actul fizic, deoarece nici măcar perversitatea fizică nu este desfrâu; desfrâul, adevăratul desfrâu, coastă tocmai în faptul că ne lepădăm de orice raporturi morale față de femeia cu care intrăm în raporturi fizice. Iar eu îmi făceam un merit tocmai din această lepădare. Mi-aduc aminte cât m-a torturat odată gândul că n-apucasem să plătesc o femeie care mi s-a dăruit, probabil fiindcă mă îndrăgise. Nu mi-am recăpătat liniştea decât atunci când i-am trimis banii, arătând prin gestul meu că moralmente nu mă socoteam cu nimic legat de ea. Ce dai din cap, de parcă ai fi de acord cu mine, strigă el deodată. Las' că cunosc eu prea bine sistemul acesta. Toți, şi dumneata, da, dumneata, în cazul cel mai bun, dacă nu eşti vreo excepție rară, ai exact concepțiile pe care le-am avut eu. În sfârşit, e totuna, te rog să mă ierți, continuă el, dar fapt e că lucrul acesta este îngrozitor, îngrozitor,

îngrozitor!

— Ce este îngrozitor? am întrebat eu.

— Abisul acesta al rătăcirilor, în care trăim, în ceea ce priveşte femeile şi atitudinea noastră faţă de ele. Da, domnule, nu pot vorbi calm despre aceasta şi nu fiindcă am fost prada acelui episod, cum zicea dânsul, ci fiindcă din clipa în care mi s-a întâmplat acel episod, mi s-au deschis ochii şi toate mi-au apărut în altă lumină. Totul e pe dos, totul e pe dos!…

Îşi aprinse o ţigară şi, sprijinindu-şi coatele de genunchi, reluă şirul vorbei.

Nu-i zăream faţa în întuneric, îi auzeam doar glasul plăcut şi convingător, acompaniat de huruitul vagonului.

IV

— Da, domnule, numai după ce am îndurat toate chinurile prin care am trecut, numai datorită lor am priceput unde se ascunde rădăcina întregului rău, am priceput ce ar trebui să fie, şi astfel mi-am dat seama de toată grozăvia.

Aşadar vezi şi dumneata cum şi când a început tot ceea ce m-a adus la episodul meu. A început pe când nici nu împlinisem şaisprezece ani. Faptul s-a petrecut când eram încă la liceu, iar fratele meu mai mare era student în anul întâi. Încă nu cunoscusem femeile, dar ca toţi copiii nefericiţi din mediul nostru, nu mai eram băieţandru nevinovat: ceilalţi băieţi mă stricaseră cu un an înainte; femeia, şi nu o anumită femeie, ci femeia, ca o făptură dulce, femeia, orice femeie, goliciunea ei, începuse să mă chinuiască încă de pe atunci. Mă izolam în visuri lipsite de puritate. Eram torturat aşa cum sunt

torturați nouăzeci şi nouă la sută din băieții noştri. Mă cuprindea groaza, sufeream, mă închinam şi cădeam în păcat. Deşi stricat în închipuire şi în fapt, încă nu făcusem ultimul pas. Păcătuiam de unul singur, fără a întinde deocamdată mâna către o altă ființă omenească. Dar iată că un coleg al fratelui meu, student şi băiat de viață, băiat bun, cum se zice la noi, adică o secătură de prima clasă, care ne învățase să bem şi să jucăm cărți, ne-a convins după o beție să ne ducem acolo. Şi m-am dus şi eu. Fratele meu era şi el încă inocent şi a căzut în aceeaşi noapte. Şi eu, băiețandru de cincisprezece ani, m-am pângărit şi am contribuit la pângărirea unei femei, complet inconştient de cele ce săvârşeam. Căci nu auzisem pe niciunul dintre cei vârstnici spunând că ceea ce făceam era rău. De altfel nici astăzi nu va auzi cineva una ca asta. Ce-i drept, lucrul acesta stă scris în cele zece porunci, dar cele zece porunci nu le învățăm decât pentru a răspunde părintelui la examen şi, de altfel, chiar la examen ele nu sunt nici pe departe atât de necesare ca regula folosirii lui *ut* condițional.

Prin urmare nu auzisem de la niciunul dintre oamenii mai în vârstă, ale căror păreri le respectam, că ceea ce făceam ar fi rău. Dimpotrivă chiar, – auzeam pe oamenii pe care-i respectam spunând că e bine. Auzeam că după aceea luptele şi suferințele mele se vor potoli; auzeam şi citeam lucrul acesta, cum auzeam de la cei mari că e folositor sănătății; iar de la colegi auzeam că ar fi chiar un merit, un act de bravură. Aşa că, în general, nimeni nu vedea în asta decât un lucru de laudă. Primejdia de a te îmbolnăvi? Dar şi aceea e prevăzută. Căci guvernul atoateocrotitor are grijă şi de asta. El veghează ca activitatea caselor de toleranță să se desfăşoare organizat şi asigură desfrâul pentru elevii de liceu. Iar doctorii veghează asupra acestui lucru, în schimbul lefii ce primesc. Aşa se şi cuvine. Căci ei susțin că desfrâul foloseşte sănătății şi ei sunt aceia care instituie un desfrâu ordonat, îngrijit. Cunosc mame care se îngrijesc

în acest sens de sănătatea fiilor lor. Şi ştiința îi trimite de asemenea la casele de toleranță.

— De ce tocmai ştiința? întrebai eu.

— Dar ce sunt doctorii? Slujitorii ştiinței. Cine-i strică pe tineri, afirmând că lucrul acesta e necesar sănătății? Ei. Iar după aceea te tratează de sifilis cu nişte aere de o importanță teribilă.

— Şi, mă rog, de ce n-ar trata sifilisul?

— Fiindcă, dacă ar depune pentru stârpirea desfrâului unu la sută din eforturile pe care le depun pentru tratarea sifilisului, demult n-ar mai fi rămas nici urmă de sifilis. Când colo toate sforțările lor nu converg spre stârpirea desfrâului, ci spre încurajarea lui, spre garantarea lipsei de primejdie a desfrâului. Eh, dar nu despre asta-i vorba. Vorba e că mi s-a întâmplat şi mie ceea ce se întâmplă cu nouăzeci la sută, dacă nu mai mult, dintre tinerii nu numai din clasa noastră, dar din orice mediu, chiar şi țărani, mi s-a întâmplat acel fapt îngrozitor şi anume să cad, nu fiindcă aş fi fost sedus, ispitit în mod firesc de farmecele unei anumite femei. Nu, nu mă ispitise nicio femeie, ci am căzut, fiindcă ceea ce era un păcat în mediul meu, apărea în ochii unora drept cel mai legitim şi folositor exercițiu pentru sănătate, iar în ai altora ca distracția cea mai firească pentru un tânăr, o distracție nu numai scuzabilă, dar chiar nevinovată. Nici nu mi-am dat seama că e vorba de o cădere, ci pur şi simplu am început să mă dedau acestui desfrâu, care în parte era plăcere, în parte necesitate, caracteristică – după concepțiile ce mi se vârâseră în cap – unei anumite vârste; am început să mă dedau acestui desfrâu, după cum începusem să beau şi să fumez. Totuşi această cădere dintâi avea în ea ceva deosebit şi mişcător. Îmi amintesc că acolo, pe loc, înainte de a părăsi odaia, m-a cuprins o tristețe atât de adâncă, încât mi-a venit să plâng, să plâng inocenta pierdută şi atitudinea mea față de femeie, ratată pentru totdeauna. Da, pierdusem pentru totdeauna atitudinea

simplă, firească față de femeie. De atunci, n-am mai avut şi nici nu am putut avea raporturi curate cu femeia. Am devenit ceea ce se cheamă un dezmățat.

Or, dezmățul este o stare fizică asemănătoare cu starea morfinomanului, a beţivului, a fumătorului. După cum morfinomanul, beţivul, fumătorul nu mai este un om normal, tot aşa şi omul care a cunoscut mai multe femei pentru satisfacerea plăcerii sale nu mai este normal, ci un om stricat pentru totdeauna, un dezmățat. După cum recunoşti numaidecât pe beţiv şi pe morfinoman după expresia feţei şi după purtări, tot aşa îl recunoşti şi pe omul dezmățat. Dezmățatul se poate stăpâni, poate lupta; dar niciodată nu va mai avea față de femeie o conduită simplă, clară, curată, frățească. Îl poți recunoaşte numaidecât după felul cum priveşte o femeie tânără, după felul cum o măsoară. Şi eu am devenit şi am rămas dezmățat, şi asta m-a dus la pieire.

V

— Da, vasăzică aşa a fost. Apoi lucrurile au mers tot aşa înainte, iar după aceea s-au ivit alte alunecări de tot felul. Doamne, Dumnezeule! când îmi amintesc de toate ticăloşiile mele în această direcție, mă apucă groaza! Da, mă apucă groaza când îmi amintesc de mine însumi, de care camarazii mei îşi băteau joc pentru aşa-zisa mea inocență. Ce să mai zici când auzi toate năzdrăvăniile tineretului de altădată, ale ofițerilor, ale parizienilor! Şi când te gândeşti ce viziune splendidă ofereau toți domnii aceştia, şi eu împreună cu dânşii, nişte desfrânați, ajunşi la vârsta de treizeci de ani, având pe conştiință sute de crime odioase, dintre cele mai felurite, comise

împotriva femeilor, atunci când ne făceam intrarea într-un salon ori într-o sală de bal spălați lună, bărbieriți, parfumați, în cămăşi impecabile, în frac sau uniformă – emblemă a curățeniei, nu alta!

Gândeşte-te numai la ceea ce ar trebui să fie şi la ce este. Atunci când un asemenea domn intră în societatea surorii sau fiicei mele, eu, care îi cunosc felul de viață, ar trebui să mă duc la el, să-l iau deoparte şi să-i şoptesc la ureche: „Drăguțule, eu ştiu ce viață duci, cum şi cu cine îți petreci nopțile. N-ai ce căuta aici, unde-s fete curate la suflet, nevinovate. Pleacă!" Aşa ar trebui să fie; ce se întâmplă însă? Atunci când un asemenea domn îşi face apariția şi dansează cu sora sau cu fiica mea, cuprinzând-o în brațe, noi jubilăm dacă respectivul este un om bogat şi cu relații. Mai ştii, poate că după Rigolboche{5} va binevoi s-o onoreze şi pe fie-mea. Chiar dacă i-au rămas urme, semne de boală, nu face nimic, în ziua de astăzi există tratamente de nădejde. Cunosc personal câteva fete din înalta societate ai căror părinți au fost încântați să le mărite cu nişte sifilitici. Ah! ce mişelie! Dar va veni o dată timpul când toată mişelia şi toată minciuna aceasta vor fi date în vileag!

Scoase de câteva ori sunetu-i ciudat şi se apucă să toarne ceai. Ceaiul era nemaipomenit de tare şi n-aveam apă fiartă ca să-l facem mai slab. Mă simțeam grozav de surescitat din cauza celor două pahare pe care le băusem. Pesemne că îşi făcuse efectul şi asupra lui, fiindcă era din ce în ce mai agitat. Glasul său căpătă inflexiuni din ce în ce mai expresive. Îşi schimba neîncetat poziția, ba îşi scotea căciula, ba şi-o punea la loc, şi figura i se schimba într-un mod bizar în semiîntunericul în care şedeam.

— Ei, iaca aşa am dus-o până la vârsta de treizeci de ani, fără a renunța o clipă la intenția de a-mi întemeia o viață de familie, cât mai curată şi mai înălțătoare cu putință, şi mânat de acest gând ocheam câte o fată care să corespundă scopului meu, continuă el. Mă bălăceam

în mocirla desfrâului şi în acelaşi timp căutam fete care prin puritatea lor desăvârşită să fie vrednice de mine. Pe multe dintre ele le-am înlăturat din gândul meu tocmai pentru motivul că nu mi se părea destul de pure pentru mine; în cele din urmă am găsit una, pe care am socotit-o demnă de mine. Era una dintre cele două fete ale unui moşier din gubernia Penza, odinioară foarte bogat, dar care pe vremea aceea era ruinat.

Într-o seară, după o plimbare cu barca, pe când ne întorceam acasă pe clar de lună şi, stând alături de ea, îi admiram buclele şi trupul zvelt, mulat într-un jerseu, am hotărât dintr-odată că ea este. În seara aceea mi s-a părut că înțelege tot, tot ce simt şi gândesc eu, şi că ceea ce simt şi gândesc eu sunt cele mai înălțătoare lucruri din lume. De fapt însă, nu era altceva decât că jerseul ca şi buclele o prindeau de minune şi că după ziua aceea petrecută în apropierea ei, doream o apropiere şi mai mare.

Te miri cum frumusețea ne dă iluzia deplină a binelui. Când o femeie frumoasă îndrugă prostii, o asculți şi nu-i observi prostia, ci tot ce spune ți se pare inteligent. Vorbeşte şi se poartă oribil, iar tu vezi în asta ceva drăgălaş. Dacă însă nici nu spune prostii, nici nu face lucruri urî te şi mai e şi frumoasă, te convingi numaidecât că e un miracol de deşteptăciune şi de moralitate.

M-am înapoiat acasă entuziasmat şi încredințat că fata aceasta este culmea perfecțiunii morale şi că tocmai de aceea este vrednică să-mi fie soție şi a doua zi i-am cerut mâna.

Vai, ce confuzie! Din o mie de bărbați care se însoară, şi nu numai în cercurile noastre, dar din păcate şi în popor, nu ştiu dacă găseşti unul singur care să nu fi făcut nuntă de zece ori înainte de căsătorie, sau poate chiar de o sută sau de o mie de ori ca Don Juan. (Astăzi, ce-i drept, aud şi observ că există tineri curați, care îşi dau seama şi ştiu că aceasta nu-i glumă, ci un lucru de

seamă. Să le ajute Dumnezeu! Dar pe timpul meu nu găseai nici măcar unul de ăştia la zece mii.) Şi toţi ştiu asta, dar se prefac a nu şti. În toate romanele se descriu în cele mai mici amănunte simţămintele eroilor, heleşteiele şi tufişurile pe lângă care se plimbă; dar deşi se descrie marea lor iubire pentru o fată oarecare, nu se scrie nicio iotă despre ceea ce se întâmpla înainte cu el, cu interesantul nostru erou; niciun cuvânt despre vizitele pe care le făcea la bordeluri, jupâneselor, bucătăreselor, soţiilor altora. Iar dacă există asemenea romane indecente, ele sunt oprite mai cu seamă acelora care ar trebui să cunoască aceste lucruri mai mult ca oricine – anume fetelor. Mai întâi ne prefacem în faţa lor, spunându-le că dezmăţul, câre umple jumătate din viaţa oraşelor şi chiar a satelor noastre, nici nu există. Apoi ne obişnuim atât de bine cu prefăcătoria asta, încât în cele din urmă, aidoma englezilor, începem noi înşine să credem cu toată sinceritatea că suntem cu toţii oameni morali şi că trăim într-o lume morală. Iar fetele, sărmanele, cred cu toată sonoritatea în aceste afirmaţii. Aşa a crezut şi nefericita mea soţie. Mi-aduc aminte că, pe când eram logodiţi, i-am arătat jurnalul meu intim, din care putea spicui câte ceva din trecutul meu, îndeosebi despre ultima mea legătură, despre care ar fi putut afla de la alţii şi tocmai de aceea mă simţeam obligat să i-o împărtăşesc. Îmi amintesc de groaza, deznădejdea ei, mi-aduc aminte cum şi-a pierdut capul când a aflat şi a înţeles. Am văzut că a vrut să mă lase atunci. De ce nu m-a lăsat!

Scoase din nou sunetul lui obişnuit, tăcu câteva clipe şi mai sorbi o înghiţitură de ceai.

VI

— Dar nu, e mai bine aşa, e mai bine aşa! strigă el. Am ce mi se cuvine! Dar nu despre asta e vorba. Voiam să spun că în toată afacerea asta amăgite sunt numai bietele fete. Mamele însă o ştiu, mai cu seamă mamele educate de soţii lor o ştiu prea bine. Şi, prefăcându-se a crede în curăţenia bărbaţilor, de fapt ele procedează tocmai pe dos. Ele cunosc foarte bine momeala cu care pot prinde în mreje bărbaţii atât pentru ele, cât şi pentru fiicele lor.

Căci numai noi, bărbaţii, nu ştim, şi fiindcă nu vrem să ştim, pe câtă vreme femeile ştiu foarte bine că cea mai sublimă, cea mai poetică dragoste, cum îi spunem noi, nu depinde de însuşirile morale ale femeii, ci de apropierea fizică şi totodată de pieptănătură, de culoarea şi croiala rochiei. Întrebaţi o femeie cochetă şi cu experienţă, care şi-a propus să cucerească un bărbat, ce anume preferă să rişte: să fie învinuită de minciună, cruzime şi chiar dezmăţ în prezenţa aceluia pe care vrea să-l ademenească, ori să apară în faţa lui într-o rochie urâtă şi prost cusută – şi oricare din ele va da întotdeauna precădere primei propuneri. Ea ştie că noi, bărbaţii, mințim ori de câte ori vorbim despre simţăminte înalte, căci în fond nu ne trebuie decât trupul, şi de aceea îi vom ierta toate ticăloşiile, dar nu-i vom ierta un costum urât, lipsit de gust şi eleganţă. Femeia cochetă este conştientă de lucrul acesta, dar chiar şi fata cea mai nevinovată îi ştie în mod instinctiv ca şi animalul.

De aci aceste jerseuri ticăloase, aceste *tournure*{6} mai jos de şale, aceşti umeri despuiaţi, aceste braţe dezgolite, aceşti sâni aproape goi. Femeile, mai ales acelea care au trecut prin şcoala bărbaţilor, ştiu prea bine că discursurile despre subiectele înalte nu-s decât vorbe goale şi că bărbatul nu doreşte decât trupul şi tot ceea ce îl expune în lumina cea mai atrăgătoare; şi procedează în consecinţă. Căci dacă ne-am lepăda

numai de obişnuința pe care am prins-o față de această neobrăzare şi care a devenit pentru noi o a doua natură şi am privi viața claselor noastre de sus aşa cum este în realitate, cu toată neruşinarea ei, am recunoaşte că de la un capăt la altul nu-i decât o casa de toleranță. Nu eşti de aceeaşi părere? Dă-mi voie să ți-o dovedesc, spuse el, preîntâmpinând orice obiecție a mea. Dumneata vei susține că femeile din societatea noastră au alte preocupări decât femeile din casele de toleranță, iar eu îți spun că nu-i aşa şi am să ți-o dovedesc. Dacă oamenii s-ar deosebi prin ținta vieții lor, prin conținutul lăuntric al acestei vieți, această deosebire s-ar oglindi fără doar şi poate şi în înfățişarea lor, prin urmare şi înfățişarea lor ar fi diferită. Dar uită-te la nenorocitele acelea disprețuite şi uită-te şi la doamnele din cea mai înaltă societate: aceleaşi toalete, aceleaşi modele, aceleaşi parfumuri. aceeaşi modă de a-şi dezgoli brațele, umerii, sinii, şi de a-şi mula, de a-şi scoate în afară dosul, aceeaşi pasiune pentru pietrele prețioase, pentru lucrurile scumpe, sclipitoare, aceleaşi distracții, dansuri, muzică şi cântece. Cum acelea recurg la toate mijloacele de ademenire, tot aşa fac şi acestea. Nicio deosebire. Ca să le definesc cât mai exact, e de ajuns să spun că prostituatele pe termen scurt îndeobşte au parte de disprețul tuturor, iar prostituatele pe termen lung se bucură de respectul lumii.

VII

— Da, aşadar aceste jerseuri, şi bucle, şi *tournure* m-au înhățat şi pe mine. Şi nu era greu să mă înhațe, fiindcă fusesem crescut în condițiile în care, ca şi castraveții în seră, cresc toți tinerii care se îndrăgostesc

uşor. Căci hrana noastră prea abundentă şi excitantă, ca şi totala inactivitate fizică în care trăim nu constituie altceva decât o sistematică ațâțare a poftelor trupeşti. Poate că te uimeşte ceea ce-ți spun, totuşi aşa este. Nu mi-am dat seama de toate acestea până în vremea din urmă. Acum însă văd. Tocmai de aceea mă chinuieşte atât de cumplit gândul că nimeni nu ştie lucrul acesta şi în schimb oamenii îndruga nerozii, cum făcea cucoana de adineauri.

Da, domnule, astă-primăvară nişte mujici au lucrat prin părțile noastre la un terasament de cale ferată. Hrana obişnuită a unui flăcău de la țară se compune din cvas şi din apă şi el trăieşte, e vioi, sănătos, lucrează la câmp, ceea ce este o muncă mai lesnicioasă. Când vine la calea ferată, merindele lui sunt păsatul şi un funt de carne. În schimb îşi cheltuieşte carnea asta în cele şaisprezece ore de lucru, când cară cu tărăboanța o greutate de treizeci de puduri. Şi revine tot acolo. Pe câtă vreme la noi, cari consumăm câte două funturi de carne, vânat şi alte bucate şi băuturi excitante – pe ce se duc toate astea? Pe excese ale simțurilor. Şi dacă se duc astfel şi supapa de siguranță e deschisă, atunci totul e în perfectă regulă; dar ia încearcă să închizi supapa, cum am închis-o eu un anumit timp şi pe dată vei ajunge la o stare de excitație care, trecând prin prisma vieții noastre nefireşti, va îmbrăca expresia celei mai neîntinate iubiri, curată ca lacrima, uneori chiar platonică. M-am îndrăgostit, cum se îndrăgostesc toți. Nu lipsea nimic: nici accesele de extaz, nici înduioşarea, nici poezia. În fond această dragoste care ne copleşeşte, nu e decât opera mămicăi şi a croitoreselor pe de o parte, iar pe de alta a prisosului de hrană şi a vieții de trântori pe care o ducem. Dacă n-ar fi fost, pe de o parte, plimbările cu barca, croitoresele şi rochiile, corsajele colante şi multe altele, dacă nevasta mea ar fi purtat un halat prost cusut şi ar fi stat acasă, iar pe de altă parte dacă eu aş fi trăit în condițiile normale ale

omului care mănâncă numai atât cât îi este necesar pentru munca lui, şi dacă aş fi avut supapa de siguranță deschisă, căci prin nu ştiu ce întâmplare se închisese în timpul acela – nu m-aş fi îndrăgostit şi nu s-ar fi produs nimic din toate acestea.

VIII

— Ei, aici însă toate s-au potrivit parcă dinadins: şi starea mea, şi rochia ei frumoasă, şi plimbarea cu barca, pe scurt totul a izbutit. De douăzeci de ori nu reuşise şi de astă dată a reuşit, întocmai ca o capcană. Nu glumesc. Căci acuma căsătoriile se aranjează ca nişte capcane. Ce, nu-i firesc? Fata e coaptă, deci trebuie măritată. Pare foarte simplu când fata nu-i slută şi sunt bărbați dornici să se însoare. De altfel aşa se proceda şi pe vremea bătrânilor. Cum ajungea fata la vârsta măritişului, părinții puneau la cale căsătoria. Aşa se obişnuia şi aşa se obişnuieşte peste tot: la chinezi şi la indieni, la mahomedani şi la noi *în* popor; aşa se obişnuieşte cel puțin la nouăzeci şi nouă la sută din oameni. Numai noi, desfrânații, adică unu la sută sau chiar mai puțin decât atât, ne-am găsit să spunem că sistemul e vicios şi am născocit unul nou. Mă vei întreba ce este nou aici? Ei bine, nou este aceea că fetele stau, iar bărbații umblă încolo şi încoace şi aleg ca la piață. Iar fetele aşteaptă şi gândesc, dar nu cutează să spună: „Frate, alege-mă pe mine, frățioare! Nu, pe mine. Nu pe dânsa, ci pe mine: uite ce umeri şi ce frumuseți am eu." Iar noi, bărbații, umblăm de colo-colo, ne uităm ici, colea, şi suntem foarte mulțumiți: „Ştiu bine că pe mine nu mă agață nimeni", par a zice ei. Umblă, se uită şi sunt foarte mulțumiți că toate astea-s rânduite pentru

ei. Dar uite că o dată nu s-a ferit şi pac, s-a agăţat!

— Deci, care e soluţia? l-am întrebat. Doar n-oi fi vrând ca femeia să facă cererea în căsătorie?

— Vezi, nu ştiu ce să-ţi răspund; dar de vreme ce este egalitate, egalitate să fie. Dacă oamenii au hotărât că peţitoria este umilitoare, apăi aşa e de o mie de ori mai rău. În primul caz drepturile şi şansele sunt egale, pe câtă vreme în ultimul caz femeia este ori sclavă expusă în piaţă, ori momeală la capcană. Spune-i unei mame sau chiar fetei adevărul şi anume că singura ei preocupare e să vâneze un mire. Doamne, ce ofensă! Or, ele nu fac decât asta şi nici nu pot să facă altceva. Şi e îngrozitor să vezi sărmanele fete inocente, uneori tinere de tot, ocupându-se cu aşa ceva. Şi repet, măcar dacă ar face-o deschis, aşa însă totul nu-i decât înşelătorie. „Vai, originea speciilor, ce interesant! Vai, Liza se interesează îndeaproape de pictură! Dumneata vei veni la expoziţie? Cât e de instructiv! Dar plimbările cu troica, dar spectacolele, dar simfonia? Ah, ce minune! Liza mea e nebună după muzică. Dar de ce nu împărtăşeşti şi dumneata aceste convingeri? Dar plimbările cu barca!”… Toate au însă unul şi acelaşi gând: „Ia-mă, ia-mă pe mine! sau: Ia-o pe Liza mea! Nu, pe mine! Haide, încearcă măcar!”… Vai, ce josnicie! Ce minciună! încheie el şi, după ce bău cel din urmă ceai, se apucă să strângă ceştile şi vesela.

IX

— Cunoşti, desigur, reluă el şirul povestirii, în timp ce băga în sac ceaiul şi zahărul, cunoşti dominaţia femeilor, care aduce atâtea suferinţe lumii; ei bine, toate se trag de aici.

— Cum dominația femeilor? întrebai eu. Ştiu că drepturile, privilegiile aduse de aceste drepturi sunt apanajul bărbaților.

— Da, da, asta e, mă întrerupse el, asta e tocmai ceea ce voiam să-ți spun, asta explică acest fenomen extraordinar că, pe de o parte, e foarte adevărat că femeia este adusă până la ultima treaptă a înjosirii, şi, pe de altă parte, ea domină, întocmai ca evreii, adică după cum evreii se răzbună prin puterea lor financiară, pentru asuprirea la care sunt suguşi, tot astfel şi femeile. „Aha, vreți să ne reduceți numai la negoț? Prea bine, atunci noi, neguțătorii, vă vom dicta", zic evreii. „Aha, vreți să fim numai un obiect care să vă satisfacă simțurile? Prea bine, dar ca obiect de satisfacere a simțurilor vă vom subjuga", zic femeile. Lipsa de drepturi a femeii nu stă în faptul că ea nu poate vota, sau nu poate deține funcția de judecător – aceste îndeletniciri nu-ți dau niciun fel de drepturi; a avea drepturi înseamnă pentru femeie să fie egala bărbatului în relațiile sexuale, înseamnă să poată accepta sau respinge după voia ei solicitarea bărbatului, să-şi aleagă bărbatul după dorința ei şi nu să fie aleasă. Susțineți că aşa ceva este oribil. Bine. Atunci nici bărbatul să nu se bucure de aceste drepturi. În momentul de față însă femeia este lipsită de dreptul acordat bărbatului. Şi iată, ca să se răzbune de acest drept, ea acționează asupra simțurilor bărbatului şi prin simțuri îl supune în aşa fel, încât alegerea lui nu mai este formală şi în realitate ea este aceea care alege. Or, însuşindu-şi acest mijloc, femeia abuzează de el şi dobândeşte o putere înspăimântătoare asupra oamenilor.

— Dar unde se vădeşte, mă rog, această putere nemaipomenită? l-am întrebat eu.

— Unde se vădeşte puterea? Păi peste tot şi în toate. Ia fă dumneata ocolul magazinelor în orice oraş mare. Milioane sunt îngrămădite acolo, nici nu poți evalua munca depusă acolo, şi vezi dacă în nouăzeci la sută din

aceste magazine se află un singur obiect pentru uzul bărbaților. Tot luxul vieții este cerut şi întreținut de femei. Gândeşte-te la fabrici. Cele mai multe dintre ele produc podoabe inutile, mobile, trăsuri, nimicuri destinate femeilor. Milioane de oameni, generații de robi care cad victima muncii silnice din fabrici numai pentru a satisface capriciile femeilor. Femeile, aidoma unor regine, țin nouăzeci la sută din omenire în captivitatea lor şi în sclavia muncii grele. Şi asta numai fiindcă au fost înjosite, văduvite de drepturi egale cu bărbații. Ele se răzbună, acționând asupra simțurilor noastre, prinzându-ne în mrejele lor. Da, totul purcede de aici. Femeile au făurit din ele însele o atât de puternică armă de acționare asupra simțurilor, încât bărbatul nu se poate purta calm față de femeie. E de ajuns ca bărbatul să se apropie de femeie, ca să cadă pradă vrajei ei şi să-şi piardă capul. Şi odinioară mă simțeam totdeauna prost, stingherit când vedeam o doamnă gătită de bal; acum însă mă cuprinde de-a dreptul o groază, văd în ea pur şi simplu o primejdie pentru oameni, o nelegiuire, şi-mi vine să chem poliția, să strig după ajutor împotriva pericolului, să cer ca obiectul primejdios să fie luat, îndepărtat.

Da? dumneata râzi! strigă el la mine, dar eu nu glumesc de fel. Sunt convins că va veni clipa şi poate chiar foarte curând, când oamenii vor înțelege acest lucru şi se vor mira că a putut exista o societate în care s-au îngăduit fapte ce tulburau crunt liniştea publică, ca aceste găteli ale trupului, care ațâță simțurile şi sunt îngăduite femeilor din lumea noastră. E ca şi cum s-ar înțesa locurile şi aleile de plimbare publică cu tot felul de capcane, ba şi mai rău! De ce adică sunt interzise jocurile de noroc şi nu s-a interzis femeilor să poarte rochii provocatoare, de prostituate? Ele sunt de o mie de ori mai periculoase!

X

— Da, uite aşa m-au prins şi pe mine. Eram îndrăgostit, cum obişnuim noi să spunem. Nu numai că vedeam în ea culmea perfecțiunii, dar şi pe mine mă socoteam o culme a perfecțiunii în tot timpul cât am fost logodit. Căci orice netrebnic, dacă va căuta bine, va găsi alți netrebnici mai răi decât el într-o anumită privință şi datorita acestui fapt va afla motive de a fi' mândru şi mulțumit de sine. Aşa şi eu: nu mă căsătoream pentru bani – la mine nu putea fi vorba de interes, ca la majoritatea cunoştințelor mele care se căsătoreau pentru bani sau relații – eu eram bogat, iar ea săracă. Asta e una la mână! Apoi mă mândream cu faptul că alții se căsătoreau, pornind din capul locului cu gândul de a continua viața de poligamie, pe care o duseseră înaintea nunții, pe câtă vreme eu aveam intenția fermă de a respecta monogamia după nuntă, ceea ce mă umplea de o mândrie fără margini. Da, eram un porc nemaipomenit, dar îmi închipuiam că sunt un înger.

Logodna noastră n-a ținut mult. Acum, ori de câte ori mii aduc aminte de perioada aceea, roşesc de ruşine. Ce ticăloşie! Doar ea presupune o dragoste spirituală, şi nu fizică. Ei, de-vreme ce e vorba de dragoste spirituală, de comuniune spirituală, această comuniune spirituală trebuie să se exprime prin cuvinte, conversații, discuții. Dar nimic din toate acestea. Când rămâneam singuri, abia puteam lega cu chiu, cu vai câteva vorbe. Era o adevărată stâncă a lui Sisif. Abia născoceai ceva de spus şi spuneai acel lucru, că iarăşi se aşternea tăcerea şi iarăşi trebuia să te frământi ca să născoceşti altceva. Nu găseam subiecte de conversație. Tot ce aveam să ne spunem despre viața care ne aştepta, despre felul cum ne vom aranja, despre planurile noastre de viitor, ne spusesem. Şi după aceea? Căci dacă am fi fost animale,

am fi ştiut că nu no e dat să vorbim; aşa însă, dimpotrivă, trebuia să vorbim şi n-aveam ce, fiindcă ne preocupau lucruri ce nu pot fi rezolvate prin discuții. Iar pe lângă toate, obiceiul ăsta stupid de a mânca bomboane, de a te îndopa cu dulciuri, şi toate pregătirile acestea dezgustătoare în vederea nunții: discuții despre locuință, dormitor, aşternut, capoate, halate, rufărie, toalete. Căci, vezi dumneata, dacă te căsătoreşti după legea *Domostroi*-ului, cum ziceau bătrânii, atunci pilotele, zestrea, aşternutul, în sfârşit toate acestea nu sunt decât amănuntele care însoțesc sfânta taină. Dar la noi, unde din zece candidați la însurătoare, nu ştiu dacă găseşti unul care să creadă nu în sfânta taină, dar măcar că actul său impune o anumită obligație; la noi, unde dintr-o sută de bărbați nu ştiu dacă este unul care să nu fi fost însurat dinainte şi din cincizeci măcar unul care să nu aibă de gând dintru început să-şi înşele soția ori de câte ori va găsi o ocazie prielnică; la noi, unde majoritatea consideră drumul la biserică numai ca o condiție specială pentru a poseda o anumită femeie – gândeşte-te ce odioasă semnificație capătă toate aceste amănunte într-o asemenea situație. Aşadar, toată chestiunea nu se rezumă decât la asta. Astfel, lucrurile devin un fel de târg, în care o fată inocentă este vândută unui stricat, îmbrăcând acest act de vânzare în haina unor anumite formalități.

XI

— Aşa se însoară toți bărbații, aşa m-am însurat şi eu şi a început multlăudata lună de miere. Când te gândeşti cât de josnică până şi denumirea aceasta prin ea însăşi! şuieră el printre dinți cu necaz. Într-un rând,

la un bâlci din Paris am trecut pe lângă tot felul de distracții şi atras de un afiş am intrat să văd femeia cu barbă şi câinele de mare. În realitate nu era nimic altceva decât un bărbat într-o rochie decoltată de femeie şi un câine obişnuit, băgat într-o piele de morsă şi care înota într-o cadă cu apă. Spectacolul a fost cu totul lipsit de interes, dar când am ieşit, patronul m-a petrecut reverențios şi, adresându-se publicului de la intrare, a spus arătând spre mine: „Vă rog, întrebați-l pe domnul dacă face de văzut! Intrați, intrați, un franc de căciulă!" M-am jenat să spun că nu face de văzut şi de bună seamă pe aceasta se bizuise patronul în socotelile sale. Tot astfel se întâmplă, pesemne, şi cu aceia care au simțit pe propria lor piele toată mârşăvia lunii de miere şi care nu se îndură să dezamăgească pe ceilalți. Nici eu n-am dezamăgit pe nimeni, acum însă nu văd de ce n-aş spune adevărul. Ba socot chiar că e de datoria noastră să spunem tot adevărul în această privință. Nu simți decât stânjenire, ruşine, scârbă, regrete şi mai cu seamă plictiseală, o plictiseală ucigătoare! E ceva în genul senzației pe care am încercat-o când am învățat să fumez, când îmi venea să vărs şi-mi curgea saliva, iar eu o înghițeam, făcându-mă că simt o negrăită plăcere. Desfătarea pe care ți-o dă fumatul, ca şi aceasta, dacă există, vine mai târziu: soții trebuie mai întâi să cultive în ei acest viciu, pentru a sorbi apoi plăcerea din el.

— Cum adică viciu? am întrebat eu. Doar vorbeşti despre facultatea umană cea mai firească.

— Firească? spuse el. Firească? Nu, dimpotrivă, îți voi spune că am ajuns la convingerea că lucrul acesta nu-i... firesc. Aşa-i, nu e deloc... firesc. Întreabă copiii, întreabă fetele neprihănite. Sora mea s-a măritat foarte tânără cu un bărbat care avea de două ori vârsta ei, şi pe deasupra era şi un desfrânat. Îmi amintesc cât de surprinşi am rămas în noaptea nunții, când a fugit de la el şi, palidă, înecându-se în lacrimi, tremurând vargă, spunea că pentru nimic în lume, pentru nimic în lume

nu poate să ne spună ce i-a cerut el.

Dumneata zici: facultate firească! Firesc e să mănânci. Şi e plăcut să mănânci, e agreabil, e uşor şi chiar de la bun început funcţia aceasta nu-ţi produce ruşine; aici însă e ceva josnic, şi ruşinos, şi dureros. Nu, lucrul acesta nu e firesc! Şi m-am convins că o fată neprihănită are totdeauna oroare de el.

— În cazul acesta, am întrebat eu, cum s-ar perpetua specia umană?

— Vai, ferit-a sfântul să piară specia umană! spuse el cu o ironie răutăcioasă, ca şi cum s-ar fi aşteptat la această obiecţiune de rea-credinţă, ce-i era familiară. Poţi predica abţinerea de a face copii, pentru ca lorzii englezi să se poată ghiftui cât poftesc – asta e îngăduit. Poţi predica abţinerea de a face copii, pentru ca plăcerea să fie mai mare – asta e îngăduit; dar ia încearcă să spui numai o vorbă ca oamenii să se abţină de a face copii în numele moralităţii! Dumnezeule, ce larmă se stârneşte! Nu cumva să se curme specia umană, fiindcă zece sau douăzeci de inşi refuză să mai fie porci. Dar te rog să mă ierţi. Mă supără lumina aceasta, ai ceva împotrivă dacă o acopăr? mă întrebă el, arătând către lampă.

I-am răspuns că mi-e totuna, şi atunci s-a urcat zorit pe banchetă, de altfel aşa cum făcea orice lucru, şi a tras perdeluţa de stofă asupra lămpii.

— Totuşi, am spus, dacă toată lumea ar recunoaşte acest precept drept lege, s-ar stinge neamul omenesc.

Nu mi-a răspuns numaidecât.

— Mă întrebi cum se va perpetua specia umană? spuse el, aşezându-se din nou în faţa mea şi rezemându-şi coatele pe picioarele răşchirate. Dar pentru ce să se perpetueze specia asta umană? întrebă el.

— Cum pentru ce? Păi altfel n-am exista!

— Şi pentru ce să existăm?

— Cum aşa, pentru ce? Pentru a trăi.

— Şi pentru ce să trăim? Dacă viaţa n-are niciun ţel,

dacă ne e dată numai pentru a fi trăită, ca scop în sine, n-avem pentru ce trăi. Şi dacă aşa stau lucrurile, atunci toţi cei de-alde Schopenhauer şi Hartmann[7] ca şi toţi budiştii au dreptate. Ei, dar dacă viaţa are un ţel, atunci ea trebuie să înceteze în momentul când ţelul e realizat. Aşa e logic, spuse el vădit emoţionat, pesemne fiindcă ţinea nespus de mult la ideea lui. Aşa e logic, gândeşte-te şi dumneata: dacă ţelul omenirii este fericirea, binele, dragostea, orice vrei din acestea, dacă ţelul omenirii este, după cum spun profeţii – ca oamenii să fie strâns uniţi prin dragoste, ca lăncile să fie prefăcute în seceri şi aşa mai departe, atunci ce împiedică realizarea acestui ţel? Pasămite, ele, pasiunile, sunt piedica. Şi din toate pasiunile cea mai puternică, mai rea şi mai îndărătnică este dragostea trupească, senzuală; de aceea, dacă pasiunile vor fi stârpite şi odată cu ele va fi stârpită şi cea din urmă, cea mai puternică dintre ele, dragostea trupească, atunci profeţia se va împlini. Oamenii vor fi uniţi. Omenirea îşi va atinge ţelul şi, ca atare, nu va mai avea pentru ce să trăiască. Deocamdată, însă, omenirea trăieşte, având în faţa ei un ideal care, firesc, nu este idealul iepurilor sau al porcilor, adică de a se înmulţi la nesfârşit şi nici idealul maimuţelor sau al parizienilor, adică de a profita în modul cel mai rafinat posibil de plăcerile pasiunii sexuale, ci idealul binelui, care poate fi realizat prin abstinenţă şi puritate. Oamenii au aspirat dintotdeauna şi aspiră către el. Şi uite rezultatul.

Rezultatul e că dragostea trupească reprezintă supapa de siguranţă. Dacă generaţia actuală nu şi-a atins ţelul, apoi nu l-a atins fiindcă e stăpânită de pasiuni, dintre care cea mai puternică este patima sexuală. Dar dacă există patimă sexuală va exista şi o generaţie nouă, deci există şi posibilitatea ca această nouă generaţie să atingă ţelul. Dacă nici aceasta nu l-a atins, urmează alta şi tot aşa până se va realiza ţelul, până se va împlini profeţia, până ce oamenii vor fi uniţi. Altfel ce ar ieşi? Să admitem că Dumnezeu a creat

oamenii pentru realizarea unui țel anume şi că i-a creat sau muritori, fără patimă sexuală, sau nemuritori. Ce s-ar fi întâmplat dacă oamenii ar fi fost muritori, dar lipsiți de pasiunea sexuală? Ei ar fi trăit câtva timp şi ar fi murit fără să-şi fi atins țelul; şi ca țelul să fie atins, Dumnezeu ar fi trebuit să creeze alți oameni noi. Dacă însă ei ar fi nemuritori, să presupunem (deşi e mai greu ca aceiaşi oameni, iar nu generațiile noi să îndrepte greşelile şi să se apropie de perfecțiune), să presupunem că după multe milenii ei ar atinge țelul, dar atunci la ce mai sunt buni? Ce să faci cu ei? Deci, situația existentă este încă cea mai bună… Poate că îți displace însă forma în care mi-am înfățişat ideile, poate eşti evoluționist? Dar şi în acest caz rezultatul este acelaşi. Specia umană, specia animalică superioară, ca să se mențină în lupta împotriva celorlalte animale, trebuie să fie strâns unită, să fie una ca roiul de albine şi nu să se înmulțească la infinit; la fel ca albinele ea trebuie să crească elemente asexuate, adică trebuie iarăşi să tindă spre abstinență şi nicidecum spre ațâțarea poftelor trupeşti, spre care aspiră întreaga structură a vieții noastre. După câteva clipe de tăcere, îşi reluă vorba: se va stinge specia umană? Cum poate cineva să se îndoiască de faptul acesta, indiferent de concepția sa despre lume? Căci acest lucru e tot atât de sigur ca şi moartea. Dar toate scrierile bisericeşti prezic sfârşitul lumii, după cum toate teoriile ştiințifice îl consideră inevitabil. Prin urmare de ce ți se pare ciudat că teoria etică ajunge la acelaşi rezultat?

Apoi tăcu mai multă vreme, mai bău ceai, îşi fuma țigara până la capăt şi, scoțând altele din sac, le aşează în tabachera sa veche şi pătată.

— Am înțeles gândul dumitale, i-am spus eu. Cam acelaşi lucru îl susțin şi *shaker*-ii[8].

— Da, da, şi au dreptate, spuse el. Pasiunea sexuală, oricât am deghiza-o, este un rău, un rău cumplit, împotriva căruia trebuie să luptăm, iar nu să-l

încurajăm, aşa cum se întâmplă la noi. Cuvintele din *Evanghelie*, care spun că bărbatul care se uită la o femeie ca s-o poftească, a şi preacurvit cu ea, nu se referă numai la soțiile altora, ci tocmai, şi mai cu seamă, la propria lui soție.

XII

— În lumea noastră se întâmplă însă tocmai dimpotrivă: dacă pe un om l-a mai bătut vreodată gândul abstinenței până s-a însurat, odată căsătorit, fiecare socoate că acum abstinența este inutilă. Căci toate aceste călătorii de nuntă, izolarea în care pleacă tinerii însurați, cu învoirea părinților, toate astea nu-s altceva decât o încuviințare a desfrâului. Dar legea morală îşi ia singură revanşa, atunci când este încălcată. În ciuda tuturor străduințelor mele de a aranja cât mai. bine luna de miere, nu m-am ales cu nimic. Tot timpul m-a obsedat o senzație de silă, ruşine şi plictiseală. Iar după foarte scurt timp s-a adăugat şi o chinuitoare apăsare. Situația aceasta începu foarte curând. După cât mi se pare, a treia sau a patra zi mi-am găsit soția tristă, am întrebat-o care era motivul, am îmbrățişat-o, ceea ce după părerea mea era singurul lucru pe care ea îl putea dori, dar ea mi-a dat mâna la o parte şi au podidit-o lacrimile. De ce? Nu era în stare să-mi explice. Dar era tristă şi îşi simțea inima grea. Se vede că nervii ei istoviți o făcuseră să priceapă adevărul asupra murdăriei raporturilor noastre; dar nu ştia ce să spună. Am început s-o descos: ea îmi spuse ceva, cum că i-ar fi dor de maică-sa. Mi s-a părut că nu-mi mărturisea adevărul. Am căutat s-o consolez, trecând peste cele ce-mi spusese în legătură cu maică-sa. N-am

înțeles că-i era inima grea şi că dorul de mamă nu era decât un pretext. Dar ea s-a supărat numaidecât fiindcă nu pomenisem nimic despre maică-sa, ca şi cum n-aş fi dat crezare vorbelor ei. Mi-a spus că vede bine că n-o. iubesc. Am dojenit-o, zicându-i că e capricioasă, iar dânsa s-a schimbat deodată la față, din tristă a devenit iritată şi a început să-mi arunce cuvintele cele mai veninoase, învinuindu-mă de egoism şi cruzime. M-am uitat la ea. Fața ei exprima o răceală şi o duşmănie totală, aproape ură față de mine. Îmi amintesc de groaza care m-a cuprins când am zărit această expresie. „Cum? Pentru ce? mă întrebam eu. Ştiam că dragostea uneşte sufletele, când colo uite ce se întâmplă! Dar e cu neputință, asta nu-i ea!" Am încercat s-o îmbunez, dar m-am izbit de un zid inexorabil de glacială şi veninoasă ostilitate, încât nici n-am apucat să-mi dau seama că enervarea m-a cuprins şi pe mine şi ne-am aruncat unul altuia o grămadă de cuvinte neplăcute.. Această cea dintâi ceartă a noastră mi-a produs o impresie îngrozitoare. Am numit-o ceartă, dar de fapt n-a fost o ceartă, ci exteriorizarea acelei prăpăstii care de fapt se căsca între noi. Satisfacerea poftelor senzuale secătuise iubirea şi ne trezisem față în față în adevăratele relații dintre noi, adică doi egoişti, cu desăvârşire străini unul de altul, fiecare dorind a dobândi pentru sine cât mai multă plăcere prin celălalt. Eu am numit ceartă ceea ce se petrecuse între noi: dar n-a fost o ceartă, ci numai adevărata atitudine a unuia față de celălalt, atitudine care ieşise la iveală după potolirea simțurilor. Nu-mi dădeam seama că această atitudine rece şi duşmănoasă era atitudinea noastră normală şi nu-mi dădeam seama de acest fapt, fiindcă la început această atitudine duşmănoasă s-a ascuns din nou de ochii noştri, sub avalanşa unui nou val de neînfrânată senzualitate, cu alte cuvinte sub avalanşa amorului.

Am crezut deci că fusese numai o ceartă, după care a urmat împăcarea şi că asta nu se va mai repeta. Dar tot

în cursul lunii de miere, anume la foarte scurt timp, surveni o nouă perioadă de saturație, din nou am încetat de a simți nevoia unul de celălalt şi din nou am avut o ceartă. Această a doua ceartă a fost pentru mine o surpriză şi mai dureroasă decât cea dintâi. Aşadar, prima nu fusese întâmplătoare, ci aşa trebuia să fie şi aşa va fi şi în viitor, îmi ziceam eu. Cea de a doua ceartă m-a uluit cu atât mai mult cu cât izbucnise dintr-un motiv cu totul absurd. Ceva din cauza banilor pe care niciodată nu-i precupețeam şi cu atât mai mult nu-i puteam precupeți acum, când era vorba de soția mea. Îmi amintesc numai că ea a întors lucrurile în aşa fel, încât reieşea că nu ştiu ce remarcă pe care o făcusem vădea dorința mea de a o domina cu ajutorul banilor asupra cărora m-aş fi decretat, chipurile, stăpân exclusiv, în sfârşit un lucru absurd, stupid, josnic, ce nu se potrivea nici cu mine, nici cu ea. Eu m-am enervat şi i-am reproşat că ar fi lipsită de delicatețe. Ea m-a învinuit de acelaşi lucru şi povestea s-a repetat întocmai. Atât în cuvintele, cât şi în expresia feței şi ochilor ei am zărit aceeaşi ostilitate glacială şi crudă, care mă izbise atât de neplăcut rândul trecut. Îmi aminteam că mă sfădeam cu fratele meu, cu prietenii, cu părintele meu, dar între noi nu intervenea niciodată această furie veninoasă, deosebită, care se manifesta acum. După o vreme însă, această ură reciprocă s-a ascuns iarăşi sub vălul dragostei, adică al senzualității, dar mă mai mângâiam cu gândul că aceste două certuri au fost greşeli ce puteau fi îndreptate. Dar iată că au intervenit a treia şi a patra ceartă şi am înțeles că faptul nu era întâmplător, ci că aşa trebuia să fie şi că aşa va fi mereu şi m-am îngrozit, gândindu-mă la viitorul ce mă aştepta. Totodată mă obseda şi gândul chinuitor că numai eu duc un trai atât de urât cu soția mea, un trai atât de diferit de acela la care mă aşteptasem, pe când în alte căsnicii nu se întâmplă aşa ceva. Pe atunci încă nu ştiam că aceasta este soarta tuturora, dar că toți, ca

şi mine, cred că numai ei au parte de o nefericire exclusivă şi ascund această nefericire exclusivă şi ruşinoasă nu numai de ochii altora, dar şi de ei înşişi, refuzând să şi-o mărturisească chiar lor.

Această stare de lucruri a început din primele zile ale căsniciei noastre şi a continuat tot timpul, sporind mereu în intensitate şi înverşunare. În fundul sufletului simțisem chiar din cele dintâi săptămâni că am nimerit-o prost, că lucrurile au ieşit altfel decât m-am aşteptat, că însurătoarea nu numai că nu este o fericire, dar e ceva foarte greu, dar, ca şi toți ceilalți, nu voiam s-o recunosc nici în sinea mea (şi n-aş fi recunoscut-o în sinea mea nici acum, dacă nu s-ar fi sfârşit) şi o ascundeam nu numai de alții, dar şi de mine însumi. Acum mă mir că nu mi-am dat seama de adevărata mea situație. Şi mi-aş fi putut da seama de ea, chiar numai din faptul că certurile izbucneau din motive atât de neînsemnate, încât după aceea, când ne potoleam, mi-era cu neputință să-mi amintesc de unde pornise totul. Nu izbuteam să dibui cu rațiunea destule motive pentru a justifica neîncetata duşmănie ce se stârnise între noi. Dar şi mai surprinzătoare era lipsa unor pretexte temeinice de împăcare. Uneori se rosteau cuvinte, explicații, ba apăreau chiar şi lacrimi, dar alteori... – of! şi acum mă apucă scârbă când îmi amintesc – după ce ne aruncam unul altuia cuvintele cele mai necruțătoare, din chiar senin schimbam priviri mute, zâmbete, sărutări, îmbrățişări... Pfui, ce mârşăvie! Cum de n-am văzut atunci toată ticăloşia faptelor acestora!...

XIII

În vagon intrară doi călători şi porniră a se instala pe

o banchetă mai depărtată. El tăcu până când aceştia se aşezară, dar îndată ce s-au astâmpărat, îşi reluă povestirea, fără a pierde o clipă firul gândurilor sale:

— Căci ce e mai rău, începu el, e că în teorie se presupune că dragostea e ceva ideal, sublim, pe câtă vreme în practică dragostea este ceva josnic, porcesc, de care ți-e scârbă şi ruşine chiar numai când îți aminteşti şi vorbeşti de ea. Doar nu degeaba natura a făcut aşa fel, încât lucrul acesta să fie scârbos şi ruşinos. Iar de vreme ce-ți produce scârbă şi ruşine, lucrurile trebuie luate aşa cum sunt. Oamenii, dimpotrivă, se fac însă a crede că acest ceva scârbos şi ruşinos este sublim şi înălțător. Care a fost cel dintâi indiciu al dragostei mele? Acela că m-am dedat exceselor animalice, nu numai fără a roşi de ele, dar dimpotrivă, nu ştiu pentru care motive, simțindu-mă mândru de potența acestor excese fizice şi fără a mă gândi câtuşi de puțin nu numai la viața spirituală a nevestei mele, dar nici măcar la viața ei fizică. Mă întrebam uimit de unde provenea ostilitatea noastră reciprocă, deşi lucrurile erau cât se poate de limpezi: această ostilitate nu era decât protestul firii omeneşti împotriva elementului animalic care o copleşea.

Mă uimea ura noastră reciprocă. Dar nici nu se putea să fie altfel. Această ură nu era altceva decât ura reciprocă dintre complicii unei crime – atât pentru instigarea cât şi pentru participarea la crimă. Şi cum să nu-i spun crimă, de vreme ce ea, sărmana, a rămas gravidă chiar din prima lună şi totuşi legătura noastră porcească a urmat mai departe? Crezi că mă abat de la subiect? Câtuşi de puțin! Nu fac altceva decât să-ți povestesc cum mi-am ucis soția. La proces m-au întrebat cu ce, în ce fel mi-am omorât nevasta? Proştii! Ei îşi închipuiau că am omorât-o atunci, în ziua de 5 octombrie, cu cuțitul. Dar eu n-am omorât-o atunci, ci cu mult înainte. Aşa cum îşi ucid soțiile, toți, toți…

— Şi cu ce? l-am întrebat eu.

— Uite, tocmai asta e partea surprinzătoare, că nimeni nu vrea să vadă un lucru atât de limpede şi vădit, un lucru pe care doctorii sunt datori să-l ştie şi să-l propage, dar pe care-l trec sub tăcere. Căci faptul e nespus de simplu. Bărbatul şi femeia sunt făcuți ca şi animalele, aşa încât, după dragostea trupească începe sarcina, apoi alăptatul, stări în timpul cărora atât femeii cât şi copilului le este dăunătoare dragostea trupească. Numărul femeilor este egal cu al bărbaților. Ce urmează de aici? E limpede, după părerea mea. Şi nu trebuie să fii cine ştie ce filosof, ca să tragi de aici concluzia la care ajung animalele, adică abstinența. Dar, nu! Ştiința a mers atât de departe, încât a găsit nu ştiu ce leucocite care aleargă prin sânge, şi tot felul de alte prostii inutile, dar n-a fost în stare să priceapă atâta lucru. În orice caz, n-am auzit ca ştiința să fi spus ceva în acest sens.

Prin urmare, femeii nu-i rămân decât două alternative: una – să facă din ea însăşi un monstru, să nimicească deodată, sau să desființeze treptat, în măsura necesității, facultatea ei de a fi femeie, adică mamă, pentru a-i da bărbatului posibilitatea de a se dărui netulburat şi neîncetat desfrânării, sau cealaltă alternativă, care nici măcar nu este o alternativă, ci pur şi simplu o încălcare grosolană, directă, a legilor naturii, care se săvârşeşte în toate familiile aşa-zise oneste. Mă refer la faptul că femeia, contrar firii sale, trebuie să fie totodată şi însărcinată, şi doică, şi ibovnică, trebuie adică să accepte o situație, la care nu se coboară niciun animal. Fireşte că n-o pot ține puterile. De aceea vedem la femeile din lumea noastră istericale, nervi, iar la cele din popor hachițe, cum se spune în mod obişnuit. Observați că acest soi de sminteală nu se întâlneşte printre fete, fecioare, ci numai printre femei şi anume printre femeile măritate. Aşa e la noi. Tot aşa este şi în Europa. Toate spitalele pentru isterici sunt pline de femei care nesocotesc legea naturii. Numai că istericele de la țară şi pacientele lui Charcot{9}, sunt cu

desăvârşire infirme, pe când femeile pe jumătate infirme, mişună cu duiumul în lumea întreagă. Dacă ne-am opri doar o clipă gândul la fenomenul măreț ce se săvârşeşte în trupul femeii atunci când îşi poartă plodul sau când alăptează pruncul pe care l-a născut! Creşte clementul menit să ne continue pe noi, „schimbul" care ne va lua locul. Şi acest lucru sfânt e nesocotit – prin ce anume? Mi-e groază numai când mă gândesc! Iar lumea sporovăieşte despre libertate, despre drepturile femeilor. Parcă am fi nişte canibali, care-şi îndoapă prizonierii pentru ca după aceea să-i mănânce, declarând însă că se îngrijesc mimai de drepturile şi de libertatea lor.

Toate acestea erau pentru mine lucruri noi şi m-au pus pe gânduri.

— Cum vine asta? Din cele ce spui dumneata, am zis eu, reiese că îți poți iubi soția la doi ani o dată, pe când bărbatul...

— Bărbatul are această necesitate, mi-o luă el înainte: iarăşi slujitorii ştiinței, drăguții de ei, care au convins toată lumea. Eu unul i-aş pune pe magii aceştia să îndeplinească ei funcția femeilor care, după părerea lor, sunt necesare bărbaților. Atunci să-i văd pe dumnealor ce-or să spună? Sădiți în mintea omului ideea că are nevoie de votcă, tutun, opium şi ele îi vor deveni necesare. Aşadar, Dumnezeu nu şi-a dat seama de ceea ce este necesar, şi fiindcă nu i-a consultat pe aceşti magi, a orânduit prost lumea. După cum vezi, lucrurile nu prea se leagă. Bărbatul are nevoie şi trebuie, după cum au hotărât dumnealor, să-şi satisfacă poftele, şi când colo în toată povestea asta s-a băgat naşterea şi alăptarea copiilor, care împiedică satisfacerea acestei nevoi. Aşa stând lucrurile, ce-i de făcut? Nu-ți rămâne decât să te adresezi magilor, căci ei au să găsească soluția. De altfel, au şi găsit-o. Of, când vor fi demascați o dată magii ăştia cu toate minciunile lor? Ar fi timpul! Uite unde am ajuns! Oamenii îşi ies din minți şi se împuşcă, şi toate numai din această pricină.

Şi cum ar putea fi altfel? Animalele par a şti că urmaşii le perpetuează specia şi respectă o anume lege în această privinţă.. Numai omul nu o ştie şi nu vrea să ţină seamă de ea. Singura lui grijă e să-şi procure cât mai multe plăceri. Şi cine mă rog face aceasta? Omul, regele naturii. Băgaţi de seamă că animalele se împreunează numai atunci când pot rodi urmaşi; iar regele naturii, scârnavul, o face oricând, numai de dragul plăcerii. Mai mult decât atât, el ridică această îndeletnicire de maimuţă la rangul de mărgăritar al creaţiei, la rangul de iubire. Şi în numele acestei iubiri, adică al acestei mârşăvii, distruge – ce anume? – jumătate din specia umană. Din totalul femeilor care ar trebui să-i fie ajutoare în mersul omenirii către adevăr şi fericire, el – de dragul plăcerii – nu-şi face din ele ajutoare, ci vrăjmaşe. Gândeşte-te, cine frânează pretutindeni progresul omenirii? Femeile. Şi de ce anume? Numai din această cauză. Da, da, domnule, repetă el de mai multe ori şi iarăşi porni să se agite, îşi scoase ţigările şi începu să fumeze, de bună seamă în dorinţa de a se linişti în oarecare măsură.

XIV

— Uite aşa, porceşte, am trăit şi eu, îşi relua povestirea, revenind la tonul de mai înainte. Cel mai rău era însă faptul că deşi duceam această viaţă abjectă, îmi închipuiam că de vreme ce nu mă las ispitit de alte femei, duc o viaţă de familie cinstită, că sunt un om moral şi că mi-e cugetul curat; iar dacă se ivesc certuri între noi, apoi de vină este ea, caracterul ei.

Dar, bineînţeles, nu ea purta vina. Ea era la fel cu toate femeile sau cu majoritatea lor. Primise educaţia

potrivită cu situația femeii din societatea noastră, prin urmare fusese crescută aşa cum sunt crescute, fără excepție, toate femeile din clasele avute şi care nu pot să fie crescute altfel. Lumea vorbeşte despre nu ştiu ce nouă educație a femeilor. Vorbe de dacă: educația femeii corespunde perfect adevăratei concepții despre femeie, concepției generale, existente şi nu celei afişate.

Şi educația femeii va corespunde totdeauna concepției bărbatului despre femeie. Căci cunoaştem cu toții felul în care bărbatul priveşte femeia: *Wein, Weib und Gesang*{10} şi tot astfel grăiesc poeții în versurile lor. Ia toată poezia, toată pictura, sculptura, de la versurile erotice şi Venerele şi Frineele{11} goale şi vei vedea că femeia este un instrument de desfătare; aşa apare în Truba şi în Graceovka{12}, şi tot aşa la balurile curții. Şi bagă de seamă diavoleasca viclenie: de, dacă e vorba de desfătare, fie plăcere, barem să ştim că e o plăcere, că femeia e o bucățică bună. Dar nu, mai întâi cavalerii susțineau că ei divinizează femeia (o divinizau, şi totuşi o considerau un instrument de desfătare). Astăzi, bărbații susțin că stimează femeia. Unii îi cedează locul, îi ridică batista; alții îi recunosc dreptul de a ocupa orice funcție, de a participa la cârmuire etc. Toate astea se fac, totuşi femeia este privită ca şi odinioară. Ea a rămas un instrument de desfătare. Trupul ei este: un mijloc de plăcere. Şi ea ştie lucrul acesta. Ei aidoma sclaviei. – Căci sclavia nu este altceva decât folosul unora de pe urma muncii forțate a celor mulți. Prin urmare ca să dispară sclavia trebuie să ajungem ca oamenii să nu mai dorească a se bucura de munca forțată a altora, ci să considere; asemenea dorință drept păcat sau ruşine. Oamenii au abrogat forma exterioară a sclaviei, au suprimat: orice posibilitate de a se purcede la vânzări şi cumpărare de robi, astfel că dumnealor îşi închipuie şi se conving pe ei înşişi că sclavia a fost desființată şi nu văd sau nu vor să vadă că sclavia dăinuie mai departe, fiindcă oamenilor le place, acum ca şi odinioară, şi

socotesc că e bine şi just să se folosească mai departe de strădaniile altora, Şi de vreme ce socot că aşa e bine, se va găsi totdeauna un număr de oameni mai puternici sau mai isteți decât ceilalți care vor şti să profite. Tot aşa-se întâmplă şi cu emanciparea femeii. Căci sclavia femeii stă în aceea-că oamenii doresc şi consideră extrem de lăudabil să profite de ea ca de un instrument de desfătare. Da, şi drept urmare se acordăm femeii libertate, tot felul de drepturi egale cu ale bărbatului dar, întocmai ca odinioară, este privită ca un instrument. de desfătare. Aceasta este educația care i se dă în copilărie şi apoi de către opinia publică. În concluzie, ea a rămas aceeaşi roabă umilită şi pervertită, iar bărbatul acelaşi stăpân de sclavi, pervertit şi el.

Se îngăduie femeii să pătrundă în şcolile superioare şi în parlament, dar e socotită o unealtă de plăcere. Învață-o, aşa cum e învățată la noi, să se privească în felul acesta, şi va rămâne totdeauna o ființă inferioară. Sau va preîntâmpina cu ajutorul vreunor medici ticăloşi zămislirea plodului, cu alte cuvinte, va fi prostituată sută la sută, care a decăzut nu la treapta de animal, ci la treapta de obiect, sau va fi ceea ce este în majoritatea cazurilor – o ființă cu sufletul bolnav, o isterică, o nenorocită, aşa cum sunt toate, fără posibilitatea unei evoluții spirituale.

Liceele şi facultățile nu pot schimba această situație. O poate schimba numai o nouă concepție a bărbaților despre femei şi a femeilor despre ele însele. Această situație nu se va schimba decât atunci când femeia va considera castitatea drept o stare superioară, şi nu ca astăzi, când ea socoate această stare superioară a ființei omeneşti drept o ruşine, o infamie. Atâta timp cât această concepție lipseşte, idealul oricărei fete, indiferent de gradul ei de cultură, va fi totuşi acela de a atrage cât mai mulți bărbați, cât mai mulți masculi, pentru a avea putința de a alege.

Faptul că una ştie mai multă matematică, iar alta ştie

să cânte la harpă nu va aduce nicio schimbare. Femeia se simte fericită şi socoate că a atins tot ce-şi poate dori dacă a izbutit să vrăjească un bărbat. Şi de aceea, principala ei preocupare este să ştie să-l vrăjească. Aşa a fost şi aşa va fi. Aşa se întâmplă în viaţa fetelor din lumea noastră şi tot astfel continuă în viaţa femeilor măritate. Fetele trebuie să ajungă la această situaţie, ca să-şi poată alege soţul, femeile căsătorite – ca să-l poată domina.

Numai copiii pot pune capăt, ori cel puţin pot înăbuşi pentru câtva timp această viaţă şi asta numai atunci când femeia nu este un monstru, adică atunci când îşi alăptează singură pruncul. Dar uite că şi aici intervin doctorii.

Nevastă-mea, care a vrut să alăpteze singură şi a alăptat pe următorii cinci copii, s-a îmbolnăvit la primul născut. Doctorii ăştia care o dezbrăcau şi o pipăiau peste tot locul în chipul cel mai cinic, pentru care ispravă mai trebuia să le mulţumesc şi să le dau şi bani, drăguţii ăştia de doctori au găsit cu cale că nu trebuie să alăpteze şi astfel i-au răpit la început singurul mijloc care ar fi putut s-o scape de cochetărie. Am angajat o doică, cu alte cuvinte am profitat de sărăcia, nevoile şi ignoranţa unei femei, ademenind-o de la copilul ei la al nostru, şi drept răsplată i-au împodobit capul cu o bonetă cu panglici. Dar nu despre asta e vorba. Fapt e că în această perioadă, în care nu era gravidă şi nici nu alăpta, s-a manifestat la ea cu deosebită forţă cochetăria feminină, până atunci în stare latentă. Şi legat de aceasta, la mine s-au manifestat cu aceeaşi intensitate neobişnuită chinurile geloziei, care m-au torturat neîncetat în tot timpul căsniciei mele, cum de altfel nici nu se poate să nu tortureze pe toţi soţii care trăiesc cu soţiile lor aşa cum am trăit şi eu cu soţia mea, adică în chip imoral.

XV

— Cât timp am fost căsătorit, n-a fost o clipă în care să nu îndur chinurile geloziei. Totuşi în unele perioade sufeream mai aprig ca de obicei. Şi una dintre aceste perioade a fost aceea care a urmat după naşterea primului copil, când doctorii i-au interzis nevesti-mii să alăpteze. Eram nespus de gelos pe vremea aceea, mai întâi fiindcă soția mea trecea prin acea nelinişte caracteristică ori cărei mame, nelinişte stârnită de această nesocotire lipsită de orice temei a mersului normal al vieții; în al doilea rând fiindcă, văzând cu câtă uşurință se lepădase de îndatorirea ei morală, ca mamă, am dedus, îndrituit, deşi inconştient, că tot aşa de lesne ar fi gata să se lepede, şi de îndatoririle conjugale, cu atât mai mult cu cât era perfect sănătoasă şi, în pofida interzicerii drăguților de doctori, a alăptat chiar ea pe ceilalți copii şi cu rezultate admirabile.

— Mi se pare că nu ți-s dragi doctorii, am spus eu, băgând de seamă inflexiunile deosebit de răutăcioase ale glasului său, ori de câte ori pomenea de ei.

— Aici nu-i vorba dacă mi-s dragi sau nu; ei mi-au distrus viața după cum au distrus şi distrug mii, sute de mii de vieți şi nu pot să nu fac legătura între cauză şi efect. Înțeleg prea bine că ei, ca şi avocații şi alții profesionişti vor să facă avere şi le-aş fi dat bucuros jumătate din veniturile mele şi crede-mă că fiecare om, dacă şi-ar da seama de isprăvile lor, ar face bucuros acelaşi lucru, numai ca să nu-şi vâre nasul în viața ta de familie, să nu se apropie niciodată de tine. Fireşte, n-am făcut statistici, dar cunosc zeci de cazuri – şi trebuie să fie nenumărate – în care ba au omorât copilul în pântecele mamei, sub pretextul că mama nu poate naşte, deşi după aceea mama a născut foarte bine, ba au omorât mama prin cine ştie ce intervenții

chirurgicale. Căci nimeni nu ține socoteala acestor omoruri, cum nu s-a ținut socoteala asasinatelor săvârşite de Inchiziție în credința că ele se săvârşesc spre binele omenirii. Nenumărate sunt crimele făptuite de doctori. Dar toate aceste crime nu înseamnă nimic.

În comparație cu fermentul materialist de descompunere morală pe care ei îl introduc în viață, îndeosebi prin intermediul femeilor. Nu mai spun că dacă ar fi să urmăm indicațiile ce ne dau, atunci din cauza pericolului de infecție care sălăşluieşte peste tot şi în toate cele, oamenii n-ar trebui să tindă spre unire, ci spre izolare: după teoria lor, oamenii ar trebui să trăiască izolați unul de altul şi să nu mai scoată din gură gargara cu acid fenic (de altfel s-a descoperit că nici ea nu face două parale). Dar nici asta n-ar fi nimic. Otrava cea mai cumplită rezidă în desfrânarea oamenilor şi îndeosebi a femeilor.

Astăzi nu mai putem spune: „Duci o viață urâtă, caută să trăieşti mai frumos", nu poți să ți-o spui nici ție însuți, nici altora. Iar dacă duci o viață urâtă, apoi de vină este anomalia funcțiunilor nervoase ş.a.m.d. Deci eşti obligat să ceri avizul medicilor, dumnealor îți prescriu leacuri de treizeci şi cincizeci de copeici de la spițerie, iar tu le iei. Te vei simți şi mai rău, şi atunci iarăşi chemi doctorii şi iarăşi iei leacuri. Straşnică afacere!

Dar nu despre asta-i vorba. Voiam doar să-ți spun că dânsa şi-a alăptat de minune copiii şi că numai sarcinile pe care le-a purtat şi alăptatul copiilor mă scăpau de chinurile geloziei. Fără asta, cele ce s-au întâmplat în urmă s-ar fi petrecut mai demult. Copiii ne salvau şi pe mine şi pe ea. În opt ani a născut cinci copii. Şi pe toți i-a alăptat singură.

— Şi unde sunt acuma copiii dumitale? am întrebat eu.

— Copiii? repetă el întrebarea cu o expresie speriată.

— Iartă-mă, poate că amintirea lor te tulbura.

— Nu, nu face nimic. Pe copii i-au luat sora şi fratele soției mele. Nu mi i-au dat. Le-am lăsat toată averea mea, dar ei nu mi i-au dat. Căci mă socotesc un fel de nebun. Acuma vin de la ei. I-am văzut, dar n-o să mi-i dea. Fiindcă i-aş creşte aşa fel, încât să nu semene cu părinții lor. Şi pare-se că trebuie cu orice chip să iasă la fel cu ei. De, ce pot să fac? Bineînțeles că n-au să mi-i dea, n-au să mi-i încredințeze. De altfel nici eu nu ştiu dacă aş fi în stare să-i cresc. Cred că nu. Sunt o epavă, un schilod. Am o singură calitate. Ştiu. Da, e drept că ştiu un lucru pe care ceilalți nu-l vor şti încă multă vreme.

Da, copiii mei trăiesc şi cresc tot aşa ca nişte sălbatici, la fel cu toți cei din jurul lor. I-am văzut, i-am văzut de trei ori. Nu pot face nimic pentru ei, nimic. Acum plec în Sud. Am acolo o căsuță cu grădiniță.

Aşa-i, o să mai curgă multă apă pe gârlă până ce oamenii vor afla ceea ce eu ştiu. Cât fier şi ce alte metale se găsesc în soare şi în stele, asta se poate afla uşor; în schimb, ceea ce dezvăluie ticăloşia noastră, asta e greu să afli, îngrozitor de greu...

Dumneata ai cel puțin bunătatea să mă asculți, îți sunt recunoscător şi pentru asta.

XVI

— Uite, adineauri ai pomenit de copii. Ce minciună sfruntată circulă şi pe seama lor! Copiii sunt, dragă Doamne, o binecuvântare divină, o bucurie. Dar astea nu-s decât minciuni. O fi fost poate, cândva, pe vremuri, acum însă nici pomeneală de aşa ceva. Copiii nu sunt decât un chin şi atâta tot. Cele mai multe mame au acest simțământ, iar uneori îl şi mărturisesc, de-a

dreptul, când le ia gura pe dinainte. Întreabă majoritatea mamelor din mediul nostru de oameni avuți şi au să-ți spună că nu vor să aibă copii, de teamă că aceştia pot să se îmbolnăvească şi să moară; iar dacă i-au născut, nu vor să-i alăpteze ca nu cumva să se ataşeze de ei şi să sufere mai târziu. Desfătarea pe care le-o oferă copilul cu farmecul său, al mânuțelor, al picioruşelor, al trupuşorului său, plăcerea oferită de copii atârnă mai uşor în balanță decât suferința pe care le-o pricinuieşte – nu spun boala sau pierderea reală a copilului – ci pur şi simplu teama de o eventuală boală şi moarte a sa. Punând în cumpănă foloasele şi inconvenientele, pare-se că cele din urmă cântăresc mai greu şi de aceea preferă să nu aibă copii. Ele o spun pe şleau, fără ocol, închipuindu-şi că simțămintele acestea iau naştere în sufletul lor sub impulsul dragostei materne, simțământ frumos şi vrednic de laudă cu care se mândresc. Nu-şi dau seama că prin acest fel de a judeca contestă dragostea maternă şi, tocmai dimpotrivă, confirmă egoismul lor. Ele găsesc că plăcerea pe care le-o dă farmecul copilului nu răsplăteşte suferința provocată de temerea pentru viața lui, şi de aceea socot că nu trebuie să aducă pe lume copilul pe care-l vor îndrăgi. Nu se sacrifică de dragul unei ființe iubite, ci sacrifică ființa pe care ar fi iubit-o, de dragul propriei lor persoane.

E limpede că aceasta nu este dragoste, ci egoism. Şi totuşi nu poți ridica mâna ca să arunci osânda asupra acestor mame din familiile ce trăiesc în belşug când îți aminteşti cât se frământa de grijă pentru sănătatea copiilor lor din cauza aceloraşi doctori, care fac parte din viața noastră „a boierilor. Şi acum mă cuprinde groaza de câte ori mi-aduc aminte de traiul şi de starea nevestei mele la începutul căsniciei, când aveam trei-patru copii, care o absorbeau cu totul. Viața noastră personală era cu desăvârşire inexistentă. Trăiam într-o veşnică primejdie, stăpâniți de grija de a scăpa de ea şi apoi de

cine ştie ce nouă primejdie ce ne pândea, urmată de alte sforțări deznădăjduite şi de o nouă salvare, ca şi cum ne-am fi aflat tot timpul pe o corabie care se scufundă. Uneori aveam impresia că o făcea într-adins, că juca teatru, prefăcându-se alarmată din cauza copiilor, numai ca să mă înfrângă. Căci aceasta rezolva în mod simplu, ispititor, toate problemele în favoarea ei. Câteodată mi se părea că tot ce se făcea şi spunea în asemenea împrejurări făcea şi spunea intenționat. Dar nu, şi ea se chinuia cumplit şi se canonea mereu cu copiii, cu sănătatea şi bolile lor. Era o tortură pentru ea, ca şi pentru mine, Şi cum era să nu se chinuiască! Fiindcă nutrea o dragoste pătimaşă pentru copii, nevoia animalică de a-i alăpta, de a-i dezmierda, de a-i apăra, ca şi cele mai multe femei, dar fără a avea trăsătura specifică animalelor – anume absența imaginației şi rațiunii. Găina nu tremură de frica celor ce se pot întâmplă puilor ei, ea nu cunoaşte toate acele boli care îi pândesc, nu cunoaşte toate acele mijloace prin care oamenii cred că pot scăpa de boli şi de moarte. De aceea, pentru ea, pentru găină, copiii nu reprezintă un chin. Ea face pentru puişorii ei ceea ce îi porunceşte natura şi o face cu plăcere; pentru ea copiii constituie o bucurie. Iar atunci când puiul ei boleşte, grijile ei sunt bine definite: ea îl încălzeşte, îl hrăneşte. Şi făcând aceasta, ştie că face tot ce trebuie să facă. Dacă puiul moare, ea nu se întreabă-de ce a murit şi unde s-a dus, ci cârâie câtva timp, apoi încetează şi-şi reia traiul obişnuit. Dar altfel stau lucrurile cu nefericitele noastre de femei, cum s-a întâmplat şi cu nevastă-mea. Fără să mai vorbesc de boli şi de faptul cum trebuie tratate, de educația, de creşterea copiilor, ea auzea peşte tot şi citea sisteme infinit de variate şi care se schimbau mereu. Alimentarea se face aşa şi pe dincolo: nu, nu aşa, ci altminteri, uite aşa şi pe dincoace; în fiecare săptămână aflam şi mai cu seamă ea afla noi reguli despre felul în care copiii trebuie îmbrăcați, scăldați şi culcați, cum

trebuie plimbați şi scoşi la aer, ce să fi se dea de băut. Ca şi cum copiii ar fi început să vină pe lume abia de ieri. Iar dacă nu a hrănit, nu a îmbăiat copilul cum scrie la carte sau n-a făcut-o la timpul indicat şi micuțul s-a îmbolnăvit, însemna că ea era vinovată, fiindcă n-a făcut ceea ce trebuia să facă.

Aceasta când erau sănătoşi. Şi totuşi era un chin. Dacă însă se mai şi îmbolnăvea câte unul dintre ei, asta punea capac la toate. Iadul pe pământ! Se presupune că boala poate fi tratată şi că există o ştiință şi nişte oameni, medicii, care ştiu ce au de făcut. Nu chiar toți, dar cei mai buni îşi cunosc meseria, şi uite că s-a îmbolnăvit copilul şi tu trebuie să nimereşti doctorul cel mai bun, pe acela care îl poate salva, şi atunci copilul va fi salvat; iar dacă n-ai izbutit să pui mâna pe doctorul acela, ori dacă nu stai în localitatea unde stă acel doctor, gata, copilul e pierdut. Şi aceasta nu era numai convingerea ei, ci a tuturor femeilor din cercul ei, şi peste tot nu auzea decât unul şi acelaşi lucru: că Ecaterina Semionovna a pierdut doi copii, fiindcă n-a chemat la timp pe Ivan Zaharîci, care i-a salvat Mariei Ivanovna pe fetița mai mare; că uite, Petrovii urmând sfatul medicului, s-au împrăştiat la timp pe la hoteluri şi copiii au scăpat cu viață, iar dacă nu s-ar fi împrăştiat, ar fi fost pierduți. Că cutare şi cutare aveau un copil plăpând, dar urmând sfatul medicului s-au mutat în Sud şi au salvat copilul. Cum naiba să nu se fi chinuit femeia şi cum să nu se fi frământat clipă cu clipă, când viața copiilor, de care o lega un instinct animalic, depindea de faptul dacă va afla la timp părerea lui Ivan Zaharîci. Or, nimeni nu cunoaşte părerea lui Ivan Zaharîci, şi el mai puțin ca oricare altul, fiindcă el ştie prea bine că nu ştie nimic şi că nu poate să ajute cu nimic, dar dumnealui umblă cu şoalda, la nimereală, numai ca să întrețină credința că ştie ceva. Căci dacă nevastă-mea n-ar fi fost decât un animal şi atâta tot, nu s-ar fi chinuit în halul acesta; iar dacă ar fi fost un om

adevărat, ar fi crezut în Dumnezeu şi ar fi gândit şi vorbit aşa cum vorbesc femeile cucernice de la țară: „Domnul a dat, Domnul a luat, facă-se voia Domnului”. Ar fi gândit că viața şi moartea copiilor ei, ca şi a tuturor oamenilor, nu stă în puterea omului, ci numai în puterea lui Dumnezeu şi n-ar mai fi chinuit-o gândul că ar fi în puterea ei să prevină boala şi moartea copiilor, dacă nu a făcut-o. Aşadar, pentru ea situația era următoarea: îi erau încredințate făpturi slabe, cât se poate de plăpânde şi supuse unor primejdii fără număr. Or, pe ea o lega o afecțiune pătimaşă, animalică, de aceste făpturi. Afară de asta, aceste făpturi i-au fost încredințate, dar în acelaşi timp mijloacele de a păstra aceste făpturi ne sunt ascunse, ele fiind cunoscute de mii de oameni cu desăvârşire străini, ale căror servicii şi sfaturi nu le poți dobândi decât pentru sume importante, şi chiar în cazul acesta, nu totdeauna.

Prin urmare, viața noastră ca părinți a fost pentru soția mea, şi, implicit şi pentru mine, un calvar şi nicidecum o bucurie. Şi cum să nu fie un calvar? De altfel se şi chinuia mereu. Uneori, abia apucam a ne potoli după o scenă de gelozie, sau după o sfadă oarecare şi ne puneam în gând să ne bucurăm de viață, să mai citim ceva şi să mai medităm; tocmai porneam şi noi să facem vreo treabă cu rost şi deodată eram înştiințați că Vasia a vărsat sau că Masa a ieşit cu sânge, sau că Andriuşa are o erupție, şi atunci, gata: viața nu mai era viață. Unde să alerg, ce doctor să aduc, unde să izolez copilul? Şi începeau clismele, temperatura, doctoriile şi medicii. Nu apuca bine să se sfârşească una, că începea alta. Şi aşa n-am avut niciodată parte de o viață de familie temeinică, normală. Ci după cum îți spuneam, trăiam într-o veşnică goană pentru a ne salva de primejdii imaginare şi reale. E ceea ce se întâmplă acum în majoritatea familiilor. Cât despre familia mea, faptul acesta lua forme deosebit de acute. Nevasta mea era o mamă pe cât de iubitoare, pe atât de

credulă.

Aşadar, prezența copiilor nu numai că n-a îmbunătățit viața noastră, dar ne-a otrăvit-o. Pe lângă aceasta, copiii erau pentru noi un nou motiv de discordie. Din momentul în care s-au născut şi pe măsură ce creşteau, au devenit cu atât mai adesea un mijloc şi un subiect de discordie. Şi erau nu numai un subiect de discordie, ci şi o armă de luptă; parcă ne războiam între noi prin intermediul copiilor. Fiecare din noi îşi avea copilul preferat, care era totodată arma lui de bătaie. Eu loveam mai mult cu Vasia, cel mai mare, iar dânsa cu Liza. Pe lângă aceasta, când copiii au început a creşte şi caracterele lor au prins a se contura, s-au transformat în aliați, pe care fiecare dintre noi căuta să-i atragă de partea sa. Sărăcuții de ei sufereau cumplit din această pricină, dar noi, încleştați cum eram în războiul nostru neîncetat, nu ne sinchiseam de ei. Fetița ținea partea mea; în schimb băiatul cel mare, care semăna cu dânsa şi era favoritul ei, adeseori mi-era nesuferit.

XVII

— Ei, şi uite-aşa ne duceam viața. Relațiile noastre erau din ce în ce mai duşmănoase. În cele din urmă am ajuns până acolo, încât nu discordia stârnea vrăjmăşia, ci vrăjmăşia trezea discordia; orice ar fi spus ea, eu dinainte eram împotrivă, şi tot aşa şi dânsa.

În cel de al patrulea an de căsnicie ajunsesem amândoi, oarecum de la sine, la concluzia că nu ne putem înțelege unul pe altul, că între noi nu poate fi armonie. Renunțasem la orice încercare de a ne explica până la capăt. Chiar dacă era vorba de lucrurile cele mai

simple, mai cu seamă în legătură cu copiii, rămânea fiecare neschimbat la părerea lui. Acum când îmi amintesc toate acestea, îmi dau seama că nici nu țineam atât de mult la părerile pe care le apăram, încât să nu fi putut renunța la ele; dar ea susținea părerea contrarie, şi a renunța la părerile mele ar fi însemnat a-i ceda dar cum puteam să-i cedez? La fel şi ea. Socotea, de bună seamă, că totdeauna dreptatea era de partea ei, iar eu mă consideram totdeauna un, sfânt față de ea. Când rămâneam între patru ochi, eram, ca să zic aşa, condamnați la tăcere sau la discuții de aşa natură, încât sunt convins că şi animalele le pot purta între ele: „Cât e ceasul? E timpul să ne culcăm. Ce avem de mâncare la prânz? Unde mergem astăzi? Ce mai scrie la gazetă? Să trimitem după doctor. Pe Maşa o doare gâtul." Dacă ieşeam cât un fir de păr din această sferă de discuții, redusă la ultima limită, cearta izbucnea pe loc. Ajungeam la ciorovăieli şi cuvinte încărcate de ură pentru o cafea, pentru un şervet, pentru o droşcă sau pentru cine ştie ce fleac la jocul de cărți – în sfârşit tot lucruri care nu puteau avea nicio însemnătate atât pentru unul, cât şi pentru celălalt. Cel puțin în ce mă priveşte, simțeam adesea clocotind în mine o ură năprasnică împotriva ei! Uneori, privind cum îşi ducea lingurița la gură, cum plescăia sorbind ceaiul, o uram pentru aceste lucruri, ca pentru cea mai infamă faptă. Pe atunci nu observasem că perioadele mele de furie se repetau cu o perfectă regularitate şi egalitate, corespunzând perioadelor cărora noi le ziceam de dragoste. O perioadă de dragoste intensă atrăgea o lungă perioadă de furie, o manifestare mai slabă de dragoste atrăgea o perioadă mai scurtă de vrajbă. Pe atunci, niciunul dintre noi nu-şi dădea seama că această dragoste deopotrivă cu ura erau, în fond, cei doi antipozi ai aceluiaşi simțământ animalic. Viața noastră ar fi fost îngrozitoare dacă am fi înțeles adevărata noastră situație; dar noi n-o înțelegeam şi nu ne dădeam

seama de ea. De altfel, salvarea ca şi chinul omului constau în faptul că ducând o Viaţă greşită, el se poate amăgi singur, pentru a nu desluşi mizeria situaţiei sale. Aşa am procedat şi noi. Ea căuta uitarea în treburi veşnic arzătoare, încordate, în legătură cu gospodăria, cu mobilatul casei, cu toaletele ei şi cu hainele copiilor, în învăţătura şi sănătatea copiilor. La rândul meu şi eu îmi aveam beţia mea – beţia slujbei, a vânătorii, a jocului de cărţi, Amândoi eram mereu ocupaţi. Amândoi simţeam că, cu cât vom fi mai ocupaţi, cu atât mai înverşunaţi vom putea fi unul împotriva celuilalt. „Cred şi eu că-ţi vine la îndemână să faci mofturi – îmi ziceam despre dânsa – toată noaptea m-ai chinuit cu scenele tale, iar astăzi am şedinţă." „Ţie ce-ţi pasă – nu numai că gândea ea, dar o şi spunea – eu însă n-am închis ochii toată noaptea din cauza copilului."

Şi uite aşa trăiam, învăluiţi necontenit într-o negură, care ne împiedica să vedem situaţia în care ne aflam. Şi dacă nu s-ar fi întâmplat ceea ce s-a întâmplat, aş fi dus-o astfel până la bătrâneţe şi aş fi murit convins că am trăit o viaţă bună, poate nu prea bună dar nici prea rea, în sfârşit o viaţă ca a tuturor celorlalţi; n-aş fi priceput nesfârşita suferinţă şi minciuna josnică în care mă bălăceam.

Eram ca doi prizonieri legaţi cu acelaşi lanţ, şi roşi de ură unul împotriva celuilalt şi ne înveninam unul altuia viaţa, străduindu-ne să nu vedem lucrul acesta. Pe atunci încă nu ştiam că în nouăzeci şi nouă la sută din căsnicii oamenii trăiesc acelaşi infern ca şi mine şi că nici n-ar putea fi altfel. Pe atunci încă nu ştiam toate acestea nici despre alţii, nici despre mine.

E surprinzător câte coincidenţe survin într-o viaţă normală şi chiar într-una anormală! Şi ca un făcut, când părinţii îşi fac viaţa nesuferită, tocmai atunci se impune pentru educaţia copiilor necesitatea de a trăi la oraş. Şi uite că a trebuit să ne mutăm la oraş.

El tăcu, slobozind de vreo două ori sunetele-i ciudate,

care de astă dată semănau aidoma cu nişte hohote de plâns înăbuşit. Ne apropiam de o gară.

— Cât e ceasul? mă întrebă el.

M-am uitat la ceas. Era ora două.

— N-aţi obosit? mă întrebă iarăşi.

— Nu, dar dumneata ai obosit.

— Mă înăbuş. Iartă-mă, te rog: mă duc să iau aer şi să beau apă.

Şi porni de-a lungul vagonului, clătinându-se pe picioare. Am rămas singur; am reluat în gând tot ce îmi spusese şi atât de mult m-am adâncit în reflecţiile mele, încât nici n-am băgat de seamă că s-a întors, intrând pe uşa cealaltă.

XVIII

— Da, mă las mereu antrenat de altele, reîncepu el. Am frământat multe gânduri în minte şi multe lucruri îmi apar acum în altă lumină şi aş vrea să le spun pe toate. Aşadar ne-am statornicit la oraş. Pentru oamenii nefericiţi e preferabilă viaţa de oraş. Aici poţi să trăieşti o sută de ani fără să-ţi dai seama că ai murit şi ai putrezit de mult. Nimeni n-are timp să stea de vorbă cu sine însuşi, toată lumea e ocupată; treburi, relaţii sociale, grija sănătăţii, spectacole, sănătatea şi educaţia copiilor. Ba trebuie să primeşti pe cutare şi cutare, ba să te duci la unul ori la altul, ba trebuie s-o vezi pe cutare actriţă, sau să auzi pe cutare cântăreţ sau cântăreaţă. Căci în oraş găseşti în orice moment şi în acelaşi timp una sau chiar două şi trei celebrităţi, pe care nu se poate să le pierzi. Ba trebuie să-ţi cauţi sănătatea, ba să vezi de unul sau altul din copii, ba eşti în căutare de profesori, de meditatori, de guvernantă şi cu toate astea

viața îți trece deşartă. Aşa o duceam şi noi, şi acum conviețuirea ne pricinuia mai puțină suferință. Pe lângă aceasta, la început am avut o îndeletnicire minunată – aceea de a ne instala într-un oraş, într-o locuință nouă, şi apoi altă îndeletnicire – aceea de a ne duce din când în când la țară şi de-a ne întoarce după aceea la oraş.

Aşa a trecut iarna, iar în iarna următoare s-a petrecut un alt fapt după toate aparențele neînsemnat şi neluat în seamă de nimeni, dar care a dezlănțuit tot ceea ce s-a întâmplat după aceea. Nevasta mea s-a îmbolnăvit şi ticăloşii de medici au oprit-o să nască şi au învățat-o ce trebuie să facă. Mie mi-era scârbă de lucrul acesta. Am încercat să mă împotrivesc, dar ea a stăruit cu o îndărătnicie uşuratică şi m-am supus. Astfel am înlăturat din viața noastră porcească cea din urmă justificare – copiii, şi traiul nostru deveni şi mai murdar.

Mujicul, muncitorul are nevoie de copii, deşi îi vine greu să-i hrănească, dar are nevoie de ei şi de aceea raporturile sale conjugale au o justificare. Nouă însă, celor care avem copii, nu ne mai trebuie alții, fiindcă aceasta înseamnă griji şi cheltuieli în plus, comoştenitori, într-un cuvânt sunt o povară. Astfel că pentru noi, viața porcească nu are nicio justificare. Ori ne descotorosim de copii pe căi artificiale, ori îi socotim o pacoste, urmarea unei imprudențe, ceea ce e şi mai dezgustător. Nu avem nicio justificare. Dar am căzut atât de jos moralmente, încât nici măcar nu vedem necesitatea unei justificări. Majoritatea lumii culte din zilele noastre se dedă acestei perversități fără cea mai mică mustrare de cuget.

De altfel ce să te mustre, de vreme ce cugetul e cu desăvârşire inexistent în mediul nostru, cu excepția, dacă se poate numi astfel, a conştiinței opiniei publice şi a legii penale. Dar, în cazul de față, niciuna şi nici cealaltă nu sunt încălcate: nu avem motive să ne creăm din aceasta o problemă de conştiință în fața societății, deoarece toți fac la fel – şi Maria Pavlovna, şi Ivan

Zaharîci. La ce bun să mai înmulțim numărul săracilor, ori să ne lipsim de plăcerile unei vieți mondene? De asemenea nu avem motive să ne creăm o problemă de conştiință din punctul de vedere al legii penale, ori să ne temem de ea. Numai fetele deşucheate de la țară şi nevestele soldaților plecați la oaste îşi leapădă pruncii în iazuri şi fântâni; fireşte ca acelea trebuie aruncate în temniță. La noi, însă, totul se face la timp şi curat.

Am trăit astfel încă doi ani. Metoda ticăloşilor de medici începuse, pesemne, să dea roade; nevastă-mea se împlini la trup şi se făcu mai frumoasă, ca zilele din urmă ale verii. Îşi da seama de aceasta şi se îngrijea. Dobândise acea frumusețe provocătoare care îi tulbură pe bărbați. Avea farmecul plin al femeii de treizeci de ani, care nu mai face copii, care e ghiftuită şi excitată. Prezența ei era tulburătoare. Când trecea pe lângă bărbați atrăgea asupră-şi toate privirile lor. Era ca un cal bine hrănit, căruia, după ce l-ai ținut multă vreme înhămat, îi scoți frâul. De fapt, nu purtase niciodată frâu, cum nu poartă nouăzeci şi nouă la sută din femeile noastre. Eu simțeam aceasta şi mă stăpânea o frică cumplită.

XIX

Pozdnîşev se ridică brusc şi trecu la fereastră.

— Iartă-mă, te rog, spuse el şi, ațintindu-şi privirea pe geam, rămase aşa, tăcut, vreo trei minute. Apoi oftă adânc şi se aşează din nou în fața mea. Chipul lui avea acum cu totul altă expresie, ochii îi erau plini de durere şi ceva ce aducea cu un zâmbet ciudat îi încrețea buzele. Am obosit puțin, dar am să-ți istorisesc mai departe. Mai e mult până să se lumineze de ziuă. Da, reluă el

firul povestirii, după ce aprinsese o țigară. Se îngrăşase de când nu mai năştea şi boala aceea – veşnica grijă din cauza copiilor – începuse să-i treacă. Mai bine zis s-a trezit parcă dintr-o beție, s-a dezmeticit şi a văzut lumea din jur, cu toate bucuriile ei, o lume despre care uitase şi în care nu ştia să trăiască, o lume pe care n-o înțelegea de fel. „Nu cumva să pierd ceva! Vremea trece şi n-o poți întoarce!" Aşa îmi închipuiam că gândea sau, mai degrabă, simțea dânsa şi nici n-ar fi putut gândi şi simți altfel: fusese crescută în credința că pe lume nu există decât un singur lucru vrednic de luare-aminte – dragostea. Se măritase, gustase ceva din această dragoste, dar numai ceva, care era departe de ceea ce făgăduia să fie dragostea, de ceea ce aşteptase ea, ceva ce cuprindea şi multe dezamăgiri, multe suferințe şi totodată un martiraj neaşteptat: – copiii! Acest martiraj îi sleise puterile. Şi uite că, mulțumită doctorilor celor îndatoritori, aflase că naşterea copiilor se poate evita. S-a bucurat, a încercat metoda şi a prins puteri noi pentru singurul lucru pe care-l cunoştea – pentru dragoste. Dar dragostea cu bărbatul înveninat şi de gelozie şi de alte rele de tot felul nu mai era acelaşi lucru. Începu să aspire la o altă dragoste cu totul nouă, curată, cel puțin aceasta era impresia mea. Şi astfel prinse a se uita în jurul ei, ca şi cum ar fi aşteptat ceva. Eu vedeam toate astea şi nu-mi puteam înăbuşi neliniştea. Nu era prilej în care discutând cu mine după vechiul nostru obicei prin mijlocirea altora, adică vorbind cu terțe persoane, dar de fapt adresându-mi-se mie, să nu spună cu îndrăzneală, fără a-şi aminti că numai cu o oră mai înainte afirmase contrariul, să nu spună mai în serios, mai în glumă, că e o greşeală să te laşi copleşit de grijile materne, că nu face să-ți închini viața copiilor când eşti tânără şi te poți bucura de viață. Acum se ocupa mai puțin de copii, în orice caz nu mai arăta disperarea de altădată; în schimb se ocupa din ce în ce mai mult de persoana ei, de înfățişarea ei; deşi nu chiar fățiş, se

ocupa de plăcerile şi chiar de propria ei desăvârşire. Se dărui din nou cu pasiune pianului, pe care-l neglijase cu totul până atunci. De aici a şi început totul.

Pozdnîşev îşi întoarse din nou privirea obosită spre geam, dar după o vădită sforțare de a-şi recăpăta stăpânirea de sine, îşi urmă imediat povestirea:

— M-da, s-a ivit omul acela. Rămase întrucâtva tulburat şi scoase de două ori pe nas sunetele sale specifice.

Vedeam că era un chin pentru el să pronunțe numele acestui om, să-şi amintească, să vorbească despre el. Dar făcu un efort şi, doborând parcă obstacolul ce-i sta în cale, continuă pe un ton hotărât:

— În ochii mei, după aprecierea mea, era un omuleț de nimic. Şi nu o spun din cauza rolului pe care l-a jucat în viața mea, ci pentru că acesta este adevărul. De altfel, faptul că el era o nulitate dovedeşte numai cât de iresponsabilă a fost ea. De nu era el, ar fi fost un altul, căci aceasta trebuia să se întâmple. Din nou tăcu câteva clipe. Da, era muzician, violonist. Nu muzicant profesionist, ci jumătate profesionist, jumătate om de societate.

Tatăl său fusese moşier şi vecin cu tatăl meu. El – adică tatăl – se ruinase, iar copiii – trei băieți – s-au rostuit cu toții; numai unul, mezinul – cel despre care îți vorbesc – a fost trimis la Paris, la naşa lui. Acolo l-au dat la conservator, deoarece vădea talent pentru muzică; a ieşit violonist şi cânta la concerte. Ca om, era... De bună seamă, vrând să spună ceva rău despre el, interlocutorul meu se stăpâni şi rosti repede: Ei, nu ştiu ce viață o fi dus acolo, ştiu numai că în anul acela a răsărit în Rusia şi şi-a făcut apariția în viața mea.

Avea ochii umezi şi migdalați, buzele roşii şi zâmbitoare, o mustăcioară pomădată, pieptănătura după ultima modă, fața frumoasă dar banală – cu alte cuvinte era, cum spun femeile, un băiat drăguț; avea o constituție firavă, deşi nu era rău făcut, cu şoldurile

foarte dezvoltate, ca la femei sau ca la hotentoți, după cum se spune. Se zice că şi aceştia au înclinații muzicale. Cu tendința de a deveni cât mai familiar, dar sensibil şi oricând gata a se opri la cel mai mic semn de răceală, păstra respectul demnității aparente; purta botine cu nasturi, cravate țipătoare şi alte nimicuri caracteristic pariziene pe care străinii le adoptă la Paris şi care, prin nota lor aparte şi prin noutatea lor, fac întotdeauna impresie asupra femeilor. Arbora o veselie căutată, exterioară. Ştii, avea maniera aceea de a vorbi mereu în aluzii şi frânturi de fraze ca şi cum tu ai cunoaşte dinainte tot ce vrea să spună, aşa că, înregistrând toate astea, poți să le completezi singur.

Şi, iacătă că omul acesta, cu muzica lui, a stârnit tot ce a urmat. Căci la proces chestiunea a fost înfățişată ca şi cum totul s-ar fi întâmplat din cauza geloziei. Dar n-a fost deloc aşa, adică n-aş putea spune că n-a fost deloc aşa, dar este şi nu este aşa. La proces s-a ajuns la concluzia că am fost un soț înşelat şi că am ucis spre a-mi apăra onoarea pângărită (căci aşa se cheamă asta pe limba lor). Şi de aceea m-au achitat. În timpul procesului eu m-am străduit să lămuresc adevăratul sens al faptelor, dar ei au înțeles din cele spuse de mine că vreau să reabilitez onoarea soției mele.

Raporturile ei cu acest muzicant, ori care ar fi fost ele, sunt fără importanță pentru mine şi de asemenea pentru ea. Important este ceea ce ți-am povestit, adică viața mea porcească. Totul s-a petrecut numai pentru că între noi se căsca acel abis fără fund, despre care ți-am vorbit, pentru că trăiam în acea cumplită încordare la care ne adusese ura noastră reciprocă, încât era suficient să se ivească cel mai neînsemnat pretext ca să se declanşeze criza. Certurile noastre deveniseră înspăimântătoare în vremea din urmă, erau deosebit de înverşunate şi alternau cu o patimă animalică. Tot aşa de neînfrânată şi ea.

Dacă nu s-ar fi ivit el, s-ar fi ivit un altul. Dacă n-ar fi

existat pretextul geloziei, s-ar fi găsit un alt pretext. Stăruiesc asupra faptului că toți soții care duc viața pe care am dus-o eu trebuie ori să se dedea dezmățului, ori să se despartă, ori să se sinucidă, ori să-şi omoare nevestele, aşa cum am făcut eu. Dacă există câte unii cu care nu se întâmplă aşa, aceasta este o excepție rară. Căci şi eu, înainte de a isprăvi aşa cum am isprăvit, am fost de câteva ori pe punctul de a mă sinucide, iar ea, de asemenea, a încercat să se otrăvească.

XX

— Da, aşa s-a întâmplat, şi nu cu mult înaintea deznodământului.

Trăiam parcă într-un fel de armistițiu, pe care nu aveam motive să-l călcăm – de pildă, începeam deodată o discuție şi eu ziceam că cutare câine a fost medaliat la expoziție. Ea mă corectează: „N-a fost medaliat, ci premiat! Şi gata, se isca o controversă. Începeam să sărim de la un subiect la altul, să ne aruncăm învinuiri: „Fireşte, asta se ştie demult, totdeauna a fost aşa: tu ai spus că…" „Nu, nu am spus asta niciodată!" „Vasăzică eu mint!…" Simți că uite acu-acu izbucneşte cearta aceea cumplită, când îți vine ori să te omori, ori s-o omori pe ea. Ştii că va, începe îndată; şi te temi de ea ca de foc şi de aceea ai vrea să te stăpâneşti, dar îți simți ființa toată pradă furiei. Ea, în aceeaşi stare de spirit sau poate într-o stare şi mai rea, tălmăceşte şi răstălmăceşte dinadins fiecare cuvânt al meu, denaturându-i sensul; fiecare cuvânt rostit de dânsa e îmbibat de venin: unde ştie că mă doare mai mult, acolo mă împunge. Şi cu cât trece timpul, cu atât mai vârtos. Eu urlu: „Taci!" sau ceva asemănător. Ea iese din

cameră ca o vijelie şi se repede spre odaia copiilor. Eu încerc s-o reţin, ca să sfârşesc ce am de spus şi să-i dovedesc că am dreptate şi o apuc de mână. Ea se preface că o doare şi ţipă: „Copii, tatăl vostru mă bate!” La rândul meu răcnesc: „Nu minţii!” „Şi asta nu-i întâia oară!” strigă ea, sau cam aşa ceva. Copiii se reped spre ea. Ea îi linişteşte. Eu zic: „Nu te preface!” Ea zice: „Pentru tine, totul e prefăcătorie; tu eşti în stare să omori omul şi apoi să spui că se preface. Acum te-am înţeles. Asta urmăreşti!” „Of, de-ai crăpa-o dată!” urlu eu. Îmi aduc aminte şi astăzi cum m-au îngrozit aceste cuvinte înfiorătoare. Nu-mi trecuse nicicând prin minte că aş fi în stare să rostesc vorbe atât de crude şi de grosolane şi mă mir că au putut să-mi scape din gură. Urlu aceste cuvinte înfiorătoare şi fug în birou, mă aşez într-un jilţ şi aprind o ţigară. Deodată o aud că iese în coridor şi se pregăteşte de plecare. O întreb unde se duce. Ea nu-mi răspunde. „Ducă-se dracului”, îmi zic eu, mă întorc în birou, mă întind pe sofa şi iarăşi fumez. Îmi trec prin minte mii de planuri diferite cum să mă răzbun şi să scap de ea, şi totodată cum să îndrept lucrurile, făcând aşa de parcă nu s-ar fi întâmplat nimic. Cuget întruna la toate astea şi fumez, fumez, fumez întruna. Mă gândesc să fug de ea, să mă ascund, să plec în America. Ajung până acolo, încât visez cum am să scap de ea şi ce bine o să fie, cum am să mă căsătoresc cu alta, cu o femeie minunată, cu desăvârşire nouă. Ca să scap de ea trebuie ori să moară, ori să divorţez şi chibzuiesc cum să fac. Văd că încep să încurc ţele, că gândurile mele o iau razna, dar ca să nu bag de seamă lucrul acesta fumez mereu.

Viaţa în casă îşi urmează însă cursul. Vine guvernanta şi mă întreabă: „Unde e *madame*? Când se întoarce?” Valetul mă întreabă dacă să servească ceaiul. Mă duc în sufragerie; copiii, mai cu seamă Liza, cea mai mare, care a început să priceapă, mă priveşte cu un aer întrebător şi răuvoitor. Bem ceaiul în tăcere. Ea tot nu

s-a întors. Trece toată seara şi ea nu-i, şi în sufletul meu încolțesc rând pe rând două simțăminte: unul de furie împotriva ei pentru că mă chinuieşte şi pe mine şi pe copii cu absența ei fără rost, căci până la urmă tot se va întoarce, şi un simțământ de groază că nu va veni şi că o să-şi pună capăt zilelor. M-aş duce s-o iau. Dar unde s-o caut? La soră-sa? Totuşi e stupid să vin acolo şi să întreb unde mi-e nevasta. Dar ducă-se în plata Domnului; dacă-i arde de chinuit, apoi să se chinuiască pe sine. Căci asta şi vrea dumneaei. Şi data viitoare o să fie şi mai rău. Dar dacă cumva nu e la soră-sa şi îşi face seama, sau poate şi-a şi făcut?... E ceasul unsprezece, douăsprezece, unu. Nu intru în iatac, mi se pare stupid să mă culc singur şi să aştept, dar nu mă culc nici aici, în birou. Încerc să-mi găsesc de lucru, să-mi fac corespondența, să citesc; dar nu sunt în stare să fac nimic. Stau singur în cabinet, când chinuit, când înciudat, şi trag cu urechea la cel mai mic zgomot. E trei, e patru – ea tot n-a venit. Către ziuă mă fură somnul. Mă trezesc – ea încă n-a venit.

În casă viața îşi urmează cursul obişnuit, dar toți sunt nedumeriți şi toți mă privesc întrebător şi cu dojană în ochi, presupunând că eu sunt izvorul tuturor necazurilor. Iar în pieptul meu se dă mereu aceeaşi luptă: ciudă împotriva ei pentru că mă torturează şi nelinişte din pricina ei.

Pe la vreo unsprezece soseşte soră-sa ca sol trimis de ea. Şi începe obişnuitul dialog: „E într-o stare groaznică. Ce înseamnă asta?" „Dar nu s-a întâmplat nimic!" îi spun că are un caracter imposibil, şi că eu n-am nicio vină.

— Bine, bine, dar lucrurile nu pot rămâne aşa, spune sora ei.

— Totul e isprava ei, nu a mea, răspund eu. Nu eu am să fac primul pas. Dacă e vorba să ne despărțim, atunci să ne despărțim.

Cumnata mea pleacă fără să fi ajuns la vreun

rezultat. Vorbind cu dânsa, i-am declarat țanțoş că nu eu voi face primul pas, dar îndată după plecarea ei, când ies din odaie şi văd copiii speriați şi nenorociți de-ți vine să le plângi de milă, sunt gata să-l fac. Şi l-aş face bucuros, dar nu ştiu cum. Dîn meu încep să umblu de colo-colo, să fumez, la dejun am băut votcă şi vin, şi am realizat ceea ce îmi doream în subconştientul meu, anume să nu văd neghiobia şi josnicia situației în care mă aflam.

Pe la ceasul trei soseşte şi ea. Dă cu ochii de mine, dar nu rosteşte nicio vorbă. Eu, închipuindu-mi că s-a căit, încep a-i spune că din pricina reproşurilor ei am depăşit măsura. Ea, cu aceeaşi figură gravă şi îngrozitor de chinuită, îmi spune că n-a venit ca să aibă o explicație cu mine, ci ca să-şi ia copiii, căci nu mai putem trăi laolaltă. Eu pornesc să-i arăt că n-am nicio vină şi că dânsa m-a scos din sărite. Ea mă priveşte cu un aer grav, solemn şi apoi îmi zice:

— Nu mai stărui, are să-ți pară rău.

Îi răspund că nu pot suferi comediile astea. Atunci ea țipă ceva ce nu pot desluşi şi fuge în cameră la ea. În urma ei aud cum întoarce cheia în broască. S-a încuiat. Bat la uşă, dar ea nu-mi răspunde şi mă retrag furios. După o jumătate de oră Liza vine în goană, cu ochii înecați în lacrimi.

— Ce-i? S-a întâmplat ceva?

— În cameră la mama nu se aude nicio mişcare.

Ne ducem la uşă. O zgâlțâi din răsputeri. Zăvorul nu e bine pus şi cele două canaturi se deschid. Mă apropiai de pat. Ea e culcată incomod, îmbrăcată cu rochia şi cu botinele ei înalte în picioare; zace în nesimțire. Pe noptieră văd un flacon de opiu gol. O readucem în simțiri. Alte lacrimi şi în cele din urmă împăcarea. Şi totuşi nu este o împăcare adevărată, căci în sufletul fiecăruia din noi dospeşte aceeaşi veche duşmănie, la care s-a adăugat şi iritarea pentru suferința pricinuită, de această ceartă, pentru care fiecare din noi aruncă

vina în întregime asupra celuilalt. Totuşi trebuie să sfârşim odată cu toată povestea asta şi viaţa îşi reia cursul dinainte. Şi astfel de certuri, ba unele şi mai rele, se iscau mereu, când o dată pe săptămână, când o dată pe lună, când în fiecare zi. Şi mereu la fel. Într-un rând mi-am scos şi paşaport pentru străinătate – cearta ţinuse atunci două zile în şir – apoi-a urmat iarăşi o discuţie – nici explicaţie, nici împăcare – şi-am rămas.

XXI

— Aşadar, iată care erau relaţiile noastre în momentul când s-a ivit omul. acesta. Abia sosit la Moscova, omul acesta – îl cheamă Truhacevschi – a venit acasă la mine. Era într-o dimineaţă. L-am primit. Pe vremuri ne tutuiam. El, jonglând cu fraze ce şovăiau între „tu" şi „dumneata" a încercat să rămână la „tu", dar eu i-am vorbit din capul locului cu „dumneata", dându-i să înţeleagă de-a dreptul tonul pe care doream să-l păstrez de aci înainte, iar el s-a supus numaidecât. Îmi displăcuse cu totul, chiar de la prima vedere. Dar, curios lucru, nu ştiu ce forţă bizară, nu ştiu ce fatalitate mă îmboldea să nu-l resping, să nu-l îndepărtez, ci dimpotrivă, să mi-l apropii. Căci ce putea fi mai simplu decât să-i vorbesc cu răceală şi să-mi iau rămas bun de la el, fără să-l prezint neveste-mii. Dar nu, ca un făcut, m-am pornit să-i vorbesc despre arta lui şi i-am spus că auzisem că se lăsase de vioară. El mi-a răspuns că acum, dimpotrivă, cântă mai mult decât înainte. Apoi îşi aminti că şi eu cântam pe vremuri. I-am spus că am renunţat la muzică, dar că soţia mea e o bună pianistă.

Lucru uimitor: atitudinea mea faţă de dânsul a fost din prima zi, din prima oră a întrevederii noastre aceea pe care ar fi trebuit s-o iau numai după cele ce s-au

întâmplat. În relațiile mele cu el era o nelămurită tensiune: înregistram fiecare cuvânt, fiecare expresie rostită de el sau de mine şi le atribuiam o anume importanță.

L-am prezentat soției mele. Discuția a trecut numaidecât la muzică şi el s-a oferit să cânte cu ea. Soția mea, ca de obicei în vremea din urmă, era foarte elegantă, ispititoare şi tulburător de frumoasă. Pesemne că el i-a plăcut de la prima aruncătură de ochi. Pe lângă aceasta, o bucura perspectiva de a acompania pe cineva care cânta din vioară, ceea ce îi plăcea atât de mult, încât mai înainte angajase în acest scop un violonist din orchestra teatrului, şi această bucurie se întipări pe chipul ei. Dar, uitându-se la mine, înțelese pe loc sentimentele mele şi îşi schimbă expresia feței, începând jocul cunoscut, care consta în a ne minți unul pe altul. Eu afişai un zâmbet amabil, prefăcându-mă că sunt foarte încântat. El uitându-se la nevastă-mea, aşa cum se uită toți bărbații depravați la femeile frumoase, voia să pară interesat numai de subiectul discuției, adică tocmai de ceea ce nu-l mai interesa de fel. Ea căuta să pară indiferentă, dar falsul surâs de soț gelos întipărit pe figura mea – expresie ce-i era bine cunoscută – precum şi privirea lui lacomă, pesemne, o aţâţau. Am băgat de seamă cum i s-au aprins ochii ca niciodată, chiar din primul moment, şi cum probabil ca un reflex al geloziei mele, între el şi ea s-a stabilit pe dată nu ştiu ce fluid, care stârnea expresii identice, priviri şi zâmbete identice. Roşea dânsa – roşea şi el; zâmbea dânsa – zâmbea şi el. Am discutat despre muzică despre Paris, despre tot felul de fleacuri. El s-a sculat ca să-şi ia rămas bun şi, surâzător, ținându-şi pălăria pe şoldul care i se legăna, sta uitându-se când la ea, când la mine, aşteptând parcă să vadă ce vom face. Această clipă mi-a rămas întipărită în minte, căci tocmai în această clipă aveam latitudinea să nu-l mai poftesc la noi şi atunci nu s-ar fi întâmplat nimic din tot ce a

urmat după aceea. Dar mi-am aruncat ochii întâi asupra lui, apoi asupra ei. „Nici prin gând să-ți dea că aş fi gelos pe tine, i-am spus neveste-mii în gând, sau că m-aş teme de tine”, i-am spus lui, tot în gând, şi l-am invitat să vină într-o seară cu vioara ca să cânte împreună cu soția mea. Ea m-a privit mirată, s-a îmbujorat la față şi, speriată parcă, a încercat să se împotrivească, motivând că nu cântă destul de bine. Refuzul ei m-a întărâtat şi mai mult, aşa că am stăruit cu atât mai vârtos. Îmi amintesc şi acum simțământul ciudat cu care mă uitam la ceafa lui, la gâtul lui alb care contrasta cu părul negru pieptănat cu cărare, pe când ieşea de la noi cu mersul lui săltăreț, ca de pasăre. Nu puteam să-mi ascund că prezența acestui om mă chinuia. „Nu depinde decât de mine – îmi ziceam – ca să fac în aşa fel încât să nu-l mai văd niciodată.” Făcând aceasta, însă, aş fi mărturisit că mi-e frică de el. „Nu, nu mi-e frică de el! Ar fi prea înjositor, îmi spuneam în sinea mea.” Şi acolo, pe loc, în vestibul, ştiind că nevastă-mea mă aude, am insistat să vină cu vioara chiar în seara aceea. El îmi făgădui şi apoi plecă.

Seara a venit cu vioara şi au cântat împreună. Dar multă vreme nu au izbutit să se pună la unison, deoarece le lipseau notele de care aveau nevoie, iar pe cele pe care le aveam la îndemână nevastă-mea nu putea să le interpreteze fără să se fi pregătit de mai înainte. Eu eram pe vremea aceea mare meloman şi retrăiam laolaltă cu ei muzica executată; am aranjat pupitrul lui şi-i întorceam filele. Au cântat totuşi ceva – nişte cântece fără cuvinte şi o sonatină de Mozart. El cânta admirabil şi poseda în cel mai înalt grad ceea ce numim ton. Pe lângă aceasta avea gust subțire şi ales, cu totul străin de caracterul său.

Era de bună seamă un interpret mult superior soției mele şi o ajuta, lăudând în acelaşi timp foarte curtenitor felul, ei de a cânta. Avea o conduită ireproşabilă. Nevastă-mea părea că nu se interesează decât de muzică

şi se purta cât se poate de simplu şi firesc. Eu, însă, deşi mă străduiam să par că mă interesez de muzică, m-am chinuit necontenit toată seara din pricina geloziei.

Din cea dintâi clipă când privirea lui s-a încrucişat cu a soției mele, mi-am dat seama că fiara care zăcea în fiecare din ei, în ciuda situației de fapt şi a tuturor convențiilor sociale, întreba: „E voie!" şi răspundea: „o, da, nici vorbă!" îmi dădeam seama că el nu se aşteptase de fel ca nevasta-mea, o moscovită, să fie o femeie atât de atrăgătoare, şi că aceasta îi făcea o deosebită plăcere. Căci nu se îndoia câtuşi de puțin de încuviințarea ei. Esențialul era doar ca soțul nesuferit să nu-i stingherească. Dacă aş fi fost un om neîntinat, n-aş fi priceput lucrul acesta, dar asemenea celor mai mulți dintre bărbați, tot aşa gândisem şi eu despre femei până m-am însurat şi de aceea citeam în sufletul lui ca într-o carte deschisă. Mă chinuia îndeosebi faptul de care îmi dădeam seama cu toată claritatea, că ea nu simte față de mine decât o neîncetată iritare, întreruptă doar când şi când de obişnuitele accese de senzualitate, pe câtă vreme omul acesta, atât prin înfățişarea-i elegantă şi prin noutatea sa, cât mai cu seamă prin marele şi netăgăduitul său talent muzical, prin apropierea născută între ei din interpretarea în comun, prin înrâurirea pe care o exercită muzica şi îndeosebi vioara asupra firilor impresionabile – trebuie nu numai să-i placă, ci fără îndoială s-o şi subjuge, s-o zdrobească, s-o joace pe degete, s-o sucească şi s-o răsucească întocmai ca pe o sfoară, putând. să facă din ea tot ce dorea. Era cu neputință să nu văd aceasta, şi sufeream cumplit. Dar cu toate acestea, sau poate că tocmai de aceea, nu ştiu ce forță mă silea împotriva voinței mele să mă port cu el nu numai deosebit de politicos, dar chiar afabil. Nu ştiu dacă o făceam pentru nevastă-mea sau pentru el, ca să arăt că nu mi-e teamă de dânsul, sau pentru mine, ca să mă înşel singur, ştiu numai că de la începutul relațiilor noastre nu m-am simțit în stare să

mă port firesc cu el. Ca să nu mă las pradă tentației de a-l ucide pe loc, trebuia să-l răsfăț. La cină l-am îmbiat cu vinul cel mai scump, am ridicat în slăvi felul său de a cânta, i-am vorbit arborând zâmbetul cel mai prietenos şi l-am poftit să vină duminica următoare la masă, ca să mai cânte cu nevastă-mea. I-am spus că voi invita şi câțiva cunoscuți de-ai mei, iubitori de muzică, ca să-l asculte. Şi aşa ne-am despărțit.

Şi Pozdnîşev, stăpânit de o puternică emoție, îşi schimbă poziția, scoțând sunetul său caracteristic.

— Foarte ciudat felul cum acționa asupra mea prezența acestui om, reîncepu el, sforțându-se în mod vădit să-şi păstreze calmul. A doua sau a treia zi după asta, întorcându-mă de la o expoziție, intru în vestibul şi simt deodată o greutate ca o piatră pe inimă şi nu-mi pot explica de unde provine această senzație. Pricina era că, trecând prin vestibul, zărisem un obiect care-mi adusese aminte de el. Abia ajuns în cabinetul meu, mi-am dat seama ce anume era, şi m-am înapoiat în vestibul ca să mă controlez. În adevăr nu mă înşelasem: era paltonul lui. Ştii, un palton după ultima modă. (Fără să-mi dau seama, aveam un foarte ascuțit spirit de observație pentru tot ceea ce-l privea.) Am întrebat şi într-adevăr era la noi. Mă îndrept spre salon, dar nu trec prin salonaş, ci prin camera de studiu a copiilor. Liza, fiică-mea, citea o carte, iar dădaca, stând cu micuța la masă, se juca împreună cu ea, învârtind nu ştiu ce căpăcel. Uşa dinspre salon e închisă, dar dinlăuntru aud nişte arpegii uniforme şi glasul lui şi al ei. Trag cu urechea, însă nu izbutesc a desluşi nimic. De bună seama sunetele pianului sunt dinadins menite să acopere cuvintele, poate chiar sărutările lor. Doamne! Ce furtună s-a dezlănțuit în pieptul meu! Numai când îmi amintesc de fiara care sălăşlui a în mine, mă apucă groaza. Inima mi s-a strâns deodată, s-a oprit, şi apoi a pornit să bată ca un ciocan. Ca totdeauna când mă cuprindea mânia, sentimentul predominant fu mila de

mine însumi. „De față cu copiii, de față cu dădaca!” îmi spuneam. Se vede că aveam o figură înspăimântătoare, fiindcă Liza mă privea cu nişte ochi ciudați. „Ce să fac? m-am întrebat. Să intru? Nu pot, căci Dumnezeu ştie ce aş fi în stare să fac.” Totuşi nu puteam nici să plec. Dădaca se uita la mine cu un aer, de parcă înțelegea situația. „Dar trebuie să intru”, mi-am spus şi am deschis uşa cu o mişcare grăbită. El sta la pian şi executa acele arpegii cu degetele lui albe şi lungi, arcuite în sus. Ea stătea la colțul pianului, aplecată peste nişte note deschise. M-a zărit, sau m-a auzit cea dintâi, şi îşi întoarse privirile spre mine. Nu ştiu dacă s-a speriat ori nu, dacă s-a prefăcut sau chiar într-adevăr nu s-a speriat, în orice caz, n-a tresărit, nu s-a clintit din loc, ci a roşit numai, şi asta abia mai târziu.

— Ce bine îmi pare că ai venit! Nu ne-am hotărât încă ce să cântăm duminică, îmi spuse ea pe un ton, pe care nu mi-ar fi vorbit dacă am fi fost între patru ochi. Tonul acesta, precum şi faptul că spusese „noi” referindu-se la ea şi la el, m-a indignat. M-am îndreptat spre el şi i-am dat mâna fără să scot o vorbă.

El mi-a strâns mâna şi, cu un zâmbet care mi s-a părut de-a dreptul batjocoritor, a început să-mi explice că a adus notele pe care urmează să le exerseze pentru duminică, dar că nu izbutesc să se pună de acord: să cânte o piesă clasică mai grea şi anume sonata lui Beethoven pentru pian şi vioară, ori câteva piesete? Totul era atât de firesc şi de simplu, încât n-aveam de ce să mă leg, şi totuşi aveam certitudinea că toate astea erau minciuni şi că se înțeleseseră cum să mă înşele.

Una dintre cele mai chinuitoare torturi pentru geloşi (or, în societatea noastră toți suntem geloşi) o constituie acele aşa-numite convenții mondene care admit o apropiere foarte mare şi foarte primejdioasă între bărbat şi femeie. Ai ajunge să te faci de râsul lumii dacă ai încerca să împiedici apropierea aceasta la baluri, apropierea medicului de pacienta lui sau apropierea ce

se produce în îndeletnicirile legate de artă, de pictură şi mai cu seamă de muzică. Oamenii se îndeletnicesc în doi cu cea mai nobilă dintre arte, cu muzica – ceea ce impune o anumită apropiere, care n-are în ea nimic blamabil, şi numai un soț stupid, gelos poate să vadă în ea ceva nedorit. Dar toți ştiu că tocmai aceste îndeletniciri şi îndeosebi muzica, sunt pricina majorității adulterelor din societatea noastră. Pesemne că-i tulburase şi pe ei emoția ce se citea pe fața mea: multă vreme n-am fost în stare să scot un cuvânt. Eram ca o sticlă întoarsă cu gâtul în jos, din care apa nu curge fiindcă este prea plină. Aş fi vrut să-l insult, să-l alung, dar din nou simțeam că trebuie să fiu amabil şi drăguț cu el. Şi chiar aşa am procedat. M-am făcut că încuviințez totul şi iarăşi, împins de acelaşi straniu sentiment, care mă silea să mă port cu el cu atât mai prietenos, cu cât mă chinuia mai rău prezența lui, i-am spus că mă bizui pe gustul său, sfătuind-o şi pe ea să facă la fel. El a mai rămas atât cât trebuia, ca să şteargă impresia neplăcută pe care o creasem când am intrat brusc în cameră cu figura răvăşită şi fără să scot o vorbă; apoi ne-a părăsit, prefăcându-se că, în sfârşit, hotărâseră ce aveau să cânte a doua zi. Cât despre mine, eram deplin încredințat că alegerea programului le era cu desăvârşire indiferentă, alta fiind adevărata lor preocupare.

Cu o deosebită politețe l-am petrecut până în vestibul (cum să nu petreci un om care vine cu gândul să destrame liniştea şi să distrugă fericirea unei familii!). I-am strâns cu deosebită amabilitate mâna albă şi molatică.

XXII

— N-am vorbit cu ea toată ziua – era peste puterile mele. Apropierea ei răscolea în sufletul meu o ură atât de năprasnică împotrivă-i, încât mă temeam de mine însumi. La masă m-a întrebat în prezența copiilor când plec. Trebuia să plec în județ ca să iau parte la sesiunea zemstvei, care urma să aibă loc săptămâna viitoare. I-am spus ziua când hotărâsem să plec. M-a întrebat dacă n-am nevoie de ceva pentru drum. Nu i-am răspuns nimic; cât a ținut masa am tăcut şi apoi m-am retras în biroul meu, de asemenea fără a scoate o vorbă. În vremea din urmă, ea nu venea niciodată în biroul meu, mai ales la ora aceea. M-am trântit pe sofaua din birou şi stam întins, fierbând de mânie. Deodată aud paşii ei, atât de cunoscuți. Şi-mi vine în minte un gând înfiorător, monstruos, anume că asemenea soției lui Urie{13} vrea să tăinuiască păcatul pe care l-a şi săvârşit şi de aceea vine la mine la o oră atât de nepotrivită. „Oare, într-adevăr vine la mine?” mă întrebam ascultând paşii care se apropiau. Dacă vine la mine, înseamnă că am dreptate. Şi simt cum mi se ridică în suflet un val de ură năprasnică împotriva ei. Paşii răsună mai aproape, tot mai aproape. Oare nu va trece prin fața uşii, îndreptându-se spre salon? Nu, se aude scârțâitul uşii şi în prag apare silueta ei înaltă, frumoasă şi citesc pe fața, în ochii ei, o sfială şi linguşire pe care ea caută să le ascundă, dar eu le văd şi le cunosc semnificația îmi ținusem atât de îndelung respirația, încât era aproape să mă înăbuş, şi, fără să-mi iau ochii de la ea, am scos tabachera cu un gest repezit şi mi-am aprins o țigară.

— Ce înseamnă asta, vine omul să mai stea cu tine, iar tu te apuci să fumezi, spuse ea şi se aşează alături pe divan, rezemându-se de mine.

M-am tras deoparte, ca să-i evit atingerea.

— Văd că eşti nemulțumit pentru că vreau să cânt duminică, spuse ea.

— Nicidecum, am răspuns.

— Parcă eu nu văd!

— Atunci te felicit că vezi. În schimb eu nu văd altceva decât că te porți ca o cocotă…

— Dacă ai chef să înjuri ca un birjar, atunci mă duc.

— Du-te, dar să ştii că dacă ție nu-ți pasă de cinstea familiei, nici mie nu-mi pasă de tine (lua-te-ar naiba să te ia), dar la cinstea familiei țin.

— Dar ce e, ce vrei să spui?

— Cară-te, pentru Dumnezeu, cară-te.

Nu ştiu dacă se prefăcea că nu pricepe despre ce e vorba, ori în adevăr nu pricepea. În orice caz luă un aer de femeie jignită şi supărată. Se sculă în picioare, dar nu plecă, ci se opri în mijlocul camerei.

— Hotărât lucru, te-ai făcut un om imposibil, începu ea. Ai un caracter, încât înger de-aş fi, tot nu ți-aş putea intra în voie şi, ca de obicei, străduindu-se să mă lovească cât mai dureros cu putință, îmi aminti de purtarea-mi față de soră-mea (s-a întâmplat odată să-mi ies din fire şi să-i torn surorii mele tot felul de grosolănii; ea ştia că asta mă roade şi de aceea mă înțepase în acest punct nevralgic). După asemenea întâmplare, nimic nu mă mai miră din partea ta, spuse dânsa.

„Iată, mă jigneşte, mă înjoseşte, mă umileşte, şi tot pe mine mă scoate vinovat”, mi-am spus şi deodată m-a cuprins o mânie atât de aprigă împotriva ei, cum nu încercasem încă niciodată.

Era întâia oară când simțeam dorința să-mi manifest în chip fizic această furie. Am sărit de pe canapea şi m-am repezit către dânsa, dar chiar în clipa când am sărit, îmi amintesc că am devenit conştient de furia mea şi m-am întrebat dacă e bine să mă las pradă acestui sentiment şi imediat mi-am răspuns că e bine, că asta o va băga în sperieți, şi cât ai clipi din ochi, în loc să mă împotrivesc acestei furii, m-am apucat s-o stârnesc şi mai mult în sufletul meu şi să mă bucur că se aprinde tot mai tare.

— Cară-te sau te omor! am răcnit, apropiindu-mă de

ea şi apucând-o de mână. Rostind acestea am întărit înadins intonația de mânie din glasul meu. Se vede că aveam o figură fioroasă, deoarece o cuprinse o asemenea frică, încât nici măcar n-avu puterea să plece, ci spuse doar atât:

— Vasia, vino-ți în fire, ce-i cu tine?

— Pleacă! am răcnit şi mai tare. Numai tu reuşeşti să mă aduci în halul ăsta de turbare. Nu mai răspund de mine!

Dând frâu liber purtării mele, mă lăsam îmbătat de ea şi mă simțeam îmboldit să fac ceva cu totul neobişnuit, ceva care să-i arate că, sub impulsul acestei turbări, îmi pierdusem orice măsură. Grozav aş fi vrut s-o bat, s-o ucid, dar ştiam că nu se cade şi de aceea, ca să dau totuşi curs turbării mele, am apucat tamponul de pe birou şi, răcnind din nou: „Pleacă!", l-am azvârlit pe podea lingăi dânsa. Am țintit dinadins alături. Atunci dădu să iasă din odaie, dar se opri în pragul uşii. Şi pe dată, în clipa când putea încă să vadă (am făcut-o anume ca să vadă ea), am înşfăcat rând pe rând obiectele de pe birou, sfeşnicele, călimara, şi le-am trântit de pământ, urlând întruna:

— Du-te, cară-te! Nu mai răspund de mine!

Ea a plecat, iar eu m-am domolit numaidecât.

După un ceas a venit dădaca şi mi-a spus că nevastă-mea are un acces de isterie. M-am dus la ea: ba plângea în hohote, ba râdea, nu putea rosti niciun cuvânt şi tremura din tot trupul. Nu se prefăcea, ci era într-adevăr bolnavă.

Către ziuă s-a potolit şi ne-am împăcat, sub imperiul sentimentului pe care noi îl numeam dragoste.

Dimineața, după împăcare, când i-am mărturisit că eram gelos pe Truhacevski, nu s-a simțit câtuşi de puțin stânjenită şi a început să râdă cât se poate de firesc. Atât de bizară i se părea, după cum zicea ea, chiar şi numai ideea că ar putea face o pasiune pentru un om ca el.

— Cum ar putea o femeie cumsecade să simtă pentru un om ca el altceva decât plăcerea pe care i-o dă muzica? Dacă vrei, sunt gata să nu-l mai văd niciodată. Nici chiar duminică, deşi am invitat atâta lume. Scrie-i că sunt bolnavă, şi gata! Un singur lucru îmi repugnă şi anume că cineva – mai ales el – ar putea să creadă că prezintă pericol. Sunt prea mândră pentru a îngădui cuiva să creadă aşa ceva.

Şi nu mințea, credea în cele ce spunea; nădăjduia ca prin aceste cuvinte să-şi stârnească în suflet un simțământ de dispreț față de el şi ci ajutorul acestui dispreț să se apere de el, dar n-a izbutit. Toate se învoiseră parcă împotriva ei şi îndeosebi blestemata asta de muzică. Aşa s-a isprăvit cearta noastră, iar duminică au venit oaspeții şi ei au cântat iarăşi împreună.

XXIII

— Cred că e de prisos să mai spun că eram foarte vanitos, căci dacă nu eşti vanitos în această viață a noastră de toate zilele, n-ai pentru ce să mai trăieşti. Prin urmare, şi în duminica aceea, am pus tot sufletul ca să orânduiesc masa şi serata muzicală. Am cumpărat chiar eu diferite lucruri pentru masă şi am poftit oaspeții.

Pe la ora şase s-au adunat musafirii şi a apărut şi el în frac şi cu nişte butoni cu briliante, de prost gust. Avea o ținută degajată, răspundea tuturor grăbit, cu un zâmbet de înțelegere şi încuviințare, ştii, cu aceea expresie aparte care vrea să te asigure că tot ce faci sau spui e tocmai lucrul la care se aştepta. Remarcam acum cu deosebită mulțumire tot ce era necinstit în atitudinea lui, căci toate acestea trebuiau să mă liniştească,

dovedindu-mi că în ochii soției mele el se situase atât de jos, încât – după cum mărturisise singură – ea nu se putea coborî până la el. De astă dată îmi interzisesem orice pornire de gelozie. În primul rând, chinul, ăsta mă istovise peste măsură şi simțeam nevoia să mă odihnesc. În al doilea rând, voiam să dau crezare asigurărilor nevestei mele şi în adevăr credeam în ele. Dar, cu toate că nu mă muşca gelozia, m-am purtat nefiresc atât față de el, cât şi față de ea, şi în timpul mesei, şi în prima jumătate a serii, până în momentul când a început muzica. Tot mai urmăream gesturile şi privirile amândurora.

Masa, ca toate mesele, a fost plicticoasă de o voie bună forțată. Muzica a început destul de devreme. Vai, cât de adânc mi s-au întipărit în minte toate amănuntele acestei seri! îmi amintesc cum şi-a adus el vioara, cum a deschis cutia, cum a tras învelitoarea brodată desigur de vreo doamnă anume pentru el, cum a scos instrumentul şi a început să-l acordeze. Îmi amintesc şi de soția mea cum s-a aşezat la pian, afectând un aer de indiferență, sub care simțeam că ascunde o mare sfială – sfială pricinuită mai cu seamă de îndoiala ce avea în privința felului ei de a cânta: îmi amintesc, aşadar, cum s-a aşezat cu un aer prefăcut şi cum au început la pian obişnuitul *la,* şi obişnuitul *pizzicato* al viorii, cum şi-au rânduit notele. Mi-aduc aminte apoi cum s-au uitat unul la altul, cum şi-au întors privirile spre musafirii care se instalau pe scaune, pe urmă cum şi-au spus ceva şi cum au început să cânte. Ea a luat primul acord. El îşi făcu o față serioasă, gravă, simpatică şi, atent la sunetele viorii, a atins uşor coardele cu degetele răspunzând pianului. Şi au început…

Pozdnîşev se opri şi slobozi de câteva ori în şir sunetul său caracteristic. Dădu să vorbească, dar fornăi pe nas şi se opri iarăşi.

— Au cântat *Sonata Kreutzer* de Beethoven. Cunoşti primul *presto?* Îl cunoşti? strigă el. Uf!…

Înspăimântătoare bucată e sonata asta! Mai ales partea aceasta. Şi în genere, muzica e un lucru înspăimântător. Ce anume este înspăimântător? Nu-mi dau seama. Ce este muzica însăşi? Ce face ea? Şi de ce face ceea ce face? Se zice că are o influenţă înălţătoare asupra sufletului. Da de unde! Prostii! E drept că acţionează, ba chiar acţionează grozav asupra sufletului, cel puţin în ceea ce mă priveşte, dar influenţa ei nu-i de fel înălţătoare. Ea nici nu înalţă sufletul, nici nu-l coboară, ci îl aţâţă. Cum să-ţi spun? Muzica mă face să uit de mine însumi, de adevărata mea situaţie; ea mă strămută în altă lume, care în orice caz nu este lumea mea. Sub influenţa muzicii mi se pare că simt ceea ce de fapt nu simt, că înţeleg ceea ce nu înţeleg, că pot face ceea ce nu pot să fac. Îmi explic fenomenul acesta prin aceea că muzica acţionează la fel cu căscatul ori cu râsul: nu mi-e somn, dar încep să casc când mă uit la cineva care cască; n-am motiv să râd şi totuşi mă pornesc pe râs când aud pe altul râzând.

Ea, muzica, mă transpune fulgerător şi nemijlocit în starea sufletească în care se găsea acela care a compus-o. Mă contopesc sufleteşte cu el şi împreună cu dânsul trec de la o stare de spirit la alta, dar de ce fac asta nu ştiu. Căci, bunăoară, compozitorul *Sonatei Kreutzer,* Beethoven, ştia pentru care motiv se găsea în starea de spirit respectivă; această stare i-a impus să facă anumite fapte şi de aceea pentru el starea aceasta avea un sens, pe câtă vreme pentru mine nu are niciunul. Prin urmare muzica te stârneşte numai, şi atât. Uite, dacă se cântă un marş războinic, soldaţii se avântă în sunetele lui şi muzica şi-a făcut efectul; dacă se cântă o melodie de dans şi eu trag un joc, muzica şi-a făcut efectul; să zicem că s-a cântat o mesă şi eu mă împărtăşesc, deci şi de astă dată muzica avu efect; pe când altfel e numai aţâţare, iar fapta pe care ar trebui să o săvârşeşti în această stare de surescitare nu se produce. De aceea muzica exercită uneori o influenţă

atât de înspăimântătoare, atât de teribilă. În China muzica este considerată un monopol de stat. Şi chiar aşa trebuie să fie. Într-adevăr, cum se poate admite ca oricine vrea să poată hipnotiza pe un alt individ, sau pe mai mulți şi apoi să-i manevreze după voia lui? Şi mai cu seamă este inadmisibil ca un astfel de hipnotizator să fie cel dintâi om imoral care-ți iese în cale.

Dar iată că acest instrument înfricoşător se află în mâinile oricui. Bunăoară chiar această *Sonată Kreutzer,* primul *presto*. Se cuvine oare ca acest *presto* să fie cântat într-un salon, între nişte doamne îmbrăcate în rochii decoltate? Adică, îl asculți şi aplauzi, apoi mănânci înghețată şi trăncăneşti ultimele cancanuri. Aceste bucăți n-ar trebui cântate decât în anumite împrejurări importante, deosebite, şi numai atunci când urmează să se săvârşească anumite acțiuni importante, corespunzătoare acestei muzici. Să se cânte, dar în acelaşi timp să traduci în fapt, îndemnurile pe care ți le-a transmis această muzică. Altminteri, stimularea nepotrivită, nici cu locul, nici cu timpul, a unei energii sau a unui simțământ care nu-şi află nicăieri manifestarea, nu poate avea decât o influență dezastruoasă. Cel puțin asupra mea, bucata aceasta a avut o înrâurire cumplită; aveam impresia că am descoperit simțăminte cu totul noi, posibilități noi, care îmi fuseseră cu desăvârşire necunoscute până atunci. „Carevasăzică nu-i de fel aşa cum am crezut şi am trăit până acum, ci uite cum e", îmi şoptea parcă cineva în suflet. Nu puteam să-mi dau seama ce anume era acel nu ştiu ce nou pe care-l aflasem, dar mă bucura conştiința acestei noi stări de spirit. Aceleaşi figuri, printre care şi soția mea, şi el, mi-au apărut într-o lumină cu totul nouă.

După acest *presto* au interpretat *andante*-le, admirabil, dar comun, nicidecum nou, cu variațiunile lui banale şi, în sfârşit, finalul foarte slab. Pe urmă au mai cântat, la cererea oaspeților, o elegie de Ernst{14} şi

alte câteva bucăți. Nimic de zis. Toate au fost frumoase, dar toate la un loc n-au produs asupra mea nici a suta parte din impresia pe care mi-o făcuse cea dintâi bucată. Toate se desfăşurau numai pe fondul impresiei produse de bucata cântată la început. Toată seara m-am simțit vesel şi cu inima uşoară. Pe nevastă-mea nu o mai văzusem niciodată aşa cum era în seara aceea. Acei ochi sclipitori, acea expresie gravă, severă, în timp ce cânta, şi un fel de topire totală parcă, apoi zâmbetul acela gingaş, umil, plin de beatitudine, după ce au isprăvit... Vedeam toate astea, dar nu le-am atribuit altă semnificație decât aceea că trăia aceeaşi senzație pe care o trăiam şi eu, că şi ea ca şi mine, descoperise, îşi-amintise parcă simțăminte noi, încă neîncercate. Seara s-a sfârşit cu bine şi toți s-au dus la casele lor.

Ştiind că peste două zile trebuia să plec la sesiunea zemstvei, Truhacevski a spus la despărțire că nădăjduia să repete plăcerea acelei seri îndată ce voi reveni la Moscova. De aici am conchis că nu socotea cu putință să vină la mine în casă în lipsa mea, ceea ce mi-a făcut plăcere. Întrucât nu aveam să mă înapoiez până la plecarea lui, însemna că n-o să ne mai revedem.

Pentru prima oară i-am strâns mâna într-adevăr bucuros şi i-am mulțumit pentru plăcerea pe care ne-a făcut-o. Şi-a luat rămas bun definitiv şi de la soția mea. Despărțirea lor mi s-a părut cât se poate de firească şi cuviincioasă. Totul a fost admirabil. Amândoi, şi eu şi nevastă-mea, eram încântați de seara aceea.

XXIV

— Două zile mai târziu am plecat în județ, după ce mi-am luat rămas bun de la soția mea în cea mai bună,

în cea mai senină dispoziție sufletească. În capitala județului mă aşteptau, ca totdeauna, o mulțime de treburi şi o viață cu totul deosebită, un mic univers cu totul diferit. Timp de două zile am stat câte zece ceasuri la zemstvă. A doua zi mi s-a adus în şedință o scrisoare de la soția mea. Am citit-o imediat. Îmi scria despre copii, despre un unchi, despre dădacă, despre nişte cumpărături şi, printre altele, vorbind ca despre lucrul cel mai firesc, îmi spunea că Truhacevski a trecut pe la noi ca să-i aducă notele făgăduite şi că a promis, să mai vină spre a cânta, dar că ea l-a refuzat. Nu-mi aduceam aminte ca el să fi făgăduit că-i va aduce note: mi se păruse că atunci şi-a luat definitiv rămas bun şi de aceea comunicarea aceasta m-a izbit în mod neplăcut. Dar aveam atâta de lucru, încât n-am avut vreme să mă gândesc, şi abia seara, înapoindu-mă la hotel, am recitit scrisoarea. Pe lângă faptul că Truhacevski venise încă o dată în lipsa mea, tonul întregii scrisori mi s-a părut nefiresc. Fiara turbată a geloziei începu să mârâie în bârlogul ei şi voi să țâşnească afară, dar mă temeam de această fiară, aşa că m-am grăbit s-o încui înăuntru. „Josnic simțământ mai e şi gelozia asta! mi-am spus. Ce poate fi mai firesc decât ceea ce îmi scrie dânsa?”

M-am culcat şi am început să mă gândesc la treburile care mă aşteptau a doua zi. În timpul acestor sesiuni ale zemstvei adormeam totdeauna anevoie, din pricină că schimbam locul. De astă dată însă, am adormit foarte repede, Şi ştii cum se întâmplă uneori, că parcă te trece deodată un curent electric şi te trezeşti. Aşa m-am deşteptat şi eu, şi m-am deşteptat cu gândul la ea, la dragostea mea trupească pentru dânsa, la Truhacevski, şi la faptul că între ea şi el totul s-a consumat. Mi s-a strâns inima de groază şi de ciudă. Dar am început a mă dăscăli singur, ca să-mi bag mințile-n cap. „Ce prostii, îmi ziceam eu, n-am niciun fel de temei, nu este şi n-a fost nimic. Şi apoi, cum pot s-o înjosesc şi pe ea şi pe mine însumi, bănuind asemenea grozăvii? Cine-i omul

ăsta? Un scripcar plătit, cunoscut ca o secătură şi niciuna, nici două, să bănuiesc o femeie cinstită, o mamă de familie, vrednică de stimă, soția *mea!* Ce inepție!" gândeam eu pe de o parte. „Dar cum putea să nu se întâmple?" îmi spuneam, pe de altă parte. Cum putea să nu se întâmple lucrul acela simplu şi de înțeles, pentru care m-am însurat cu ea, lucrul acela pentru care trăiam cu ea, singurul lucru pe care până şi eu îl râvneam la ea, şi pe care tocmai de aceea îl râvneau şi alții şi chiar muzicantul ăsta? E holtei, bărbat sănătos (îmi aminteam cum îi trosnea între dinți zgârciul unui cotlet, cum buzele lui roşii prindeau cu poftă paharul de vin), bine hrănit, sătul şi nu numai lipsit de principii, ci fără îndoială profesând principiul că trebuie să tragă folos de pe urma oricărei plăceri care-i iese în cale. Iar între ei s-a înfiripat şi legătura creată de muzică, cea mai subtilă expresie a voluptății. Prin urmare, *ce* poate să-l rețină? Nimic. Dimpotrivă, totul îl atrage. Ea? Dar cine este ea? O enigmă; cum a fost, aşa a rămas. Eu nu o cunosc. Cunosc doar animalul din ea. Iar pe animal nimic nu poate, nu trebuie să-l rețină.

De-abia atunci mi-am amintit chipurile lor din seara aceea când, după *Sonata Kreutzer*, au cântat o bucată pătimaşă, nu mai țin minte de cine, o piesă atât de senzuală, încât ajungea până la obscenitate. „Cum de am putut pleca?" mă întrebam, amintindu-mi de figurile lor. Oare nu era limpede că totul s-a săvârşit între ei în seara aceea? Şi parcă nu se vedea că încă din seara aceea nu numai că dispăruse orice stavilă între ei, dar amândoi, şi îndeosebi ea, s-au simțit oarecum ruşinați după ceea ce se petrecuse cu dânşii? Mi-am amintit cum zâmbea dânsa cu un aer gingaş, umil şi plin de beatitudine, în timp ce-şi ştergea sudoarea de pe fața încinsă, când m-am apropiat de pian. După aceea ochii lor s-au evitat tot timpul şi numai la cină, când el i-a turnat apă în pahar, privirile lor s-au încrucişat iarăşi şi buzele au schițat un zâmbet aproape imperceptibil. Mi-

am amintit atunci cu groază, această privire a lor, însoțită de acel zâmbet abia perceptibil. „Da, totul s-a sfârşit”, îmi şoptea un glas, şi pe dată celălalt glas îmi şoptea contrariul. „Ce te-a găsit? Asta nu-i cu putință!” spunea glasul cestălalt. Mi-era frică să stau în întuneric, am aprins un chibrit şi nu ştiu cum, dar parcă am simțit un fior de groază în odăița aceea cu tapetul galben. Mi-am aprins o țigară şi, cum se întâmplă de obicei, când te învârți în unul şi acelaşi cerc de contradicții, ce nu pot fi rezolvate, am fumat țigară după țigară, ca să-mi întunece judecata şi să nu mai văd aceste contradicții.

N-am închis ochii toată noaptea şi pe la ceasul cinci, văzând că nu mai puteam rămâne pradă acestei tensiuni, am hotărât să plec numaidecât. M-am sculat, am trezit omul de serviciu şi l-am trimis să aducă o trăsură. Apoi am trimis un bilet la zemstvă, arătând că am fost chemat la Moscova pentru o chestiune urgentă şi de aceea rugam ca un membru al zemstvei să-mi țină locul. La ora opt m-am urcat în *tarantas*[15] şi am pornit la drum.

XXV

Veni conductorul şi, văzând că lumânarea noastră abia mai pâlpâia, o stinse, fără a pune alta în loc. Afară se crăpa de ziuă. Pozdnîşev oftă adânc şi cât timp zăbovi conductorul în compartiment tăcu. Îşi reluă povestirea numai după plecarea acestuia şi când în semiîntunericul în care ne aflam nu se mai auziră decât geamurile vagonului zdrăngănind în mers şi sforăitul ritmic al funcționarului comercial, care dormea mai departe. În lumina difuză a zorilor nu-l mai vedeam de

fel. Îi auzeam doar glasul din ce în ce mai tulburat, mai îndurerat:

— Aveam de făcut treizeci şi cinci de verste cu *tarantas*-ul şi apoi opt ore cu trenul. Drumul cu *tarantas*-ul fu minunat. Era o vreme rece de toamnă, cu soare strălucitor. Ştii, tocmai vremea când caielele se întipăresc în pământul moale ca untul. Drumu-i neted, lumina limpede şi aerul înviorător. Da, am călătorit bine cu *tarantas*-ul. Când s-a făcut ziuă şi am întins-o la drum, mi-am simțit inima mai uşoară. Tot privind ba caii, ba ogoarele, ba drumeții ce-mi ieşeau în cale, uitasem unde mă duc. Uneori mi se părea că merg aşa pur şi simplu, şi că nimic din ceea ce mă stârnise, nimic din toate acestea nu exista şi mă bucuram nespus, lăsându-mă legănat de această uitare. Când îmi aminteam însă unde mă duc, îmi spuneam: „Ai să vezi atunci, deocamdată nu te gândi la nimic. Pe lângă aceasta, la jumătatea drumului a mai intervenit o întâmplare care m-a întârziat, abătându-mă şi mai mult de la gândurile mele: *tarantas*-ul s-a stricat şi a trebuit să-l reparăm. Această întârziere a avut o mare însemnătate, căci din pricina ei n-am prins expresul şi a trebuit să iau personalul, aşa că n-am sosit la Moscova la ora cinci, cum socotisem, ci la ceasul douăsprezece, iar acasă la unu. Căutarea unei telegi, reparația, plata reparației, ceaiul pe care l-am luat la han, discuția cu hangiul, toate astea laolaltă m-au depărtat şi mai mult de gândurile mele. Către seară totul era gata şi am pornit iarăşi la drum, iar noaptea am călătorit mai bine ca ziua. Era lună nouă, se lăsase un pui de ger, şoseaua era minunată, caii aşijderea, surugiul mucalit, într-un cuvânt călătoria era o desfătare, încât aproape nu mai cugetam la ceea ce mă aştepta, sau poate tocmai de aceea mă desfătam mai cu osebire, fiindcă ştiam ce mă aşteaptă şi-mi luam rămas bun de la bucuriile vieții. Dar această stare de linişte, putința de a-mi înăbuşi zbuciumul lăuntric a luat sfârşit odată cu călătoria cu

tarantas-ul. Îndată ce am păşit în vagon, s-a întors foaia. Cele opt ore de drum cu trenul au fost pentru mine o grozăvie, pe care n-am s-o uit cât oi trăi. Nu ştiu dacă era din pricină că, instalat în vagon, m-am şi văzut ajuns acasă, ori că trenul are o acţiune atât de surescitantă asupra oamenilor; dar fapt este că, din momentul în care m-am aşezat în vagon, n-am mai izbutit să-mi stăpânesc fantezia, care prinse a-mi zugrăvi neîncetat, cu o nemaipomenită claritate, unul după altul, tablouri care de care mai cinice, ce-mi ațâțau gelozia, toate despre acelaşi lucru, despre ceea ce se petrecea acasă, în lipsa mea, cum mă înşela ea. Fierbeam de revoltă şi mânie şi mă îmbătăm parcă de propria mea umilință, contemplând aceste tablouri, şi nu-mi puteam smulge gândul de la ele; mi-era cu neputință să nu le privesc, mi-era cu neputință să le alung, mi-era cu neputință să nu le provoc. Cu cât contemplam mai mult aceste tablouri plăsmuite, cu atât mai neclintit credeam în realitatea lor. Claritatea cu care îmi apăreau venea parcă să-mi arate că ceea ce-mi închipuiam era adevărat. Ca un făcut, nu ştiu ce demon născocea şi îmi şoptea împotriva voinței mele cele mai odioase ticluiri. Mi-am adus aminte de o discuție pe care o avusesem cândva cu fratele lui Truhacevski şi, stăpânit de-o inexplicabilă exaltare, îmi sfârtecam inima, punând această discuție pe seama lui Truhacevski şi a soției mele.

Lucrul se întâmplase cu foarte multă vreme în urmă, dar mi-a răsărit deodată în minte. Într-un rând, mi-am amintit, fratele lui Truhacevski, întrebat dacă frecventează casele de toleranță, a răspuns că un bărbat care se respectă nu se duce acolo unde se poate îmbolnăvi şi unde pe deasupra e murdar şi dezgustător, când poate găsi oricând o femeie de treabă. Şi uite că el, frate-său, a găsit-o pe nevastă-mea. „Ce-i drept, nu mai e în prima tinerețe, îi lipseşte un dinte într-o parte şi s-a cam îngrăşat, îmi ziceam eu, punându-mă în locul lui,

dar ce să-i faci, trebuie să iei ce găseşti…” Da, îi face o favoare că o ia de ibovnică, îmi spuneam. Şi apoi, ea nu prezintă niciun pericol. „Nu, e cu neputință! Ce-mi vine în minte! îmi ziceam îngrozit. Nu, nu-i adevărat nimic. Şi n-am niciun motiv ca să bănuiesc aşa ceva. Nu mi-a mărturisit singură că se simte înjosită numai la gândul că aş putea fi gelos pe el? Da, aşa-i, dar minte, minte întruna!” strigam în sinea mea, şi o luam iarăşi de la început… În vagonul în care călătoream, nu se aflau decât doi pasageri – o bătrânică cu bărbatul ei, amândoi foarte tăcuți, dar şi aceştia au coborât la o gară şi am rămas singur. Eram ca o fiară în cuşcă: ba săream de pe banchetă şi mă duceam la fereastră, ba clătinându-mă pe picioare, începeam să umblu încoace şi încolo, căutând parcă să zoresc vagonul; dar vagonul cu toate băncile şi geamurile lui se zgâlțâia mereu la fel, cum se zgâlțâie şi al nostru…

Şi Pozdnîşev sări în sus şi făcu câțiva paşi; apoi se aşeză din nou:

— O, ce teamă mi-e, ce teamă mi-e de vagoanele astea de cale ferată, ce groază îmi stârnesc! Da, mi-e groază de ele! urmă el. Îmi spuneam: „Să mă gândesc la altceva. Bunăoară la stăpânul hanului unde am băut ceai.” Şi uite că în fața ochilor minții îmi apare hangiul cu barba lui lungă şi nepotul său – un băiat de vârsta lui Vasia al meu.” Vasia al meu! O să vadă cum scripcarul o sărută, pe maică-sa. Ce se va petrece oare în bietul lui suflet? Iar ei puțin îi pasă! Ea iubeşte…” Şi în sufletul meu se ridică iarăşi aceeaşi furtună. „Nu, nu… Hai să mă gândesc la inspecția pe care am făcut-o la spital. Da, ieri un bolnav s-a plâns de doctor. De doctorul acela care are mustața la fel cu a lui Truhacevski. Şi cu câtă neobrăzare spunea el… Amândoi mă înşelau, când zicea că va pleca.” Şi iarăşi începea… Orice-mi trecea prin gând avea legătură cu dânsul. Sufeream năprasnic. Şi suferința mea izvora mai cu seamă din necunoaşterea adevărului, din îndoielile ce mă sfâşiau, din dedublare,

din faptul că nu ştiam dacă trebuie, s-o iubesc, ori s-o urăsc. Atât de adâncă era această suferință, încât îmi amintesc că mi-a venit o idee care mă ispitea: să cobor din tren, să mă întind pe şine, sub roți, şi să sfârşesc. Atunci cel puțin n-o să mai şovăi, n-o să mai am îndoieli. Singurul lucru care mă împiedica s-o fac era mila de mine însumi, care adusese după sine ura împotriva ei. Față de el aveam un sentiment ciudat, în care intrau deopotrivă ura şi conştiința înjosirii mele şi a victoriei lui; față de ea, însă, nutream o ură cumplită. „Nu mi-e îngăduit să isprăvesc cu mine şi s-o cruț pe ea; să sufere şi ea măcar cât de cât, să-şi dea seama câtă suferință am îndurat eu", mi-am zis. Coboram în toate gările ca să-mi mai împrăştii gândurile negre. Într-o gară am văzut nişte oameni bând la bufet şi numaidecât m-am apucat să beau şi eu votcă. Alături de mine sta un evreu care bea şi el. Intră în vorbă cu mine şi ca să nu stau singur în vagonul meu, m-am dus cu el în vagonul lui de clasa a III-a, murdar, îmbâcsit de fum şi plin de coji de semințe. Acolo m-am aşezat lângă dânsul şi el începu să flecărească vrute şi nevrute şi să-mi povestească anecdote. Îl ascultam, dar nu izbuteam să înțeleg ce spune, fiindcă eram cu gândul la ale mele. El băgă de seamă şi îmi ceru să fiu atent la cele ce-mi spunea; atunci m-am ridicat şi m-am înapoiat în vagonul meu. „Trebuie să cumpănesc dacă este adevărat ceea ce cred, îmi ziceam eu, şi dacă am motive să mă torturez." M-am aşezat cu intenția să chibzuiesc liniştit lucrurile, dar în locul unei chibzuințiliniştite, se porniră iarăşi aceleaşi şi aceleaşi lucruri: în loc de raționamente – tablouri şi viziuni. „De câte ori nu m-am chinuit ca şi acum, îmi spuneam (amintindu-mi de accese similare de gelozie din trecut), şi până la urmă, nu se întâmplă nimic. Tot aşa şi acum, poate, ba chiar sigur că o voi găsi dormind liniştită; se va trezi, se va bucura că mă vede, şi din cuvintele ei, din privirea ei, îmi voi da seama că n-a fost nimic şi că totul nu-i decât o aiureală. Ah, ce

bine ar fi! Dar nu, prea adesea s-au petrecut lucrurile aşa, de data asta are să fie altfel", îmi şoptea un glas necunoscut şi iar începea totul de la capăt. Da, era un adevărat canon! Nu într-un spital de sifilitici l-aş duce pe un tânăr ca să-i treacă pofta de femei, ci l-aş adânci în sufletul meu ca să vadă diavolii care mi-l sfâşiau! Căci era odios faptul că-mi luam dreptul deplin şi neîndoielnic de a mă socoti stăpân pe trupul ei, ca şi cum ar fi fost propriul meu trup, şi în acelaşi timp simțeam că nu pot domina acest trup, că el nu-mi aparține şi că ea poate dispune de el după vrerea ei şi că vrea să dispună de el altfel decât voiam eu. Şi n-aveam putere să le fac nimic nici lui, nici ei. El, era aidoma chelarului Vanka din povestirea populară, care, în fața spânzurătorii, cântă cum a sărutat gurița ei de zahăr etc. Şi astfel, a lui e izbânda! Cât despre ea, am şi mai puțini sorți de a birui. Dacă n-a făcut încă pasul hotărâtor, dar vrea să-l facă, iar eu ştiu că vrea, atunci e şi mai rău: aş prefera să-l fi făcut ca să ştiu să nu mai bâjbâi în neştire. N-aş putea spune ce anume voiam. Voiam ca ea să nu dorească ceea ce era fatal să dorească. A fost o adevărată nebunie!

XXVI

La penultima gară, când conductorul veni să strângă biletele, mi-am adunat lucrurile şi am ieşit pe culoarul vagonului şi conştiința că deznodământul se apropie, că e în fața mea, îmi spori tulburarea. Mă luă cu frig şi fălcile începură să-mi tremure în aşa hal, încât îmi clănțăneau dinții. Am ieşit din gară ca un automat, amestecat în mulțimea călătorilor, m-am urcat într-o droşcă şi am pornit. Mergeam fără a mă gândi la ceva,

privind trecătorii rari, portarii caselor şi umbrele pe care le aruncau felinarele şi birja, când în faţa mea, când în urmă. După vreo jumătate de verstă, am simţit că mi-e frig la picioare şi mi-am adus aminte că-mi scosesem ciorapii de lână în vagon şi că-i pusesem în servietă. Dar unde o fi servieta? E aici oare? Da, aici. Dar coşul unde o fi? Mi-am dat seama atunci că uitasem cu totul de bagaje, dar amintindu-mi de chitanţă şi scoţând-o din buzunar, m-am gândit că nu face să mă întorc pentru atâta lucru şi mi-am urmat drumul.

Oricât mă căznesc acum, mi-e cu neputinţă să-mi amintesc starea mea de atunci; ce gândeam? ce voiam? habar n-am. Ţin minte doar atât, că eram conştient că se pregăteşte ceva cumplit şi extrem de important în viaţa mea. Nu ştiu dacă acel ceva important s-a produs fiindcă gândeam aşa, sau fiindcă îl presimţeam. Se prea poate ca, după ce faptul s-a săvârşit, toate momentele anterioare să fi căpătat o nuanţă sinistră în amintirea mea. M-am oprit în faţa casei mele. Era ora unu. Pe stradă staţionau câţiva birjari, în aşteptarea muşteriilor din spatele ferestrelor luminate. (Erau ferestrele de la salonul şi salonaşul locuinţei noastre.) Nedându-mi seama de ce mai arde lumina atât de târziu la ferestrele noastre, am urcat treptele şi am sunat în aceeaşi stare pe care mi-o da presimţirea unei groaznice nenorociri. Mi-a deschis valetul Egor, un om bun, zelos şi tare sărac cu duhul. În vestibul, cel dintâi lucru care mi-a sărit în ochi fu paltonul lui, agăţat în cuier printre alte haine. Normal era să mă mir, dar nu m-am mirat, ca şi cum m-aş fi aşteptat la asta. „Aşadar, asta e!" mi-am spus. Când l-am întrebat pe Egor cine e în casa, iar el l-a numit pe Truhacevski, l-am întrebat apoi dacă mai sunt şi alţi musafiri. El mi-a răspuns:

— Nimeni.

Îmi amintesc că mi-a dat răspunsul acesta pe un ton de parcă ar fi vrut să-mi facă o bucurie şi să-mi spulbere bănuiala că ar mai fi şi altcineva. „Nimeni, da,

da”, parcă-mi ziceam eu.

— Dar copiii?

— Slavă Domnului, sănătoşi. Îs culcaţi demult.

Mi s-a tăiat respiraţia şi nu-mi mai puteam opri tremurul fălcilor. „Da, prin urmare nu-i aşa cum am crezut: altădată mă temeam să nu se fi întâmplat o nenorocire şi, când ajungeam, totul era în bună regulă, ca înainte. Acum, însă, uite că nu mai e ca înainte, ci tot ceea ce mi-am închipuit şi am crezut că-i numai închipuire, totul e adevărat. Absolut totul…”

N-a lipsit mult să izbucnesc în plâns, dar deodată diavolul îmi şopti: „Tu – plânge, fă pe sentimentalul, iar ei au să se despartă liniştiţi, nu vei avea nicio dovadă şi cât ai să trăieşti te vor roade îndoielile şi te vei chinui. a Şi cât ai clipi din ochi, dispăru mila pe care o simţeam faţă de mine însumi, făcând loc unui sentiment bizar – n-o să mă crezi – unui sentiment de bucurie că acum va lua sfârşit chinul meu, că acum voi putea s-o pedepsesc, voi putea să scap de ea, voi putea să dau frâu liber furiei mele. Şi am dat frâu liber furiei – am devenit o fiară, o fiară crudă şi vicleană.

— Lasă, nu-i nevoie, i-am spus lui Egor, care voia să intre în salonaş, dar uite ce să faci: ia repede o birjă şi du-te la gară: iată chitanţa, scoate-mi bagajul. Du-te.

El porni pe coridor ca să-şi ia paltonul. Temându-mă să nu le trezească atenţia, l-am petrecut până la cămăruţa lui şi am aşteptat până s-a îmbrăcat. Din salonul, de care mă despărţea o singură cameră, se auzea vorbă şi zăngănit de cuţite şi farfurii. Mâncau şi nu auziseră soneria. „Numai de n-ar ieşi acum”, îmi spuneam eu. Egor îşi îmbrăcă paltonul cu guler de astrahan şi plecă. L-am dus până la uşă, am întors cheia în urma lui şi m-a cuprins frica în clipa când m-am simţit singur şi când ştiam că trebuie să trec îndată la acţiune. În ce fel – asta încă nu ştiam. Ştiam numai că acum totul s-a sfârşit, că nu mai poate exista nicio îndoială în privinţa vinovăţiei ei, că am s-o pedepsesc şi

voi pune capăt legăturii noastre.

Până atunci mai avusesem unele îndoieli şi-mi ziceam: „Cine ştie, poate că nu-i adevărat. Poate că mă înşel". Acum însă era altceva. Totul era hotărât definitiv şi irevocabil. În ascuns de mine, singură cu el, noaptea! înseamnă că a uitat de toți şi de toate! Sau şi mai rău: recurge înadins la atâta îndrăzneală, la atâta sfruntare în făptuirea crimei, pentru ca această sfruntare să-i servească drept dovadă de nevinovăție. Totul e clar. Nu mai încape nicio îndoială. Mă temeam numai ca nu cumva să o şteargă cine ştie unde, să născocească vreo nouă minciună, lipsindu-mă prin aceasta de dovada vădită, şi răpindu-mi putința de a-i pedepsi. Şi, ca să-i surprind cât mai degrabă, m-am îndreptat în vârful picioarelor spre salon, unde se aflau, dar nu prin salonaş, ci prin coridor şi odăile copiilor.

În prima odaie dormeau băieții. În cea de a doua, dădaca se întoarse în pat, păru că se trezeşte, şi în clipa aceea mi-am imaginat ce va spune când va afla adevărul, şi la gândul acesta m-a prins o asemenea milă de mine însumi, încât nu mi-am putut stăpâni lacrimile şi, ca să nu deştept copiii, am fugit afară pe coridor, în vârful picioarelor şi de acolo la mine în birou, unde m-am prăbuşit pe divan şi am izbucnit în plâns.

„Eu, om cinstit, din părinți cumsecade, eu, care totdeauna am visat la fericirea vieții de familie, eu, bărbatul care n-am înşelat-o niciodată... Şi uite! Are cinci copii şi se duce în brațele unui scripcar, de dragul buzelor lui rumene! Nu, nu e ființă omenească! E o cățea, o cățea ticăloasă! Alături de camera copiilor, după ce s-a prefăcut toată viața că-i iubeşte. Şi să-mi scrie ce mi-a scris! Şi apoi să se arunce cu atâta neruşinare de gâtul lui! Ce ştiu eu? Poate că totdeauna a făcut aşa. Poate că toți copiii sunt făcuți cu valeții şi trec drept copiii mei. Dacă veneam mâine, m-ar fi întâmpinat cu coafura ei, cu talia şi cu mişcările ei grațioase, leneşe (îi vedeam în toate amănuntele făptura fermecătoare, pe

care o uram), şi această fiară a geloziei ar fi zăcut pentru vecie în inima mea şi ar fi sfâşiat-o Ce au să creadă dădaca, Egor! Şi biata Lizocika! Ea începe să priceapă câte ceva. Şi obrăznicia asta! Minciuna asta! Şi senzualitatea asta animalică, pe care o cunosc atât de bine", îmi spuneam eu.

Voiam să mă scol, dar nu eram în stare. Inima îmi zvâcnea atât de tare, încât nu puteam să mă ţin pe picioare. Da, am să mor de apoplexic. Ea are să mă omoare. De altfel asta şi caută. Cum, adică să mă ucidă ea pe mine? Nu, prea i-ar veni la îndemână, şi n-o să-i dau această satisfacţie. Aşa-i' eu stau aici, ea dincolo, ei mănâncă şi râd, şi... Da, măcar că nu mai e în prima tinereţe, el nu i-a dat cu piciorul: este totuşi o femeie frumoasă şi – fapt esenţial – nu prezintă nicio primejdie pentru preţioasa lui sănătate... „De ce n-am gâtuit-o atunci? mă întrebam, amintindu-mi de clipa când, cu o săptămână în urmă, o dădusem afară din biroul meu, trântind în urma ei cu lucrurile de pe masă. Retrăiam aidoma în minte starea de spirit în care mă aflam atunci; şi nu numai că o retrăiam, dar simţeam aceeaşi nevoie de a bate, de a distruge, pe care o simţisem atunci, îmi amintesc cum m-a cuprins deodată o imperioasă nevoie să acţionez şi cum mi-au pierit din minte orice alte consideraţiuni, afară de cele necesare pentru a acţiona. Am trecut la acea stare de surescitare fizică proprie fiarei, sau omului încolţit de primejdie, când acţionează cu precizie fără grabă, dar şi fără a pierde o clipă din ochi ţelul său bine definit.

XXVII

— Primul lucru pe care l-am făcut a fost să-mi scot

cizmele şi, rămânând în ciorapi, m-am apropiat de peretele din spatele divanului, pe care atârnau arme şi pumnale, şi am luat un pumnal, încovoiat de Damasc, foarte ascuțit, pe care nu-l. folosisem niciodată. L-am scos din teacă. Țin. minte că teaca s-a rostogolit după divan şi mai țin minte că mi-am spus: „O să trebuie s-o caut pe urmă, ca să nu se piardă". Apoi mi-am dezbrăcat paltonul pe care-l purtasem tot timpul şi, păşind fără zgomot, numai în ciorapi, m-am îndreptat către salonaş.

După ce m-am furişat tiptil, am deschis brusc uşa. Mi-amintesc de expresia feţelor lor. Țin minte această expresie, fiindcă mi-a stârnit o bucurie atroce. Era o expresie de groază. Tocmai asta voiam. N-am să uit niciodată expresia de groază, cumplită, care s-a zugrăvit pe feţele amândurora chiar din prima clipă când m-au zărit. El sta, mi se pare la masă, dar văzându-mă ori auzindu-mă, a sărit în picioare şi a rămas cu spatele spre bufet. Chipul lui nu exprima decât groaza, o groază care nu lăsa nici umbră de îndoială. Pe faţa ei am citit aceeaşi expresie de groază, dar mai era şi altceva. Dacă n-ar fi fost decât groaza, poate că nu s-ar fi întâmplat ceea ce s-a întâmplat; dar expresia feţei ei, cel puţin aşa mi s-a părut în primul moment, vădea şi mâhnire, supărare pentru că-i era tulburată idila amoroasă şi fericirea pe care o resimţea alături de el. S-ar fi zis că nu voia nimic altceva decât să fie lăsată să-şi guste fericirea acelor clipe. Şi o expresie şi cealaltă n-au ţinut decât o clipă pe feţele lor. Groaza de pe chipul lui s-a schimbat numaidecât în întrebare: „Pot să mint, sau nu? Dacă pot, atunci trebuie să încep. Dacă nu, are să înceapă altceva. Dar ce anume?" Se uita la ea cu un aer întrebător. Ciuda şi mâhnirea de pe chipul ei când îşi aruncă privirea asupra lui, după cum mi s-a părut, s-a schimbat în grijă pentru el.

M-am oprit o clipă în pragul uşii, cu pumnalul la spate. În aceeaşi clipă el zâmbi şi pe un ton nepăsător

până la ridicol, rosti:

— Cum vezi, făceam muzică…

— Ce surpriză! începu şi ea, supunându-se tonului său.

Dar niciunul, nici celălalt nu apucară să-şi sfârşească vorba căci aceeaşi turbare pe care o încercasem, în urmă cu o săptămână, puse iarăşi stăpânire pe mine. Simții din nou aceeaşi nevoie de a distruge, de a săvârşi acte de violență, de a sorbi beția turbării şi mă lăsai pradă acestui sentiment.

Niciunul nu şi-a sfârşit vorba… A început acel altceva, de care se temea el, şi care curma din capul locului tot ce aveau ei de spus. M-am repezit mai întâi spre ea, mereu cu pumnalul ascuns, pentru ca el să nu mă împiedice cumva s-o lovesc între coaste, sub piept. Mi-am ales acest loc de la început. În clipa când m-am repezit spre ea, el a zărit pumnalul şi, lucru la care nu mă aşteptam din partea lui, m-a apucat de braț şi a strigat:

— Vino-ți în fire, ce-i cu dumneata! Săriți, oameni buni!

Mi-am smuls brațul şi m-am aruncat asupra lui fără să scot un cuvânt. Privirea lui s-a încrucişat cu privirea mea şi deodată s-a făcut alb ca varul, până şi buzele i-au pălit, ochii i-au scânteiat într-un fel neobişnuit şi iarăşi un lucru la care nu mă aşteptasem de fel din partea lui, s-a furişat pe sub pian şi a zbughit-o pe uşă afară. M-am repezit după el, dar deodată am simțit o greutate atârnată die brațul stâng. Era ea. M-am avântat din nou. Ea se agăță însă şi mai greu de mine şi nu-mi dădu drumul. Această piedică neaşteptată, această povară şi atingerea ei care mă umplea de scârbă m-au întărâtat şi mai rău. Simțeam că turbez de-a binelea şi că1 trebuie să am, probabil, o înfățişare înspăimântătoare, ceea ce îmi făcea plăcere. Mi-am smucit din răsputeri brațul stâng şi am izbit-o cu cotul în obraz. Ea scoase un țipăt şi-mi slobozi mâna. Am vrut

să pornesc în urmărirea lui, dar mi-am dat seama că ar fi fost ridicol să fug în ciorapi după ibovnicul soției mele, şi nu voiam să fiu caraghios, ci năprasnic, în pofida turbării cumplite ce mă stăpânea, eram tot timpul conştient de impresia pe care o produceam asupra celorlalți şi chiar această impresie mă călăuzea într-o oarecare măsură. M-am întors spre ea. Se prăbuşise pe canapea, ținând mâna la ochiul lovit şi se uita la mine. Fața ei arăta şi spaimă şi ură față de mine, duşmanul ei, cum arată guzganul când ridici capcana în care s-a prins. Cel puțin, întrucât mă priveşte, nu vedeam pe chipul ei decât această spaimă şi ură față de mine. Era tocmai spaima şi ura pe care trebuia să le stârnească în mine dragostea ei pentru celălalt. Dar încă poate m-aş fi stăpânit şi n-aş fi făcut ceea ce am făcut, dacă ea ar fi tăcut. Dar dintr-odată a început să vorbească, încercând să-mi apuce mâna în care țineam pumnalul.

— Vino-ți în fire, ce-i cu tine? Nu s-a întâmplat nimic, nimic, nimic... Ți-o jur!

Poate că aş mai fi aşteptat, dar aceste cuvinte din urmă, din care am dedus contrariul, cu alte cuvinte că totul fusese comis, cereau un răspuns. Şi răspunsul trebuia să fie pe măsura stării de spirit pe care mi-o creasem singur, şi care mergea într-un necontenit *crescendo* şi era fatal să crească mai departe în acelaşi ritm. Turbarea îşi are şi ea legile ei.

— Nu minți, ticăloaso! am răcnit, şi cu mâna stângă am apucat-o de braț, dar ea s-a smuls din strânsoarea mea.. Atunci, fără să slobozesc pumnalul, i-am înfipt mâna stângă în gât, am răsturnat-o pe spate şi am început s-o sugrum. Ce tare îi era gâtul... S-a agățat cu amândouă mâinile de mâinile mele, încercând să le desprindă de la gâtul ei, iar eu, ca şi când atâta aş fi aşteptat, am lovit-o din răsputeri cu pumnalul în partea stângă, mai jos de coaste.

Când oamenii spun că nu ştiu ce au făcut într-un ceas de furie, mint, nu-i adevărat. Eu am fost conştient

de tot ce am făcut şi nicio secundă n-am încetat de a fi conştient. Cu cât stârneam mai mult în mine vâlvătaia turbării, cu atât mai vie ardea înlăuntrul meu lumina conştiinţei, încât ar fi fost cu neputinţă să nu-mi dau seama de ceea ce făceam. Clipă cu clipă ştiam ce fac. N-aş putea afirma că ştiam dinainte ce voi face, dar în secunda în care acţionam, ba cred că chiar cu câteva secunde mai devreme ştiam ce fac, parcă anume ca să mă pot căi, ca să-mi pot spune după aceea că aş fi putut să mă opresc. Ştiam că o lovesc sub coaste şi că pumnalul va pătrunde adânc. În clipa în care făceam asta, eram conştient de grozăvia faptei mele. O faptă pe care n-o mai săvârşisem niciodată şi care trebuia să aibă urmări înfiorătoare. Dar conştiinţa acestui fapt îmi scăpără în minte cu iuţeala fulgerului şi după ea urmă numaidecât fapta. Şi fapta am trăit-o cu extraordinară claritate. Am auzit şi am reţinut în minte cum a rezistat corsetul şi încă ceva vreme de o clipă, şi apoi cum cuţitul a pătruns în ceva moale. Ea s-a prins de pumnal cu ambele mâini şi s-a rănit, dar n-a izbutit să-l oprească. Mai târziu, în temniţă, după ce s-a petrecut în mine o răsturnare morală, am cugetat îndelung la această clipă, căutând să-mi reamintesc tot ce-mi puteam aminti şi să înţeleg. Ţin minte că o clipă, dar într-adevăr numai o clipă premergătoare faptei, m-a străfulgerat conştiinţa teribilă că ucid şi că am ucis o femeie lipsită de apărare, pe soţia mea. N-am uitat grozăvia acestui moment de luciditate şi de aceea deduc şi chiar îmi amintesc vag că, după ce am înfipt pumnalul, l-am tras odată afară, vrând să îndrept fapta şi s-o opresc. Am stat nemişcat vreme de o secundă, aşteptând să văd ce va urma, să văd dacă mai pot îndrepta ceva. Ea a sărit în picioare şi a strigat:

— Dădaco, m-a omorât!

Dădaca, auzind desigur zgomot, se ivi în pragul uşii. Eu tot mai stam în aşteptare şi nu-mi credeam ochilor. Dar de sub corsetul, ei ţâşni îndată sângele. Abia atunci

am înțeles că nu mai poate fi îndreptat nimic şi pe loc am hotărât că nici nu e nevoie de aşa ceva, că asta voiam şi tocmai asta trebuiam să fac. Am aşteptat până când s-a prăbuşit la pământ şi dădaca s-a repezit la ea strigând: „Doamne sfinte!" şi atunci am azvârlit pumnalul şi am ieşit din cameră.

„Să nu mă frământ, trebuie să ştiu ce fac", mi-am spus evitând să mă uit la ea şi la dădacă. Dădaca țipa, chema fata din casă. Am luat-o de-a lungul coridorului şi, după ce am trimis fata în salonaş, am intrat în odaia mea. „Ce-mi rămâne de făcut acum? m-am întrebat şi mi-am dat seama numaidecât ce anume trebuie să fac. Intrând în birou m-am îndreptat spre peretele pe care spânzuram armele, am desprins un revolver, l-am controlat – era încărcat – şi l-am pus pe masă. Apoi am scos teaca de dedesubt şi m-am aşezat pe divan.

Am stat astfel îndelungă vreme. Nu mă gândeam la nimic şi nu-mi aminteam nimic. Auzeam mişcare dincolo. Apoi l-am auzit şi l-am văzut pe Egor, care a adus în cabinet coşul meu. Parcă mai avea cineva nevoie de el!

— Ai auzit ce s-a întâmplat? l-am întrebat eu. Spune-i portarului să anunțe poliția.

El plecă fără să rostească o vorbă. M-am ridicat, am încuiat uşa şi scoțându-mi țigările şi chibriturile, am început să fumez. N-am apucat să isprăvesc țigara, că m-a prins şi m-a doborât somnul. Am dormit probabil vreo două ceasuri. Îmi amintesc ce am visat, se făcea că eram în raporturi bune cu ea, ne certasem, dar eram gata să ne împăcăm şi cu toate că ceva ne stingherea oarecum, eram totuşi în raporturi bune. M-a trezit o bătaie în uşă. „Poliția, mi-am spus eu deşteptându-mă. Se pare că am ucis. Dar poate că e dânsa şi n-a fost nimic." Bătaia în uşă se repetă. N-am răspuns, ocupat să dezleg problema: a fost sau n-a fost? Da, a fost. Mi-am adus aminte de rezistența corsetului şi cum s-a implântat cuțitul, şi am simțit un fior între spete. „Da, a

fost. Dar acum e rândul meu", mi-am spus gând. O spuneam, dar ştiam că nu mă voi sinucide. Totuşi m-am sculat şi am luat revolverul în mână. Dar, lucru ciudat. Îmi aminteam că înainte fusesem de multe ori gata să mă sinucid, ca şi în ziua aceea, în tren, când lucrul mi se păruse uşor – uşor fiindcă îmi închipuiam că astfel o voi năuci pe dânsa. Acum însă nu eram de fel în stare nu numai să mă omor, dar nici să mă gândesc la asta. „La ce bun s-o fac?", m-am întrebat eu, dar nu-mi veni în minte niciun răspuns. Auzii o nouă bătaie în uşă. „Da, mai întâi să aflu cine bate. Mai am timp." Am pus revolverul pe masă şi l-am acoperit cu un ziar. M-am dus la uşă şi am tras zăvorul. Era sora soției mele, văduva, o femeie bună şi proastă.

— Vasia! Ce înseamnă asta? spuse ea şi o podidiră lacrimile, oricând gata să curgă.

— Ce vrei? am întrebat-o brutal. Îmi dădeam seama că nu e cazul şi că nici n-aveam motiv să mă port grosolan față de ea, dar nu izbuteam să găsesc alt ton.

— Vasia, ea moare! Aşa spune Ivan Fiodorovici – Ivan Fiodorovici era doctorul – doctorul şi sfetnicul ei.

— Dar ce, e aici? am întrebat eu şi iarăşi mă cuprinse furia împotriva ei. Ei şi?

— Vasia, du-te la dânsa. Vai, e groaznic! spuse ea.

„Să mă duc oare la dânsa?" m-am întrebat eu. Şi mi-am răspuns îndată că trebuie să mă duc, că, de bună seamă, totdeauna se procedează în felul acesta, că atunci când un soț îşi omoară soția, cum am făcut eu, trebuie neapărat să se ducă la ea. „Dacă aşa se obişnuieşte, atunci trebuie să mă duc, îmi spuneam eu. De altfel, dacă o să trebuiască, voi avea timp orişicând, mi-am zis apoi, în legătură cu intenția mea de a mă împuşca, şi am pornit în urma cumnatei mele. Acu au să urmeze fraze, strâmbături, dar n-o să mă las", gândeam în clipa aceea.

— Stai niţel, am spus către soră-sa. E idiot să merg în ciorapi, aşteaptă să-mi pun măcar papucii.

XXVIII

— Şi, lucru extraordinar! Din nou, când am ieşit din cameră şi am trecut prin odăile cu care eram deprins, din nou s-a aprins în sufletul meu nădejdea că n-a fost nimic, dar m-a izbit mirosul porcăriei ăleia de medicament– iodoform, acid fenic. Nu, totul e adevărat. Trecând pe coridor, pe lângă odaia copiilor, am zărit-o pe Lizocika. Mă privea cu nişte ochi speriaţi. Mi s-a părut chiar că erau acolo câteşicinci copiii, şi că toţi se uitau la mine. M-am apropiat de uşă: jupâneasa mi-a deschis dinăuntru şi a ieşit. Cel dintâi lucru care mi-a sărit în ochi fu rochia ei de un cenuşiu-deschis, aruncată pe scaun şi acum înnegrită de sânge. Pe patul nostru dublu, aş spune chiar pe locul unde de obicei dormeam eu, şi care era mai aproape, era culcată ea, cu genunchii ridicaţi. Sta cu capul foarte jos, numai pe o pernă, cu bluza descheiată. Avea ceva pus pe locul rănii. În odaie stăruia un miros greu de iodoform. Înainte de toate şi mai mult ca orice m-a izbit faţa ei umflată şi cu umflăturile învineţite, pe o parte a nasului şi sub un ochi. Erau urmele loviturii pe care i-o dădusem cu cotul, atunci când voise să mă reţină. Nu mai păstra nici urmă din frumuseţea ei, ci mi s-a părut că era ceva dezgustător în ea. M-am oprit în prag.

— Du-te, du-te la ea, mă îmbia sora ei.

„Da, vrea desigur să se căiască, mi-am zis eu. S-o iert oare? Da, moare, aşa că pot s-o iert", mă gândeam, căutând să fiu mărinimos. M-am apropiat de pat. Ea şi-a înălţat anevoie ochii spre mine, dintre care unul era învineţit, şi a rostit cu greu, întretăiat:

— Ţi-ai ajuns scopul, m-ai omorât... Şi pe faţa ei, printre suferinţele fizice şi chiar prin expresia morţii apropiate, răzbătu aceeaşi ură animalică, glacială, pe care o cunoşteam de demult. Copiii... totuşi... n-am să

ți-i dau… Ea (sora ei) îi va lua…

Cât despre ceea ce era esențial pentru mine, despre vina, despre înşelăciunea ei, parcă socotea că nici nu face să amintească.

— Da, admiră-ți opera, spuse ea cu ochii către uşă şi scoase un sughiț de plâns. În uşă sta soră-sa cu copiii! Da, uite ce-ai făcut!

M-am uitat la copii, la fața ei stâlcită şi plină de vânătăi, şi pentru întâia dată am uitat de mine însumi, de drepturile mele, de mândria mea, pentru întâia oară am văzut în ea o ființă omenească. Şi tot ce mă jignise – toată gelozia mea – mi s-a părut atât de neînsemnat şi pe de altă parte ceea ce săvârşisem mi s-a părut atât de însemnat, încât m-am simțit îndemnat să îngenunchez, să-mi lipesc obrazul de mâna ei şi să-i spun: „Iartă-mă!” – dar n-am cutezat.

Ea tăcea cu ochii închişi, căci, de bună seamă, n-o mai ajutau puterile să vorbească. Apoi fața ei descompusă începu să tremure şi se crispă. M-a împins la o parte cu mâna vlăguită.

— De ce toate astea? De ce?

— Iartă-mă, i-am spus eu.

— Iartă-mă? Mai are vreun rost?… Numai de aş trăi!… strigă ea ridicându-se puțin şi pironindu-şi asupra mea privirea ochilor sclipind de febră. Da, ți-ai ajuns scopul!… Te urăsc!… Vai! Of! strigă apoi, pesemne în delir, speriată de ceva. Haide, omoară, omoară, nu mă tem… Dar pe toți, pe toți, şi pe el. S-a dus, s-a dus!

A delirat tot timpul. Nu mai cunoştea pe nimeni. A murit în aceeaşi zi, către amiază. Pe mine m-au ridicat înainte de a-şi da sufletul, la 8 dimineața, şi m-au dus la secție, iar de acolo la închisoare. Şi, acolo, în timpul celor unsprezece luni cât am stat în aşteptarea procesului, m-am cercetat şi pe mine şi trecutul meu, şi am înțeles. Am început să înțeleg în a treia zi. În a treia zi m-au dus acolo…

Voi să mai spună ceva, dar neputându-şi stăpâni

plânsul, se opri. Adunându-şi puterile, reluă firul povestirii:

— Am început să înțeleg numai atunci când am văzut-o în sicriu… Scoase un sughiț de plâns, dar urmă numaidecât grăbit: Abia când i-am văzut fața moartă, am înțeles tot ce făcusem. Am înțeles că eu, eu, am ucis-o, că din pricina mea, ea, care fusese vie, care se mişca şi era caldă, acum stătea nemişcată ca ceara, rece, şi că asta nu se mai poate îndrepta niciodată, nicăieri, nici într-un fel.

Cine n-a trăit aşa ceva, nu poate să înțeleagă… Uf! Uf! Uf! izbucni el de mai multe ori şi amuți.

Am rămas îndelung cufundați în tăcere. Sta mut în fața mea, cutremurat de hohote de plâns.

— Da, iartă-mă…

Îmi întoarse spatele şi se întinse pe banchetă, acoperindu-se cu pledul. Ajungând la gara unde trebuia să cobor – era dimineața, pe la ceasul opt – m-am apropiat de el ca să-mi iau rămas bun. Nu mi-am dat seama dacă dormea ori se făcea că doarme, în orice caz nu se mişca. L-am atins cu mâna. Şi-a dat pledul la o parte şi am văzut că nu dormise de fel.

— Cu bine, i-am spus, întinzându-i mâna.

Mi-o strânse şi zâmbi aproape imperceptibil, dar cu un aer atât de nenorocit, încât îmi venea să plâng.

— Da, iartă-mă, repetă el cuvântul, cu care îşi încheiase întreaga povestire.

Sonata Kreutzer (în original: *Kreițerova sonata),* scrisă între 1887 şi 1889, *w* văzut lumina tiparului în 1890 în volumul al XlII-lca al ediției operelor lui b. N. Tolstoi.

Postfața autorului la Sonata Kreutzer

în româneşte de *S. Recevschi*

Am primit şi primesc scrisori nenumărate de la necunoscuți care mă roagă să explic în cuvinte simple şi clare ce cred despre obiectul povestirii pe care am publicat-o sub titlul *Sonata Kreutzer.* Voi încerca s-o fac, adică să exprim cât mai concis esența celor ce am vrut să spun în povestirea amintită, precum şi concluziile care, după părerea mea, se pot trage din aceasta.

Am vrut să spun, *în primul rând*, că în societatea noastră s-a înrădăcinat convingerea fermă, practicată de toate păturile sociale şi susținută de aşa-zisa ştiință, că relațiile sexuale reprezintă un lucru indispensabil pentru sănătate; şi întrucât căsătoria nu este totdeauna posibilă, relațiile sexuale în afara căsătoriei, care nu impun bărbatului nicio altă obligație în afara aceleia de a plăti, sunt cu desăvârşire fireşti şi că, prin urmare, ele se cuvin încurajate. Această convingere a devenit generală şi atât de puternică, încât urmând sfatul medicilor, părinții pun la cale desfrâul copiilor lor; încât guvernele, al căror unic rost este să se îngrijească de bunăstarea morală a cetățenilor lor, organizează desfrâul, recrutând armate de femei sortite decăderii trupeşti şi sufleteşti, numai spre a satisface presupusele

necesități ale bărbaților, iar holteii se dedau depravării cu cugetul perfect împăcat.

Aşadar, voiam să spun că asta nu o bine, fiindcă este inadmisibil ca unii oameni să fie siliți să plătească cu trupul şi sufletul lor pentru sănătatea altora, după cum inadmisibil este ca unii oameni să trăiască din sângele altora.

Ar fi deci firesc să tragem concluzia că se cuvine să nu cădem în această greşeală şi să nu ne lăsăm înşelați de această minciună. Şi ca să nu cădem în greşeala trebuie, înainte de toate, să respingem teoriile imorale, oricare ar fi ştiințele şi pseudoştiințele pe care s-ar sprijini; apoi se impune neapărat să înțelegem că legătura sexuală în care bărbatul sau se scutură de eventualele ei urmări – copiii – sau aruncă asupra femeii întreaga povară a acestor urmări, sau ia măsuri pentru a preveni naşterea copiilor, constituie o crimă împotriva celei mai elementare cerințe de moralitate, că ea este o mârşăvie, şi că de aceea holteii care nu vor să ducă o viață ticăloasă au datoria să evite asemenea legături.

Pentru ca să se poată înfrâna, ei trebuie să ducă o viață normală: să nu bea, să nu se ghiftuiască, să nu mănânce carne, să nu fugă de efort (nu mă refer la gimnastică, ci la o muncă obositoare, şi nu de joacă), şi pe deasupra să alunge orice gând că ar putea întreține legături cu femei străine, la fel cum alungă gândul unor asemenea legături cu mama, cu surorile şi rudele sale sau cu soțiile prietenilor săi.

Orice bărbat va găsi în jurul său sute de cazuri care fac dovada că înfrânarea este posibilă, că ea primejduieşte şi dăunează sănătatea mai puțin decât neînfrânarea.

Acesta-i primul punct.

În rândul al doilea, am vrut să spun că în societatea noastră, unde legătura amoroasă este considerată nu numai drept o condiție necesară sănătății şi o plăcere, ci

şi drept fericirea supremă a vieții, infidelitatea conjugală a devenit un fenomen extrem de obişnuit în toate păturile sociale (şi mai ales printre țărani, din cauza serviciului militar{16}).

Eu unul cred că nu e bine. Iar concluzia care decurge de aici este că-i neapărat necesar să-i punem capăt.

Şi ca să-i punem capăt trebuie să ne schimbăm concepția despre dragostea trupească; bărbații şi femeile să fie astfel crescuți în familie şi de către opinia publică încât nici înainte; nici după căsătorie să nu privească amorul şi dragostea trupească legată de el drept o stare sublimă şi poetică, aşa cum se întâmplă în prezent, ci ca pe o stare animalică, degradantă pentru om; şi se impune ca opinia publică să sancționeze încălcarea de către soți a jurământului de credință cel puțin cu aceeaşi străşnicie cu care sancționează nerespectarea obligațiilor băneşti şi înşelăciunea în relațiile comerciale; şi ca această încălcare să nu mai fie ridicată în slăvi, cum se obişnuieşte în zilele noastre, închinându-i-se romane, versuri, cântece, opere etc.

Acesta-i cel de-al doilea punct.

În al treilea rând, am vrut să spun că, datorită aceleiaşi semnificații false ce se atribuie iubirii trupeşti, procrearea şi-a pierdut sensul în societatea noastră, şi în loc să reprezinte țelul şi justificarea raporturilor conjugale, ea a devenit un obstacol ce stinghereşte agreabila continuare a relațiilor amoroase. De aceea, atât în căsnicie cât şi în afara ei, urmându-se sfaturile slujitorilor ştiinței medicale, se recurge tot mai des la mijloace care răpesc femeii putința de a procrea, sau se transformă în obicei şi deprindere un năravcare nu se practica şi nici astăzi nu se practică în familiile țărăneşti patriarhale, şi anume năravul de a continua raporturile conjugale în timpul sarcinii şi al alăptării.

Eu unul cred că nu e bine. Nu e bine să foloseşti mijloace împotriva procreării, întâi, fiindcă această

acțiune scuteşte oamenii de grijile şi de greutățile inerente creşterii copiilor, care răscumpără iubirea trupească, apoi fiindcă ea este îndeaproape înrudită cu fapta ce repugnă în cel mai înalt grad conştiinței umane – cu asasinatul. Cât despre neînfrânarea în timpul sarcinii şi al alăptării e rea fiindcă distruge forțele fizice şi mai ales cele sufleteşti ale femeii.

Încheierea ce se desprinde este că nu se cade să facem una ca asta. Şi ca să n-o mai facem, este neapărat necesar să înțelegem că înfrânarea, care reprezintă o condiție a demnității umane a celor necăsătoriți, este cu atât mai vârtos obligatorie în căsnicie.

Acesta-i al treilea punct.

În rândul al patrulea am vrut să spun că în societatea noastră – în care copiii sunt priviți ca un obstacol în calea desfătării sau ca un accident nefericit, sau ca un fel de plăcere *sui generis* atunci când se nasc în limita numărului dinainte hotărât – copiii nu sunt educați spre a deveni făpturi raționale şi iubitoare capabile să dezlege problemele vitale ce le stau în față, ci numai pentru a oferi satisfacție părinților lor. În consecință, puii de om cresc ca puii de animal, căci principala grijă a părinților nu este să-şi pregătească odraslele pentru o activitate vrednică de ființa umană, ci să-i alimenteze cât mai substanțial, să-i ridice cât mai înalți, mai frumoşi, mai curați, mai albi şi mai sătui. Faptul că această atitudine, care e încurajată de pseudoştiința numită medicină, nu se observă la clasele de jos se datorează numai condițiilor de viață, căci mentalitatea nu e întru nimic deosebită. La copiii alintați, întocmai ca la orice animal de îngrăşătorie, apare la o vârstă extrem de precoce o nestăpânită senzualitate, care le pricinuieşte apoi în adolescență suferințe teribile. Îmbrăcămintea, lecturile, spectacolele, muzica, dansurile, dulciurile, tot cadrul existenței lor – de la pozele de pe cutii şi până la

romane, nuvele şi poeme – excită şi mai mult această senzualitate; în consecință, cele mai odioase vicii şi maladii devin condiții obişnuite ale educației copiilor de amândouă sexele, menținându-se adeseori şi la maturitate.

Eu unul cred că nu e bine. De aici se poate trage concluzia, că e neapărat necesar să încetăm a creşte puii de om ca pe nişte pui de animal şi să ne propunem drept scop al educației alte obiective decât făurirea unui corp frumos şi bine îngrijit.

Acesta-i punctul al patrulea.

În al cincilea rând, am vrut să spun că în societatea noastră – unde amorul între un tânăr bărbat şi o tânără femeie, având la bază totuşi dragostea trupească, este ridicat la rangul de țel poetic suprem al aspirațiilor umane, dovadă întreaga artă şi poezie a societății noastre – tinerii îşi irosesc partea cea mai frumoasă a vieții lor: bărbații căutând să găsească şi să cucerească cele mai atrăgătoare femei pentru o legătură amoroasă ori pentru căsătorie, iar fetele şi femeile căutând să ispitească şi să atragă bărbații într-o legătură amoroasă sau într-o căsătorie.

De aceea oamenii îşi risipesc cele mai bune forțe desfăşurând o activitate care e nu numai neproductivă, dar de-a dreptul dăunătoare. De aici provine în cea mai mare parte luxul exorbitant al vieții noastre, de aici trândăvia bărbaților şi neruşinarea femeilor care, adoptând moda suratelor lor, stricatele notorii, nu se sfiesc să pună în evidență acele părți ale corpului care ațâță simțurile.

Eu unul cred că nu e bine.

Nu e bine, fiindcă împreunarea, înăuntrul ori în afara căsătoriei, cu femeia iubită, măcar că poartă aura poeziei, rămâne totuşi un țel nevrednic de ființa umană, după cum nevrednică de ea este şi îndestularea cu mâncăruri abundente şi gustoase, cu toate că mulți

oameni îşi află în ea ţelul vieţii şi fericirea supremă.

De aici putem trage concluzia că trebuie să încetăm a socoti dragostea trupească drept un simţământ deosebit de înălţător, şi se impune să înţelegem că ţelul demn de fiinţa omenească, fie el slujirea omenirii, a patriei, a ştiinţei sau a artei, fie el slujirea lui Dumnezeu, nu poate fi atins prin împreunarea cu omul iubit nici înăuntrul, nici în afara căsătoriei. Dimpotrivă, iubirea şi împreunarea cu omul iubit– în pofida tuturor strădaniilor, în versuri şi în proză, de a dovedi contrariul – nu înlesnesc niciodată înfăptuirea unui scop demn de fiinţa omenească, ci totdeauna o îngreunează.

Acesta-i cel de-al cincilea punct.

Iată adevărul important pe care am vrut să-l spun şi credeam că l-am spus în povestirea mea. Am crezut că lumea va cugeta poate cum să îndrepte răul pe care îl arată aceste teze, dar nicidecum că nu va fi de acord cu ele.

Şi socoteam că este exclus ca lumea să nu fie de acord cu ele, în primul rând, fiindcă tezele expuse concordă întru totul cu progresul omenirii, care s-a orientat întotdeauna de la dezmăţ către o puritate mereu crescândă, fiindcă ele concordă cu conştiinţa morală a societăţii, cu cugetul nostru care înfierează totdeauna depravarea şi preţuieşte neprihănirea; şi, în al doilea rând, fiindcă aceste teze nu reprezintă altceva decât corolare de neînlăturat ale învăţăturii *Evangheliei*, pe care le profesăm, sau în orice caz le recunoaştem, măcar şi inconştient, drept temelia ideilor noastre despre moralitate.

Dar altfel s-au întâmplat lucrurile.

E drept, nimeni nu contestă în mod deschis teza mea că nu se cade să ne dedăm desfrâului nici înainte, nici după căsătorie, că nu este iertat să împiedicăm prin mijloace artificiale procrearea, că nu se cuvine să facem din copii un divertisment, şi să alezăm unirea prin

dragoste mai presus de orice; într-un cu vini;, nimeni nu tăgăduieşte că înfrânarea este preferabilă dezmățului. Dar se obiectează: „Dacă celibatul este mai bun decât căsătoria, nu încape îndoială că dintre acestea, oamenii trebuie să aleagă celibatul. Dacă vor alege această cale, neamul omenesc se va stinge, dar dispariția speței umane nu poate deveni idealul ei."

Dispariția speței umane nu reprezintă o noțiune nouă pentru lumea noastră: ea este o dogmă pentru oamenii evlavioşi, iar savanții o consideră drept o consecință inevitabilă a răcirii soarelui; obiecția se bazează însă pe o veche, răspândită şi gravă confuzie.

Se spune: „Dacă oamenii vor atinge idealul castității absolute, vor pieri; prin urmare idealul acesta e vicios". Dar cei ce fac această afirmație confundă, cu sau fără ştiință, două noțiuni diferite – aceea de regulă sau prescripție şi aceea de ideal.

Castitatea nu este o regulă sau o prescripție, ci un ideal sau, mai degrabă, una dintre condițiile lui. Iar idealul nu e ideal decât atunci când poate fi înfăptuit numai în gând, în idee, când ni-l închipuim realizabil doar în infinit şi când, din această pricină, posibilitatea de a ne apropia de el este infinită. Dacă idealul ar putea fi atins, mai mult chiar, dacă măcar ne-am putea imagina realizarea sa, el ar înceta să mai fie ideal. Să ne gândim la idealul lui Christos – zidirea împărăției Domnului pe pământ, prorocită încă de profeți, care şu prezis că va veni timpul când toți oamenii vor urma învățătura Domnului, şi vor schimba paloşul pe plug, iar sulița pe seceră, când leul va sta alături cu mielul şi când toate făpturile Domnului vor fi unite prin iubire. Întreg sensul vieții omeneşti rezidă în strădania omului de a se apropia de acest ideal şi de aceea năzuința către idealul creştin în totalitatea lui, şi către castitate, care este una dintre condițiile lui, nu numai că nu exclude putința de viață, ci dimpotrivă absența idealului creştin ar zădărnici progresul şi, prin urmare, posibilitatea de a

trăi.

Părerea potrivit căreia speța umană va dispare, dacă oamenii vor tinde din răsputeri către puritate, este asemănătoare cu părerea, eventuală sau de-a dreptul curentă, potrivit căreia speța se va stinge, dacă oamenii în loc să lupte pentru existență se vor strădui din răsputeri să-i iubească deopotrivă pe prieteni şi pe vrăjmaşi, într-un cuvânt, să iubească tot ce e făptură vie. Asemenea opinii decurg din faptul că oamenii nu fac deosebire între cele două metode de îndrumare etică.

După cum există două mijloace de a indica unui călător drumul pe care-l caută, tot astfel există şi două metode de îndrumare morală a omului frământat de căutarea adevărului. Una dintre ele constă în a descrie omului ce anume va întâlni în cale, urmând ca el să se ghideze după aceste jaloane.

Potrivit celeilalte metode nu arătăm omului decât direcția pe care, cu ajutorul busolei ce-o poartă asupra sa, o poate urma, dându-şi seama implicit de orice abatere de la ea.

Prima metodă de îndrumare morală constă în a defini nişte elemente exterioare; ea este metoda regulilor de conduită: i se dau omului semnalmentele precise atât ale faptelor pe care se cuvine să le săvârşească precum şi a celor pe care se cuvine să nu le săvârşească.

„Cinsteşte ziua a şaptea, nu fura, nu fi desfrânat, să nu ucizi să dai zeciuiala săracilor, să nu doreşti femeia altuia, spală-te şi închină-te de cinci ori pe zi, să-ți faci cruce, să te împărtăşeşti” ş.a.m.d. Aceste porunci țin de rânduielile cu caracter exterior ale religiei brahmane, ale budismului, ale mahomedanismului, ale mozaismului sau ale bisericii în mod eronat numită biserica creştină.

A doua metodă constă în a descrie omului perfecționarea spre care năzuieşte dar pe care n-o va atinge niciodată; cu alte cuvinte, i se propune omului un ideal, ceea ce-i permite să-şi dea seama în orice moment cât de departe se află acest ideal.

„Iubeşte din toată inima pe Domnul Dumnezeul tău, şi iubeşte-l pe aproapele tău ca pe tine însuți, din tot sufletul şi cu tot cugetul tău. Fiți desăvârşiți ca şi tatăl vostru cel din ceruri”.

Aceasta-i învățătura lui Iisus Christos.

Aducerea la îndeplinire a prescripțiilor exterioare ale diferitelor doctrine religioase se verifică, cercetând dacă faptele noastre se înscriu în prevederile acestor doctrine, şi de fapt, ele se pot înscrie.

Respectarea învățăturii lui Iisus se verifică prin conştiința gradului de neconcordanță cu perfecțiunea ideală. (Gradul de apropiere nu se vede, se văd doar abaterile de la perfecțiune.)

Omul care păzeşte rânduielile exterioare este ca unul ce stă în lumina unui felinar atârnat de un stâlp. El se simte bine în lumina felinarului şi nu are încotro pleca de acolo. Omul care păzeşte învățătura lui Iisus este ca unul ce poartă felinarul înaintea sa atârnat de o prăjină mai lungă ori mai scurtă: lumina se află totdeauna în fața lui mereu ademenitoare şi dezvăluie neîncetat privirii sale noi întinderi luminate şi atrăgătoare.

Fariseul mulțumeşte Domnului că păzeşte toate rânduielile.

Tinerii cei bogați s-au achitat şi ei de toate îndatoririle lor încă din copilărie, şi nu pricep ce le-ar mai putea lipsi. Ei nu sunt în stare să gândească altfel, căci înaintea ochilor, nu văd nimic spre care ar putea să aspire şi de acum încolo. Zeciuiala au dat-o, ziua a şaptea au păzit-o, pe părinți i-au cinstit, de preacurvit n-au preacurvit, de furat n-au furat, de ucis n-au ucis. Ce mai vreți? Cel care păzeşte învățătura lui Christos, în schimb, ori de câte ori urcă o treaptă a perfecțiunii, simte nevoia să urce pe una mai înaltă, de pe care zăreşte o alta şi mai înaltă şi aşa la nesfârşit.

Cu sine însuşi, acest credincios se poartă totdeauna ca un tiran. El se simte întotdeauna imperfect, căci nu vede drumul pe care l-a parcurs ci mereu arc înaintea

ochilor drumul pe care urmează să-l mai străbată.

Aici e toată deosebirea între învățătura lui Christos şi toate celelalte religii, şi ea nu constă în diferența de exigențe, ci în diferența sistemelor de îndrumare a oamenilor. Christos n-a impus niciodată anumite norme de viață, n-a statornicit niciun fel de instituții, n-a legiuit niciodată căsătoria. Dar oamenii care n-au înțeles particularitățile învățăturii lui Christos – deprinşi cum erau cu doctrinele religioase care prevedeau rânduieli exterioare şi dornici să se considere drepți – precum drepți se simt şi fariseii, deşi nesocotesc întreg duhul învățăturii creştine – au plăsmuit din litera ei un cod de rânduieli exterioare, denumit învățătura bisericii creştine, şi l-au substituit adevăratei învățături a idealului creştin.

Rânduieli le bisericeşti ce-şi zic creştine şi se referă la toate manifestările vieții au înlocuit învățătura idealului lui Iisus cu reguli şi precizări exterioare, în contradicție cu spiritul învățăturii lui.

Astfel s-a procedat în privința autorității de stat, a justiției, a armatei, a bisericii, a serviciului divin, şi la fel s-a procedat şi cu căsătoria; cu toate că Christos n-a legiuit niciodată căsătoria – ba, dacă am cerceta unele formulări, am constata că mai curând a combătut-o („lasă-ți femeia şi urmează-mă") – rânduielile bisericii ce-şi zice creştină au statornicit căsătoria ca pe o instituție creştină, adică au stabilit un şir de condiții exterioare în care dragostea trupească ar deveni chipurile perfect legitimă şi fără-de-păcat pentru credinciosul creştin.

Dar întrucât adevărata învățătură creştină nu oferă nicio bază pentru instituția căsătoriei, oamenii din lumea noastră au părăsit un țărm fără să ajungă pe celălalt; cu alte cuvinte ei nu cred, în fond, în rânduielile bisericeşti ale căsătoriei, simțind că această instituție nu-şi află temeiurile în învățătura creştină. În acelaşi timp ei nu văd idealul lui Iisus, pe care doctrina bisericii îl pune în umbră; nu văd deci aspirația către castitatea

absolută şi rămân nedumeriți în privința căsătoriei, De aici decurge situația care la început poate părea ciudată şi anume că la evrei, la mahomedani, la lamaişti şi la adepții altor religii de nivel cu mult inferior religiei creştine, dar care posedă rânduieli exterioare precise în privința căsătoriei, principiul familiei şi respectul fidelității conjugale sunt incomparabil mai trainice decât la aşa-numiții creştini.

La aceia se practică un soi de concubinaj sau o formă de poligamie, îngrădite în anumite hotare. La noi există, însă, o destrăbălare totală; atât concubinajul cât şi poligamia şi poliandria nu sunt supuse nici unor rânduieli, ci se ascund sub forma unei imaginare monogamii.

Fiindcă pentru o parte din cei ce se unesc, clerul oficiază contra plată o anumită ceremonie, intitulată cununie religioasă, oamenii din lumea noastră îşi închipuie cu naivitate sau ipocrizie, că trăiesc în monogamic.

Nu se poate vorbi de o căsătorie creştină căci ea n-a existat niciodată, după cum niciodată n-a existat şi nu va putea exista un serviciu divin creştin *(Matei,* 6, 5–12; *Ioan*, 4, 21), nici învățători şi părinți ai bisericii creştine *(Matei,* 23, 8–10), nici proprietate creştină, nici armată, justiție sau stat creştine. Aşa au înțeles lucrurile adevărații creştini din primele veacuri.

Idealul creştinului e dragostea de Dumnezeu şi de aproape, jertfirea propriilor interese spre a-i sluji lui Dumnezeu şi aproapelui; or, dragostea trupească şi căsătoria înseamnă a ne servi pe noi înşine şi de aceea ne împiedică în orice caz să slujim pe Dumnezeu şi pe oameni; aşadar, din punct de vedere creştin, căsătoria reprezintă o cădere, un păcat.

Căsătoria nu slujeşte Domnului şi oamenilor nici chiar în cazul când mirii ar încheia-o pentru perpetuarea speciei. Decât să se căsătorească spre a aduce pe lume copii, ar fi mult mai simplu ca aceşti

oameni să dea ajutor pentru a salva viața milioanelor de copii care există deja şi care se sting în preajma noastră din cauza lipsei de hrană materială, fără să mai vorbesc de lipsa hranei spirituale.

Creştinul s-ar putea căsători fără să încerce sentimentul căderii, al păcatului, numai în cazul când ar vedea şi ar şti că viața tuturor copiilor este asigurată.

Nu suntem siliți să acceptăm învățătura lui Christos, învățătura de care e pătrunsă întreaga noastră viață şi pe care se întemeiază întreaga noastră morală; dar dacă o acceptăm, este exclus să nu recunoaştem că ea ne propune idealul înfrânării absolute.

Evanghelia arată limpede şi fără putință de răstălmăcire, în primul rând, că bărbatul însurat nu se cade să-şi lase femeia ca să ia o altă femeie, că e dator să viețuiască cu aceea cu care s-a însoțit dintru-ntâi *(Matei,* 5, 31–32; 19, 8); ea arată, în al doilea rând, că, prin urmare, orice bărbat, fie el căsătorit sau necăsătorit, păcătuieşte privind femeia ca pe un obiect de desfătare *(Matei,* 5, 28–29), şi, în al treilea rând, că celibatarul face mai bine dacă nu se căsătoreşte de fel, adică dacă alege înfrânarea *(Matei,* 19, 10–12).

Mulți, foarte mulți vor socoti că aceste idei sunt stranii şi, mai mult chiar, că ele se bat cap în cap. Şi într-adevăr se bal cap în cap, dar nu între ele, ci cu întreaga viață şi, fără să vrei, te întrebi cuprins de îndoială: De partea cui este dreptatea? De partea acestor idei sau de partea milioanelor de oameni şi a mea? Sentimentul acesta l-am trăit eu însumi cu neînchipuită intensitate atunci când am ajuns la convingerile cărora le dau glas acum: nu mă aşteptam deloc ca desfăşurarea gândurilor mele să mă aducă acolo unde m-a adus. M-am îngrozit de propriile mele raționamente şi nu voiam să cred că ar fi adevărate, dar era cu neputință să nu cred. Şi cu toate că aceste raționamente contrazic în mod flagrant toată rânduiala vieții noastre, cu toate că ele contrazic total felul meu de a gândi şi

chiar de a vorbi de altădată, trebuie să admit că sunt îndreptățite.

„Toate acestea nu sunt decât considerațiuni generale şi poate întemeiate privind învățătura lui Christos şi sunt obligatorii pentru cei care o păzesc; viața rămâne însă viață şi, arătând doar cu degetul către idealul irealizabil al lui Iisus, nu-i putem lăsa pe oameni înarmați numai cu acest ideal şi fără nicio altă îndrumare în fața uneia dintre problemele cele mai arzătoare şi generale care aduce după sine năpaste cumplite.

La început, tânărul pătimaş se va înflăcăra pentru acest ideal, dar nu va rezista, va ceda şi, călcând şi disprețuind orice pravilă, se va afunda în mocirla desfrâului!

Îndeobşte aşa judecă lumea.

„Idealul lui Christos este irealizabil, de aceea nu poate să ne fie îndrumar în viață; suntem în stare să vorbim, să visăm despre el, dar nu să-l aplicăm în viață, de aceea trebuie să renunțăm la el. Noi n-avem nevoie de un ideal, ci de o rânduială, de o călăuză pe măsura noastră, la nivelul mijlociu al forțelor morale proprii societății în care trăim: avem nevoie de preacinstita cununie religioasă sau măcar de o cununie mai puțin cinstită, în care unul dintre miri – cum se mai întâmplă la noi cu bărbatul – s-a însoțit întâi cu numeroase femei, sau avem nevoie măcar de o cununie cu drept de divorț, sau chiar şi de o cununie civilă, sau (mergând pe aceeaşi cale) de cununia japoneză pe termen mărginit – aşadar, de ce oare n-am ajunge şi la casele de toleranță?”

Cică bordelurile ar fi preferabile trotuarului. Ei bine, aici e buba, căci, odată ce ne-am îngăduit să coborâm idealul la nivelul slăbiciunii noastre, nu mai reuşim a găsi hotarul la care trebuie să ne oprim.

Dar acest raționament este greşit din capul locului, şi greşeşte, în primul rând, fiindcă socoate că idealul

perfecțiunii absolute nu ar putea constitui un îndrumar în viață şi că privind acest ideal, trebuie să te dezici de el, fie spunând: nu-mi foloseşte, deoarece nu-l voi atinge niciodată; fie spunând: sunt nevoit să cobor acest ideal până pe treapta pe care slăbiciunea mea va binevoi să se aşeze.

Acest raționament este analog cu acela al unui navigator care şi-ar spune: întrucât nu pot urma direcția pe care mi-o indică busola, am s-o zvârl peste bord sau n-am să mă uit la ea; cu alte cuvinte, voi lepăda idealul sau voi fixa acul busolei astfel încât să corespundă cu actualul traseu al vasului meu, adică voi alinia idealul cu slăbiciunea mea. Idealul perfecțiunii, pe care ni-l dăruieşte Christos nu e nici vis, nici obiectul unei predici retorice, ci călăuza necesară şi la îndemâna tuturora a vieții morale a oamenilor, aşa cum busola e instrumentul nelipsit al marinarului; se cere însă să crezi atât în ideal cât şi în busolă. În orice situație s-ar afla un om, e totdeauna de ajuns să cerceteze învățătura şi idealul dăruite de Christos, ca să afle răspunsul cel mai sigur în privința faptelor ce se cuvine şi a celor ce nu se cuvine să le săvârşească. Dar e necesar să creadă fără rezerve în această învățătură şi numai în ea, să înceteze a crede în oricare altă învățătură, întocmai cum marinarul trebuie să creadă exclusiv în busolă, să înceteze a privi în dreapta şi în stânga şi a se lăsa călăuzit de ceea ce vede ici şi colo. Trebuie să ştii să te călăuzeşti după învățătura creştină, slujindu-te de ea ca de o busolă, principalul fiind să-ți cunoşti poziția, să apreciezi cu exactitate şi cu sânge rece în ce măsură te-ai abătut de la direcția ideală. Omul, pe orice treaptă s-ar afla el, găseşte întotdeauna o cale de a se apropia de acest ideal, dar niciodată, în nicio situație, nu poate afirma că l-a atins, că-i e cu neputință a năzui la o şi mai mare apropiere de ideal.

Aceasta este tendința omului către idealul creştin, în general, şi către castitate, în particular.

În legătură cu problema sexuală, să ne închipuim omul în cele mai diferite împrejurări în care nu practică înfrânarea, de la copilăria inocentă şi până la căsătorie; pe fiecare dintre treptele situate între aceste două limite, învățătura lui Christos şi idealul pe care ea îl proclamă îi vor arăta omului întotdeauna limpede şi desluşit ce se cade şi ce nu se cade să facă.

Cum trebuie să se poarte un tânăr cast, o fecioară neprihănită? Ei trebuie să rămână mai departe curați în fața ispitei şi, pentru a fi în stare să pună toate forțele lor în slujba lui Dumnezeu şi a oamenilor, trebuie să năzuiască spre o puritate mereu crescândă în cuget şi în dorințe.

Ce trebuie să facă tânărul şi fecioara care au căzut pradă ispitei, care sunt stăpâniți de gândul unei iubiri fără chip sau al iubirii pentru o anumită persoană şi de aceea au pierdut în oarecare măsură putința de a sluji pe Dumnezeu şi omenirea? Trebuie să facă acelaşi lucru: să nu-şi permită nicio abatere, ştiind că orice îngăduință nu-i va mântui de ispită, ci dimpotrivă o va înteți; şi să tindă către o puritate mereu crescândă, ca să poată sluji cât mai bine lui Dumnezeu şi oamenilor.

Ce trebuie să facă oamenii, când n-au ieşit biruitori din această luptă şi au căzut în păcat? Să nu privească greşeala săvârşită nici ca pe o desfătare legitimă, cum e privită în zilele noastre, dacă a fost sfințită prin cununie, nici ca pe o plăcere întâmplătoare care poate fi repetată cu altele; dar să n-o privească nici ca pe o nenorocire atunci când păcătuiesc fără cununie cu o persoană mai prejos de ei, ci această greşeală dintâi să fie singura din viața lor, iar ei să se considere uniți printr-o căsătorie indisolubilă.

Prin urmările ei – naşterea de copii – încheierea unei căsătorii implică pentru soți o nouă formă, mult mai mărginită, de a sluji lui Dumnezeu şi oamenilor. Până la căsătorie, omul i-a putut sluji direct în formele cele mai felurite; căsătoria îngrădeşte însă câmpul lui de

activitate şi îi impune să crească şi să educe pe urmaşii născuți din ea, pe viitorii slujitori ai Domnului şi ai oamenilor.

Ce trebuie să facă bărbatul şi femeia care conviețuiesc în căsnicie şi îndeplinesc acea slujire limitată a Domnului şi a omenirii, crescându-şi şi educându-şi copiii, acțiune care decurge din situația lor?

Trebuie să facă acelaşi lucru: să-şi unească eforturile spre a se izbăvi de ispită, spre a se purifica şi a pune capăt păcatului; să înlocuiască dragostea trupească, adică raporturile ce stau în calea slujirii Domnului şi omenirii, generală şi particulară, prin raporturi curate ca între soră şi frate.

De aceea e neadevărat că nu ne putem călăuzi după idealul lui Christos, fiindcă este prea înalt, desăvârşit şi inaccesibil. Nu ne putem lăsa călăuziți de el numai fiindcă ne mințim şi ne amăgim pe noi înşine.

Spunând că ne trebuie reguli mai lesne de înfăptuit decât idealul propus de Christos, pentru că dacă nu-l vom atinge, vom aluneca în brațele desfrâului, nu afirmăm că idealul lui Christos este prea înalt pentru noi, ci doar că nu credem în el şi nu vrem să ne supunem la purtări acestui ideal.

Spunând că aceia care au greşit o dată vor aluneca pe panta depravării, nu afirmăm decât că am hotărât dinainte că a greşi cu o femeie mai prejos de noi nu constituie un păcat, ci un mic divertisment, o pasiune trecătoare pe care nimic nu ne obligă să le reparăm prin ceea ce numim căsătorie. Dacă am înțelege însă că a greşi înseamnă a săvârşi un păcat, care trebuie şi poate fi răscumpărat printr-o căsătorie indestructibilă şi prin activitatea pe care o implică educarea copiilor născuți din căsătorie, greşeala n-ar putea niciodată să ne ducă la desfrâu.

Ne aflăm într-o situație asemănătoare cu aceea a unui agricultor care n-ar ține seamă de semănătura compromisă şi însămânțând într-un al doilea şi un al

treilea loc n-ar socoti drept adevărată decât semănătura ce dă rod. Evident, un asemenea om iroseşte mult pământ şi prăpădeşte multe semințe şi niciodată n-are să învețe a semăna cum trebuie. Este destul ca idealul vostru să fie înfrânarea, să considerați că bărbatul care a greşit cu o femeie, oricine ar fi el sau ea, s-a căsătorit cu aceasta femeie pentru toată viața, şi veți înțelege lămurit că îndrumarea dată de Christos este nu numai în stare să ne satisfacă, dar şi singura cu putință.

„Omul e o făptură slabă, de aceea nu trebuie să-i încredințăm decât sarcini potrivite puterilor sale", spune lumea. E ca şi cum am spune: „Mi-s neputincioase mâinile şi nu pot trage o linie dreaptă, adică linia cea mai scurtă care uneşte două puncte, şi de aceea, ca să-mi uşurez munca, vrând să trag o dreaptă, îmi iau drept model o linie curbă sau frântă". Cu cât mi-e măria mai nepricepută, cu atâta trebuie să fie mai desăvârşit modelul.

După ce am făcut cunoştință cu învățătura creştină a idealului, nu ne putem preface că n-am cunoaşte-o şi să punem în locul ci rânduieli exterioare. Această învățătură a fost împărtăşită omenirii mai ales ca s-o călăuzească în epoca actuală. Omenirea a depăşit vârsta rânduielilor religioase cu caracter exterior în care nu mai crede nimeni.

Învățătura creştină a idealului este singura capabilă să călăuzească omenirea. Nu se poate, nu se cade să înlocuim idealul lui Iisus cu rânduieli exterioare, noi trebuie să-l avem mereu înaintea ochilor în puritatea lui neîntinată şi trebuie mai cu seamă să credem în el.

Celui ce înoată în preajma țărmului îi putem spune! „Ține-te aproape de culmea aceea, de promontoriul acela, de linia țărmului" şi alte asemenea lucruri.

Dar vine timpul când înotătorii ies în larg şi atunci numai stelele din înaltul carului şi busola pot şi trebuie să-i călăuzească. Noi însă avem şi stele şi busolă.

Această postfață scrisă în intervalul octombrie 1889—aprilie 1890, a văzut lumina tiparului în 1890 odată cu Sonata Kreutzer în volumul al XIII-lea al ediției operelor lui L. N. Tolstoi.

PĂRINTELE SERGHI

în româneşte de
CEZAR PETRESCU şi
S. RECEVSCHI

După volumul 12 al ediției:
L. N. Tolstoi
Sobranie socinenii, v dvadțați tomah
„Hudojestvennaia literatura”
Moskva, 1964

I

Cam prin 1840 s-a petrecut la Petersburg un fapt care a uimit pe toată lumea; un prinț, un bărbat de o rară frumusețe – comandantul escadronului de gardă din regimentul de cuirasieri, despre care toți erau încredințați că va ajunge aghiotant al împăratului şi că va face o carieră strălucită la curtea lui Nicolaie I – cu o lună înainte de data căsătoriei sale cu o foarte frumoasă domnişoară de onoare, care se bucura de o deosebită favoare din partea împărătesei, îşi dădu demisia, rupse legăturile cu logodnica, dărui surorii sale moşia ce avea şi plecă la mânăstire, hotărât să se călugărească. Întâmplarea aceasta păru cu totul neobişnuită şi de neînțeles oamenilor care nu cunoşteau cauzele ei intime; pentru prințul Stepan Kasatski, însă, toate acestea s-au săvârşit într-un chip atât de firesc, încât nici nu-şi putea închipui că ar fi fost posibil să procedeze altfel.

Tatăl lui Stepan Kasatski, colonel în garda imperială, ieşit la pensie, murise când fiul său n-avea decât doisprezece ani. Deşi mamei sale îi venea foarte greu să se despartă de băiat, ea nu putu totuşi să treacă peste dorința răposatului ei soț, care îi ceruse ca, dacă s-ar întâmpla ca el să moară, să nu țină băiatul acasă, ci să-l dea la liceul militar, şi, drept urmare, ea îl trimise la această şcoală. Văduva însăşi se mută la Petersburg împreună cu fata ei, Varvara, ca să locuiască în acelaşi oraş cu fecioru-său şi să-l poată lua la dânsa în zilele de sărbătoare.

Băiatul se distinsese prin aptitudinile lui strălucite şi prin neobişnuita sa ambiție, datorită cărora era întâiul, atât la studii, îndeosebi la matematici, pentru care

nutrea o deosebită pasiune, cât şi la instrucția militară şi la călărie. Cu toată statura lui neobişnuit de înaltă, era frumos şi sprinten. Ar fi fost şi prin purtarea sa un cadet model dacă nu i-ar fi dăunat firea lui iute, năvalnică. Nu bea, nu se deda desfrâului şi era cât se poate de sincer. Singurul lucru ce-l împiedica să fie un cadet desăvârşit erau izbucnirile de mânie pe care le avea uneori, când îşi pierdea cu totul stăpânirea de sine şi devenea o adevărată fiară. Odată era cât pe-aci să azvârle pe fereastră pe un cadet care încercase să-şi bată joc de colecția lui de minereuri. Altă dată era să intre într-un bucluc: a azvârlit o tavă plină cu pârjoale în capul economului, s-a năpustit asupra ofițerului şi se zice că l-a şi lovit pentru că acesta îşi tăgăduise propriile lui cuvinte, minținд cu neruşinare. Fără îndoială că ar fi fost degradat, rămânând simplu soldat, dacă directorul liceului n-ar fi înăbuşit scandalul şi nu l-ar fi concediat pe econom.

La optsprezece ani fu înălțat ofițer şi intră într-unul dintre regimentele de gardă de elită. Împăratul Nicolaie Pavlovici îl cunoştea încă de pe când era în şcoală şi îi acordă atenția sa şi mai târziu, la regiment, încât lumea îi prezicea că va ajunge aghiotant. Kasatski însuşi năzuia din toată inima la postul acesta nu numai din ambiție, ci mai cu seamă pentru că, de pe vremea când era încă la şcoală, îl iubea pe Nicolae Pavlovici cu pasiune, acesta este cuvântul, cu o adevărată pasiune. La fiecare vizită a lui Nicolae Pavlovici la liceul militar – şi se întâmplă destul de des ca făptura lui înaltă, în tunică militară, cu pieptul scos în afară, cu nasul coroiat deasupra mustății şi cu favoriții tăiați scurt, să intre cu pas vioi, salutând pe cădeți cu glas puternic – Kasatski încerca extazul unui îndrăgostit, acelaşi extaz pe care avea să-l încerce mai târziu, ori de câte ori întâlnea obiectul dragostei sale. Numai că extazul dragostei pentru Nicolaie Pavlovici era mai puternic: ar fi vrut să-i poată arăta devotamentul său nemărginit, să-i

dea o dovadă de sacrificiu, să i se jertfească cu întreaga sa ființă. Şi Nicolaie Pavlovici îşi dădea seama că stârneşte acest extaz şi îl ațâța cu bună-ştiință. Se juca cu cadeții, îi strângea în jurul său, purtându-se cu ei, ba simplu ca un copil, ba prieteneşte, ba cu solemnă măreție. După isprava sa din urmă cu ofițerul acela, Nicolaie Pavlovici nu i-a spus lui Kasatski nimic, dar când acesta s-a apropiat de el, l-a îndepărtat cu un gest teatral şi, încruntându-se, l-a amenințat cu degetul, pentru ca după aceea, la plecare, să-i spună:

— Află că ştiu totul, dar sunt unele lucruri pe care nu vreau să le ştiu. Totuşi ele sunt aci.

Şi arătă spre inimă.

La absolvirea şcolii, însă, când cadeții se prezentară împăratului, el nu mai pomeni nimic despre această întâmplare şi, ca întotdeauna, le spuse că ei pot să i se adreseze de-a dreptul, le ceru să stea cu credință în slujba sa şi a patriei, iar el va fi întotdeauna prietenul lor cel mai bun. Ca de obicei toți se simțiră mişcați, iar Kasatski, care nu uitase cele întâmplate în trecut, izbucni în plâns şi jură să-şi pună toate forțele în slujba țarului mult iubit.

Când Kasatski intră în regiment, maică-sa se mută, împreună cu fiica ei, mai întâi la Moscova, iar după aceea la țară. Kasatski cedă surorii sale jumătate din averea lui, iar partea care-i rămase îi ajungea tocmai bine să-şi acopere cheltuielile ce avea în regimentul acela de lux unde îşi făcea slujba.

În aparență, Kasatski era la fel cu toți ceilalți tineri şi străluciți ofițeri din gardă care fac carieră, dar în sufletul său se săvârşea o complicată şi încordată frământare. Sâmburele frământării lui lăuntrice se arătase încă din copilărie şi această frământare părea să aibă mal multe laturi, în realitate însă se reducea la unul şi acelaşi lucru, căci consta în a atinge, în toate împrejurările ce i se iveau în cale, desăvârşirea şi succesul, care să stârnească laudele şi admirația

oamenilor. Fie că era vorba de instrucție ori de studii, el se aşternea pe lucru şi muncea până când era lăudat şi dat ca pildă celorlalți. După ce îşi atingea un țel, îşi alegea altul. În felul acesta ajunsese să fie cel dintâi la învățătură; tot aşa, pe când era în liceu, observând o dată stângăcia cu care mânuia limba franceză, se puse pe muncă, până ce izbuti să-şi însuşească franceza tot atât de bine ca şi rusa; tot astfel, mai târziu, îndeletnicindu-se cu şahul, ajunse un minunat jucător, încă de când era cadet.

Pe lângă misiunea principală a vieții sale, care consta în a sluji pe țar şi patria, Kasatski îşi mai propunea întotdeauna şi un alt țel şi, oricât de neînsemnat ar fi fost acesta, i se dăruia cu toată ființa lui şi, până izbutea să-l atingă, nu trăia decât pentru înfăptuirea lui. Dar îndată ce reuşea să-şi înfăptuiască țelul propus, în conştiința lui încolțea fără zăbavă un altul, care lua locul celui precedent. Această năzuință de a se distinge şi de a-şi realiza ținta propusă îi umplea toată viața. Astfel, după ce ieşi ofițer, îşi luă drept scop să cunoască cât mai bine toate amănuntele serviciului; în scurtă vreme, ajunse un ofițer model, cu toate că şi de astă dată îşi arăta acelaşi cusur – firea lui iute, nestăpânită, care îl împingea la gesturi necugetate şi dăunătoare carierei sale. Mai târziu, în cursul unei discuții în societate, dându-şi seama că nu avea o cultură generală destul de întinsă, îşi puse în gând să şi-o completeze şi se porni pe citit, până când dobândi ceea ce voise. Apoi îşi puse în gând să ajungă la o situație strălucită în societatea înaltă, învăță să danseze minunat şi într-un timp foarte scurt reuşi să fie poftit la toate balurile elitei şi la unele serate. Dar numai atât nu-l mulțumea. Se deprinsese să fie cel dintâi în toate; or în această privință, era departe de a deține locul dorit.

Înalta societate se alcătuia pe atunci – şi eu cred că aşa a fost alcătuită totdeauna şi pretutindeni – din patru categorii de oameni: 1) din oameni bogați şi

curteni; 2) oameni fără avere, dar născuți şi trăiți în preajma curții; 3) oameni bogați, care căutau să imite pe curteni şi 4) oameni care nu erau nici bogați, nici curteni, dar care căutau să imite pe cei din primele două categorii. Kasatski nu făcea parte nici din cea dintâi, nici din cea de a doua categorie; el era primit cu plăcere în ultimele două cercuri. Intrând în societate, el îşi propuse şi aci un scop – legătura cu o femeie de lume şi îşi atinse repede acest țel. În scurtă vreme, însă, îşi dădu seama că cercurile pe care le frecventa erau de o treaptă inferioară, că existau altele mai înalte şi că, deşi era primit în aceste cercuri mai înalte de curteni, el era acolo un străin; toți se purtau politicos cu el, dar atitudinea lor arăta că cercul acela era format din oameni de-ai lor şi că el nu făcea parte dintre ei. Iar Kasatski voia cu tot dinadinsul să facă parte din lumea lor. Pentru asta trebuia ori să fie numit aghiotant al împăratului, ori să se însoare cu o fată din acest cerc. Şi astfel hotărî să se căsătorească. În alegerea sa, se opri asupra unei tinere fete de o rară frumusețe din anturajul curții, care nu numai că făcea parte din lumea „lor" – adică din acea lume în care dorea el să pătrundă – dar de care căutau să se apropie chiar şi oamenii cei mai suspuşi şi cu situații puternice în societatea înaltă. Această fată era contesa Korotkova. Kasatski începu să-i facă curte contesei Korotkova nu numai de dragul carierei lui, dar şi pentru că era cât se poate de atrăgătoare, şi în scurt timp se îndrăgosti de ea. La început, Korotkova se purtă foarte rece cu el, dar după aceea totul se schimbă pe neaşteptate, şi ea se arătă plină de duioşie, iar mama ei îl invita cu mare stăruință în casa lor.

Kasatski formulă cererea în căsătorie, care fu acceptată. Se mira singur de uşurința cu care dobândise această fericire, precum şi de ceva ce părea deosebit, ciudat, atât în atitudinea mamei, cât şi a fetei. Era foarte îndrăgostit şi orbit, şi de aceea nu înțelesese ceea

ce ştia aproape tot oraşul, anume că logodnica sa fusese cu un an mai înainte amanta lui Nicolaie Pavlovici.

II

Cu două săptămâni înainte de ziua cununiei, Kasatski se afla la Ţarskoe Selo, la vila logodnicei sale. Era o zi caldă de mai. Logodnicii se plimbară prin grădină şi apoi se aşezară pe o bancă de pe o alee umbroasă de tei. Mary era de o negrăită frumuseţe în rochia ei albă de muselină. Părea întruchiparea nevinovăţiei şi a iubirii. Sta pe bancă, ba plecându-şi capul, ba ridicându-şi privirea spre bărbatul falnic şi uriaş, care îi vorbea cu deosebită gingăşie, şi stăpânit la fiecare gest sau vorbă de teama să nu jignească, să nu întineze cumva îngerească puritate a logodnicei sale. Kasatski făcea parte dintre acei oameni din anii 40, pe care astăzi nu-i mai întâlnim, şi care, admiţând cu bună-ştiinţă pentru ei libertinajul sexual, fără să-şi facă pentru aceasta nicio imputare, cereau în schimb soţiilor lor să fie de o neprihănire desăvârşită, cerească, iar această neprihănire cerească ei o vedeau în fiecare tânără din cercul lor, şi se purtau cu ele ca atare. Această concepţie era în mare parte greşită şi dăunătoare în ceea ce priveşte desfrânarea pe care şi-o îngăduiau bărbaţii; pentru femei însă ea era, cred, mult mai folositoare decât concepţia – complet diferită – a tinerilor de astăzi, care văd în fiecare fată o femelă ce-şi caută masculul. În faţa unei asemenea divinizări, tinerele fete se străduiau şi ele să fie mai mult sau mai puţin zeiţe. Aceeaşi concepţie despre femei o avea Kasatski, şi prin prisma ei îşi privea logodnica. În ziua aceea era parcă mai îndrăgostit ca oricând şi nu încerca

pentru logodnica sa nici urmă de dorință senzuală; dimpotrivă, o privea cu duioşie, ca pe o ființă inaccesibilă. Se ridică în picioare cât era de înalt şi rămase în fața ei, cu amândouă mâinile sprijinite de garda sabiei.

— Abia acum am cunoscut toată fericirea pe care o poate simți un om. Şi dumneata, tu, spuse el cu un zâmbet sfielnic, eşti aceea care mi-ai dăruit-o.

Era în perioada aceea când nu, se deprinseseră încă a-şi spune „tu" şi, cum din punct de vedere moral el o socotea superioară lui, i se părea îngrozitor să spună „tu" acestui înger.

— Datorită... ție am ajuns să mă cunosc, să aflu că sunt mai bun decât credeam.

— Eu o ştiam de mult. De aceea te-am şi îndrăgit.

O privighetoare cânta undeva prin apropiere, iar frunzişul tânăr fremăta, legănat de o adiere trecătoare.

El îi luă mâna şi i-o sărută, şi ochii i se umplură de lacrimi. Ea înțelese că îi mulțumea pentru că-i spusese că l-a îndrăgit. El făcu câțiva paşi înainte şi înapoi, fără a scoate o vorbă, apoi se întoarse lângă ea şi se aşeză pe bancă.

— Dumneata ştii, tu ştii – de altfel e acelaşi lucru. M-am apropiat de tine, nu în chip cu totul dezinteresat, voiam să-mi fac legături în societatea înaltă, după aceea însă... Cât de neînsemnate au devenit toate astea în comparație cu tine, atunci când te-am cunoscut. Nu eşti supărată pe mine din pricina asta?

Ea nu-i răspunse, mulțumindu-se doar să-i atingă mâna cu mâna ei.

El înțelese că gestul acesta însemna: „Nu, nu sunt supărată".

— Da, uite, tu mi-ai spus, el şovăi o clipă, părându-i-se că ceea ce voia să-i spună e prea îndrăzneț, mi-ai spus adineauri că m-ai îndrăgit; iartă-mă, eu te cred, dar mai este ceva în afară de asta, ceva care te nelinişteşte şi te mâhneşte. Ce anume?"

„Da, acum ori niciodată, se gândi ea. E totuna, căci până la urmă tot va afla. Acum, însă, nu va mai pleca de lângă mine. Vai, ar fi groaznic dacă m-ar părăsi!”

Şi ea învălui într-o privire drăgăstoasă toată făptura lui mare, puternică, nobilă. Îl iubea acum mai mult decât pe Nicolaie şi, dacă n-ar fi fost titlul de împărat al acestuia, nu l-ar fi schimbat pe Kasatski pentru celălalt.

— Ascultă-mă. Nu pot să mint. Trebuie să-ți spun totul. Mă întrebi ce este? Am mai iubit o dată.

Cu un gest de implorare ea îşi puse mâna pe mâna lui.

El tăcea.

— Vrei să ştii pe cine? Ei, da, pe el, pe împărat.

— Cu toții îl iubim. Îmi închipui că pe când era! la pension…

— Nu, după aceea. Am fost pasionată după el, însă pe urmă a trecut. Dar trebuie să-ți spun…

— Ei, şi ce are a face?

— Vezi, n-a fost o simplă idilă.

Ea îşi acoperi fața cu mâinile.

— Cum? I te-ai dat?

Ea tăcea.

— I-ai fost amantă?

Ea tăcea.

El sări de pe bancă şi rămase în fața ei palid ca moartea, cu fălcile tremurând. Îşi aminti în clipa aceea cum Nicolae Pavlovici, întâlnindu-l pe bulevardul Nevski, îl felicitase călduros.

— Doamne, ce am făcut, Stiva!

— Nu mă atingeți, nu mă atingeți. Vai, cât sufăr!

Se întoarse şi porni spre casă. Acolo o găsi pe mama ei.

— Ce-i cu dumneata, prințe? Eu… dar văzând cum arată la față, amuți. Lui Kasatski îi năvălise brusc tot sângele în obraz.

— Dumneata ai ştiut lucrul ăsta şi ai vrut să faci din mine paravanul lor. Dacă n-ați fi femei, strigă el ridicând

pumnul uriaş asupra ei; apoi, întorcându-se în loc, fugi.

Dacă cel care fusese amantul logodnicei sale ar fi fost un om obişnuit, l-ar fi ucis – era însă ţarul adorat.

Chiar a doua zi ceru un concediu şi-şi înaintă demisia; pretextă că e bolnav, pentru a nu vedea pe nimeni, şi plecă la ţară.

Petrecu vara în satul său şi îşi orândui treburile. Dar la sfârşitul verii nu se mai înapoie la Petersburg, ci plecă la o mânăstire şi se călugări.

Maică-sa îi scrise, încercând să-l abată de la un pas atât de hotărâtor. El îi răspunse că chemarea lui Dumnezeu stă mai presus de orice alte considerente şi simţea că aceasta este chemarea lui. Numai soră-sa, tot aşa de mândră şi ambiţioasă ca şi fratele ei, îl înţelegea.

Ea îşi dădea seama că el se călugărise pentru a se ridica deasupra acelora care voiseră să-i arate că sunt mai presus de el. Şi îl înţelegea bine. Călugărindu-se, el arăta că disprețuieşte tot ce li se părea atât de însemnat altora şi lui însuşi, când era în armată, şi că se situa pe o treaptă nouă, atât de înaltă, încât putea privi de sus în jos pe oamenii pe care altădată îi pizmuise. Dar acosta nu era singurul sentiment care-l călăuzea, aşa cum credea soră-sa, Varenka. În sufletul său mai era viu şi un alt sentiment, adânc, religios, de care Varenka nu-şi dădea seama, un sentiment care, împletindu-se cu mândria şi cu dorinţa lui de întâietate în toate cele, îl călăuzea. Dezamăgirea pricinuită de Mary (logodnica sa), pe care şi-o închipuise un adevărat înger şi jignirea sufletească de pe urma ei erau atât de mari, încât îl împinseseră la disperare, iar disperarea unde-l dusese? – la Dumnezeu, la credinţa lui din copilărie, care-i rămăsese neatinsă.

III

Kasatski intră la mânăstire de Pocroiave.[17]

Stareţul mânăstirii era un scriitor erudit de neam nobil şi ascet, adică se trăgea din călugării asceţi veniţi din Valahia, care se supuneau întru totul conducătorului şi învăţătorului ales de ei. Egumenul fusese discipolul vestitului ascet Ambrozie, el însuşi discipolul lui Macarie, care fusese discipolul ascetului Leonid, care fusese discipolul lui Paisie Velicikovski. Kasatski se supuse acestui egumen, recunoscându-l drept părintele său duhovnicesc.

Pe lângă simţământul superiorităţii sale asupra celorlalţi, pe care îl încerca la mânăstire, Kasatski, aşa cum i se întâmplase în toate acţiunile lui, îşi găsea şi aici mulţumirea în atingerea desăvârşirii atât în viaţa exterioară, cât şi în cea lăuntrică.

După cum la regiment fusese nu numai un ofiţer fără cusur, ci şi unul dintre cei care făceau mai mult decât li se cerea, lărgind cadrul perfecţiunii, tot astfel, ajuns călugăr, el se străduia să fie desăvârşit: mereu sârguincios, stăpânit, smerit, blajin, curat nu numai cu fapta, dar şi cu gândul, şi ascultător. Îndeosebi această însuşire din urmă, ori perfecţiunea, îi uşura viaţa. Dacă multe cerinţe ale vieţii monahale din această mult vizitată mânăstire îi displăceau, pentru că-l duceau în ispită, disciplina lui le înlătura pe toate: „Nu-i treaba mea să judec, ci să îndeplinesc smerit ceea ce trebuie să fac, fie stând de veghe în faţa sfintelor moaşte, fie cântând în strană, fie ţinând socotelile arhondaricului”. Datorită aceleiaşi supuneri faţă de stareţ, el înlătura orice umbră de îndoială ce se ivea în sufletul lui. Fără această supunere l-ar fi supărat atât lungimea şi monotonia slujbelor bisericeşti, cât şi forfota vizitatorilor şi apucăturile urâte ale fraţilor întru călugărie; acum, însă, nu numai că îndura bucuros toate acestea, dar ele alcătuiau mângâierea şi sprijinul vieţii sale. „Nu ştiu de ce trebuie să ascult de câteva ori pe zi aceleaşi

rugăciuni, dar ştiu că aşa trebuie să fac. Şi ştiind că aşa trebuie să fac, găsesc bucurie în ele.” Stareţul îi spusese că după cum hrana trupului este necesară pentru întreţinerea vieţii, tot astfel hrana spirituală – adică rugăciunea bisericească – este trebuincioasă pentru a susţine viaţa sufletului. El credea aceasta şi astfel slujba bisericească, pentru care uneori îi venea foarte greu să se scoale în zori, îi dădea cu adevărat o linişte şi o mulţumire sufletească; iar mulţumirea pe care o găsea în conştiinţa smereniei lui şi a îndeplinirii fără şovăire a tuturor acţiunilor prescrise de egumen îi aducea bucurie. Dar ţinta vieţii sale nu consta, numai în a-şi subjuga tot mai mult voinţa, în a-şi adânci tot mai mult smerenia, ei şi în însuşirea tuturor virtuţilor creştineşti, care la început i se păruseră lesne de cucerit. Dăruise surorii sale întreaga lui moşie şi nu-i părea rău – trândăvia nu-i intra în fire. Umilinţa în faţa inferiorilor săi nu numai că nu i se părea o povară, dar îi stârnea bucurie. Bl izbutea să biruie cu uşurinţă până şi păcatul poftelor trupeşti: atât al lăcomiei; cât şi al desfrâului. Stareţul îl prevenise să se ferească mai cu osebire de acesta din urmă şi Kasatski era mulţumit că se izbăvise de el.

Nu-l chinuia decât amintirea logodnicei lui. Dar nu numai amintirea ei, ci şi reprezentarea vie a celor ce ar fi putut să urmeze. Fără să vrea, vedea în închipuire pe favorita împăratului, aşa cum o cunoştea, căsătorită apoi şi devenind o foarte bună soţie şi mamă. Iar pe soţul ei îl vedea deţinând un post important, şi bucurându-se de putere, consideraţie şi de o soţie bună, pocăită.

În clipele bune, aceste gânduri nu-l tulburau. Când îi veneau în gând toate acestea în clipe bune, se bucura că a scăpat de asemenea ispite. În alte clipe însă, tot ce alcătuia sensul vieţii lui de-acum pălea deodată şi Kasatski înceta nu numai să creadă în el, dar înceta, să-l mai vadă, nu era în stare să-l învie în conştiinţa sa;

atunci îl năpădeau amintirile şi e îngrozitor de spus – în asemenea clipe el regreta că se călugărise.

Scăparea din această situație era munca şi o zi întreagă petrecută în rugăciuni. După obicei bătea mătănii, se închina mai mult chiar decât în celelalte zile, dar se închina numai cu trupul – sufletul nu lua parte. Şi asta dura o zi, uneori două şi apoi trecea de la sine. Dar timpul acesta de o zi sau două era înspăimântător. Kasatski simțea că nu mai era stăpân pe sine şi că nu mai era nici în stăpânirea lui Dumnezeu, ci a nu ştiu cărei puteri străine. Şi tot ce putea să facă şi făcea în aceste perioade era să urmeze povața starețului, adică să se stăpânească să nu întreprindă nimic în timpul acela şi să aştepte. Îndeobşte în asemenea zile, Kasatski nu trăia după voința sa, ci după voia starețului şi găsea în această supunere o deosebită linişte.

Şi astfel trăi Kasatski vreme de şapte ani în mânăstirea în care intrase dintru început. La sfârşitul celui de al treilea an fu hirotonisit ieromonah, primind numele de Serghi. Hirotonisirea fu pentru Serghi un însemnat eveniment sufletesc. Simțea şi mai înainte o mare mângâiere şi înălțare sufletească ori de câte ori se împărtăşea; acum, când i se întâmpla să slujească el însuşi, săvârşirea proscomidiei îl aducea într-o stare de extaz, de înduioşare. Mai târziu însă, sentimentul acesta slăbea tot mai mult şi o dată, când trebui să slujească în acea stare de apăsare sufletească în care cădea uneori, simți că nici extazul nu va mai dăinui. Şi într-adevăr, simțământul acesta slăbi treptat, până când ajunse obişnuință.

Îndeobşte în cel de al şaptelea an de călugărie Serghi simți că începuse să i se urască. Învățase tot ce avea de învățat, atinsese tot ce era de atins şi nu mai avea nimic de făcut în schimb, se ivea în sufletul său, tot mai mult, o stare de amorțire. În timpul acesta află că mama sa a murit, iar Mary s-a căsătorit. Amândouă veştile le primi cu nepăsare. Toată atenția, tot interesul său erau

concentrate asupra vieții sale lăuntrice.

După patru ani de la hirotonisire, arhiereul îi arătă o deosebită bunăvoință şi starețul îi spuse că, dacă i se vor oferi însărcinări bisericeşti mai înalte, să nu le respingă. Şi atunci se trezi în el ambiția care zace în orice călugăr, adică tocmai ceea ce îl dezgusta de mult la ceilalți călugări. Fu numit la o mânăstire din preajma capitalei. El voi să refuze numirea, dar starețul îi porunci să o primească. O primi, îşi luă rămas bun de la stareț şi porni la cealaltă mânăstire.

Această trecere la mânăstirea din apropierea capitalei fu un eveniment important în viața lui Serghi. Tentațiile erau numeroase şi de tot soiul, şi Serghi îşi adună toate forțele sufleteşti pentru a le învinge.

La mânăstirea unde stătuse mai înainte, ispita femeii îl chinuise mai puțin pe Serghi, aici însă ispita aceasta crescu în el cu o putere înspăimântătoare şi ajunse chiar să se materializeze.

Venea pe acolo o doamnă cunoscută pentru destrăbălarea ei, caro începu să-l ademenească. Ea intră în vorbă cu el şi-l rugă s-o viziteze. Serghi refuză cu asprime, dar se îngrozi când îşi dădu seama cât de puternică era dorința ce-l stăpânea. Se înfricoşă atât de rău, încât îi scrise starețului despre aceasta, ba mai mult chiar, ca să se înfrâneze, chemă pe tânărul său novice şi, biruindu-şi ruşinea, îi mărturisi slăbiciunea sa, rugându-l să-l supravegheze şi să nu-l lase să se ducă nicăieri în afară de slujbele şi îndatoririle monahale.

Afară de asta, Serghi mai era stăpânit şi de o altă mare ispită: nutrea o nemărginită antipatie pentru egumentul acestei mânăstiri, om de lume, foarte dibaci, care-şi făcea din preoție o carieră. Cu toate străduințele sale, Serghi nu putu să-şi învingă această antipatie. El se supunea superiorului său, dar în adâncul sufletului nu înceta să-l condamne. Şi acest simțământ urât ieşi la iveală.

Aceasta se întâmplă în cel de-al doilea an al aşezării sale în noua mânăstire. Şi iată cum.

În biserica cea mare se făcea slujba de Pocroave. Venise foarte multă lume dinafară. Slujea însuşi egumenul. Părintele Serghi stătea la locul său obişnuit şi se ruga, adică era în acea stare de frământare care-l cuprindea totdeauna în timpul slujbelor, mai cu seamă în biserica cea mare, când nu oficia el însuşi. Frământarea aceasta se datora enervării pe care-o i-o stârneau vizitatorii, domnii, şi mai ales doamnele. Se străduia să nu-i vadă, să nu observe tot ceea ce se petrecea în jurul său: să nu ia seama cum aceşti vizitatori erau însoțiți de câte un soldat, care îmbrâncea mulțimea, cum doamnele îşi arătau una alteia pe călugări – adeseori chiar pe el şi pe un alt călugăr cunoscut pentru frumusețea lui. Serghi se străduia, de parcă şi-ar fi pus ochelari de cal la ochi, să nu vadă nimic altceva decât strălucirea lumânărilor din fața iconostasului, icoanele şi pe cei ce slujeau; să nu audă decât cuvintele rugăciunilor cântate şi rostite şi să încerce numai simțământul uitării de sine, ce pornea din conştiința datoriei îndeplinite, simțământ pe care îl încerca totdeauna când asculta şi repeta la nesfârşit rugăciunile auzite de atâtea ori. Stătea aşa, făcând mătănii şi închinându-se de câte ori trebuia, şi se lupta, ba judecând fără cruțare pe ceilalți, ba amorțindu-şi în mod conştient gândurile şi sentimentele, când, deodată, se apropie de el părintele Nicodim, veşmântarul – altă mare ispită pentru părintele Serghi – pe care îl învinuia, fără voie, de prefăcătorie şi linguşire față de egumen; încovoindu-şi trupul într-o adâncă plecăciune, părintele Nicodim îi spuse că egumenul îl cheamă la dânsul în altar. Părintele Serghi îşi îndreptă rasa, îşi puse camilafca şi îşi croi drum cu băgare de seamă prin mulțime.

— *Lise, regardez à droite, c'est lui*[18], auzi el un glas de femeie.

— *Où, où? il n'est pas tellement beau*[19].

Ştia că era vorba de el. Auzise şi, ca totdeauna în clipele de ispită, repeta întruna cuvintele: „Şi nu ne duce pre noi în ispită" şi, plecându-şi capul şi ochii, trecu pe lângă amvon şi ocolind pe canonarhii îmbrăcaţi în stihare, care treceau în timpul acesta prin faţa iconostasului, dispăru prin uşa de miazănoapte. Intrând în altar, îşi făcu ca de obicei semnul crucii, prosternându-se adânc în faţa icoanei, apoi înălţă capul, aruncă o privire către egumen şi, fără a se întoarce cu faţa spre el, ci doar cu coada ochiului îi zări silueta, alături de o altă siluetă care strălucea prin nu ştiu ce.

Starețul, îmbrăcat în odăjdii, stătea lângă perete, cu mânuțele scurte şi grăsulii aduse de sub patrafir, peste trupul puhav şi peste pântece şi, zâmbind în timp ce-şi netezea patrafirul cusut cu fir, vorbea ceva cu un ofițer în uniformă de general din gardă, cu insigne şi eghileți, pe care părintele Serghi le recunoscu îndată cu ochiul său versat de ostaş. Generalul acesta era fostul comandant al regimentului din care făcuse parte şi el. Acum, pe cât se vedea, deținea o situație importantă, iar părintele Serghi îşi dădu seama numaidecât că egumenul ştia lucrul acesta, şi că voia să-i intre în voie şi de aceea îi străluceau atât de tare faţa roşie şi grasă, şi capul pleşuv. Toate acestea îl supărară şi-l mâhniră pe părintele Serghi, şi simțământul acesta se întări şi mai mult când egumenul îi spuse că îl chemase pe el, pe părintele Serghi, numai şi numai pentru a mulțumi curiozitatea generalului, dornic să-şi vadă fostul camarad, cum zicea dânsul.

— Sunt foarte bucuros să te văd în casa Domnului, îi spuse generalul, întinzându-i mâna. Nădăjduiesc că n-ai uitat un vechi camarad?

Faţa roşie a egumenului, încadrată de barba căruntă, toată numai zâmbet, de parcă încuviința cele spuse de general, chipul îngrijit al generalului, care surâdea mulțumit de sine, mirosul de vin ce duhnea din gura lui

şi acela de tutun ce-l răspândeau favoriții săi – toate acestea îl scoaseră din fire pe părintele Serghi. Făcu o nouă plecăciune în fața egumenului şi spuse:

— Sfinția-voastră a binevoit să mă cheme? Se opri, dar prin toată atitudinea sa şi prin expresia întregii sale fețe, părea să întrebe: pentru ce?

Egumenul spuse:

— Păi, ea să te vezi cu generalul.

— Sfinția-voastră, am părăsit lumea ca să mă izbăvesc de ademenirile ei, spuse el, pălind şi cu buzele tremurânde. Pentru ce dar mă supuneți lor, aici? În timpul rugăciunii şi în lăcaşul Domnului?

— Du-te, du-te, spuse egumenul cu aprindere, încruntând sprâncenele.

A doua zi părintele Serghi ceru iertare egumenului şi fraților pentru mândria sa, dar în acelaşi timp, după o noapte petrecută în rugăciuni, ajunse la hotărârea că trebuie să părăsească această mânăstire, şi trimise o scrisoare în acest sens starețului său, implorându-l să-i îngăduie să se strămute înapoi la mânăstirea sa. Îi scria că se simte slab şi neputincios să lupte singur, fără ajutorul lui împotriva ispitelor şi că se căia de păcatul mândriei sale. Cu prima poştă primi răspunsul starețului în care acesta îi spunea că pricina tuturor relelor e mândria lui. Îl lămurea că acea izbucnire de mânie pornise din faptul că el se smerise, renunțând la onorurile spirituale, nu din dragoste pentru Domnul, ci împins de mândria sa, adică: iată-mă cum sunt eu, n-am nevoie de nimic. Din aceeaşi pricină nu putuse îndura gestul egumenului său. „Am lăsat totul pentru Dumnezeu şi când colo sunt scos la vedere, de parcă aş fi o sălbăticiune.” „Dacă ai fi disprețuit măririle din dragoste pentru Domnul, ai fi putut îndura clipa aceea. În sufletul tău nu s-a stins încă mândria pentru cele lumeşti. M-am gândit la tine, fiul meu Serghi, şi m-am rugat şi iată cum m-a luminat Domnul în privința ta: vieţuieşte ca şi până acum şi umileşte-te. Zilele acestea

am primit veste că la schit a murit schimnicul Ilarion, vestit prin viața sa de sfânt. El a trăit acolo optsprezece ani. Egumenul mânăstirii din Tambino m-a întrebat dacă nu cunosc vreun frate care ar vrea să viețuiască acolo. Şi tocmai acum primii scrisoarea ta. Pleacă la părintele Paisie, de la mânăstirea din Tambino, eu am să-i scriu, iar tu roagă-te de el să-ți dea chilia lui Ilarion. Asta nu pentru că tu ai fi vrednic să urmezi lui Ilarion, ci pentru că ai nevoie de singurătate ca să-ți înfrângi mândria.. Domnul să te binecuvânteze."

Serghi îi dădu ascultare stareţului, arătă scrisoarea egumenului său şi după ce căpătă învoirea acestuia, predând chilia sa şi toate lucrurile sale mânăstirii, plecă la mânăstirea din Tambino.

La Tambino, stareţul, un foarte bun gospodar dintr-un neam de negustori, îl primi simplu şi fără zarvă şi îl aşeză în chilia lui Ilarion, dându-i mai întâi un frate în ascultare, dar pe urmă, la rugămintea lui Serghi, îl lăsă singur. Chilia era o peşteră săpată în munte. Înlăuntrul ei fusese înmormântat Ilarion. Mormântul acestuia se afla în fundul peşterii, iar în faţă era o adâncitură pentru dormit, cu un mindir de paie, o măsuţă şi o poliţă cu icoane şi cărţi. În faţa uşii ce da afară şi se încuia, se găsea o policioară; o dată pe zi un călugăr lăsa pe această policioară hrana adusă de la mânăstire.

Şi părintele Serghi deveni pustnic.

IV

De Lăsata Secului, în al şaselea an de când Serghi îşi ducea viaţa sa de schimnic, o societate veselă din oraşul vecin, bărbaţi şi femei, oameni avuţi, după ce se ospătaseră cu *blinii*[20] şi vin, hotărî să se plimbe cu

troicile. Societatea era alcătuită din doi avocați, un moşier bogat, un ofițer şi patru femei. Una dintre ele era soția ofițerului, alta nevasta moşierului, a treia, o fetişcană, era sora moşierului, şi a patra, o femeie divorțată, foarte frumoasă, foarte bogată şi năstruşnică, uimind şi scandalizând oraşul cu extravagațele ei.

Era o vreme minunată, drumul neted ca-n palmă. Merseră astfel vreo zece verste departe de oraş, se opriră şi începură a se sfătui încotro să apuce; înapoi sau mai departe.

— Dar unde duce drumul ăsta? întrebă Makovkina, frumoasa divorțată.

— La Tambino, care se află la douăsprezece verste de aici, răspunse unul dintre avocați, care-i făcea curte Makovkinăi.

— Şi mai departe?

— Mai departe duce la L. şi trece pe la mânăstire.

— La mănăstirea unde trăieşte părintele acela, Serghi?

— Da.

— Kasatski, nu-i aşa? Pustnicul acela frumos?

— Da!

— *Mesdames!* Domnilor! Haideți de Kasatski. Ne vom odihni şi vom lua o gustare la Tambino.

— Dar nu vom izbuti să ne întoarcem până la noapte acasă.

— Nu-i nimic, vom înnoptata la Kasatski.

— Este acolo un arhondaric, şi chiar unul foarte bun. Am fost prin partea locului, când l-am apărat pe Mahin.

— Nu, eu îmi voi petrece noaptea la Kasatski.

— Ei, asta-i! Cu toată atotputernicia dumitale, e cu neputință.

— Cu neputință? Pariem?

— De acord. Dacă rămâi noaptea la el. fac tot ce-mi ceri.

— *A discretion.*{21}

— Dar şi dumneata tot aşa!

— Bine. Să plecăm.

Dădură vin vizitiilor şi îşi scoaseră şi ei o lădiță cu prăjituri, vin, bomboane. Doamnele se înfăşurară în şube albe din blană de câine. Vizitiii se târguiră între ei care s-o ia înainte şi unul dintre ei, un flăcău, întorcându-se voiniceşte într-o parte, îşi roti biciul lung, trase un chiot – şi deodată răsunară zurgălăii şi începură să scârțâie tălpicele.

Sania sălta uşor, abia legănându-se, lăturaşul alerga lin şi zglobiu cu coada legată într-un nod vârtos deasupra bucarului, lăsând în urmă drum neted şi lucios; vizitiul smucea voiniceşte hățurile; avocatul şi ofițerul, stând unul în fața celuilalt, turnau la braşoave vecinei lor Makovkina, iar ea însăşi, învelită strâns în şubă, stătea nemişcată şi îşi spunea: „Mereu unul şi acelaşi lucru, totdeauna dezgustător, aceleaşi fețe roşii, lucioase, duhnind a vin şi a tutun, aceleaşi vorbe, aceleaşi gânduri, toate învârtindu-se în jurul plăcerilor josnice. Şi toți sunt mulțumiți şi încredințați că aşa trebuie să fie, şi că pot duce viața asta până la moarte. Eu însă nu pot. Mă plictisesc. Vreau ceva care să dărâme, să răstoarne toate astea. Nu ştiu ce, poate chiar ceva în felul întâmplării de la Saratov, când pare-mi-se că nişte oameni au plecat la drum şi au murit de îngheț. Oare ce ar face ai noştri într-o asemenea situație? Cum s-ar purta ei? Sigur ca nişte nemernici. Fiecare s-ar gândi numai la el. De altfel şi eu m-aş purta josnic. Dar eu cel puțin sunt frumoasă. Iar ei ştiu asta. Ce-o fi cu călugărul acela? Oare lui nu-i mai arde de asta? Nu-i adevărat. Asta-i tot ce pricep ei. Chiar şi cadetul acela, de astă-toamnă. Şi ce prostuț era…”

— Ivan Nikolaevici! spuse ea.

— Poruncă!

— Câți ani are?

— Cine?

— E! Kasatski.

— Peste patruzeci, pare-se.

— Şi cum e, primeşte pe toată lumea?

— Pe toată lumea, dar nu totdeauna.

— Înveleşte-mi picioarele. Nu aşa. Neîndemânaticule! Halde, încă, încă, uite aşa. Iar picioarele nu-i nevoie să mi le strângi.

Astfel ajunseră la pădurea unde se afla chilia.

Ea coborî din sanie, spunându-le să plece mai departe. Ei căutară să-i schimbe hotărârea, dar ea se supără şi le ceru să plece. Atunci săniile porniră şi ea apucă pe un drumeag, înfăşurată în blana de câine. Avocatul coborî şi el, şi rămase să vadă ce se întâmplă.

v

Părintele Serghi ducea de aproape şase ani viața de pustnic. Avea patruzeci şi nouă de ani. Viața lui era grea. Şi era grea nu din pricina postului şi rugăciunilor, astea nu erau greutăți, ci din cauza luptei sale lăuntrice, la care nu se aşteptase câtuşi de puțin. Izvoarele acestei lupte erau două la număr: îndoiala şi poftele trupeşti. Şi amândoi duşmanii se ridicau în el totdeauna împreună. Lui i se părea că aceştia erau doi duşmani deosebiți, în timp ce nu erau decât unul şi acelaşi. De îndată ce dispărea îndoiala, dispăreau şi poftele trupeşti. Dar el credea că sunt doi diavoli diferiți şi lupta pe rând împotriva lor.

„Dumnezeule, Doamne! se gândea el. De ce nu-mi dai credința? Ei da, pofta trupească, înțeleg, împotriva ei au luptat Sfântul Anton şi alții, dar credința? Ei au avut-o, cât despre mine, iată, sunt clipe, ore, zile când n-o am. La ce bun toată lumea asta, tot farmecul ei dacă e plină de păcate şi trebuie să te lepezi de ea? Pentru ce ai lăsat pe lume ispita? Ispită? Dar nu-i oare o ispită faptul că

vreau să renunț la bucuriile lumii şi pregătesc nu ştiu ce, acolo, unde, poate, nu există nimic? u îşi spuse acestea şi îl cuprinse groaza şi scârba de sine însuşi. „Nemernicule! Nemernicule! Şi mai vrei să fii sfânt", începu el să se ocărască. Şi se apucă să spună o rugăciune. Dar abia începu să se roage şi se revăzu aievea, aşa cum fusese la mânăstire: cu camilafcă, cu antereu, cu înfăţişare falnică. Şi clătină din cap. „Nu, nu e ceea ce trebuie. Asta-i înşelătorie. Pot înşela pe alţii, dar nu pe mine şi nici pe Dumnezeu. Eu nu sunt un om falnic, ci un biet nenorocit, un caraghios." Şi dând la o parte pulpanele rasei, îşi privi picioarele jalnice în izmene. Şi zâmbi.

Apoi îşi lăsă în jos pulpanele rasei şi prinse a citi rugăciuni, închinându-se şi bătând mătănii. „Şi oare culcuşul ăsta o să-mi fie sicriu?" citi el. Şi parcă un diavol îi şopti: „Patul singuratic e oricum un sicriu. Minciună". Şi văzu în închipuire umerii unei văduve cu care trăise odinioară. Alungă acest gând şi începu iarăşi a citi. După ce isprăvi *Pravila,* luă *Evanghelia, o* deschise şi nimeri la pasajul pe care-l repeta adeseori, încât îl ştia pe dinafară: „Cred, Doamne, ajută necredinţei mele". Astfel îndepărtă toate îndoielile ce-l năpădiseră. După cum aşezi un obiect într-un echilibru nestabil, tot aşa îşi aşeză el din nou credinţa pe proptele nesigure şi se depărtă de ea cu băgare de seamă, ca nu cumva s-o atingă şi astfel s-o răstoarne. Îşi puse din nou ochelari de cal la ochi şi se linişti. Repetă rugăciunea pe care o spunea în copilărie: „Doamne, ia-mă, ia-mă la tine", şi se simţi nu numai uşurat, dar înduioşat şi chiar voios. Îşi făcu semnul crucii şi se întinse pe ţolul său de pe laiţa îngustă, punându-şi sub cap sutana de vară. Şi adormi. În somnul său iepuresc i se păru că aude sunet de zurgălăi. Nu-şi dădu seama dacă era aievea sau numai în vis. Iată însă că o bătaie în uşă îl trezi din somn. Se ridică, nevrând să-şi creadă urechilor. Dar bătaia se repetă. În adevăr, se auzea o bătaie, aproape

de tot, în uşa lui, şi un glas de femeie.

„Doamne sfinte! Să fie oare adevărat ceea ce am citit în *Viețile sfinților*, că diavolul îmbracă chip de femeie?… Da, e un glas de femeie. Şi încă un glas gingaş, sfielnic şi plăcut. Ptiu! scuipă el. Nu, e numai o părere", îşi spuse şi se trase într-un ungher în fața căruia se afla un mic tetrapod. Şi se lăsă în genunchi cu acea mişcare ce-i devenise obişnuită şi în care găsea – în mişcarea propriu-zisă – mângâiere şi mulțumire. Se lăsă în genunchi cu părul căzut vâlvoi peste față şi îşi sprijini fruntea, pleşuvă acum, de țolul umed, rece. Trăgea de dedesubt… Citi psalmul care, după spusele bătrânului părinte Pimen, ajută împotriva nălucilor, îşi ridică fără greutate trupul uscățiv, Uşor, pe picioarele-i vânjoase, sprintene, şi voi să citească mai departe, dar nu mai citi, ci fără voia lui îşi încordă auzul ca să desluşească sunetele de afară. Era o linişte deplină. Aceleaşi picături cădeau de pe acoperiş în putinica aşezată după colț. Afară stăruia pâcla, ceața care rodea zăpada. Domnea o linişte desăvârşită. Şi deodată se auzi un fâşâit în dreptul ferestrei şi o voce lămurită – aceeaşi voce gingaşă, sfielnică, o voce care nu putea fi decât a unei femei ispititoare – rosti:

— Lasă-mă să intru. Pentru numele lui Christos…

I se păru că tot sângele îi năvălise la inimă şi că rămăsese acolo. I se tăie răsuflarea. „Şi Domnul va învia şi se vor împrăştia vrăjmaşii lui…"

— Doar nu sunt Diavolul…

El surprinse cu auzul zâmbetul gurii ce rostise aceste cuvinte.

— Nu sunt Diavolul, ci doar o femeie păcătoasă, m-am rătăcit – nu la figurat, ci la propriu (ea începu să râdă), sunt înghețată toată şi te rog să mă adăposteşti.

El îşi lipi fața de geam. Lumina candelei se răsfrângea pe toată întinderea sticlei. Îşi puse palmele de amândouă părțile feței şi privi țintă afară. Ceața, pâcla, copacul şi iată, la dreapta lui, Ea… Da, ea, o femeie într-

o blană pufoasă, albă, cu căciulă, cu o față plăcută, foarte plăcută, blândă şi speriată, sta aci, la o palmă de fața lui, aplecată spre el. Privirile lor se întâlniră şi se recunoscură. Nu fiindcă s-ar fi văzut cândva – nu se întâlniseră nicicând – dar în privirea ce-au schimbat, ei au simțit – mai cu osebire, el – că se cunosc şi se înțeleg unul pe altul. Să se mai îndoiască după această privire că făptura aceea era Diavolul, şi nu o simplă femeie, bună, drăguță, sfioasă, nu mai era cu putință.

— Cine eşti? Ce vrei? rosti el.

— Da' deschide odată, zise ea cu un ton capricios şi poruncitor. Sunt înghețată toată. Ți-am spus doar că m-am rătăcit.

— Dar sunt călugăr, schimnic.

— Ce are a face, deschide! Sau vrei să îngheț sub fereastră, în vreme ce dumneata te închini?

— Dar cum ai…

— Doar n-am să te mănânc. Pentru numele lui Dumnezeu, lasă-mă să intru. Am înghețat de tot.

O cuprinsese frica. Cuvintele din urmă le rostise aproape plângând.

El se îndreptă de la fereastră, se uită la icoana lui Iisus cu cununa de spini: „Ajută-mă, Doamne; ajută-mă, Doamne", spuse el, făcându-şi semnul crucii, cu o adâncă plecăciune, şi, îndreptându-se spre uşa ce da în tindă, o deschise. În tindă dibui cârligul şi încercă să-l întoarcă. Auzi paşi de cealaltă parte. Ea trecea de la fereastră spre uşă. „Vai!" exclamă ea deodată. El înțelese că femeia nimerise cu piciorul în băltoaca din fața pragului. Îi tremurau mâinile şi nu izbutea să ridice cârligul, strâns tare din pricina uşii.

— Ce mai stai, dă-mi drumul odată! M-a pătruns umezeala. Am înghețat. Dumneata te gândeşti la mântuirea sufletului, iar eu am înghețat.

El trase uşa spre dânsul, ridică cârligul şi, fără a se gândi că ar putea s-o lovească, împinse atât de tare uşa în afară, încât o izbi în față.

— Vai, scuzați! spuse el, regăsindu-şi deodată felul său obişnuit de odinioară de a vorbi doamnelor.

Ea zâmbi, auzind acest „scuzați". „Ei, nu-i chiar atât de înspăimântător", gândi ea.

— Nu-i nimic. Dumneata să mă ierți, spuse ea, apropiindu-se. Niciodată n-aş fi îndrăznit. Dar într-o întâmplare atât de neobişnuită…

— Poftiți, făcu el, lăsând-o să treacă înainte. Mirosul puternic de parfum fin, pe care nu-l mai simțise de multă vreme, îl zăpăci. Ea străbătu tinda şi păşi în odaie. El trânti uşa de afară, fără să mai pună cârligul, trecu prin tindă şi intră înlăuntru.

„Doamne Isuse Christoase, fiul lui Dumnezeu, aibi milă de mine, păcătosul, Doamne, aibi milă de mine, păcătosul", se ruga el necontenit nu numai în gând, dar mişcând fără voie şi buzele.

— Poftiți, zise el.

Ea stătea în mijlocul încăperii, împrăştiind pe podea apa ce se scurgea de pe şoşonii ei, şi îl măsura cu privirea. Ochii îi râdeau.

— Iartă-mă că ți-am tulburat singurătatea. Vezi însă în ce stare mă aflu. Asta s-a întâmplat fiindcă, plecând mai mulți din oraş să ne plimbăm, am pus rămăşag că voi merge singură de la Vorobiovka până în oraş, dar am rătăcit drumul şi dacă n-aş fi dat de chilia dumitale… începu ea să mintă.

Dar fața lui o intimida, încât nu mai putu să urmeze şi tăcu. Ea se aşteptase să-l găsească cu totul altfel. Nu era atât de frumos cum şi-l închipuise, dar ei i se părea minunat. Capul său cu părul şi barba cârlionțate, firele argintii presărate ici şi colo, nasul drept şi subțire şi ochii arzători ca doi tăciuni ori de câte ori privea țintă o uimiră.

El îşi dădea seama că ea minte.

— Da, aşa-i, rosti el, uitându-se la ea şi apoi lăsând iarăşi ochii în jos. Eu voi trece alături, iar dumneata aşază-te aici.

Şi, dând jos lămpiţa, aprinse o lumânare, făcu o plecăciune adâncă în faţa femeii şi trecu în cămăruţa de-alături, despărţită printr-un perete subţire, iar ea îl auzi mişcând din loc cine ştie ce lucruri. „Se vede că se baricadează împotriva mea”, gândi ea zâmbind şi, după ce azvârli mantila de blană albă de câine, începu să-şi scoată căciula, care i se agăţase în păr, şi şalul împletit, pe care-l purta pe sub căciulă. Adevărul e că nu o răzbise umezeala atunci când se oprise în faţa ferestrei, ci spusese aşa, numai ca să aibă un pretext pentru a o lăsa înlăuntru. Când să intre însă, păşise drept în băltoaca din faţa uşii şi piciorul stâng îi era ud până la gambă, iar gheata şi şoşonul erau pline de apă. Se aşeză pe patul lui – o scândură, acoperită doar cu un ţolişor – şi începu să se descalţe. Chilioara i se păru încântătoare. Odăiţa, lată de vreo trei arşini şi lungă de patru, era curată ca cleştarul. În odăiţă nu se afla decât patul, pe care şedea ca acum, şi deasupra un raft cu cărţi, în colţ se afla tetrapodul. În uşă erau bătute nişte cuie de care spânzurau o şubă şi rasa. Deasupra tetrapodului era atârnată icoana lui Iisus cu cununa de spini şi candela. Plutea un miros ciudat: de ulei, sudoare şi pământ. Totul îi plăcea. Chiar şi mirosul acesta.

O supărau picioarele ude, mai ales unul, şi începu să se descalţe în grabă, zâmbind neîncetat, bucuroasă nu atât că-şi atinsese ţelul, cât fiindcă îşi dădea seama că izbutise să-l tulbure pe el – pe bărbatul acesta fermecător, impresionant, straniu, atrăgător. „Ei şi, nu mi-a răspuns, nu-i nimic”, îşi zise ea.

— Părinte Serghi! Părinte Serghi! Mi se pare că aşa vă cheamă.

— Ce doriţi? răspunse un glas domol.

— Vă rog să mă iertaţi că v-am tulburat singurătatea. Dar, zău, nu puteam face altfel. Pur şi simplu m-aş fi îmbolnăvit şi nici aşa nu ştiu dacă voi scăpa. Sunt udă toată, picioarele mi-s gheaţă.

— Iertați-mă, dar nu vă pot fi de niciun folos, răspunse glasul cel domol.

— N-aş fi vrut să vă stânjenesc pentru nimic în lume. Voi rămâne aici numai până s-o lumina de ziuă.

El nu-i răspunse. Şi ea îl auzi murmurând ceva, pesemne o rugăciune.

— Mai veniți cumva încoace? întrebă ea zâmbind. Nu de alta, dar trebuie să mă dezbrac ca să mă zvânt.

El nu-i răspunse, continuând, de cealaltă parte a peretelui, să-şi citească rugăciunile cu glas monoton.

„Da, acesta-i un om", gândi ea, în timp ce se trudea să-şi scoată şoşonul care mustea de apă. Trăgea de el fără succes şi faptul acesta i se păru comic. Şi începu să râdă încetişor, dar, ştiind că el o aude râzând şi că râsul acesta va acționa asupra lui tocmai aşa cum dorea ea, porni a râde mai tare şi râsul acesta vesel, firesc, din inimă, acționă asupra lui într-adevăr aşa cum dorea dânsa.

„Da, de un om ca ăsta te poți îndrăgosti. Ce ochi! Şi fața asta simplă, nobilă şi pătimaşă – oricât ar bolborosi el la rugăciuni i se gândi ea. Noi, femeile, nu ne-nşelăm. Din clipa când şi-a apropiat fața de geam şi m-a zărit, m-a înțeles şi m-a cunoscut. În ochi i-a licărit şi i s-a întipărit dorința. M-a plăcut, m-a dorit. Da, m-a dorit", îşi spuse ea, izbutind, în sfârşit, să-şi tragă şoşonul şi gheata din picior şi trecând acum la ciorapi. Dar ca să-şi scoată ciorapii aceştia lungi, prinşi cu jartiere trebuia să-şi ridice fusta. Se ruşină şi spuse:

— Să nu intrați!

Dar de dincolo de perete nu veni niciun răspuns. Continua murmurul acela monoton, la care se adaose zgomotul unei mişcări. „Pesemne că face mătănii, îşi zise ea. Dar toate-s degeaba; se gândeşte la mine. Aşa, cum mă gândesc şi eu la el. Se gândeşte cu acelaşi simțământ la picioarele astea" îşi spuse ea, scoțându-şi ciorapii uzi; apoi, urcându-se desculță pe laviță, îşi strânse picioarele sub ea. Stătu astfel câteva clipe,

cuprinzându-şi genunchii cu braţele şi privind îngândurată drept înainte. „Şi pustietatea asta, liniştea asta! Nimeni n-ar putea să afle vreodată…”

Se sculă, îşi duse ciorapii lângă sobă şi îi atârnă de răsuflătoare. Era o răsuflătoare cu totul neobişnuită. O răsuci şi apoi, păşind uşor, desculţă, se întoarse în pat, aşezându-se iarăşi cu picioarele deasupra. În cămăruţa de alături se aşternuse o linişte deplină. Se uită la ceasul micuţ ce-i atârna la gât. Era două. „Ai noştri trebuie să sosească pe la trei.” Nu-i mai rămânea decât o oră.

„Dar ce, o să stau aici aşa, singură-singurică? Ce idee! Nu vreau. Am să-l chem chiar acum.”

— Părinte Serghi! Părinte Serghi! Serghei Dmitrici, prinţe Kasatski!

Îndărătul uşii stăpânea tăcerea.

— Ascultaţi, asta-i cruzime. Nu v-aş chema dacă n-aş avea nevoie. Sunt bolnavă. Nu ştiu ce am, spuse ea cu o voce plină de suferinţă. Of, of! gemu ea căzând pe pat. Şi lucru ciudat, simţi că e cu adevărat sleită de puteri, cu totul istovită, că o dor toate mădularele şi că tremură, zguduită de friguri.

— Ascultaţi-mă, daţi-mi ajutor. Nu ştiu ce am. Of! Of! îşi descheie rochia, îşi dezveli pieptul şi îşi lăsă în jos braţele goale până la cot.

— Of! Of!

În tot timpul acesta el sta în cămăruţa sa şi se ruga. Isprăvise de citit toate rugăciunile de seară şi acum în picioare, nemişcat, privindu-şi aţintit vârful nasului repeta mereu în gând: „Doamne, Isuse Christoase, fiul lui Dumnezeu, aibi milă de mine”.

Dar auzise totul. Auzise foşnetul rochiei ei de mătase când o scosese, o auzise păşind desculţă pe podea şi apoi frecându-şi picioarele cu mâna. Îşi dădea seama că e slab şi că în orice clipă poate să cadă în păcat, şi de aceea se ruga neîncetat, încerca un simţământ asemănător aceluia pe care trebuia să-l fi avut eroul

acela de basm, silit să meargă fără a privi în urmă. Tot astfel şi Serghi auzea, presimțea că primejdia, pierzania, pluteşte aici, deasupra sa, în jurul său şi că singura putință de salvare este să nu-şi întoarcă privirea nici o singură clipă către ea. Deodată însă îl cuprinse dorința ele a o privi. În aceeaşi clipă ea spuse:

— Ascultați-mă, asta-i inuman.. Pot să mor.

„Da, mă voi duce, dar voi face ca şi acel călugăr, care, punând o mâna asupra femeii păcătoase, pe cealaltă a pus-o pe jăratic. Dar eu nu am jăratic." Se uită în jur. Lampa. Întinse un deget deasupra flăcării şi se încruntă, hotărât să rabde durerea; şi câtva timp avu impresia că nu simte nimic, dar deodată – înainte de a-şi fi dat seama dacă îl durea şi cât de tare îl durea, fața i se schimonosi toată, îşi smuci mâna şi începu să o vânture încoace şi încolo. „Nu, nu sunt în stare să fac asta."

— Pentru numele lui Dumnezeu! Of, veniți încoace! Mor, of!

„Şi cum adică, voi cădea? Ei bine, nu."

— Vin îndată, spuse el şi, deschizând uşa odăii, trecu pe lângă ea fără s-o privească, se îndreptă spre uşa ce da în tindă, unde despica de obicei lemnele, pipăi butucul pe care le spărgea şi toporul rezemat de perete.

— Numaidecât, zise el şi, apucând toporul cu mâna dreaptă, întinse pe butuc arătătorul mâinii stângi, repezi toporul şi izbi cu el degetul mai jos de falanga a doua. Degetul sări în sus mai uşor decât săreau lemnele de aceeaşi grosime, se răsuci, căzu pe marginea butucului şi apoi pe podea.

Auzi sunetul acesta, mai înainte de a fi simțit durerea. Dar nici nu apucă să se mire că nu-l doare, că deodată simți o durere cumplită şi căldura sângelui care curgea. Îşi înfăşură repede ciotul retezat în pulpana rasei şi, apăsându-l de coapsă, intră înapoi în chilie şi oprindu-se în fața femeii o întrebă încetişor, cu ochii plecați:

— Ce ai?

Ea îşi ridică privirea spre faţa lui palidă, cu obrazul stâng tremurând, şi deodată i se făcu ruşine. Sări din pat, apucă blana, şi-o aruncă pe spate şi se înveli cu ea.

— Da, mi-a fost rău... am răcit... am... Părinte Serghi... eu...

El îşi ridică spre ea ochii, care răsfrângeau lumina unei blânde bucurii şi îi spuse:

— Soră dragă, de ce ai vrut să dai pierzaniei sufletul tău nemuritor? Ispitele trebuie să intre în lume, dar vai de acela prin care intră ispita... Roagă-te Domnului să ne ierte.

Ea îl asculta şi îl privea. Deodată auzi picurând. Se uită cu luare-aminte şi zări pe rasă sângele ce se scurgea din mâna lui.

— Ce v-aţi făcut la mână?

Îşi aminti de zgomotul pe care-l auzise şi, luând lampa, se repezi în tindă unde zări pe jos degetul însângerat. Se întoarse în odaie mai palidă decât el şi voi să-i vorbească, dar el trecu tăcut în cămara de alături şi închise uşa.

— Iertaţi-mă; zise ea. Cum voi putea oare să-mi răscumpăr păcatul?

— Pleacă.

— Lăsaţi-mă să vă leg mâna.

— Pleacă, du-te de aici.

Ea se îmbrăcă în grabă, fără să scoată o vorbă. Şi când fu gata îmbrăcată, se aşeză să aştepte cu şuba pe ea. De afară se auzi clinchet de zurgălăi.

— Părinte Serghi, iertaţi-mă.

— Pleacă. Dumnezeu să te ierte.

— Părinte Serghi, îmi voi schimba felul de viaţă. Nu mă părăsiţi.

— Pleacă.

— Iertaţi-mă şi daţi-mi binecuvântarea.

— În numele Tatălui, şi al Fiului şi al Sfântului Duh, spuse el dindărătul peretelui. Pleacă.

Ea izbucni în plâns şi ieşi din chilie. Avocatul o

întâmpină.

— Văd c-am pierdut, ce pot să fac! Unde vrei să stai?

— Mi-e totuna.

Se aşează în sanie şi până acasă nu scoase niciun cuvânt.

Un an mai târziu a fost tunsă călugăriță după rânduiala mică şi a intrat în viața aspră a mânăstirii sub îndrumarea schimnicului Arseni, care-i scria din când în când.

VI

Părintele Serghi a mai petrecut încă şapte ani în chilia lui de schimnic. La început, primea multe dintre darurile ce i se aduceau: ceai, zahăr, pâine albă, lapte, îmbrăcăminte, lemne. Dar cu cât trecea vremea, cu atât îşi înăsprea mai vârtos viața, renunțând la tot ce i se părea de prisos, iar până la urmă ajunse să nu mai primească decât pâine neagră, şi asta numai o dată pe săptămână. Tot ce i se aducea, împărțea săracilor care veneau să-l vadă.

Părintele Serghi îşi petrecea toată vremea rugându-se în chilie, sau stând de vorbă cu vizitatorii, al căror număr creştea neîncetat. Ieşea numai când se ducea la biserică, ceea ce se întâmpla de vreo trei ori pe an, sau când trebuia să-şi aducă apă ori lemne.

După cinci ani de la venirea lui la Tambino se petrecu întâmplarea cu Makovkina şi, după puțină vreme, toată lumea află de vizita ei de noapte, schimbarea săvârşită într-însa după aceea şi intrarea ei la mânăstire. Din acea clipă faima părintelui Serghi începu a creşte. Vizitatorii veneau în număr tot mai mare şi, lângă chilia

sa de pustnic, se aşezară călugări, fu ridicată o biserică şi o arhondărie. Faima părintelui Serghi se răspândea în ținuturi tot mai depărtate şi, cum se întâmplă totdeauna, faptele sale erau exagerate. Lumea de pe meleaguri depărtate venea la el cu duiumul şi oamenii prinseră a-i aduce bolnavi, spunând că el îi tămăduieşte.

Cea dintâi vindecare o săvârşi în cel de al optulea an de sihăstrie. Era vorba de un băiat de paisprezece ani, pe care maică-sa îl adusese la părintele Serghi, cerându-i să-şi aşeze mâna asupra lui. Părintelui Serghi nici prin minte nu-i trecea că ar fi în stare să lecuiască bolnavii. Ba pentru un asemenea gând s-ar fi socotit vinovat de marele păcat al trufiei. Dar mama care îşi adusese copilul stărui în ruga ei, i se aruncă la picioare, întrebându-l întruna de ce nu vrea să-i ajute băiatului ei, de vreme ce a tămăduit pe alții, şi rugându-l în numele lui Christos. Când părintele Serghi îi spuse că numai Dumnezeu are puterea de-a vindeca bolnavii, ea îi răspunse că nu-i cerea decât să-i atingă băiatul cu mâna şi să se roage pentru el. Părintele Serghi o respinse şi intră în chilia sa. Dar a doua zi (era toamnă şi nopțile începuseră a se răci) când ieşi să-şi aducă apă, văzu iarăşi pe femeia aceea cu copilul ei, un băiat palid şi plăpând, de paisprezece ani, şi auzi aceleaşi rugăminți. Părintele Serghi îşi aminti de parabola judecătorului nedrept şi, cu toate că până atunci nu avusese nicio îndoială că era dator să respingă asemenea rugăminte, prinse a se îndoi, şi, prinzând a se îndoi, începu să se roage şi atâta se rugă, până când se născu în sufletul său o hotărâre. Şi hotărârea aceasta îi spunea că e dator să împlinească ruga femeii, că credința ei putea să-i salveze copilul; iar el însuşi, părintele Serghi, nu este în cazul de față altceva. decât o neînsemnată unealtă aleasă de Dumnezeu.

Drept aceea, ieşind din chilia sa, părintele Serghi împlini dorința mamei şi, punându-şi mâna pe capul

băiatului, începu să se roage.

Femeia plecă acasă cu băiatul ei şi o lună mai târziu acesta se însănătoşi; vestea despre sfânta putere de tămăduire a schimnicului Serghi, cum i se spunea acum, se răspândi în tot ținutul. De atunci nu trecea săptămână să nu vină la părintele Serghi tot felul de bolnavi, unii pe jos, alții cu căruțele. Şi cum nu respinsese pe unii, nu putea să respingă nici pe ceilalți; îşi punea mâna asupra lor şi se ruga, şi mulți se tămăduiau, iar faima părintelui Serghi se răspândea tot mai departe.

Se scurseră astfel nouă ani trăiți la mânăstire şi alți treisprezece în sihăstrie. Părintele Serghi avea acum înfățişarea unui bătrân: barba îi era lângă şi căruntă, părul însă, deşi rar, era încă negru şi cârlionțat.

VII

De câteva săptămâni părintele Serghi era urmărit de un gând – dacă făcea bine, supunându-se unei situații în care ajunsese nu atât prin propria lui voință, cât împins de arhimandrit şi egumen. Starea aceasta începuse după însănătoşirea băiatului aceluia de paisprezece ani; de atunci, cu fiece lună, săptămână sau zi care trecea, Serghi avea simțământul că viața lui sufletească se năruia, făcând loc unei alte vieți, stăpânit de interese dinafară. Era ca şi cum cineva l-ar fi întors pe dos ca pe o mănuşă.

Serghi îşi dădea seama că ajunsese un mijloc de a atrage vizitatorii şi donatorii la mânăstire şi că de aceea conducătorii mânăstirii creau în jurul său condițiile cele mai potrivite pentru ca el să poată fi cât mai de folos. De pildă, nu mai era lăsat să muncească de fel. I se

aduceau de-a gata toate cele de trebuință şi nu i se cerea decât un singur lucru, să nu lase fără binecuvântarea sa pe cei ce veneau la el. Ca să nu fie hărțuit, hotărâră anumite zile în care trebuia să primească norodul. I se orânduise o sală de primire pentru bărbați şi un loc, îngrădit cu o balustradă, care să-l ferească de îmbrâncelile femeilor ce se îmbulzeau spre dânsul. De-acolo putea blagoslovi lumea. Dacă i se spunea că oamenii au nevoie de dânsul, că supunându-se iubirii întru Christos, nu avea dreptul să respingă rugămintea oamenilor de a-l vedea, că ar fi o cruzime să se depărteze de ei. el nu putea să nu fie de acord cu aceste afirmații, dar, pe măsură ce se lăsa prins de acest fel de viață, simțea că toate fenomenele existenței sale lăuntrice se transformau în fenomene exterioare, că în sufletul său seca izvorul apei celei vii, că toate faptele sale le săvârşea tot mai mult pentru oameni şi nicidecum pentru Dumnezeu.

Fie că da îndrumări oamenilor, ori o simplă binecuvântare, fie că se ruga pentru bolnavi ori sfătuia credincioşii ce cale să apuce în viață, fie că asculta cuvintele de recunoştință ale acelora pe care-i ajutase, pe unii tămăduindu-i, cum spuneau ei, pe alții povățuindu-i, el nu se putea stăpâni să nu se bucure, să nu se preocupe de urmările activității sale, de înrâurirea ei asupra oamenilor. Se vedea aidoma unei făclii aprinse, luminoase, şi cu cât creştea simțământul acesta, cu atât mai desluşit simțea că păleşte, că se stinge lumina dumnezeiască a adevărului, ce ardea în inima lui. „Din toate cele ce săvârşesc, câte sunt oare pentru Dumnezeu şi câte pentru oameni?" – aceasta era întrebarea care îl chinuia neîncetat şi în fața căreia îşi dădea seama nu doar că n-ar fi fost în stare să răspundă, dar că nu avea destulă hotărâre ca să-şi dea un răspuns. El simțea în străfundul sufletului său că Diavolul înlocuise toată munca sa întru Domnul Dumnezeu, prin fapte în folosul oamenilor. Şi simțea

lucrul acesta, fiindcă, după cum odinioară îi era greu când era smuls din singurătatea sa, tot astfel acum singurătatea aceasta îl apăsa. Vizitatorii erau pentru el o povară, îl oboseau, totuşi în adâncul sufletului îi plăcea să-i vadă şi să audă laudele cu care îl înconjurau.

Într-o vreme hotărâse chiar să plece, să-şi piardă urma. Ba chiar chibzuise în amănunt tot ce avea de făcut în acest scop. Îşi pregătise o cămaşă țărănească, ițari, un caftan şi o căciulă, spunând că toate acestea îi erau de trebuință pentru a le dărui săracilor. Păstra aceste veşminte la dânsul, chibzuind în toate felurile cum să se îmbrace, cum să-şi taie părul şi să plece, mai întâi cu trenul, cale de vreo trei sute de verste, pentru ca apoi să coboare şi s-o pornească pe jos din sat în sat. Descusu pe un bătrân, fost soldat, ca să afle cum umblă el cu cerşitul, cum i se dau milostenii şi cum e primit. Soldatul îi spuse cum şi pe unde sunt oamenii mai milostivi şi mai primitori, şi părintele Serghi era hotărât să facă întocmai. Ba într-o noapte a îmbrăcat straiele țărăneşti şi a vrut să plece, dar nu ştia cum e mai bine: să rămână, ori să fugă. Dintru-ntâi a stat nehotărât, apoi nehotărârea a trecut, s-a deprins cu situația; a şi s-a supus Diavolului, iar straiele țărăneşti au rămas doar ca o amintire a gândurilor şi simțămintelor sale.

Cu fiece zi veneau tot mai mulți oameni să-l vadă şi-i rămânea tot mai puțină vreme ca să-şi întărească sufletul şi să se roage. Câteodată, în pipele de seninătate, se gândea că ajunsese ca un pământ, din care altădată țâşnea un izvor. „A fost cândva în mine un slab izvor de apă vie, care curgea lin din făptura mea, prin făptura mea. Aceea a fost viața cea adevărată, când îl ispitea «ea» (îşi amintea totdeauna cu însuflețire de noaptea aceea şi de ea – acum maica Agnia). Ea a sorbit din apa aceea curată. Dar de atunci nu apucă să se adune bine apa, că au şi venit cei însetați, îmbulzindu-se şi îmbrâncindu-se care să răzbată întâi. Ei au secătuit izvorul, n-a mai rămas decât mâlul.” Aşa

gândea el în rarele-i clipe de seninătate; dar starea lui cea mai obişnuită era oboseala şi înduioşarea pe care o simțea față de sine din pricina acestei oboseli.

Era primăvara, în ajunul Înjumătățirii praznicului{22} Părintele Serghi slujea vecernicia în biserica din peşteră. Înăuntru era atâta lume cât putea să încapă, adică vreo douăzeci de inşi. Nu erau decât boieri şi negustori – toți oameni avuți. Părintele Serghi lăsa pe oricine să intre, dar alegerea o făcea un călugăr pus pe lângă el şi un alt călugăr de jurnă trimis zilnic de la mânăstire la sihăstria lui. Mulțimea, alcătuită din vreo optzeci de pelerini, îndeosebi femei, se îmbulzea afară, aşteptând ieşirea părintelui Serghi şi binecuvântarea lui. Părintele Serghi oficie slujba şi când ieşi, preamărind în cântări şi îndreptându-se către mormântul înaintaşului său, se clătină şi s-ar fi prăbuşit la pământ dacă un negustor, care stătea în spatele-lui, şi apoi călugărul care împlinea îndatoririle diaconului nu l-ar fi sprijinit.

— Ce ai? Tătucule, părinte Serghi! Drăguțule! Vai, Doamne, Dumnezeule! se auziră glasuri de femei. Te-ai făcut alb ca varul.

Dar părintele Serghi îşi veni numaidecât în fire şi, cu toate că era foarte palid, cu un gest al mâinii îndepărtă pe negustor şi pe diacon şi-şi urmă cântarea. Părintele Serapion, diaconul, dascălii şi o cucoană, Sofia Ivanovna, care îşi făcea veacul în preajma sihăstriei părintelui Serghi şi-i purta de grijă, începură să-l roage să curme slujba.

— Lăsați, nu-i nimic, spuse el, schițând un zâmbet pe sub mustață, nu întrerupeți slujba.

„Da, aşa fac sfinții”, se gândi el.

— Un sfânt! Un înger pogorât din ceruri! auzi în aceeaşi clipă în spatele său glasul Sofiei Ivanovna şi al negustorului care-l susținuse. Nu dădu ascultare îndemnurilor şi continuă slujba. Şi, înghesuindu-se laolaltă prin hrubele înguste, se înapoiară în bisericuță,

iar acolo, părintele Serghi – deşi scurtând-o puţin – sfârşi vecernia.

Îndată după slujbă, părintele Serghi binecuvântă pe cei de faţă şi ieşi cu gândul să se aşeze pe banca de sub ulmul ce se afla la intrarea peşterii. Voia să se odihnească, să tragă în piept aer proaspăt, simţind că are nevoie de el, dar abia apucase să iasă şi mulţimea de credincioşi se năpusti spre dânsul, rugându-l. să le dea binecuvântarea şi cerându-i tot felul de sfaturi şi sprijinul său. Erau acolo femei care umblau de la un loc sfânt la altul, de la un stareţ la celălalt, şi care se înduioşau în faţa oricărei relicve sfinte şi a oricărui pustnic. Părintele Serghi cunoştea acest tip de fiinţe cu totul lipsite de credinţă, cu sufletul rece şi prefăcut; erau şi pelerini, în cea mai mare parte foşti soldaţi, care pierduseră deprinderea unei vieţi statornice, mai toţi nişte bătrâni căzuţi în mizerie şi la darul beţiei şi care băteau drumurile de la o mânăstire la alta, în-căutarea unei bucăţi de pâine; erau ţărance şi ţărani amărâţi, care veneau la el cu rugăminţile lor egoiste, să-i tămăduiască de boli ori să-i scoată din îndoielile-ce aveau în treburile lor foarte pământeşti, ca, de pildă, măritişul unei fete, închirierea unei dugheni, cumpărarea unei bucăţi de pământ, ori ca să dobândească iertarea păcatului că au un copil din flori, sau că mamă-sa l-a înăbuşit în somn. Toate aceasta îi erau de mult cunoscute părintelui Serghi şi nu-i mai stârneau interesul. Ştia că nu va afla nimic nou de la oamenii aceştia, că ei nu vor trezi în sufletul său niciun simţământ de credinţă şi totuşi îi făcea plăcere să-i privească laolaltă ca o mulţime căreia îi erau necesare şi scumpe persoana lui, binecuvântarea şi cuvântul lui; pe scurt, era. sătul de această gloată, dar în acelaşi timp îi şi plăcea. Părintele Serapion începu să alunge oamenii, spunându-le că părintele Serghi este ostenit, dar acesta, amintindu-şi cuvintele din *Evanghelie:* „Lăsaţi copiii să vină la mine” şi, cuprins de înduioşare faţă de sine la

amintirea acestor cuvinte, spuse să-i lase.

Se ridică, se apropie de balustrada lângă care se îmbulzeau oamenii şi începu să-i binecuvânteze şi să răspundă la întrebările lor cu un glas atât de stins, încât el însuşi se simți mişcat. Dar cu toată dorința de a-i cerceta pe toți, nu putu s-o facă: din nou i se făcu negru înaintea ochilor, se clătină şi se prinse de balustradă. Din nou simți că-i năvăleşte sângele la cap şi mai întâi păli, iar apoi se aprinse tot la față.

— Văd că trebuie să las pe mâine. Astăzi nu pot, spuse el şi, schițând semnul binecuvântării asupra întregii mulțimi, se îndreptă spre bancă. Negustorul îl sprijini iarăşi şi, ducându-l de braț, îl ajută să se aşeze.

— Părinte! se auziră voci din mulțime. Părinte! Tătucule! Nu ne lăsa. Ce ne facem fără tine?

Negustorul, după ce-l aşeză pe părintele Serghi pe banca de sub ulm, luă asupră-şi rolul de poliței şi porni să alunge norodul cu toată hotărârea. Ce-i drept, grăia încet, în aşa fel că părintele Serghi nu-l putea auzi, dar grăia hotărât şi aspru:

— Haide, căraţi-vă, căraţi-vă de aici! V-a binecuvântat, ce mai vreți? Hait, marş, altfel zău că vă tăbăcesc spinarea. Haide, haide! Hei, mătuşo, tu asta, cu obielele negre, ia şterge-o. Und' te bagi! Am spus o dată, gata. Mâine ce-o da Dumnezeu, astăzi însă s-a istovit cu totul.

— Lasă-mă, tătucule, măcar chipul să i-l văd, spuse bătrânica.

— Ți-oi arăta eu văzut, und'te vâri?

Părintele Serghi, băgând de seamă că negustorul îi lua pe oameni cam repede, spuse cu glas stins fratelui în ascultare să-l oprească de a alunga norodul. Părintele Serghi ştia că negustorul tot va goni oamenii, şi el însuşi dorea mult să rămână singur, ca să se poată odihni, totuşi trimise pe fratele în ascultare să vorbească cu negustorul şi aceasta numai pentru a produce impresie asupra mulțimii.

— Bine, bine. Nu alung oamenii, îi îndemn doar să plece, răspunse negustorul, căci altfel ăştia sunt în stare să dea gata omul. N-au pic de milă, nu se gândesc decât la ei. Nu se poate, ți s-a spus doar. Pleacă. Mâine.

Şi îi goni pe toți.

Negustorul punea atâta râvnă şi de dragul ordinii şi pentru că-i plăcea să gonească poporul, să-l bruftuluiască şi, mai ales, pentru că el însuşi avea nevoie de părintele Serghi. Era văduv şi avea o singură fată, bolnavă, pe care nu izbutea s-o mărite şi o adusese cale de o mie patru sute de verste la părintele Serghi, pentru ca acesta» s-o tămăduiască. De doi ani de când era bolnavă, îşi căutase fata în diferite locuri. Mai întâi o dusese într-un oraş universitar, capitală de gubernie, la clinică, dar fără niciun rezultat, apoi la un mujic din gubernia Samara, după care fata se simțise puțintel mai bine; după aceea o dusese la un doctor din Moscova, căruia îi plătise o mulțime de bani, dar nu-i fu de niciun folos. Acum, fiindcă i se spusese că părintele Serghi tămăduieşte bolnavii, îşi adusese fata la el. Încât, după ce alungă tot norodul, negustorul se apropie de părintele Serghi şi, căzând în genunchi, începu deodată cu glas tare:

— Sfinte părinte, binecuvântează pe fiica mea bolnavă ca să se tămăduiască de durerile boalei. Cutez să mă-nchin la sfintele tale picioare. Şi îşi puse mâinile căuş una peste alta. Făcu şi spuse toate astea ca şi cum ar fi săvârşit ceva de la sine înțeles şi hotărât statornicit prin lege şi uz, ca şi cum pentru vindecarea fiicei sale trebuia şi se cuvenea să se roage numai în felul acesta şi nu în alt chip. Cu atâta încredințare le împlini pe toate, încât până şi părintelui Serghi i se păru că ele trebuiau spuse şi făcute întocmai. Totuşi el îi porunci să se ridice şi să-i istorisească ce s-a întâmplat, Negustorul îi istorisi că fiică-sa, fată în vârstă de douăzeci şi doi de ani, se îmbolnăvise cu doi ani în urmă, după moartea fulgerătoare a marcă-si; a zis o dată „of", cum spunea el,

şi de atunci s-a smintit şi acuma o adusese cale de o mie patru sute de verste, şi ea aşteaptă la arhondărie clipa când părintele Serghi va porunci s-o aducă la dânsul. Ziua nu umblă, se teme de lumină, dar poate să iasă numai după asfinţitul soarelui.

— Şi cum aşa, e tare slabă? întrebă părintele Serghi.

— Nu, nu prea suferă de slăbiciune, ba e chiar trupeşă, numai că-i nirastenică, cum zice doctorul. Dacă părintele Serghi mi-ar porunci s-o duc încă astăzi, aş alerga într-un suflet. Preasfinte părinte, alină o inimă de tată, fă să nu i se stingă neamul – mântuie prin rugăciunile tale fiica lui bolnavă.

Şi negustorul se aruncă iarăşi în genunchi şi, culcându-şi capul peste mâinile împreunate, rămase nemişcat. Părintele Serghi îi porunci din nou să se ridice şi, în timp ce se gândea cât de grea e munca sa, cum el, neţinând seama de greutatea ei, o îndeplineşte cu smerenie, oftă adânc, iar după o tăcere de câteva clipe, spuse:

— Bine, ad-o dumneata diseară. Am să mă rog pentru dânsa, dar acuma sunt ostenit. Şi închise ochii. Am să te înştiinţez când s-o aduci.

Negustorul se depărtă, păşind în vârful picioarelor, din care pricină cizmele lui scârţâiau şi mai tare şi părintele Serghi rămase singur.

Toată viaţa părintelui Serghi era prinsă cu slujbele şi vizitatorii, ziua aceasta însă a fost deosebit de grea. Dimineaţa fusese la el un demnitar de mare vază, venit de departe, care îl ţinuse mult de vorbă; după aceea venise o cucoană cu fiul ei. Acesta era un tânăr profesor ateu, pe care maică-sa, o credincioasă fervent, devotată părintelui Serghi, îl adusese aici şi îl înduplecase pe acesta să stea de vorbă cu el. Discuţia fusese cât se poate de grea. Tânărul nu voia, pesemne, să-l contrazică pe călugăr era de acord cu tot ce-i spunea el, aşa cum faci cu un slab de minte, dar părintele Serghi vedea că tânărul nu crede şi că, totuşi, se simte bine, senin şi

liniştit. Părintele Serghi îşi reamintea acum de această convorbire cu un simțământ de neplăcere.

— Vreți să mâncați ceva, părinte? întrebă fratele în ascultare.

— Da, adu-mi ceva.

Fratele porni către o chilioară, clădită la vreo zece paşi de intrarea peşterii, iar părintele Serghi rămase singur.

Trecuse de mult vremea când părintele Serghi viețuia singur şi-şi făcea cu mâna lui toate cele de care avea trebuință şi când nu se hrănea decât cu prescură şi pâine. De mult îl încredințaseră că nu are dreptul să fie nepăsător față de sănătatea sa şi îl hrăneau cu mâncăruri de post, dar substanțiale. Mânca puțin, totuşi mult mai mult decât odinioară şi adesea cu o deosebită plăcere, şi nu ca mai înainte, în silă şi cu conştiința că săvârşeşte un păcat. Aşa s-a întâmplat şi acum: a mâncat păsatul care i s-a adus şi a băut o ceaşcă de ceai cu o jumătate de pâine albă.

Fratele în ascultare plecă, şi el rămase singur pe banca de sub ulm.

Era o minunată seară de mai, frunzele mestecenilor, ulmilor, plopilor, mălinilor şi stejarilor abia prinseseră să se desfacă. Tufele de mălin din spatele ulmului erau în floare şi încă nu apucaseră a se scutura. Câteva privighetori, una aproape de tot şi alte două sau trei mai jos, în tufele din preajma râului, îşi revărsau cântecul şi trilurile. Departe, pe râu, se auzea cântecul unor muncitori care se întorceau pesemne de la lucru; soarele asfințea dincolo de pădure, resfirându-şi razele prin frunziş. O parte a priveliştii era scăldată într-o lumină de un verde deschis, în timp ce partea cealaltă, unde se afla ulmul, era întunecată. Cărăbuşii zburau, se izbeau şi cădeau.

După cină părintele Serghi se rugă în gând: „Doamne Isuse Christoase, fiul lui Dumnezeu, miluieşte-ne pre noi”, iar după aceea începu să zică un psalm, şi

deodată, în mijlocul psalmului, pe neaşteptate, o vrabie coborî de pe o tufă pe pământ, ciripind şi săltând, se apropie de dânsul şi apoi îşi luă zborul speriată. El rostea o rugăciune, în care spunea că s-a lepădat de cele lumeşti şi se grăbea s-o termine, ca să trimită după negustorul cu fata bolnavă: ea îi stârnise interesul. Îi stârnise interesul fiindcă era o variație, o figură nouă şi fiindcă atât tatăl ei, cât şi dânsa îl priveau ca pe un ales al Domnului, ca pe unul ale cărui rugi se împlineau. El tăgăduia toate acestea, dar în străfundul sufletului tot aşa se socotea şi el.

Se mira adesea cum de s-a întâmplat ca el, Stepan Kasatski, să ajungă un ales al Domnului, ba chiar un făcător de minuni, dar nu se îndoia câtuşi de puțin că aşa era; nu putea să nu creadă în minunile pe care le văzuse cu ochii săi, începând cu băiatul acela slăbănog şi sfârşind cu bătrânica aceea din urmă, ce-şi dobândise vederea în urma rugăciunilor lui.

Oricât de straniu era, totuşi aşa se întâmplase. Astfel, fiica negustorului îl interesa pentru că era o figură nouă, pentru că credea într-însul şi totodată pentru că-i dădea un nou prilej ca să-şi confirme atât puterea lui de tămăduire, cât şi faima sa. „Vin oameni la mine de la mii de verste depărtare. Ziarele vorbesc despre mine, a aflat şi împăratul, se ştie de mine în Europa, în Europa cea necredincioasă”, se gândea el. Şi deodată se ruşină de vanitatea sa şi începu iarăşi să se roage lui Dumnezeu: „Doamne, Dumnezeule, împărate ceresc, mângâietorule, duh al adevărului, pogoară în sufletele noastre, curățăne de toate păcatele şi mântuieşte, preamilostive, sufletele noastre, curăță-mă de păcatul laudei lumeşti, care a pus stăpânire peste sufletul meu”, repetă el şi îşi aminti cât de des se rugase pentru aceasta şi cât de zadarnice se dovediseră până acum rugăciunile sale în această privință: molifta lui făcea minuni pentru alții, dar pentru el însuşi nu izbutea să-l înduplece pe Dumnezeu ca să-l mântuie de această patimă meschină.

Îşi aduse aminte de rugăciunile ce făcuse în primele timpuri ale schimniciei sale, când se ruga lui Dumnezeu să-i dăruiască neprihănirea, smerenia şi dragostea de oameni, şi Domnul, cum i se părea lui pe atunci, îi ascultase rugile; fusese neprihănit şi îşi retezase degetul şi, la această amintire, îşi apropie de buze şi îşi sărută degetul retezat, pe care se încreţise pielea; credea că fusese cu adevărat smerit în vremea când îi era mereu silă de sine din cauza păcătoşeniei sale şi când îşi amintea cu câtă duioşie şi căldură întâmpinase pe bătrânul care venise la el, soldatul acela beat, care-i cerea bani, şi o primise pe ea – şi i se părea că atunci avusese şi un simţământ de dragoste faţă de ea meni. Dar acum? Şi se întrebă dacă iubea pe cineva, dacă iubea pe Sofia Ivanovna, pe părintele Serapion, dacă a simţit o învăluire de dragoste faţă de oamenii care fuseseră în ziua aceasta la el, faţă de acel învăţat cu care discutase pe un ton atât de sentenţios, în timp ce nu avea decât o singură grijă, să-şi pună în lumină inteligenţa şi să arate că e în pas cu mersul culturii. Era bucuros, primea dragostea lor, se ştia iubit de ei, dar el nu avea nicio simţire de dragoste pentru dânşii. În sufletul său nu mai are acum nici dragoste, nici smerenie, nici neprihănire.

Aflase cu plăcere că fata negustorului avea douăzeci şi doi de ani şi ar fi vrut să ştie dacă e frumoasă. Iar când întrebase de slăbiciunea ei, voise să ştie, anume, dacă are sau nu farmecul feminin.

„Atât de jos să fi căzut oare? se întrebă el. Doamne, ajută-mă, dă-mi putere, Doamne, Dumnezeul meu.” Şi, împreunându-şi mâinile, începu să se roage. Privighetorile cântau. Un cărăbuş se aşează pe sutana lui şi i se urcă pe ceafă. Îl azvârli jos. „Dar există El oare cu adevărat? Stau şi bat parcă la uşa unei case încuiate pe dinafară… La uşă e un lacăt şi l-aş putea vedea. Lacătul acesta sunt privighetorile, cărăbuşii, natura. Poate că are dreptate tânărul acela.” Şi începu să se roage cu glas

tare, şi se închină vreme îndelungată, până când gândurile acestea se şterseră din mintea sa şi se simți din nou liniştit şi sigur. Sună din clopoțel şi spuse fratelui în ascultare, care se ivi la chemarea aceasta, că negustorul şi fiică-sa pot să vină.

Negustorul îşi aduse fata, sprijinind-o de braț, o duse în chilie şi îndată după aceea plecă.

Fata avea părul bălai, era albă, albă, palidă la chip, grasă, de o mare blândețe; avea o față de copil speriat şi rotunjimi pline de femeie. Părintele Serghi rămase pe banca de la intrare. Când fata, trecând pe lângă dânsul, se opri o clipă, el o binecuvântă şi se îngrozi el însuşi de felul cum îi cercetase trupul. Ea trecu mai departe, iar el tresări ca muşcat de şarpe. După chip, îşi dădu seama că era senzuală şi slabă de minte. Se ridică şi intră în chilie. Ea stătea pe un scăunaş, aşteptându-l.

Când intră, ea se sculă în picioare.

— Vreau să merg la tăticu, zise ea.

— Nu-ți fie teamă, răspunse el. Ce te doare?

— Mă doare peste tot locul, spuse ea şi deodată un zâmbet îi lumină fața.

— Ai să fii sănătoasă, grăi el. Roagă-te.

— Ce să mă mai rog, că m-am tot rugat, dar fără niciun folos. Şi zâmbea întruna. Mai bine roagă-te dumneata şi lasă-ți mâna asupra mea. Te-am văzut în vis.

— Şi cum m-ai văzut?

— Te-am văzut aşa, că ți-ai lăsat mâna pe pieptul meu, uite aici.

Ea îi luă mâna şi o apăsă pe piept.

— Uite aici.

El îşi lăsă mâna dreaptă în voia ei.

— Cum te cheamă? o întrebă, tremurând din toată făptura lui şi simțind că e învins, că nu-şi mai poate stăpâni pofta trupească.

— Maria. Da' de ce mă-ntrebi?

Ea îi luă mâna şi i-o sărută, apoi îl cuprinse cu brațul

pe după mijloc şi îl trase către sine.

— Ce faci? întrebă el. Mario! Eşti Diavolul.

— Ei lasă, că nu-i nimic.

Şi, ținându-l îmbrățişat, se aşeză cu el pe pat.

În zori, el ieşi în cerdac.

„E adevărat oare ceea ce s-a întâmplat? O să vină tasu. Ea îi va povesti. E Diavolul. Ce-mi rămâne de făcut? Uite toporul cu care mi-am tăiat degetul." Apucă toporul şi se îndreptă spre chilie.

Fratele în ascultare îi ieşi înainte:

— Porunciți să tai lemne? Vă rog, dați-mi toporul.

I-l dădu. Apoi intră în chilie. Ea dormea întinsă pe pat. O privi cu groază. Trecu prin chilie, luă din cui straiele țărăneşti, se îmbrăcă cu ele, luă foarfecele şi îşi tăie părul; apoi, apucând pe cărarea de la poalele muntelui, se îndreptă spre râu, unde nu mai fusese de patru ani.

De-a lungul râului era un drum; porni pe drumul acesta şi merse aşa până la vremea amiezii. La vremea amiezii intră într-un lan de secară şi se culcă. Seara ajunse în preajma unui sat de pe malul unui râu. Nu intră în sat, ci se duse să înnopteze sub o râpă de pe malul apei.

Era în zorii zilei, cam o jumătate de ceas înainte de răsăritul soarelui. Totul era cenuşiu şi întunecat; dinspre apus bătea un vânt rece de dimineață. „Da, trebuie să sfârşesc. Nu există Dumnezeu. Dar cum să sfârşesc? Să mă arunc în apă. Însă ştiu să înot şi n-am să mă-nec. Să mă spânzur? Da, am brâul, pot să mă spânzur de-o cracă de copac." Aceasta îi păru atât de cu putință şi de apropiat, încât se îngrozi. Voi să se roage, cum făcea totdeauna în clipele de deznădejde. Dar nu avea cui să se roage. Dumnezeu nu exista. Stătea întins pe pământ, sprijinindu-se într-un cot. Şi deodată, îl năpădi atât de puternic nevoia de a dormi, încât nu-şi mai putu ține capul rezemat de braț şi, întinzându-l, îşi

lăsă capul pe el şi adormi pe loc. Somnul acesta însă nu ţinu decât o clipă; se deşteptă îndată şi începu să se vadă parcă în vis, parcă în amintire.

Se vede aproape copil, în casa mamei sale, la ţară. Vine către el o trăsură, şi din ea coboară: unchiul Nicolaie Sergheevici, cu o enormă barbă neagră, ca o lopată, şi împreună cu el Paşenka, o fetiţă plăpândă, cu ochi mari şi blânzi şi cu o faţă tristă, sfioasă. Şi iată că Paşenka este adusă la ei, în ceata lor de băieţi. Şi dânşii trebuie să se joace cu ea, iar asta-i plictiseşte. Fata-i proastă. Până la urmă, ei încep să-şi bată joc de ea, silind-o să arate cum ştie să înoate. Ea se întinde pe jos şi le-arată mişcările de înot... Şi toţi râd în hohote, şi-i spun că e proastă. Şi ea, văzând aceasta, roşeşte toată, se face numai pete-pete, şi-i tristă, atât de tristă, încât te mustră conştiinţa şi niciodată în viaţă nu vei putea să mai uiţi acest zâmbet al ei chinuit, bun, supus. Şi Serghi îşi aduce aminte cum a văzut-o după aceea. Asta a fost mult mai târziu, înainte de călugărirea lui. Era măritată cu un moşier, care-i risipise toată averea şi care o bătea. Avea doi copii: un băiat şi o fată. Băiatul murise de mic.

Serghi îşi amintea cât de nefericită era. Mai târziu o văzuse la mânăstire, văduvă. Era neschimbată – nu se poate spune la fel de proastă, dar la fel de ştearsă, neînsemnată şi vrednică de milă. Venise împreună cu fiica ei şi cu logodnicul acesteia. În vremea aceea ajunseseră în sapă de lemn. Mai târziu auzise că ea locuia undeva, într-un oraş de provincie, capitală de judeţ, şi că sărăcise cu totul. „Ce m-a apucat să mă gândesc la ea?" se întreba el. Totuşi nu se putea opri de a se gândi la ea. „Unde o fi? Ce o mai fi făcând? Oare o fi aşa de nefericită ca atunci când ne arăta, pe duşumea, cum se înoată? Dar de ce mă gândesc oare la dânsa? Ce-i cu mine? Trebuie să sfârşesc."

Şi iarăşi îl cuprinse frica, şi, ca să scape de gândul acesta, începu să cugete iarăşi la Paşenka.

Rămase întins aşa multă vreme, gândindu-se ba că trebuie să sfârşească neapărat cu viaţa, ba la Paşenka. Ea îi apărea ca o salvare. În cele din urmă adormi. Şi în vis văzu un înger, care venea la el şi îi spunea: „Du-te la Paşenka şi află de la dânsa ce ai de făcut, care ţi-e păcatul şi care ţi-e mântuirea”.

Se deşteptă şi, socotind că vedenia aceasta îi fusese trimisă de Dumnezeu, se bucură şi hotărî să facă ceea ce i se poruncise în vis. Ştia în ce oraş locuia dânsa – era la vreo trei sute de verste depărtare – şi porni într-acolo.

VIII

Paşenka nu mai era de mult Paşenka, ci Praskovia Mihailovna, o femeie bătrână, uscată, zbârcită, soacra unui oarecare slujbaş Mavrikiev, un neisprăvit şi un beţivan. Dânsa locuia în acel oraş, capitală de judeţ, în care ginerele ei îşi avusese ultima slujbă şi întreţinea întreaga familie: pe fiică-sa, pe ginere-său bolnav, neurastenic, şi cinci nepoţi. Îi întreţinea dând lecţii de muzică fetelor de negustori, cu cincizeci de copeici ora. Avea câteodată patru, altă dată cinci lecţii pe zi, încât ajungea să câştige vreo şaizeci de ruble pe lună. Trăiau deocamdată din asta, aşteptând o nouă slujbă. Praskovia Mihailovna trimisese scrisori tuturor rudelor şi cunoştinţelor, cerându-le un post pentru ginerele ei; scrisese de asemeni şi lui Serghi dar scrisoarea nu-l găsise.

Era într-o sâmbătă şi Praskovia Mihailovna frământa un cozonac cu stafide, pe care odinioară îl făcea atât de bine bucătarul iobag al tatălui ei, Praskovia Mihailovna voia să-şi ospăteze nepoţeii, a doua zi, fiind sărbătoare.

Fiică-sa, Masa, îl legăna pe cel mai mic, iar cei mai mari, un băiat şi o fetiță, erau la şcoală. Ginerele nu dormise toată noaptea, aşa că îşi făcea somnul acum. În ajun Praskovia Mihailovna se culcase târau, fiindcă se străduise să potolească mânia fiică-sii împotriva bărbatului ei.

Ea îşi dădea seama că ginerele ei e o ființă slabă, care nu-i în stare să vorbească şi să trăiască decât aşa cum vorbea şi trăia, şi vedea că dojenile neveste-sii nu pot fi de niciun folos, şi de aceea căuta din răsputeri să-i împace, să nu mai fie între ei certuri şi nici supărări. Nu putea să rabde aproape organic neînțelegerile dintre oameni. Îşi dădea seama prea bine că asemenea raporturi nu pot să îndrepte nimic, ci, dimpotrivă, pot numai să înrăutățească situația. De fapt nici nu se gândea la asta, ci pur şi simplu suferea când vedea duşmănie între oameni, cum suferi din cauza unui miros neplăcut, a unui zgomot asurzitor sau a loviturilor pe care le simți pe propriul tău trup.

O învăța tocmai cu un aer mulțumit pe Lukeria cum se pregăteşte aluatul, când nepoțelul ei, Mişa, un puşti de şase ani cu un şorțuleț pe el, cu picioruşele strâmbe în ciorăpei cârpiți, intră în goană în bucătărie, cu fața speriată:

— Bunică, te caută un moş urât.

Lukeria se uită afară:

— Chiar aşa-i, cucoană, e un pribeag.

Praskovia Mihailovna îşi frecă unul de altul brațele ei slabe, iar mâinile şi le şterse de şorț şi dădu să se ducă în casă, după geanta cu bani, ca să-i dea cerşetorului cinci copeici, când îşi aminti că nu avea decât monede de o grivnă, aşa că hotărî să-i dea pâine şi se întoarse spre bufet, deodată însă roşi toată când îşi aminti că-i păruse rău de bani şi, poruncind Lukeriei să taie o bucată de pâine, se duse să ia o grivnă, ca s-o adauge la pomană. „Asta ca pedeapsă, îşi spuse ea, să dai îndoit."

Dădu şi una şi cealaltă pelerinului, cerându-i iertare

şi, în timp ce-l miluia, nu numai că nu era mândră de dărnicia ei, dar, dimpotrivă, se ruşină că dădea atât de puțin. Atât de impunătoare era înfățişarea pelerinului.

Cu toate că străbătuse cerşind trei sute de verste, în care timp slăbise şi se înnegrise, cu toate că straiele-i erau numai zdrențe, că părul îi era retezat şi că purta căciulă şi ciubote țărăneşti, cu toate că se închină cu smerenie, Serghi avea aceeaşi înfățişare impunătoare, care atrăgea atât de mult oamenii. Dar, Praskovia Mihailovna nu-l recunoscu. De altfel nici nu putea să-l recunoască, fiindcă nu-l mai văzuse de aproape treizeci de ani.

— Nu-ți fie cu supărare, omule. Poate vrei să mănânci ceva?

El luă pâinea şi banii. Şi Praskovia Mihailovna se miră că nu pleacă, ci se uită la dânsa.

— Paşenka, la tine am venit. Primeşte-mă.

Şi minunații lui ochi negri o priviră țintă, cu o expresie rugătoare, şi în ei sclipi o lacrimă, iar sub mustața-i căruntă, buzele îi tremurară a plâns.

Praskovia Mihailovna îşi duse mâna la pieptul ei uscat, deschise gura, dar rămase încremenită, cu ochii ațintiți pe chipul pelerinului.

— Da' nu se poate! Stiopa! Serghi! Părintele Serghi!

— Da, chiar el, spuse încet Serghi. Numai că nu e Serghi, nu-i părintele Serghi, ci marele păcătos Stepan Kasatski, un mare păcătos, un om pierdut. Primeşte-mă, ajută-mă.

— Cu neputință! Cum ai fost în stare să te umileşti până-ntr-atât? Vino cu mine.

Ea îi întinse mâna; el n-o luă, ci păşi în urma ei.

Unde să-l ducă însă? Locuința era mică. La început Praskovia Mihailovna avusese o odaie, foarte mică, mai curând o chițimie, dar pe urmă cedase şi chițimia aceasta fiicei sale. Acum Maşa se afla înlăuntru şi-şi legăna pruncul.

— Şezi colea deocamdată, spuse ea lui Serghi,

arătând către laviţa din bucătărie.

Serghi se aşeză îndată şi, cu un gest în care se vedea obişnuinţa, îşi scoase traista mai întâi de pe un umăr, apoi de pe celălalt.

— Dumnezeule, Doamne, în ce hal de umilinţă ai ajuns, părinte! Ce faimă, şi deodată aşa…

Serghi nu răspunse, ci doar zâmbi cu blândeţe, în timp ce-şi aşeza traista lângă el.

— Masa, ştii tu cine-i omul acesta?

Şi Praskovia Mihailovna povesti în şoaptă fie-sii cine era Serghi, şi scoaseră împreună patul şi leagănul din cămăruţă, ca să facă loc pentru dânsul.

Praskovia Mihailovna îl duse în cămăruţă:

— Odihneşte-te aici. Nu-ţi fie cu supărare, da eu trebuie să plec.

— Unde?

— Am nişte lecţii în oraş, mi-e ruşine să-ţi spun – dau lecţii de muzică.

— De muzică – asta-i bine. Un lucru te rog, Praskovia Mihailovna: am venit la dumneata cu treburi. Când o să pot sta de vorbă cu dumneata?

— Voi socoti aceasta drept o fericire pentru mine. Diseară se poate?

— Se poate, numai că mai am o rugăminte: nu vorbi despre mine, nu spune cine sunt. Ţi-am mărturisit-o numai dumitale. Nimeni nu ştie încotro am plecat. Aşa trebuie.

— Ah, şi eu am spus fetei mele.

— Nu-i nimic, roag-o să nu spună mai departe.

Serghi îşi scoase cizmele, se culcă şi adormi îndată, după o noapte nedormită şi un drum de patruzeci de verste.

Când Praskovia Mihailovna se înapoie, Serghi şedea în cămăruţa ei şi o aştepta. Nu venise la masă, ci mâncase în odăiţă supa şi păsatul, pe-care i le adusese Lukeria.

— Mi se pare că ai venit mai devreme de ora făgăduită, zise Serghi. Acum putem să stăm de vorbă?

— Şi cu ce-s vrednică de o asemenea fericire, de un astfel de oaspe? Am renunțat la o lecție. Am lăsat-o pe altă dată… Mereu am dorit să viu la dumneata, ți-am scris şi, acum, aşa din senin, o fericire ca asta…

— Paşenka! Te rog să primeşti cuvintele pe care ți le voi spune acum, ca o spovedanie, ca vorbele pe care le-aş rosti în ceasul morții înaintea lui Dumnezeu. Paşenka! Nu sunt un om sfânt şi nici măcar un om simplu, de rând: sunt un păcătos, un ticălos, un nemernic, un rătăcit, un păcătos trufaş, sunt mai rău – dacă nu decât toți oamenii laolaltă, asta n-o ştiu – dar mai rău decât cel mai rău dintre ei.

La început Paşenka îl privi holbându-şi ochii; era credincioasă. Pe urmă, însă, când se convinse întru totul de adevărul vorbelor lui, îi atinse mâna cu mâna ci şi spuse cu un zâmbet plin de milă;

— Stiva, poate că exagerezi.

— Nu, Paşenka. Sunt un desfrânat, un ucigaş, am hulit numele Domnului, am înşelat lumea.

— Doamne sfinte! Ce tot spui? zise Praskovia Mihailovna.

— Dar trebuie să-mi duc zilele mai departe. Şi eu care credeam că ştiu totul, eu care am învățat pe alții cum să-şi ducă viața – ei bine, nu ştiu nimic, şi te rog pe dumneata să mă înveți.

— Ce vorbeşti, Stiva? Râzi de mine. De ce râdeți voi mereu de mine?

— Bine, să zicem că râd de dumneata, dar spune-mi cum trăieşti, cum ți-ai dus viața?

— Eu? D-apoi eu am dus viața cea mai ticăloasă, mârşavă, iar acum Dumnezeu mă pedepseşte, şi pe bună dreptate, şi o duc atât de rău, atât de rău…

— Da' cum te-ai măritat? Cum ai trăit cu bărbatul tău?

— Totul a fost rău. M-am măritat pentru că m-am

îndrăgostit de el în felul cel mai urât. Tata n-a dorit această căsătorie. Eu însă n-am ținut seamă de nimic, m-am măritat. Şi fiind măritată, în loc să-l ajut pe bărbatul meu, l-am chinuit cu o gelozie pe care nu eram în stare să mi-o înfrâng.

— Am auzit că-i plăcea să bea.

— Da, dar nici eu n-am ştiut să-l domolesc. Îl dojeneam mereu. Şi doar asta nu-i decât o boală. El nu se putea stăpâni şi mi-aduc aminte cum nu-i dădeam băutură. Şi între noi se iscau scene îngrozitoare.

Şi ea îl privea pe Kasatski cu ochii ei minunați, plini de suferința acestor amintiri.

Kasatski îşi aduse aminte, din cele ce i se povestiseră, că bărbatul Paşenkăi o bătea. Şi acum, privindu-i gâtul slab, uscat, cu vinele umflate îndărătul urechilor şi mănunchiul de păr alb, jumătate cărunt, jumătate blond, Kasatski vedea parcă aievea cum se petrecuseră lucrurile.

— După aceea am rămas singură cu doi copii şi fără nicio avere.

— Doar ați avut o moşie.

— Da, dar am vândut-o încă pe când trăia Vasea şi toți banii… i-am cheltuit. Trebuia să trăim, iar eu nu mă pricepeam la nimic – aşa cum sunt toate domnişoarele. Eu însă eram deosebit de proastă, de neajutorată. Şi am cheltuit cel din urmă ban, mi-am dat copiii la şcoală şi am mai învățat şi eu câte ceva. Şi pe neaşteptate, Mitea s-a îmbolnăvit, ajunsese în clasa a patra, şi l-a luat Dumnezeu. Manecika s-a îndrăgostit de Vanea – ginere-meu. Săracu de el, e un om bun numai că-i nenorocit. E bolnav.

— Mamă, o întrerupse fiica ei. Ia-l pe Misa, nu pot să mă rup în două.

Praskovia Mihailovna tresări, se ridică şi, păşind repede cu ghetele ei scâlciate, ieşi pe uşă şi se întoarse îndată, purtând în brațe un băiețaş de doi ani, care lăsându-se pe spate se agață cu mânuțele de basmaua

ei.

— Da, unde m-am oprit? Ah, da, Vania a avut aici o slujbă bună şi un şef tare de treabă, dar n-a putut lucra şi şi-a dat demisia.

— Ce boală are?

— Neurastenie, o boală îngrozitoare. Ne-am adresat medicilor, şi ar trebui să se ducă undeva, dar n-avem bani. Eu însă nădăjduiesc că o să treacă şi aşa. N-are dureri prea mari, dar…

— Lukeria! se auzi glasul supărat şi stins al ginerelui. Totdeauna o trimiteţi undeva, tocmai când am nevoie de ea. Mamă…

— Îndată, răspunse Praskovia Mihailovna, întrerupându-se din nou. N-a prânzit încă. Nu poate să ia masa cu noi.

Ieşi, orândui ceva pe dincolo şi se înapoie, ştergându-şi mâinile slabe şi arse de soare.

— Uite aşa trăiesc. Dar ne plângem întruna, suntem mereu nemulţumiţi, când nepoţii, slavă Domnului, sunt toţi buni şi sănătoşi şi ne putem fine zilele. Da' la ce să vorbesc despre mine?

— Ei bine, şi din ce trăiţi?

— Păi câştig şi eu câte ceva. Vezi, altădată mă plictisea muzica, iar acu' ce bine îmi prinde!

Îşi ţinea mâna mică pe scrinul lângă care stătea şi îşi mişca degetele slabe, ca şi cum ar fi exersat la pian.

— Şi cât ţi se plătesc lecţiile?

— Şi cu o rublă, şi cu cincizeci de copeici, ba am unle şi cu treizeci de copeici. Toţi sunt aşa de buni cu mine!

— Şi cum merge, fac progrese? întrebă Kasatski, cu un zâmbet abia schiţat în ochi.

Praskovia Mihailovna nu crezu dintr-odată că o întreabă serios şi-l privi întrebător, în ochi.

— Mai fac şi progrese. Este aicea o fetiţă tare drăgălaşă, a unui măcelar. O fetiţă foarte bună, blândă. Vezi, dacă eram o femeie de nădejde, de bună seamă că

prin legăturile tatii aş fi putut găsi o slujbă pentru ginere-meu. Dar n-am fost bună de nimic şi uite, i-am adus pe toți în starea în care sunt.

— Da, da, spuse Kasatski, înclinându-şi capul. Dar ia spune-mi, Paşenka, la biserică te duci? întrebă el.

— Vai, nu-mi mai aduce aminte de asta. Mă port aşa de urât, atâta am părăsit biserica, încât abia mă duc şi mă-mpărtăşesc şi eu odată cu copiii, altminteri nu calc cu lunile. Îi trimit pe copii.

— Dar dumneata singură de ce nu te duci?

— Ca să-ți spun drept, zise ea roşind, mi-e ruşine pentru fată şi pentru nepoți să mă duc aşa ruptă, iar o haină mai nouță n-am. Ş-apoi mi-e şi lene.

— Dar acasă te închini?

— Mă închin, dar ce rugăciune e aia, zisă aşa de mântuială? Ştiu că nu se cuvine să mă rog în felul acesta, dar îmi lipseşte adevărata credință, atâta doar, că-mi cunosc nemernicia…

— Da, da, aşa, aşa, o îngână Kasatski, încuviințând parcă ce spunea dânsa.

— Îndată, acuma vin, răspunse dânsa la chemarea ginerelui ei şi, îndreptându-şi basmaua pe cap, ieşi.

De astă dată nu zăbovi prea mult şi se înapoie. Când se întoarse, Kasatski şedea în aceeaşi poziție, cu coatele sprijinite pe genunchi şi cu capul plecat. Dar îşi luase traista la spinare.

Când ea intră cu e lămpiță de tablă, fără sticlă, el îşi ridică spre dânsa frumoşii lui ochi obosiți şi scoase un oftat adânc, adânc de tot.

— Nu le-am spus cine eşti, începu ea cu sfială, le-am istorisit doar că eşti un pelerin de neam nobil şi că te-am cunoscut cândva. Hai în sufragerie, la ceai.

— Nu…

— Atunci, am să-ți aduc ceaiul aici.

— Nu. Nu-mi trebuie nimic. Dumnezeu să te aibă în sfânta paza Lui, Paşenka. Eu mă duc. Dacă ți-i milă de mine, nu spune nimănui că m-ai văzut. Te jur pe

Dumnezeu din ceruri: nu spune nimănuia. Îți mulțumesc. M-aş închina pân' la pământ în faţa dumitale, dar ştiu că asta te-ar tulbura. Îți mulțumesc şi iartă-mă, pentru numele lui Christos.

— Binecuvântează-mă.

— Dumnezeu să te binecuvânteze. Pentru numele lui Christos, iartă-mă.

Şi voi să plece, dar ea nu-l lăsă până nu-i aduse pâine, un colac şi unt. El luă toată merinda şi plecă.

Era întuneric şi el nu trecuse mai departe de două case, că ea îl şi pierdu din vedere şi numai după lătratul câinelui din curtea protopopului ştiu că îşi urma calea.

„Aşadar iată ce înțeles a avut visul meu. Paşenka este aşa cum trebuia să fiu şi cum n-am fost. Eu am trăit pentru oameni, zicând că trăiesc pentru Dumnezeu; ea trăieşte pentru Dumnezeu, închipuindu-şi că trăieşte pentru oameni. Da, o singură faptă bună, o cană cu apă dată fără a te gândi la răsplată face mai mult decât toate binefacerile cu care am copleşit eu oamenii. Dar avut-am eu oare dorința cât de cât sinceră de a-l sluji pe Dumnezeu? se întrebă el şi îşi răspunse: Da, dar toate astea au fost mânjite, înăbuşite de faima lumească. Da, pentru un om care a trăit ca mine, de dragul faimei lumeşti, nu există Dumnezeu. Îl voi căuta."

Şi porni mai departe, aşa cum venise până la Paşenka, mergând din sat în sat, când împreună cu alți pelerini, bărbați şi femei, când despărțindu-se de ei şi cerşind pâine şi adăpost în numele lui Christos. Se întâmpla uneori ca vreo femeie rea să-l batjocorească ori ca vreun mujic beat să-l ocărască, dar de cele mai multe ori îi dădeau apă să-şi potolească setea, îi dădeau mâncare, ba chiar şi merinde pentru drum. Înfățişarea lui de domn îi făcea pe unii să-l privească cu bunăvoință. Alții, dimpotrivă, păreau că se bucură văzând că un domn a ajuns să cerşească. Blândețea lui îi cucerea însă pe toți.

Adeseori, când găsea o *Evanghelie* în vreo casă, citea din ea şi totdeauna, peste tot locul, toţi îl ascultau mişcaţi şi uimiţi, sorbind acele cuvinte care li se păreau noi şi totuşi le cunoşteau de multă vreme.

Când izbutea să fie de folos oamenilor fie cu sfatul, fie cu ştiinţa sa de carte, sau când împăca pe cei certaţi, nu apuca să vadă recunoştinţa lor, deoarece pleca îndată. Şi, încetul cu încetul, Domnul Dumnezeu pogora în sufletul său.

Într-o zi umbla cu două bătrânele şi cu un ostaş. Pe drum fură opriţi de un boier şi de o cucoană, tolăniţi într-un docar la care era înhămat un trăpaş şi de doi călăreţi – un bărbat şi o doamnă. Soţul cucoanei şi cu fie-sa mergeau călare, iar în docar se afla cucoana întovărăşită de un străin, de bună seamă un francez. Ei îi opriseră ca să-i arate francezului *les pelerins*[23], care, după o credinţă proprie poporului rus, în loc să muncească, hoinăresc din loc în loc.

Vorbeau franţuzeşte, crezând că nu-i înţelege nimeni:

— *Demandez-leur,* spuse francezul, *s'ils sont bien sûrs de ce que leur pèlerinage est agréable a Dieu*[24].

Li se tălmăci această întrebare. Bătrânele răspunseră:

— Cum o vrea Domnul. Cu picioarele ajuns-am, om ajunge poate şi cu inima.

Întrebară pe soldat. Le răspunse că era singur pe lume şi că n-avea unde să se aciueze.

Îl întrebară pe Kasatski cine este.

— Un rob al lui Dumnezeu.

— *Qu'est-ce qu'il dit? Il ne répond pas?*[25]

— *Il dit qu'il est un serviteur de Dieu!*[26]

— *Cela doit être un fils de prêtre. Il a de la race. Avez-vous de la petite monnaie?*[27]

Francezul avea mărunţiş. Şi împărţi tuturor câte douăzeci de copeici.

— *Mais dites leur que ce n'est pas pour des cierges que je leur donne, mais pour qu'ils se regalent de thé*[28], ceai, ceai *pour vous, mon vieux*[29] spuse el zâmbind şi

bătându-l pe umăr pe Kasatski cu mâna sa înmănuşată.

— Christos să vă aibă în sfânta paza lui, răspunse Kasatski, fără a-şi pune căciula şi înclinându-şi capul pleşuv.

Pe Kasatski îl bucură deosebit de mult această întâlnire, pentru că primise cu nepăsare părerea oamenilor acelora şi făcuse lucrul cel mai simplu, cel mai lesne de făcut – luase smerit cele douăzeci de copeici şi le dăruise unui tovarăş al său, un cerşetor orb. Cu cât mai puțină însemnătate avea pentru el părerea oamenilor, cu atât mai puternic îl simțea pe Dumnezeu.

Kasatski bătu astfel drumurile timp de opt luni; în luna a noua, ajungând în capitala unei gubernii, fu arestat într-un azil, unde îşi petrecuse noaptea împreună cu alți pelerini; neavând niciun act de identitate, fu dus la secția de poliție. Când îl întrebară unde-i erau actele şi cine este, răspunse că n-are acte şi că e robul lui Dumnezeu. Fu trecut pe lista vagabonzilor, judecat şi deportat în Siberia.

În Siberia se aşează pe pământul unui mujic avut şi acolo trăieşte şi astăzi. Munceşte la grădina de zarzavat a stăpânului, îi învață pe copii carte şi îngrijeşte de bolnavi.

Părintele Serghi (în original: *Oteț Serghi),* povestire scrisă în intervalul 1889–1891, revăzută în 1890, n-a apărut decât în 1911 în volumul al 11-lea al operelor postume ale lui Tolstoi.

HAGI-MURAD

în româneşte de
ŞTEFANA VELISAR TEODOREANU
şi
MIHAIL CALMÎCU

După volumul 14 al ediției:
L. N. Tolstoi
Sobranie socinenii, v dvadțați tomah
„Hudojestvennaia literatura”
Moskva, 1964

Mă întorceam spre casă, luând-o de-a dreptul peste câmp. Era în toiul verii. Luncile fuseseră cosite şi oamenii se pregăteau de seceratul secarei.

La vremea aceasta a anului e mare bogăţie de flori de tot felul: florile roşii, albe, roze, pufoase şi înmiresmate ale trifoiului; ochişorii obraznici ai mărgăritelor; albă, cu miezul galben aprins, romanița măruntă şi cu miros tare şi înecăcios; cruşeţel gălbior, cu aromă dulceagă de miere; clopoței, albi şi liliachii, cu lujer înalt şi sprinten, măzăriche târâtoare şi agăţătoare; sipică uşoară, cu flori gălbii, roşietice, viorii; pătlagină cu pufuşor roz-pal, răspândind un parfum suav, albăstrele sinilii în bătaia soarelui şi în plină prospeţime şi vinete-roşietice către asfinţit, când se ofilesc; rochița-rândunelei gingaşă şi plăpândă, cu miros de migdală amară.

Culesesem din risipa aceasta de flori un buchet uriaş şi mă îndreptam spre casă, când zării deodată în şanţ o mândreţe de ciulin cu floare bogată zmeurie; un ciulin dintr-aceia, pe care oamenii de la noi îi numesc „tătari” şi-i ocolesc cu coasa, dar, dacă, din întâmplare taie vreunul, cosaşii îl aleg din fân şi-l dau deoparte, să nu se înţepe la mâini. Mi-a venit poftă să smulg ciulinul şi să-l pun în mijlocul buchetului meu. Am coborât în şanţ şi, alungând bărzăunele catifelat, aţipit dulce şi leneş în mijlocul florii, am încercat s-o rup. Dar nu era uşor lucru: ţepii mă împungeau chiar şi prin batista în care îmi înfăşurasem mâna, iar tulpina era atât de băţoasă, că mi-au trebuit vreo cinci minute s-o rup fibră cu fibră. Când am izbutit în sfârşit, era aşa de zdrenţuită tulpina, că nici floarea nu mai părea atât de fragedă şi de frumoasă ca mai înainte. În afară de asta, părea prea butucănoasă şi ţeapănă pe lângă florile gingaşe din

buchet. Mi-a părut rău că am rupt degeaba floarea de ciulin, atât de frumoasă cu o clipă înainte pe tufa ei, şi am aruncat-o. „Când te gândeşti câtă putere şi câtă vitalitate! mi-am spus eu, amintindu-mi cât mă căznisem s-o rup. Cu ce îndârjire s-a apărat şi ce scump şi-a vândut viața!”

Ca să ajung acasă trebuia să trec printr-un câmp de cernoziom, proaspăt arat. Urcam coasta pe drumeagul prăfuit. Ogorul era al unui moşier şi se întindea cât vedeai cu ochii; în dreapta şi în stingă şi drept înainte, până-n dealul din față, nu se vedea decât țarina neagră, cu vălurelele regulate ale brazdelor, negrăpate încă. Arătura era bună; pe tot întinsul câmpului nu se găsea o buruiană, un fir de iarbă– totul era negru. „Ce ființă barbară, crudă este omul! Câte vietăți, câte plante distruge, numai ca să poată să trăiască el!” cugetam eu, în timp ce, fără să vreau, căutam cu ochii măcar o urmă de viață pe tot întinsul acestui ogor negru şi mort. În fața mea, în dreapta drumului, se vedea o tufă Apropiindu-mă, descoperii un alt ciulin, un „tătar” ca şi cel de mai-nainte, a cărui floare o rupsesem degeaba şi o azvârlisem.

Tufa de „tătar” avea trei tulpini. Una dintre ele era ruptă şi semăna cu o mână retezată. Celelalte două aveau fiecare câte o floare care fusese roşie cândva, iar acum se înnegrise. O tulpină atârna în jos, frântă, cu floarea din vârf terfelită; cealaltă, cu toate că era plină de glod de cernoziom se ținea dreaptă. Se vede că tufa fusese strivită de o roată şi izbutise într-un târziu să se ridice, de aceea stătea încă aplecată. Părea lui trup ciuntit, căruia îi fuseseră smulse măruntaiele, ruptă mâna şi scoşi ochii şi care, eu toate acestea, se ținea încă în picioare, înfruntmd omul care-i ucisese fără milă semenii din jur.

„Câtă putere! mă gândeam. Omul a învins totul, a nimicit milioane de ierburi şi, iată, ciulinul acesta tot nu se dă bătut.”

Şi îmi amintii o veche întâmplare petrecută în Caucaz, ale cărei împrejurări parte le-am trăit, parte le-am aflat de la cei care au fost de față, iar restul e rodul închipuirii mele.

Iată această întâmplare, aşa cum s-a închegat din amintirile şi din închipuirea mea.

I

Era către sfârşitul anului 1851.

Într-o seară rece de noiembrie, Hagi-Murad intra călare în aulul cecen Mahket. Satul, încă răzvrătit, era învăluit în fum, mirosind plăcut a tizic ars.

Abia încetase cântecul monoton al muezinului şi în aerul curat de munte cu iz de fum de tizic răzbăteau desluşit prin larma mugetului vacilor şi a behăitului oilor, care se împrăştiau printre căsuţele aulului, strâns lipite între ele ca nişte faguri, glasurile guturale ale bărbaţilor puşi pe gâlceavă şi ale muierilor şi copiilor ce se întorceau de la fântână.

Hagi-Murad era *naibul*{30} lui Şamil{31}, vestit prin isprăvile-i vitejeşti. Pornea totdeauna la drum fluturând steagul cu emblemă şi însoţit de câteva zeci de miurizi{32}, care galopau în jurul lui, arătându-şi neîntrecuta lor iscusinţă de călăreţi. De data asta, însă, înfăşurat în mantaua lui caucaziană cu glugă, de sub care se zărea arma, călărea însoţit de un singur miurid, străduindu-se să rămână, pe cât cu putinţă, neobservat şi scrutând cu ochii lui negri pătrunzători chipurile locuitorilor întâlniţi în cale.

Ajungând în mijlocul aulului, în loc să meargă pe ulița care ducea spre piaţă, Hagi-Murad coti la stânga, pe o ulicioară îngustă. În dreptul celei de a doua case de pe ulicioară, casă îngropată în coasta unui munte, se opri, aruncându-şi privirile în jur. În pridvorul acoperit nu era nimeni, pe acoperiş, însă, în spatele coşului proaspăt spoit, stătea culcat un om, înfăşurat în cojoc. Hagi-Murad îl atinse cu coada biciuştei şi plescăi din limbă. De sub cojoc se ivi un bătrân cu o tichie pe cap,

îmbrăcat într-un *beşmet*[33] rupt şi slinos. Sculându-se, bătrânul începu să clipească des şi mărunt, ca să-şi dezlipească pleoapele fără gene ale ochilor săi roşii şi umezi. Hagi-Murad rosti obişnuitul: *Selam aleikum*[34] şi-şi descoperi faţa.

— *Aleikum selam,* răspunse bătrânul şi, recunoscându-l pe Hagi-Murad, zâmbi cu gura ştirbă. Apoi, ridicându-se pe picioarele-i slăbănoage, încercă să nimerească în papucii cu tocuri de lemn, care se găseau lângă coş. După ce se încălţă, îşi puse fără grabă în spinare cojocul vechi şi se lăsă în jos de-a-ndaratelea pe scara rezemată de acoperiş. În timp ce se îmbrăca şi cobora, bătrânul îşi clătina mereu capul pe gâtul lui slab, cu pielea încreţită, arsă de soare, şi molfăia de zor din gura-i ştirbă. După ce ajunse la pământ, apucă primitor dârlogii şi scara din dreapta calului, dar sprintenul şi voinicul miurid al lui Hagi-Murad sări cât ai bate din palme de pe cal şi, dându-l pe bătrân la o parte, îi luă locul.

Hagi-Murad descălecă şi, şchiopătând uşor, intră în pridvor, unde îi ieşi iute în întâmpinare un băieţandru de vreo cincisprezece ani. Ochii lui strălucitori şi negri, ca mura coaptă, priveau cu adâncă mirare pe noii-sosiţi.

— Dă o fugă până la geamie şi cheamă-l pe taică-tău, porunci bătrânul şi, trecând înaintea lui Hagi-Murad, împinse în lături uşa casei, care scârţâi uşor. În timp ce intra musafirul, se ivi pe o altă uşă o femeie în vârstă, slabă, uscăţivă, cu un beşmet roşu pe deasupra cămăşii galbene şi a şalvarilor albaştri, ducând nişte perne în braţe.

— Fii binevenit, spuse ea făcându-i o închinăciune adâncă, şi începu să aşeze pernele la locul de cinste, ca oaspetele să se poată aşeza.

— Să-ţi trăiască feciorii! răspunse Hagi-Murad, lepădându-şi mantaua; apoi, scoţându-şi puşca şi sabia, le dădu în grijă bătrânului.

Acesta le atârnă cu băgare de seamă alături de armele

stăpânului casei, între două tablale mari ce sclipeau pe peretele neted, frumos văruit.

Hagi-Murad îşi îndreptă pistolul de la şold şi, strângându-şi poalele cerchezei[35], se aşeză pe pernele aduse de femeie. Se aşeză şi bătrânul lângă el, cu picioarele goale încrucişate, închise ochii şi ridică mâinile cu palmele în sus. Hagi-Murad făcu la fel. Apoi rostiră amândoi rugăciunea şi, după aceea, îşi trecură palmele de-a lungul obrazului, unindu-le în vârful bărbii.

— *Ne habar?* întrebă Hagi-Murad, adică: Ce mai e nou?

— *Habar iok* – nimic nou, răspunse bătrânul, fără să-l privească în față, ci ațintindu-şi ochii lipsiți de viața, cu pleoapele roşii, numai spre pieptul celuilalt. Eu trăiesc la stupărie. Am venit astăzi să-mi văd băiatul, întreabă-l pe el de noutăți.

Hagi-Murad înțelese că bătrânul se codea să-i spună ceea ce ştia şi ceea ce ar fi vrut el, Hagi-Murad, să afle, de aceea dădu uşor din cap şi nu mai stărui.

— Nimic bun şi nimic nou, urmă bătrânul. Singura noutate este că iepurii țin mereu sfat cum să scape de vulturi. Iar vulturii îi sfârtecă unul câte unul. Săptămâna trecută, câinii de ruşi, arză-i-ar focul, au aprins fânul celor de la Micit, mormăi cu ură bătrânul.

Călcând uşor cu picioarele sale puternice pe lutul de pe jos, miuridul lui Hagi-Murad intră în odaie. Se apropie cu paşi mari, îşi scoase, ca şi Hagi-Murad, mantaua, puşca şi sabia, păstrându-şi numai pumnalul şi pistolul, şi le atârnă în cui, lângă armele lui Hagi-Murad.

— Cine-i ăsta? întrebă bătrânul, făcând semn spre cel care intrase în odaie.

— Miuridul meu. Îl cheamă Eldar, răspunse Hagi-Murad.

— Bine, grăi bătrânul, arătându-i lui Eldar un loc pe perna de pâslă, lângă Hagi-Murad.

Eldar se aşeză, încrucişând picioarele, şi-şi aţinti tăcut ochii săi frumoşi, ca de berbec, pe chipul bătrânului care prinsese acum chef de vorbă. Acesta povestea cum oamenii lor puseseră mâna săptămâna trecută pe doi soldaţi: unuia îi făcuseră de petrecanie, iar pe celălalt îl trimiseseră la Vedeno, lui Şamil. Hagi-Murad îl asculta cu gândul aiurea, aruncând în răstimpuri câte o privire spre uşă şi ciulind urechea la zgomotele de afară. În pridvor se auziră paşi, uşa scârţâi şi un bărbat intră în odaie.

Era Sado, stăpânul casei, om de vreo patruzeci de ani; purta o barbă scurtă, avea nasul lung şi ochii tot atât de negri, dar mai puţin strălucitori ca ai fiului său, copilandrul de cincisprezece ani, ce dăduse fuga să-l cheme, iar acum intrase în casă împreună cu el şi se aşezase lângă uşă. Scoţându-şi în prag papucii de lemn, stăpânul casei îşi împinse spre ceafă căciula caucaziană, veche şi roasă, descoperindu-şi ţeasta nerasă de multă vreme şi acoperită de păr negru, apoi se aşeză pe vine în faţa lui Hagi-Murad.

Ca şi bătrânul, închise ochii, ridică palmele în sus şi rosti o rugăciune, pe urmă îşi trecu mâinile peste faţă şi numai după aceea începu să vorbească. Povesti că Şamil a poruncit ca Hagi-Murad să fie prins viu sau mort, că trimişii lui de-abia plecaseră în ajun, că poporul se teme să nu dea ascultare ordinelor lui Şamil şi, de aceea, Hagi-Murad trebuie să fie cu ochii în patru.

— Atâta vreme cât sunt eu în viaţă, grăi Sado, în casa mea nimeni n-o să se poată atinge de *kunakul*[36] meu. Afară în câmp, însă, ce te faci? Trebuie să ne gândim la asta.

Ascultându-l cu luare-aminte, Hagi-Murad încuviinţă din cap. Când isprăvi Sado, spuse:

— Bine. Acum trebuie să trimitem pe cineva la ruşi cu o scrisoare. O să se ducă miuridul meu. Ar avea, însă, nevoie de o călăuză.

— Îl trimit pe fratele meu, Bata, zise Sado. Cheamă-l

pe Bata, vorbi el către fiul său.

Băiatul sări în picioare, sprinten, ca pe arcuri, şi ieşi din casă vânturând braţele. Peste scurt timp se întoarse cu un cecen vânjos, cu faţa pârlită de soare, cu picioarele scurte. Omul era îmbrăcat într-o cercheză zdrenţuită, gălbuie, ale cărei mâneci rupte atârnau ca nişte ciucuri, şi purta jambiere negre, lăsate în jos. Hagi-Murad răspunse la salutul noului-venit şi, fără prea multă vorbă, îl întrebă scurt:

— Îl poţi călăuzi pe miuridul meu la ruşi?

— Pot, răspunse Bata vesel. Pot orice. Niciun cecen nu se pricepe la aşa ceva mai bine ca mine. Altul o să-ţi făgăduiască totul şi n-o să-ţi facă nimic. Pe mine, însă, te poţi bizui.

— Bine, zise Hagi-Murad. Pentru osteneala ta vei primi trei ruble, mai spuse el, arătându-i trei degete.

Bata dădu din cap în semn că a înţeles. Adăugă, însă, că n-o făcea pentru bani, ci pentru cinstea de a-l servi pe Hagi-Murad. Doar îl cunosc toţi muntenii pe Hagi-Murad şi cine nu ştie cum s-a bătut el cu porcii de ruşi...

— Bine, bine, grăi Hagi-Murad. Funia e bună când este lungă, iar vorba când e scurtă.

— Aşa este, iaca, tac, răspunse Bata.

— La cotitura râului Argun, e o poiană în dreptul râpei, în pădure. Acolo se înalţă două stoguri de fân. Ştii?

— Ştiu.

— Acolo m-aşteaptă trei călăreţi de-ai mei, spuse Hagi-Murad.

— *Aia*[37], încuviinţă Bata, dând din cap.

— Să-ntrebi de Han-Magoma. Han-Magoma ştie ce are de făcut şi de vorbit. Ai să-l duci la mai-marele ruşilor, la prinţul Voronţov[38]. Poţi?

— Am să-l duc.

— Să-l duci şi pe urmă să-l aduci înapoi. Ai să poţi?

— Pot.

— După ce-l duci, te înapoiezi în pădure. O să fiu şi cu acolo.

— Am să fac întocmai! zise Bata şi se ridică, duse palmele la piept şi ieşi.

— Trebuie să mai trimitem un om şi la Ghehi, spuse Hagi-Murad stăpânului casei, după ce ieşi Bata. La Ghehi trebuie să... începu e-l ducând mâna spre unul dintre *hozârii*[39] de la piept, dar, zărind două femei, care în acea clipă intrau în odaie, lăsă mâna în jos şi tăcu.

Una dintre ele, femeia. slabă şi mai în vârstă, care aşternuse pe jos pernele, era nevasta lui Sado, iar cealaltă era o fetişcana cu şalvari roşii şi beşmet verde, purtând un pieptar împodobit cu bani de argint. Pe spinarea ei firavă atârna o coadă nu prea lungă, dar groasă – de păr aspru şi negru ca pana corbului, de vârful căreia era prinsă o rublă de argint. Ochii, aceiaşi ochi negri ca murele pe care îi aveau tată-său şi frate-său, luceau vesel pe fața ei tânără, care se străduia să pară serioasă. Nu se uita la musafiri, dar se vedea că lua seama la ei.

Nevasta lui Sado aducea o măsuță joasă şi rotundă, pe care erau pregătite ceai, colțunaşi, blinii cu unt, brânză, lipii subțiri de pline şi miere. Iar fata aducea un lighean, un *kumgan*[40] şi un ştergar.

Tot timpul cât femeile se mişcară fără zgomot prin cameră, în *ciuveacii*[41] lor moi, roşii, netălpuiți, aşezând cele aduse în fața musafirilor, Sado şi Hagi-Murad nu scoaseră niciun cuvânt. Eldar, privindu-şi țintă, cu ochii lui ca de berbec, picioarele încrucişate, stătu nemişcat ca o stană de piatră câtă vreme femeile zăboviră în odaie. Abia după ce paşii lor uşori se pierdură în dosul uşii, Eldar răsuflă uşurat, iar Hagi-Murad scoase dintr-un *hozâr* al cerchezei sale un cartuş, şi de sub el, din locul rămas liber, un bilețel făcut sul.

— S-o dai fiului meu, spuse, arătându-i scrisoarea.

— Şi cine va lua răspunsul? întrebă Sado.

— Tu. Apoi mi-l aduci mie.

— Voi face întocmai, zise Sado şi ascunse scrisoarea într-unul dintre *hozârii* cerchezei. Apoi, luând *kumganul* împinse ligheanul către Hagi-Murad. Acesta îşi suflecă mânecile *beşmetului* şi, dezvelindu-şi braţele muşchiuloase şi albe, vârî mâinile sub şuviţa rece şi străvezie de apă, pe care i-o turna Sado. După ce şi le uscă cu un ştergar aspru şi curat, Hagi-Murad se trase mai aproape de bucatele aduse. Eldar făcu acelaşi lucru. În timp ce musafirii mâncau, Sado, stând în faţa lor, le mulţumi de câteva ori pentru cinstea pe care i-o făcuseră venind în casa lui. Băieţandrul, care stătea lângă uşă, nu-şi mai lua ochii negri şi strălucitori de la Hagi-Murad şi zâmbea, de parcă ar fi vrut să întărească prin aceasta spusele tatălui său.

Cu toate că nu pusese nimic în gură de o zi şi o noapte, Hagi-Murad nu luă decât puţină pâine şi brânză. Apoi, scoţând din teaca pumnalului un cuţitaş, luă cu el miere şi-o întinse pe pline.

— Mierea noastră e bună. În anul ăsta s-a făcut ca niciodată, bună şi multă, grăi bătrânul, vădit bucuros că Hagi-Murad se înfruptă din mierea lui.

— Mulţumesc, spuse Hagi-Murad şi se trase mai la o parte de masă.

Deşi ar fi vrut să mai mănânce, Eldar făcu la fel ca *miurşidul*[42] său: se depărta de masă şi-i întinse lui Hagi-Murad ligheanul şi *kumganul.*

Sado ştia că, primindu-l pe Hagi-Murad în casa lui, îşi primejduieşte viaţa. Într-adevăr, după cearta dintre Hagi-Murad şi Şamil, acesta din urmă interzisese tuturor locuitorilor Ceceniei, sub ameninţarea pedepsei cu moartea, să-l găzduiască pe Hagi-Murad. Deşi locuitorii aulului puteau să afle în orice clipă că Hagi-Murad se găseşte la el în casă şi-i puteau cere predarea, Sado nu numai că nu se arăta îngrijorat, ci, dimpotrivă, se bucura, căci se socotea dator să-şi apere oaspetele, *kunakul,* chiar cu preţul propriei lui vieţi şi era bucuros şi mândru că se purta aşa cum se cuvine.

— Atâta vreme cât eşti în casa mea şi capul meu se mai ține pe umerii mei, nimeni n-are să se atingă de tine, spuse el din nou oaspetelui său.

Hagi-Murad îl privi adânc în ochii lui. strălucitori şi, înțelegând că spunea adevărul, zise cu glas solemn:

— Să ai parte de viață şi de bucurie!

Sado îşi duse în tăcere mâna la piept în semn de mulțumire pentru această urare de bine.

După ce închise obloanele ferestrelor şi aprinse vreascurile în vatră, cuprins de o neobişnuită voie bună şi însufleție, Sado ieşi din odaia păstrată pentru oaspeți şi intră în încăperea în care trăia familia lui. Femeile nu adormiseră încă şi vorbeau despre oaspeții primejdioşi, care rămâneau peste noapte în casa lor.

II

În aceeaşi noapte, trei soldați şi un subofițer ieşiră pe poarta Ciahghirinsk din fortul înaintat Vozdvijenskaia, care se afla la o depărtare de cincisprezece verste de aulul în care trăsese peste noapte Hagi-Murad. Soldații cu căciuli caucaziene şi în scurte îmblănite îşi duceau mantalele în bandulieră; în picioare aveau nişte cizme cu carâmbi înalți, până peste genunchi, cum purtau pe atunci soldații în Caucaz. Cu arma la umăr, ei ținură la început drumul, dar după vreo cinci sute de paşi se abătură la dreapta, mai făcură încă vreo douăzeci de paşi prin frunzele uscate ce foşneau sub picioare şi se opriră lângă un paltin frânt, al cărui trunchi negru se desluşea prin întuneric. Acolo se trimitea de obicei postul de pândă.

Stelele strălucitoare, care păreau să alerge peste

vârfurile copacilor în tot timpul mersului soldaților, acum se opriseră şi ele, sclipind parcă mai tare printre ramurile desfrunzite.

— Bogdaproste! rosti acru subofițerul Panov, scoțându-şi de pe umăr puşca lungă cu baioneta în vârf şi proptind-o cu zgomot de trunchiul paltinului.

Cei trei soldați făcură la fel.

— Asta e – am pierdut-o! mormăi Panov supărat. Ori c-am uitat-o undeva, ori am pierdut-o pe drum.

— Ce cauți? îl întrebă vesel, cu glas vioi, unul dintre soldați.

— Luleaua, naiba ştie ce-am făcut cu ea!

— Dar ciubucul îl mai ai? se auzi din nou acelaşi glas.

— Ciubucul? Uite-l!

— Atunci, îl înfigi în pământ…

— Ei, nu se poate.

— Lasă, că ne pricepem noi.

La postul de pândă nu era voie să se fumeze, de fapt, însă acesta nu era un post de pândă, ci mai degrabă o patrulă înaintată, trimisă acolo ca muntenii să nu poată aduce pe furiş vreun tun – cum le era, altădată, obiceiul – cu care să deschidă apoi focul asupra fortului. Prin urmare, Panov nu găsea de cuviință să se lipsească de fumat şi, de aceea, primi propunerea. Soldatul cel vesel scoase din buzunar un briceag şi începu să scormonească pământ ui. După ce făcu o gropiță, o netezi, o umplu cu tutun, potrivi ciubucul, îl îndesă bine şi… luleaua era gata. Chibritul scăpără, luminând o clipă fața cu pomeții ieşiți a soldatului trântit pe burtă. Ciubucul prinse să şuiere şi Panov simți mirosul plăcut de mahorcă aprinsă.

— Ai potrivit-o? întrebă el, ridicându-se.

— D-apăi cum!

— Bravo, Avdeev! Eşti un băiat de ispravă! Ia să vedem!…

Avdeev se întoarse pe-o rână, dete drumul fumului pe gură şi-i făcu loc lui Panov.

Panov se întinse pe burtă şi, după ce şterse capătul ciubucului cu mâneca, trase fumul în piept.

După ce se săturară de pufăit, soldaţii se puseră pe taifas.

— Ştiţi ce-am auzit? Comandantul companiei noastre iar şi-a băgat mâna în ladă. Cică ar fi pierdut la cărţi, spuse cu glas tărăgănat unul dintre soldaţi.

— O să-i pună înapoi, răspunse Panov.

— Fără doar şi poate, e un ofiţer de treabă, recunoscu Avdeev.

— De treabă, da, nimic de zis, spuse posomorât cel care începuse vorba. După judecata mea, compania ar trebui să stea de vorbă cu el; dacă a luat bani, să spună câţi şi când are de gând să-i pună la loc.

— Cum va hotărî compania, spuse Panov, lăsând o clipă ciubucul.

— Asta se ştie – nu-i de glumit eu obştea, întări Avdeev.

— Trebuie cumpărat ovăz şi cizme noi de primăvară. Avem nevoie de bănuţi şi odată ce i-a luat… stărui cel nemulţumit.

— Am spus: cum o hotărî compania, repetă Panov. Nu-i întâia oară că se întâmplă; a luat banii, are să-i dea înapoi.

Pe vremea aceea, în Caucaz, fiecare companie îşi gospodărea avutul prin aleşii săi. Primea de la vistieria statului câte şase ruble şi cincizeci de copeici de om şi se aproviziona singură: cultiva varză, cosea fân, avea căruţele ei, se făcea cu caii săi bine hrăniţi. Banii companiei erau ţinuţi într-o ladă, iar cheia o păstra Comandantul companiei; se nimerea adeseori ca acesta să ia cu împrumut bani din ladă. Aşa se întâmplase şi acum şi tocmai despre asta vorbeau soldaţii. Ursuzul de Nikitin voia să ceară socoteală comandantului, dar Panov şi Avdeev găseau că nu-i nevoie.

După Panov, fumă şi Nikitin, apoi, aşternându-şi mantaua pe jos, se aşeză, rezemându-se cu spatele de

copac. Soldații tăcură. Se auzea numai vântul care clătina necontenit, deasupra capetelor lor, vârfurile copacilor. Deodată, foşnetul lin fu acoperit de urletul, chelălăitul, scâncetele şi hohotele şacalilor.

— I-auzi cum mai urlă, blestemații! spuse Avdeev.

— Râd de tine, de mutra ta pocită, zise cu glas subțire de ucrainean cel de-al patrulea soldat.

Din nou se făcu linişte; numai vântul clătina fără încetare ramurile copacilor, când dezvăluind, când ascunzând privirilor stelele de pe cer.

— Antonici, îl întrebă deodată veselul Avdeev pe Panov, nu ți s-a întâmplat niciodată să-ți fie urât?

— Cum adică, urât? răspunse parcă în silă Panov.

— Uneori, aşa mă-ncolțeşte urâtul, că nu ştiu, parcă-mi vine să-mi fac seama.

— Nu zău!

— Când am băut atunci banii, tot din pricina urâtului i-am băut. M-a apucat aşa, deodată. „Hai să mă-mbăt, m-am gândit, poate-mi trece"

— Uneori băutura îți face şi mai rău.

— Mi s-a şi-ntâmplat. Dar ce să-i faci?

— Şi, mă rog, ce dor te-apasă?

— Pe mine? Dorul de casă.

— Pesemne că ați dus-o bine.

— N-am fost prea înstăriți, dar eram în rândul oamenilor. Şi o scoteam binişor la capăt.

Şi Avdeev începu iarăşi povestea pe care de multe ori i-o depănase aceluiaşi Panov.

— Am plecat la cătănie de bună voie, în locul fratelui meu, vorbi Avdeev. El avea cinci copii, iar pe mine abia mă însuraseră. Maică-mea mă tot ruga să plec eu. „N-am ce pierde, m-am gândit. Poate şi-or aduce aminte de binele pe care li l-am făcut." M-am înfățişat boierului. Boierul nostru, om de treabă, îmi spune: „Eşti un băiat bun, du-te!" Şi aşa, am plecat în locul fratelui meu.

— Bine ai făcut, zise Panov.

— Dar mă crezi, Antonici, acum mă roade urâtul şi

mai ales când mă gândesc: „Adică de ce trebuia să mă duc eu în locul lui? Uite, el acum domneşte acasă, iar eu mă canonesc.” Şi cu cât mă gândesc mai mult, cu atât mă amărăsc mai rău. Se vede treaba că aşa mi-a fost scris.

Avdeev tăcu.

— Ce zici, mai fumăm? întrebă el după un răstimp.

— Dacă vrei, potriveşte ciubucul.

De data asta, însă, soldaţii nu mai avură parte de fumat. Căci nu se ridicase bine Avdeev să pregătească luleaua când, prin foşnetul vântului, se auziră paşi pe drum. Panov apucă puşca şi-l atinse pe Nikitin cu piciorul. Acesta se ridică şi-şi luă mantaua de jos. Se ridică şi cel de-al treilea soldat– Bondarenko.

— Ehei, fraţilor, avusei un vis…

— Sst… făcu Avdeev şi soldaţii amuţiră ascultând. Paşii moi ai unor oameni, care nu erau încălţaţi cu cizme, se apropiau din ce în ce mai mult. Tot mai lămurit ajungea până la ei, prin întuneric, foşnetul frunzelor uscate şi pârâitul crengilor călcate în picioare. Apoi se desluşiră glasurile şi felul deosebit, gutural, de a vorbi al cecenilor. Acum soldaţii nu numai că auzeau glasurile, dar desluşiră chiar două umbre mergând prin luminişul dintre copaci. Una mai înaltă, alta mai scundă. Când umbrele ajunseră în dreptul lor, Panov, cu puşca în mână, le tăie drumul împreună cu tovarăşii săi.

— Cine-i? strigă el.

— Cecen paşnic, rosti cel scund. Era Bata. Armă ioc, sabie ioc, adăugă el, arătând prin gesturi că n-are nicio armă asupra lui. Trebuie ajungem la *chineaz*[43].

Celălalt stătea liniştit lângă tovarăşul său. Nici el nu avea armă.

— E un trimis. Înseamnă că trebuie să-l ducem la comandantul regimentului, îşi lămuri Panov tovarăşii.

— *Chineaz* Voronţov tare trebuie, tare avem treabă la el, spuse Bata.

— Bine, bine, o să, vă ducem la el, zise Panov. N-avem încotro, luați-i şi duceți-i. Du-te tu împreună cu Bondarenko, îi spuse el lui Avdeev. Îi predai ofițerului de serviciu şi te întorci aici. Ai grijă, adăugă Panov, fii cu băgare de seamă, să le porunceşti să meargă înaintea ta, că ăştia cu scăfârlia rasă sunt ai dracului.

— Dar asta ce-i? zise Avdeev, avântându-şi puşca cu baioneta în vârf, ca şi cum ar fi vrut să împungă pe cineva. O dată o-nfig în el, de-şi dă duhul!

— La ce o să mai fie bun ăsta, dacă-l împungi! spuse Bondarenko. Ei haide, înainte marş!

Când nu se mai auziră paşii celor doi soldați, care escortau pe trimişi, Panov şi Nikitin se înapoiară la locurile lor.

— Naiba-i mai poartă şi pe ăştia noaptea! zise Nikitin.

— Că n-or fi umblând ei degeaba, răspunse Panov. Dar s-a răcorit bine, mai adăugă el şi, despăturindu-şi mantaua, şi-o puse în spinare şi se aşeză lângă copac.

Peste vreo două ceasuri, Avdeev şi Bondarenko se întoarseră.

— Ei, i-ați predat? întrebă Panov.

— I-am predat. Comandantul regimentului nu dormea încă. I-am dus drept la el. Să vezi ce băieți de treabă, măcar că-s cu scăfârlia rasă, urmă Avdeev. Zău aşa! Am intrat în vorbă cu ei!

— Ştiu că-ți place să trăncăneşti, spuse Nikitin nemulțumit.

— Zău, parcă-ar fi ruşi de-ai noştri. Unul dintre ei e însurat. *Maruşka*[44] îl întreb, *bar*[45]? *Bar*, zice, *baranciuk*[46]. Îl întreb, *bar? Bar*. Mulți? O pereche, îmi spune. Şi câte n-am mai vorbit… Buni băieți.

— Cum să nu, foarte buni, spuse Nikitin. Aşteaptă tu să dai peste unul dintre ei când eşti singur, să vezi cum îți strângi mațele de pe jos.

— În curând se face ziuă, spuse Panov.

— Da, au început să pălească steluțele, zise Avdeev, aşezându-se.

Şi soldaţii tăcură din nou.

III

Geamurile cazărmilor şi ale căsuţelor în care şedeau soldaţii se întunecaseră de mult. O singură clădire, cea mai arătoasă din tot fortul, avea încă ferestrele luminate. Această casă era ocupată de comandantul regimentului Kurinski, prinţul Semeon Mihailovici Voronţov, ofiţer din garda imperială şi fiu al comandantului suprem. Locuia acolo împreună cu soţia sa, Maria Vasilievna, una dintre cele mai frumoase femei din Petersburg, şi duceau în acest mic fort caucazian o viaţă luxoasă, cum nu mai dusese nimeni pe meleagul acesta până acum. Dar Voronţov, şi mai cu seamă soţia sa găseau că traiul lor nu numai că este modest, ci chiar plin de lipsuri; pe localnici, însă, această viaţă îi uluia prin bogăţia ei nemaipomenită.

Acum, la miezul nopţii, în salonul cel mare, cu podeaua acoperită de un covor imens, cu draperiile grele lăsate, stăpânii casei şi cu oaspeţii lor şedeau şi jucau cărţi în jurul unei mese de joc luminate de patru lumânări. Printre jucători se afla însăşi gazda, colonelul Voronţov, un om cu faţa lunguiaţă şi cu părul blond; purta insigne şi eghileţi de ofiţer din garda imperială; partenerul său era un tânăr ursuz, cu părul zbârlit, candidat al Universităţii din Petersburg, pe care prinţesa Voronţova îl adusese de curând ca profesor pentru odrasla ei, un băieţaş din prima căsătorie. Ceilalţi jucători erau doi ofiţeri, dintre care unul, comandantul de companie Poltoraţki, mutat aici din gardă, un bărbat cu faţa lată şi rumenă, iar celălalt, adjutantul regimentului, care se ţinea foarte drept, era frumos la

chip, dar rece. Prințesa Maria Vasilievna, o femeie de toată frumusețea, înaltă, cu ochi mari şi cu sprâncene negre, şedea atât de aproape de Poltoraţki, încât îi atingea picioarele cu crinolina şi se uita în cărțile lui. În vorbele, privirile, zâmbetele, gesturile şi în parfumul pe care-l întrebuința, era ceva care-l făcea pe Poltoraţki să uite de toate, în afară de prezența ei şi să facă greşeală peste greşeală, enervându-şi din ce în ce mai mult partenerul.

— Nemaipomenit! Iar ai ținut la saramură asul! spuse adjutantul, roşu la față, când Poltoraţki aruncă asul pe masă.

Trezit parcă din somn şi fără să înțeleagă nimic, Poltoraţki se uita cu ochii săi negri şi blânzi, cam depărtați unul de altul, la adjutantul nemulțumit.

— Iertați-l! zise zâmbind Maria Vasilievna. Vezi, ți-am zis eu, îi spuse ea lui Poltoraţki.

— Mi se pare că mi-ați spus cu totul altceva, răspunse acesta zâmbind.

— Da? se miră ea şi zâmbi la rândul ei. Acest zâmbet cu care îi răspunse îl tulbură şi-l bucură atât de mult pe Poltoraţki, încât se făcu roşu ca focul şi, apucând cărțile, începu să le amestece.

— Nu-i rândul tău, zise cu severitate adjutantul şi, cu mâna lui albă, împodobită cu un inel, începu să împartă la repezeală cărțile, de parcă ar fi vrut să scape mai repede de ele.

Valetul prințului intră în salon, anunțându-l că ofițerul de serviciu cere să-l vadă.

— Scuzați-mă, domnilor, spuse prințul ruseşte, dar cu accent englezesc. *Mărie*, vrei să-mi ții locul?

— N-aveți nimic împotrivă? întrebă prințesa, ridicându-se sprinten de pe scaun, foşnind din rochia-i de mătase şi eu fața luminată de zâmbetul ei de femeie fericită.

— Eu mă învoiesc totdeauna la toate, spuse adjutantul bucuros să joace cu prințesa, care era

ageamie la cărți. Poltoraţki făcu un gest larg cu mâinile şi zâmbi.

Roberul era tocmai pe sfârşite, când prinţul se întoarse în salon. Părea deosebit de bine dispus şi oarecum stârnit.

— Ştiţi ce vă propun?

— Ei?

— Să bem şampanie.

— La aşa ceva sunt gata oricând, spuse Poltoraţki.

— Cu plăcere, adăugă adjutantul.

— Vasili! Adu şampanie, strigă prinţul.

— Cine te-a căutat? întrebă Maria Vasilievna.

— Ofiţerul de serviciu cu încă cineva.

— Cine? Pentru ce? întrebă grăbită Maria Vasilievna.

— Nu pot să-ţi spun, zise Voronţov, ridicând din umeri.

— Nu poţi, îngână Maria Vasilievna. Asta o vom vedea.

Se aduse şampanie. Musafirii băură câte un pahar şi după ce isprăviră jocul, făcură socoteala, apoi îşi luară pe rând rămas bun de la stăpânii casei.

— Compania dumitale are misiunea să plece mâine în pădure? întrebă prinţul pe Poltoraţki.

— Da. Dar ce este?

— Ne vedem deci mâine, spuse prinţul, schiţând un zâmbet.

— Bucuros, zise Poltoraţki, fără să înţeleagă prea bine ce-i spunea Voronţov, preocupat numai de gândul că avea acum să strângă mâna mare şi albă a Mariei Vasilievna.

Aceasta luă, ca de obicei, mâna lui Poltoraţki şi nu numai că i-o strânse cu putere, dar i-o şi scutură zdravăn. Amintindu-i încă o dată de greşeala pe care o făcuse când jucase caroul, îi zâmbi şi zâmbetul acesta îi păru lui Poltoraţki fermecător, cald, duios şi plin de înţeles.

Poltoraţki venea spre casa, copleşit de acea emoţie pe

care o pot înțelege numai oamenii care, ca şi dânsul, au crescut şi trăit în înalta societate, şi care, după mai multe luni de viață izolată de campanie, întâlnesc din nou o femeie din mediul lor de altădată. Şi încă o femeie ca prințesa Voronțova!

Ajuns la căsuța în care locuia împreună cu un camarad, împinse uşa de la intrare, dai văzu că era zăvorâtă. Bătu, însă nimeni nu deschise. Înciudat, începu să lovească cu sabia şi cu piciorul. În dosul uşii se auziră paşi, şi Vavilo, un țăran iobag, servitorul lui Poltorațki, trase zăvorul.

— Ce ți-a venit să încui uşa? Zevzecule!

— D-apăi cum, Alexei Vladimir…

— Iar te-ai îmbătat. Îți arăt eu ție, d-apăi cum.

Şi era gata să-l lovească, dar se răzgândi.

— Dracu să te ia! Aprinde lumânarea.

— Numaidecât.

Vavilo era într-adevăr amețit de băutură, căci fusese poftit de magazionerul arsenalului, care-şi sărbătorea onomastica. Întorcându-se acasă, cugetase la viața lui, comparând-o cu cea a magazionerului Ivan Makeici. Acesta avea venituri, era însurat şi peste un an spera să iasă la pensie. Pe când Vavilo fusese luat de copil în slujba boierului. Acum avea patruzeci de ani trecuți, rămăsese burlac şi trăia viața de campanie alături de stăpânul său, un om tare uşuratic şi dezordonat. Bun boier, nimic de zis, îl bătea rar, dar ce fel de viață era asta? „Mi-a făgăduit că, la întoarcerea din Caucaz, o să-mi dea foaia de eliberare, da' încotro s-apuc cu ea? Ia, o viață de câine!" cugeta Vavilo. Şi era atât de toropit de somn, încât, de teamă să nu se strecoare cineva şi să fure vreun lucru din casă pusese zăvorul şi adormise.

Poltorațki intră în camera în care locuia împreună cu prietenul său Tihonov.

— Ei, ai pierdut? spuse aceasta, deşteptându-se din somn.

— Nu. Am câştigat şaptesprezece ruble şi pe deasupra

am băut cu toţii şi o sticlă de *Veuve Clicot*[47].

— Ei, dar pe Maria Vasilievna ai văzut-o?

— Am văzut-o şi pe Maria Vasilievna, răspunse Poltoraţki…

— Nu mai e mult şi trebuie să ne sculăm, zise Tihonov; la şase dimineaţa plecăm în marş.

— Vavilo! strigă Poltoraţki. Ai grijă să mă trezeşti mâine dimineaţă la cinci.

— Cum să vă trezesc, dacă de fiecare dată vreţi să mă luaţi la bătaie?

— Îţi poruncesc să mă trezeşti. Ai înţeles?

— Înţeles!

Luând cizmele şi hainele stăpânului, Vavilo plecă.

Poltoraţki se întinse pe pat; zâmbind, îşi aprinse o ţigară şi stinse lumânarea. Prin întuneric vedea faţa surâzătoare a Mariei Vasilievna.

Voronţovii se culcară şi ei destul de târziu. După plecarea musafirilor, Maria Vasilievna se apropie de bărbatul ei şi, oprindu-se în faţa lui, îl întrebă pe un ton aspru:

— *Eh, bien, allez vous me dire ce que c'est?*[48]

— *Mais, ma chère…*[49]

— *Pas de „ma chère"! C'est un emissaire, n'est-ce pas?*[50]

— *Quand même, je ne puis pas vous le dire*[51].

— *Vous ne pouvez pas? Alors c'est moi qui vais vous le dire.*[52]

— *Vous?*[53]

— Hagi-Murad, nu-i aşa? spuse prinţesa care, auzind discuţiile din ultimele zile despre tratativele ce se duceau cu Hagi-Murad, îşi închipuia că acesta venise în persoană la soţul ei.

Voronţov nu putu să nege, dar o dezamăgi, spunându-i că nu era Hagi-Murad însuşi, ci numai un trimis de-al lui, care îl înştiinţase că Hagi-Murad urma să vină a doua zi să se întâlnească cu el, la locul unde

se hotărâse tăierea pădurii.

Tânăra pereche Voronțov – soțul şi soția – se bucura de acest eveniment nou, care avea să rupă firul monoton al vieții din fort. După ce vorbiră despre plăcerea pe care această ştire o va face tatălui lui Voronțov, adormiră pe la ora trei.

IV

După cele trei nopți de nesomn, pe care le petrecuse ferindu-se de miurizii trimişi de Şamil pe urmele sale, Hagi-Murad adormi, îndată ce Sado, urându-i noapte bună, ieşi din casă. Adormise îmbrăcat, cu capul rezemat de palmă şi cotul cufundat în pernele roşii de puf, puse de stăpânul casei. Alături de el, lângă perete, dormea Eldar, trântit pe spate, cu picioarele şi brațele lui tinere şi vânjoase larg desfăcute. Capul proaspăt ras îi lunecase de pe pernă, încât pieptul părea şi mai puternic astfel ieşit în afară, cu *hozârii* negri pe cercheză albă. Buza de sus răsfrântă, ca la copii, deasupra căreia mijea o umbră de puf, se ridica şi cobora, ca şi cum ar fi sorbit ceva. Dormea ca şi stăpânul său: îmbrăcat, cu pistolul şi cu pumnalul la brâu. În vatră mocneau nişte rămăşițe de vreascuri şi pe policioară abia pâlpâia opaițul.

Spre miezul nopții, uşa care dădea în odaia oaspeților scârțâi; Hagi-Murad sări în picioare şi puse mâna pe pistol. Călcând uşor pe lutul de pe jos, Sado intră în odaie.

— Ce este? întrebă cu vioiciune Hagi-Murad, de parcă nici n-ar fi închis ochii.

— Trebuie să chibzuim, spuse Sado, aşezându-se pe vine în fața lui Hagi-Murad. Când veneai încoace, te-a

zărit o femeie de pe acoperişul unei case, ea a povestit bărbatului ei şi acum tot aulul ştie că eşti aici. A venit adineauri la nevastă-mea o vecină să-i spună că bătrânii s-au adunat lângă geamie şi vor să te oprească să pleci de aici.

— Trebuie să plecăm, zise Hagi-Murad.

— Caii sunt gata, răspunse Sado şi ieşi repede din casă.

— Eldar, şopti Hagi-Murad. Auzindu-şi numele şi mai cu seamă glasul *miurşid*-ului său, Eldar sări pe picioarele-i puternice, îndreptându-şi căciula pe cap. Hagi-Murad îşi luă armele şi-şi puse mantaua, Eldar făcu la fel, şi amândoi ieşiră tăcuți afară, sub streaşina porții. Băiatul cu ochi negri le aduse caii. La zgomotul stârnit de copitele cailor în bătătură, se ivi, prin crăpătura uşii de la casa vecină, un cap, apoi se desluşi chipul unui bărbat care, după câteva clipe, porni în goană la deal, spre geamie, bocănind cu papucii de lemn.

Luna nu se vedea, numai stelele străluceau puternic pe cerul negru şi se desluşeau prin întuneric acoperişurile caselor, dintre care se înălța, dominându-le pe toate, în partea de sus a aulului, geamia cu minaretul ei. De acolo se auzea larmă de glasuri.

Luând repede puşca în mână, Hagi-Murad băgă piciorul în scara îngustă şi, fără zgomot, se săltă şi se aşeză cât ai clipi din ochi pe perna înaltă a şeii.

— Dumnezeu să vă răsplătească! spuse el către stăpânul casei, în timp ce, cu un gest obişnuit al piciorului drept, dibuia cealaltă scară; apoi atinse uşor cu biciuşca pe băiatul care-i ținea calul, ca să se dea la o parte. Acesta se feri în lături, şi calul, ştiind parcă singur ce are de făcut, porni cu pas iute şi ieşi din uliță în drumul mare. În urma lui venea Eldar, iar Sado, îmbrăcat într-o şubă, se ținea aproape în fugă după ei, vânturându-şi brațele şi trecând dintr-o parte într-alta a uliței înguste. La ieşirea din aul, se ivi o umbră, apoi –

alta.

— Stai! Cine-i? Opreşte! strigă un glas şi câţiva oameni îi tăiară drumul.

În loc să se oprească, însă, Hagi-Murad trase pistolul de la şold şi porni la galop, îndreptându-şi calul asupra oamenilor care-i ţineau calea. Aceştia se feriră în lături şi Hagi-Murad, fără să se mai uite îndărăt, dădu pinteni calului, gonind la vale, iar după el venea cu aceeaşi iuţeală Eldar. În urma lor răsunară două împuşcături, două gloanţe şuierară pe lângă ei, dar Hagi-Murad, cât şi Eldar rămaseră neatinşi. Hagi-Murad nu-şi încetini mersul. După vreo trei sute de paşi, însă, îşi opri calul care răsufla din greu şi ascultă. În faţă, în josul drumului, se auzea vuietul unei ape repezi. În urmă, în sat, cântau cocoşii. Prin zgomotele acestea răzbăteau, însă, glasuri şi tropotul cailor, care se apropiau din ce în ce. Dând pinteni calului, Hagi-Murad porni mai departe la trap.

Urmăritorii veneau în galop şi curând îl ajunseră. Erau vreo douăzeci de călăreţi. Locuitorii aulului hotărâseră să-l oprească sau, cel puţin, să pară că au vrut să-l oprească, pentru ca să se poată dezvinovăţi mai apoi faţă de Şamil. Când se apropiară destul de mult ca să-i poată desluşi prin întuneric, Hagi-Murad opri calul, lăsă dârlogii şi, cu un gest obişnuit, desfăcu cu mâna stângă învelitoarea puştii, iar cu dreapta o trase afară. Eldar făcu la fel.

— Ce vreţi? strigă Hagi-Murad. Să puneţi mâna pe mine? Haide, îndrăzniţi! Şi îndreptă ţeava puştii spre ei. Oamenii stătură locului.

Ţinând puşca în mâini, Hagi-Murad începu să coboare într-o vâlcea. Fără să se apropie prea mult, călăreţii îl urmăreau. Dacă văzură că Hagi-Murad trece de partea cealaltă a vâlcelei, urmăritorii strigară să-i asculte, că vor să-i spună ceva. Drept răspuns, Hagi-Murad trase un foc şi porni în galop. Când îşi opri iar calul, urmăritorii nu se mai auzeau şi nici cântecul

cocoşilor; numai din pădure ajungea şi mai limpede până la ei susurul apei şi vaierul unei bufnițe. Zidul negru al pădurii era aproape de tot, la câțiva paşi. Aici era locul în care-l aşteptau miurizii lui. Apropiindu-se de pădure, Hagi-Murad se opri şi, trăgând aer în piept, fluieră, apoi ascultă în tăcere. Peste câteva clipe se auzi un fluierat asemănător. Atunci Hagi-Murad lăsă drumul şi intră în pădure. După ce morse vreo sută de paşi, zări, printre trunchiurile copacilor, umbrele unor oameni aşezați în jurul unui foc şi alături, într-o dâră de lumină, un cal împiedicat, cu şaua pusă.

Unul dintre oamenii care şedeau în jurul focului se ridică repede în picioare şi, apropiindu-se de Hagi-Murad, apucă dârlogii şi scara. Era fratele său de cruce, avarezul Hanefi, care-i vedea de toate treburile lui.

— Stingeți focul, spuse Hagi-Murad descălecând. Oamenii începură să împrăştie focul şi să calce cu picioarele vreascurile fumegânde.

— A fost Bata pe aici? întrebă Hagi-Murad, îndreptându-se spre o manta întinsă pe jos.

— A fost, dar a plecat demult cu Han-Magoma.

— Pe ce drum a luat-o?

— Pe drumul ăsta, răspunse Hanefi, arătând cu mâna în direcția opusă celei din care venise Hagi-Murad.

— Bine, zise Hagi-Murad şi, scoțând puşca, începu s-o încarce. Trebuie să fim cu ochii în patru, m-au urmărit, spuse el către omul care stingea focul.

Era cecenul Gamzalo. Acesta se apropie de manta, luă de jos puşca băgată în învelitoare şi porni tăcut spre marginea poienii, spre locul pe unde intrase Hagi-Murad în pădure. După ce descălecă, Eldar luă calul său şi pe cel al lui Hagi-Murad şi-i priponi de copaci, legând scurt dârlogii; apoi, ca şi Gamzalo, se puse cu puşca la pândă de partea cealaltă a poienii. Focul era stins, pădurea nu mai părea acum atât de neagră ca mai înainte, pe cer se vedeau, licărind slab, stelele.

Privindu-le şi uitându-se la Cloşca cu Pui, care se

înălțase până în crugul cerului, Hagi-Murad socoti că e trecut de mult de miezul, nopții şi că ceasul rugăciunii sosise de mult. Ceru deci lui Hanefi să-i aducă *kumganul,* pe care-l purta întotdeauna în raniță şi, luându-şi mantaua, porni spre apă.

Se descălță, îşi spălă după datină picioarele, apoi calcă desculț pe manta, se lăsă pe vine şi, astupându-şi eu degetele urechile şi închizând ochii, rosti, cu fața spre răsărit, rugăciunea.

După aceea se întoarse la locul unde rămăseseră desagii, se aşeză pe manta, îşi sprijini coatele pe genunchi şi, îngândurat, îşi lăsă capul în piept.

Hagi-Murad crezuse întotdeauna în steaua lui. Când îşi punea în gând să facă ceva, era dinainte încredințat de izbândă şi, la drept vorbind, avea noroc în toate. Aşa se întâmplase aproape necurmat, cu rare excepții numai, de-a lungul zbuciumatei lui vieți de ostaş. Aşa nădăjduia să se întâmple şi acum. Vedea în închipuirea lui cum va porni, cu oastea pe care i-o va încredința Voronțov, împotriva lui Şamil, cum îl va face prizonier şi se va răzbuna, iar țarul Rusiei, drept răsplată, îl va pune stăpân nu numai peste Avaria{54}, ci şi peste întreaga Cecenie, care i se va supune. Cu gândul la toate acestea, somnul îl fură pe nesimțite.

În vis se făcea că, în fruntea voinicilor săi, care cântau şi strigau: „Ura, vine Hagi-Murad!", năvăleşte asupra, lui Şamil şi-l ia prizonier, împreună cu toate nevestele lui; văicărelile şi bocetele acestora îi răsunau în urechi. Se trezi. Cântecul *La Illah!*{55}, strigătele „Ura, Hagi-Murad! şi bocetele nevestelor lui Şamil nu erau decât chelălăitul, urletul jalnic şi hohotele şacalilor, care îl deşteptaseră din somn. Ridicându-şi capul, Hagi-Murad privi printre crengile copacilor spre cerul care se lumina dinspre răsărit şi întrebă pe miuridul de lângă el despre Han-Magoma. Aflând că acesta nu se înapoiase încă, îşi lăsă capul în piept şi numaidecât ațipi din nou.

Îl trezi de astă dată glasul vesel al lui Han-Magoma,

care se întorcea din misiune împreună cu Bata. Noul-sosit se aşeză lângă Hagi-Murad şi începu să-i povestească cum îi întâmpinaseră soldaţii şi-i duseseră îndată la prinţ, cum vorbise personal cu acesta, cum prinţul se bucurase şi făgăduise să se întâlnească cu ei în dimineaţa asta în locul unde ruşii aveau să taie pădurea – de partea cealaltă a râului Micik, în poiana Şalinskaia. Din când în când, Bata întrerupea povestirea tovarăşului său, întregind-o cu noi amănunte.

Hagi-Murad îi ceru să-i redea cuvânt cu cuvânt răspunsul lui Voronţov la propunerea lui de a trece de partea ruşilor. Han-Magoma şi Bata îi spuseră amândoi într-un glas că prinţul a făgăduit să-l primească pe Hagi-Murad ca pe oaspetele lui şi să facă totul ca să fie bine pentru el. La întrebarea lui Hagi-Murad, cum se ajunge acolo, Han-Magoma îl încredinţă că ştie bine drumul şi o să-l ducă de-a dreptul la destinaţie. Apoi Hagi-Murad scoase banii şi-i dădu lui Bata cele trei ruble făgăduite, după care porunci oamenilor săi să se dichisească şi să-i scoată din desagi armele încrustate cu aur şi căciula cu turban, ca să se înfăţişeze ruşilor aşa cum se cuvine. În timp ce-şi curăţau armele, şeile, harnaşamentele şi caii, stelele păliră. Se lumina şi începu să bată un vânticel răcoros de zori de zi.

V

Dis-de-dimineaţă, când întunericul nu se risipise încă, două companii de soldaţi cu topoare, sub comanda lui Poltoraţki, ieşiră pe poarta Ciahghirinsk, merseră vreo zece verste şi, după ce rânduiră un lanţ de trăgători, se apucară, în revărsatul zorilor, să taie pădurea. Pe la ora opt, ceaţa, amestecată cu fumul

aromat al crengilor umede care trosneau şi fâşâiau în focuri, începu să se ridice. Şi tăietorii, care până atunci nu se putuseră vedea unul pe altul, nici la depărtare de câțiva paşi, călăuzindu-se numai după glasuri, începură acum să zărească şi focurile şi drumul care trecea prin pădurea plină de trunchiurile doborâte. Soarele ba se ivea ca o pată de lumină în ceață, ba dispărea din nou. În poiană, nu prea departe de drum, fee odihneau, aşezați pe tobe, Poltoraţki, cu ofițerul său subaltern, Tihonov, doi ofițeri din compania a treia şi baronul Freze, camaradul lui Poltoraţki de pe vremea când erau amândoi în corpul de paji, ofițer în garda călare, degradat din pricina unui duel. În jurul lor erau aruncate pe jos hârtii, în care fusese învelită mâncarea, mucuri de țigări şi sticle goale. Ofițerii băuseră vodcă, luaseră o gustare şi acum beau *porter*[56]. Toboşarul le desfunda a opta sticlă. Cu toate că nu se odihnise bine în timpul nopții, Poltoraţki se simțea plin de acea energie şi voie bună care puneau stăpânire pe el ori de câte ori se afla în mijlocul soldaților şi prietenilor săi, într-un loc unde primejdia putea să-l pândească la tot pasul.

Ofițerii discutau cu aprindere ultima noutate – moartea generalului Slepțov. Pentru ei această moarte nu însemna evenimentul grav, clipa de pe urmă care curmă firul vieții şi o topeşte în neantul din care s-a născut, ci un act de bărbăție şi curaj al ofițerului, care s-a năpustit cu sabia în mână asupra muntenilor, măcelărindu-i fără îndurare.

Cu toate că ofițerii, mai cu seamă cei care luaseră parte la încăierări, ştiau, şi erau în măsură să ştie, că în războiul din Caucaz – ca şi în orice alt război, de altfel – nu existau lupte corp la corp, cu săbiile, aşa cum se crede şi se scrie prin cărți (şi chiar dacă au loc astfel de lupte corp la corp, cu săbii şi cu baionete, sunt măcelăriți numai cei care fug), ei acceptau totuşi această plăsmuire a imaginației, care îi umplea de

mândrie şi de exaltare stăpânită în timp ce stăteau aşezaţi pe tobele lor, unii plini de avânt, alţii, dimpotrivă, cumpătaţi, şi fumau, beau şi glumeau, fără să se gândească la moartea care, ca şi pe Slepţov, putea în orice clipă să lovească pe oricare dintre ei. Şi, într-adevăr, parcă pentru a răspunde aşteptărilor, tocmai când conversaţia era în tot, se auzi, în stânga drumului, o grozavă detunătură de armă, care le umplu sufletul de înflăcărare. Glontele, şuierând voios, sfâşie perdeaua de ceaţă şi se izbi undeva într-un copac. Câteva bubuituri puternice de arme militare răspunseră la focul inamicului.

— Ehei! strigă vesel Poltoraţki, mi se pare că focul a pornit din lanţul de trăgători. Eşti un om norocos, frate Kostea, spuse el către Freze.

— Du-te la compania ta, vom da numaidecât o luptă, mai mare dragul! O adevărată reprezentaţie!

Baronul sări în picioare şi se îndreptă iute înspre locul unde se ridica fumul şi unde se afla compania sa. Încălecat pe murgul lui mărunţel kabardin, adus în grabă, Poltoraţki îşi alinie compania şi porni spre lanţul trăgătorilor, în direcţia de unde veneau împuşcăturile. Lanţul de trăgători era răsfirat la marginea pădurii, în faţa unei râpe înguste şi pustii. Vântul bătea spre pădure şi se putea observa nu numai povârnişul râpei, ci şi partea opusă a acesteia.

Când se apropie Poltoraţki de trăgători, soarele se ivi din ceaţă şi se zăriră, de partea cealaltă a râpei, în faţa unei pădurici, la o depărtare de vreo sută de stânjeni, câţiva călăreţi. Erau cecenii care-l urmăriseră pe Hagi-Murad şi care voiau să-i vadă sosirea la ruşi. Unul dintre ei trăsese asupra lanţului de trăgători şi câţiva soldaţi îi răspunseră. Cecenii se depărtară şi împuşcăturile conteniră; dar când veni Poltoraţki cu compania sa, el dădu îndată ordin să se deschidă focul; de-abia răsună comanda, că se şi auzi pe întreaga linie de trăgători răpăitul vesel, înviorător, al armelor, însoţit

de fumuri mici, care se risipeau repede. Bucuroşi de această distracţie, soldaţii îşi încărcau cât mai repede armele şi trăgeau un foc după. altul. Cecenii porniră la galop, unul în urma celuilalt şi întărâtaţi, pesemne, traseră câteva focuri asupra soldaţilor. Fu rănit un soldat. Era tocmai Avdeev, cel care fusese noaptea în patrulă. Apropiindu-se de el, camarazii îl găsiră întins cu faţa la pământ; îşi apăsa cu amândouă mâinile rana de la burtă, legănându-se într-o parte şi alta.

— De-abia începusem să-mi încarc arma, când aud pocnitura, spuse un soldat, care stătuse alături de el. Mă uit şi-l văd că scapă arma din mână.

Avdeev făcea parte din compania lui Poltoraţki. Văzând grupul de soldaţi, Poltoraţki se apropie.

— Ce-i, frăţioare, te-au lovit? întrebă el. Unde?

Avdeev nu răspunse.

— De-abia începusem să încarc arma, înălţimea-voastră, repetă soldatul care stătuse lângă Avdeev, când aud pocnitura, mă uit la el, şi-l văd e-a scăpat arma din mâini.

— Ţ-î-î-î-î!... făcu Poltoraţki. Te doare, Avdeev?

— Nu mă doare, dar nu pot să mă urnesc din loc. Poate că-mi daţi, Înălţimea Voastră, o gură de votcă...

Votca, mai bine zis spirtul pe care-l beau pe atunci soldaţii în Caucaz, nu fu greu de găsit şi Panov, cu faţa încruntată, îi întinse lui Avdeev un căpăcel plin. Adveev trase o duşcă, dar îl dădu numaidecât la o parte.

— Nu vrea sufletul să-l primească, spuse el. Bea-l tu.

Panov bău spirtul rămas. Avdeev încercă din nou să se ridice, dar căzu la loc. Soldaţii întinseră jos o manta şi-l culcară pe ea.

— Înălţimea-voastră, vine domnul colonel, raportă subofiţerul lui Poltoraţki.

— Bine, ai tu grijă aici, spuse Poltoraţki şi, atingându-şi calul cu biciuşca, porni în trap întins să-l întâmpine pe Voronţov.

Însoţit de adjutantul regimentului, de un cazac şi de

un tălmaci cecen, colonelul venea călare pe un armăsar murg, de rasă englezească.

— Ce s-a întâmplat pe aici? îl întrebă el pe Poltoraţki.

— Un grup inamic a ieşit în recunoaştere şi a atacat lanţul nostru de trăgători, îi răspunse Poltoraţki.

— Ei, ei, dumneata ai provocat toate astea.

— Nu eu, prinţule, răspunse zâmbind Poltoraţki, ei au dat buzna peste noi.

— Am auzit c-a fost rănit un soldat.

— Da, din păcate. E un ostaş bun.

— Rănit grav?

— Mi se pare că da – în burtă.

— Dar ştii unde mă duc eu? întrebă Voronţov.

— Nu ştiu.

— Şi nici măcar nu bănuieşti?

— Nu.

— Vine Hagi-Murad şi peste câteva clipe ne întâlnim.

— Nu se poate!

— Ieri a sosit un trimis de-al lui, spuse Voronţov, stăpânindu-şi cu greu un zâmbet de bucurie. Cred că mă şi aşteaptă în poiana Şalinskaia, aşa că împrăştie trăgătorii până în faţa poienii, apoi vino după mine.

— Am înţeles, răspunse Poltoraţki, ducându-şi mâna la căciulă, şi se îndreptă spre compania lui. Împrăştie lanţul de trăgători pe partea dreaptă şi ordonă subofiţerului său să facă acelaşi lucru în partea stângă. În timpul ăsta, patru soldaţi transportară pe rănit în fort.

Poltoraţki se întorcea la Voronţov, când zări în urma lui nişte călăreţi care veneau spre el. Opri calul şi-i aşteptă.

În fruntea lor înainta pe un cal cu coama albă un bărbat impunător la înfăţişare, îmbrăcat într-o cercheză albă, cu turban peste căciulă şi cu armele încrustate cu aur. Era Hagi-Murad. Se apropie de Poltoraţki şi-i spuse ceva în limba tătară. Ridicând din sprâncene, acesta făcu un gest cu mâinile că nu pricepe nimic şi zâmbi.

Hagi-Murad îi răspunse şi el cu un zâmbet senin, ca de copil, care îl uimi pe Poltoraţki. Şi-l închipuise cu totul altfel pe năprasnicul muntean. Se aştepta să întâlnească un om ursuz, aspru, cu inima ferecata, şi când colo, în faţa lui se găsea un om ca toţi oamenii, zâmbindu-i blajin, ca un prieten vechi, de când lumea. Numai într-o singură privinţă se deosebea de ceilalţi: ochii lui depărtaţi cătau cu mare linişte, pătrunzător şi atent, în ochii celorlalţi.

Printre cei patru însoţitori ai lui Hagi-Murad se număra şi Han-Magoma, care fusese primit în noaptea trecută de către Voronţov. Era un bărbat cu ochi negri, strălucitori, lipsiţi parcă de pleoape, cu faţa rumenă şi rotundă, pe care citeai, voie bună şi dragoste de viaţă. Lângă Han-Magoma sta un bărbat vânjos, păros, cu sprâncenele îmbinate deasupra nasului. Era *tavlinul*[57] Hanefi, cel care îngrijea de toate treburile lui Hagi-Murad. Ţinea de frâu un cal de rezervă, cu desagi de piele, încărcaţi doldora. Mai deosebiţi erau, însă, ceilalţi doi însoţitori: unul – tânăr, cu mijlocul subţire ca de femeie, dar lat în spate, cu o barbă blondă, care abia începuse să-i crească, o mândreţe de fecior, cu ochi mari ca de berbec – acesta ora Eldar; celălalt, chior, fără sprâncene, fără gene, cu barba roşcată retezată scurt şi cu o cicatrice care îi brăzda nasul şi faţa, era cecenul Gamzalo.

Poltoraţki i-l arătă lui Hagi-Murad pe Voronţov, care apăruse pe drum şi se îndrepta spre ei. Hagi-Murad porni-în întâmpinarea lui şi, apropiindu-se, îşi duse palma dreaptă la piept, rosti câteva cuvinte în limba tătară şi se opri. Cecenul tălmaci traduse pe ruseşte:

— Mă predau ţarului Rusiei, zice. Vreau să-l slujesc. De mult mă bate gândul ăsta, zice, dar nu m-a lăsat Şamil.

După ce-l ascultă pe tălmaci, Voronţov întinse lui Hagi-Murad mâna înmănuşată într-o mănuşă de piele de căprioară. Hagi-Murad privi mâna întinsă, şovăi o

clipă, apoi o strânse cu putere şi rosti câteva cuvinte, uitându-se când la Voronțov, când la tălmaci.

— Spune că n-a vrut să se întâlnească cu nimeni altul decât cu domnia-ta, pentru că eşti fiul sardarului[58]. Te-a ținut întotdeauna în mare cinste.

Voronțov dădu din cap în semn de mulțumire. Arătând spre însoțitorii săi, Hagi-Murad mai adăugă ceva:

— Spune că aceşti oameni, miurizii lui, îi vor sluji pe ruşi tot atât de credincios ca şi dânsul.

Privindu-i, Voronțov le făcu şi lor un semn cu capul.

Dădu din cap şi veselul Han-Magoma, cu ochii săi negri, lipsiți parcă de pleoape, şi spuse, pesemne, o glumă pe seama lui Voronțov, căci avarezul cel păros zâmbi, arătându-şi dinții de-o albeață de zăpadă. Roşcovanul Gamzalo aruncă numai în treacăt o privire cu ochiul său sângeriu spre Voronțov; apoi îşi aținti iar privirea la urechile calului său.

Pe când Voronțov şi Hagi-Murad, urmați de ceilalți, se duceau spre fort, soldații, care rupseseră la poruncă lanțul de trăgători, se adunaseră în grupuri şi-şi dădeau părerea.

— Câte suflete a omorât, blestematul! Şi-acum să vezi cu ce onoruri o să-l primească, spuse unul.

— Apăi cum? A fost primul comandant al lui Şamil. Acum, să vezi…

— Bărbat, nu glumă, adevărat *djighit!*[59]

— Dar ia uitați-vă la roşcovanul ăla! Are o căutătură de fiară!

— Trebuie să fie negru-n cerul gurii.

Roşcovanul făcuse o impresie deosebită asupra tuturor.

De la locul de unde se începuse tăierea pădurii, soldații care se aflau mai aproape de drum ieşeau să-i privească. Ofițerul se răsti la ei, dar fu oprit de Voronțov.

— Lasă-i să se uite la vechea lor cunoştinţă. Ştii cine-i ăsta? întrebă Voronţov pe un soldat din preajmă, rostind rar cuvintele cu accentul său englezesc.

— Nu ştiu, Luminăţia Voastră.

— De Hagi-Murad ai auzit?

— Cum să nu, Luminăţia Voastră, de câte ori nu l-am bătut noi…

— Da, dar nici el nu ne-a rămas dator.

— Nu ne-a rămas dator, nimic de zis, Luminăţia Voastră, răspunse soldatul, plin de bucurie că stătuse de vorbă cu comandantul.

Înţelegând că se vorbea despre el, un zâmbet de mulţumire lumina privirea lui Hagi-Murad. Voronţov se înapoie în fort foarte bine dispus.

VI

Voronţov era foarte mulţumit de faptul că lui, anume lui, i-a fost dat să-l atragă şi să-l primească pe cel mai mare şi mai puternic duşman al Rusiei, al doilea după Şamil. Un singur lucru îl nemulţumea; comandantul suprem al trupelor din Vozdvijenskoe era generalul Meller-Zakomelski şi, prin urmare, întreaga acţiune ar fi trebuit să fie încuviinţată de el. Iar Voronţov făcuse totul din proprie iniţiativă, fără să-i spună nimic. Din pricina aceasta putea să aibă neplăceri, şi gândul acesta îi otrăvea oarecum bucuria.

Sosind acasă, Voronţov însărcină pe adjutantul regimentului cu primirea şi găzduirea miuriziior lui Hagi-Murad, iar pe acesta îl pofti la el în casă.

Prinţesa Maria Vasilievna, frumos gătită şi cu faţa zâmbitoare, însoţită de fiul ei, un copil drăgălaş de şase ani, eu părul inelat, ieşi în salon în întâmpinarea lui

Hagi-Murad. Oaspetele, cu palmele la piept, spuse cu un ton oarecum solemn, prin tălmaciul care-l urma îndeaproape, că se socoteşte acum *kunakul* prinţului, întrucât este primit la el în casă, şi că pentru un *kunak,* întreaga familie a unui *kunak* de-al său îi este la fel de sfântă ca şi *kunakul* însuşi. Înfăţişarea lui Hagi-Murad, cât şi felul lui de a se purta plăcură Mariei Vasilievna. Văzând cum s-a îmbujorat la faţă când ea îi întinse mâna ei mare şi albă, simţi îndemnul să fie şi mai binevoitoare cu dânsul. Îl pofti să ia loc şi, întrebându-l dacă obişnuieşte să bea cafea, dădu poruncă să fie servit. Totuşi, când i se aduse cafeaua, Hagi-Murad n-o bău. Înţelegea puţin ruseşte, dar nu putea să-vorbească, şi atunci când nu pricepea ceva, zâmbea, iar zâmbetul lui o încânta pe Maria Vasilievna, după cum îl încântase şi pe Poltoraţki. Băieţelul Mariei Vasilievna, cu părul inelat şi cu ochişorii plini de vioiciune, căruia ea îi spunea Bulka, stătea în picioare lângă mama lui şi nu-şi lua privirile de la Hagi-Murad, despre care auzise vorbindu-se de atâtea ori ca despre un luptător neîntrecut.

Lăsându-l pe Hagi-Murad cu soţia sa, Voronţov se duse la cancelarie să dea ordin să fie înştiinţat comandamentul despre trecerea lui Hagi-Murad de partea lor. După ce alcătui raportul către generalul Kozlovski, comandantul flancului stâng al armatei, care se afla în localitatea Groznaia, scrise tatălui său şi se grăbi să se întoarcă acasă. Se temea să nu-şi supere soţia, lăsând-o singură cu acest străin fioros, cu care trebuia să ai grijă să te porţi astfel, încât să nu-l jigneşti, dar nici să-l răsfeţi prea mult. Dar îngrijorarea lui se dovedi neîntemeiată. Hagi-Murad şedea în fotoliu, ţinându-l pe genunchi pe Bulka, feciorul vitreg al lui Voronţov, şi asculta atent, cu capul aplecat, cuvintele Mariei Vasilievna, traduse de tălmaci. Râzând cu poftă, Maria Vasilievna îi spunea că, dacă el va dărui fiecărui *kunak* obiectul care-i place şi faţă de care îşi arată

admirația, are să ajungă în scurt timp să umble în costumul lui Adam…

La intrarea prințului în salon, Hagi-Murad dădu jos de pe genunchi copilaşul, tare mirat şi supărat de acest lucru, şi se ridică în picioare; chipul său, până în clipa aceea vesel, cu un zâmbet jucăuş, deveni deodată sever şi serios. Nu se aşeză decât după ce luă loc şi Voronțov. Continuând conversația întreruptă, Hagi-Murad răspunse Mariei Vasilievna că legea lor este ca orice lucru care i-a plăcut *kunakului* să i se dăruiască.

— Fiul tău – *kunak* la mine, spuse el în ruseşte mângâind cârlionții copilului, care între timp i se cățărase din nou pe genunchi.

— Tâlharul tău e un om încântător, zise Maria Vasilievna în franțuzeşte soțului ei. Bulka i-a admirat pumnalul şi el i l-a dăruit.

Băiețaşul arătă tatălui vitreg pumnalul.

— *C'est un objet de prix*[60], spuse Maria Vasilievna.

— *Il faudra trouver l'occasion de lui faire un cadeau*[61], răspunse Voronțov.

Hagi-Murad, cu ochii în pământ, mângâie părul inelat al lui Bulka, spunând:

— *Djighit, djighit.*

— E o minune de pumnal, o minune, zise Voronțov, scoțând din teacă până la jumătate lama de oțel de Damasc, bine ascuțită, cu un şănțuleț la mijloc. Mulțumeşte-i. Întreabă-l cu ce-l pot mulțumi la rândul meu, spuse Voronțov tălmaciului.

Acesta traduse cele spuse şi Hagi-Murad dădu răspuns că nu are nevoie de nimic şi că îl roagă numai să fie condus într-un loc unde să-şi poată face rugăciunea. Voronțov chemă pe valet şi-i porunci să îndeplinească dorința oaspetelui.

După ce Hagi-Murad rămase singur în camera pusă la dispoziția lui, expresia de bucurie, când plină de duioşie, când solemnă, pieri dintr-odată de pe chipul lui şi în locul ei se ivi o expresie de îngrijorare.

Primirea pe care i-o făcea Voronțov întrecea cu mult aşteptările sale. Dar cu cât această primire era mai bună, cu atât mai puțină încredere avea Hagi-Murad în Voronțov şi în ofițerii lui. Îi era teamă că vor tăbărî pe el, îl vor pune în lanțuri şi-l vor trimite în Siberia, sau îl vor omorî pe loc. Şi, de aceea, se hotărî să fie foarte prevăzător.

Întrebă pe Eldar, care venise să-l vadă, unde se găseau acum miurizii unde le erau caii şi dacă nu le luaseră cumva armele.

Acesta îi raportă că au fost cantonați în magazie, iar caii se aflau în grajdurile prințului, că li se lăsaseră armele şi că tălmaciul le adusese de-ale mâncării şi ceai.

Hagi-Murad clătină nedumerit din cap, apoi se dezbrăcă şi începu să-şi facă rugăciunea. După ce isprăvi, dădu poruncă să i se aducă pumnalul de argint, se îmbrăcă, se încinse şi se aşeză turceşte pe divan, aşteptând să vadă ce are să se mai întâmple.

La ora patru fu chemat la masă la prinț.

În timpul prânzului, Hagi-Murad nu mâncă decât puțin pilaf, din care luă chiar din acelaşi loc de unde se servise şi Maria Vasilievna.

— Se teme să nu-l otrăvim, spuse Maria Vasilievna soțului ei. A luat chiar din acelaşi loc de unde am luat şi eu. Şi, întorcându-se numaidecât către Hagi-Murad, îl întrebă prin tălmaci când îşi face din nou rugăciunea. Hagi-Murad ridică cinci degete şi arătă spre soare.

— Prin urmare, în curând.

Voronțov scoase din buzunar un ceas şi apăsă arcul. Ceasul sună ora patru şi un sfert. Pesemne că sunetul acesta îl uimi pe Hagi-Murad, căci îl rugă pe prinț să mai sune o dată şi-i ceru să-i arate ceasul.

— *Voilà l'occasion. Donnez-lui la montre*[62], spuse Maria Vasilievna.

Voronțov oferi îndată ceasul lui Hagi-Murad, care duse palma la piept şi-l primi. Apoi apăsă arcul de câteva ori la rând, ascultă sunetul şi dădu încântat din

cap.

După masă, i se anunță prințului că a sosit adjutantul generalului Meller-Zakomelski.

Adjutantul aduse la cunoştința prințului că generalul, aflând de trecerea lui Hagi-Murad de partea lor, fusese foarte nemulțumit că nu i s-a raportat la timp. Acum cerea ca Hagi-Murad să-i fie adus fără întârziere. Voronțov răspunse că ordinul generalului va fi executat întocmai. Îl înştiință pe Hagi-Murad prin tălmaci de această cerere a generalului şi îl rugă să meargă împreună cu el la Meller.

Aflând motivul pentru care venise adjutantul, Maria Vasilievna înțelese numaidecât că între general şi soțul ei se putea ivi un conflict şi, de aceea, fără să ia în seamă împotrivirea lui Voronțov, se pregăti să plece, împreună cu el şi cu Hagi-Murad, la general.

— *Vous feriez beaucoup mieux de rester; c'est mon affaire, mais pas la vôtre*[63].

— *Vous ne pouvez* pas *m'empecher d'aller voir madame la générale.*[64]

— Ai putea găsi alt prilej de vizită.

— Doresc să merg acum.

Neavând încotro, Voronțov trebui să accepte şi plecară tustrei la general.

Când îi văzu, Meller, cu o politeță rece, o conduse pe Maria Vasilievna în salonul soției sale şi porunci adjutantului să-l însoțească pe Hagi-Murad în sala de primire şi să nu-l lase să iasă de acolo fără ordinul său.

— Poftim înăuntru, se întoarse el apoi către Voronțov, deschizând uşa biroului său şi făcând loc prințului să treacă.

Intrând în birou, se opri în fața acestuia şi, fără să-l mai poftească să se aşeze, îi spuse:

— Deoarece eu sunt comandant aici, toate tratativele cu inamicul trebuie duse prin mine. De ce nu mi-ați raportat despre predarea lui Hagi-Murad?

— Trimisul lui Hagi-Murad a venit la mine şi m-a

înştiinţat de hotărârea lui de a se preda mie, răspunse Voronţov pălind de enervare, aşteptându-se la o mojicie din partea generalului furios şi simţindu-se la rândul lui molipsit de furia acestuia.

— Pentru ce nu mi-aţi raportat nimic, vă întreb?

— Aveam de gând s-o fac, domnule baron, dar…

— Pentru dumneata nu sunt baron, ci Excelenţă…

Şi, deodată, tot necazul baronului, stăpânit atâta vreme, răbufni. Îi aruncă în faţă toată nemulţumirea care i se adunase de atâta vreme în suflet.

— Nu mi-am servit eu douăzeci şi şapte de ani suveranul, pentru ca acei intraţi abia de ieri-alaltăieri în armată, folosindu-se de legăturile lor de rudenie, să-şi permită sub nasul meu să dea ordine în chestiuni care nu-i privesc.

— Vă rog, Excelenţă, să nu-mi aduceţi învinuiri nedrepte, îl întrerupse Voronţov.

— Spun adevărul şi nu-ţi permit… rosti şi mai întărâtat generalul.

În clipa aceea, se auzi un foşnet de rochie şi intră Maria Vasilievna, urmată de o doamnă de statură mijlocie cu înfăţişare modestă, soţia lui Meller Zakomelski.

— Lăsaţi, baroane, *Simon* n-a vrut să vă facă neplăceri, spuse Maria Vasilievna.

— Prinţesă, nu despre asta-i vorba.

— Cred că e mai bine să lăsăm deoparte toate acestea. Cunoaşteţi zicătoarea: mai bine o pace strâmbă decât un război drept. După cum vă spuneam… şi începu să râdă.

Şi furiosul general fu cucerit de îndată de râsul plin de farmec al frumoasei femei. Un zâmbet îi miji pe sub mustaţă.

— Recunosc că am greşit procedând în felul în care am procedat, spuse Voronţov, dar…

— Şi eu m-am cam înfierbântat, zise Meller şi întinse prinţului mâna.

Aşadar pacea era încheiată; hotărârâ să-l lase pe Hagi-Murad pentru un timp la Meller, iar mai târziu să-l trimită comandantului flancului stâng.

Hagi-Murad şedea în camera de alături şi, cu toate că nu prea înțelegea ce se vorbea, pricepu totuşi ceea ce îl interesa mai mult, anume că ei se certau pentru el, că plecarea lui de la Şamil era un fapt de foarte mare importanță pentru ruşi şi, de aceea, nu numai că nu-l vor surghiuni sau omori, dar el va putea cere multe de la ei. Mai înțelese de asemenea că, deşi comandant, Meller-Zakomelski nu are aceeaşi autoritate ca Voronțov, inferiorul său, şi că, prin urmare, mai multă greutate are Voronțov decât Meller-Zakomelski. Iată de ce, atunci când acesta îl chemă şi începu să-i pună diferite întrebări, Hagi-Murad păstră o atitudine mândră şi solemnă, spunându-i că a părăsit munții ca să-l slujească pe împăratul alb şi că toate lămuririle le va da numai sardarului, adică comandantului suprem, prințului Voronțov{65} adică la Tiflis{66}.

VII

Avdeev fu transportat la spitalul care se afla la ieşirea din fort, într-o casă mică, acoperită cu şindrilă, unde rănitul fu culcat în salonul comun, într-unul dintre paturile libere. Mai erau acolo patru bolnavi: unul, suferind de tifos, se zbătea în fierbințeli, altul, palid la față, cu cearcăne vinete sub ochi, era scuturat de friguri şi aştepta, căscând mereu, o nouă criză. Ceilalți doi soldați fuseseră răniți în incursiunea de acum trei săptămâni – unul la mână (acesta era în picioare), iar celălalt la umăr (şedea pe pat). Toți, afară de bolnavul de tifos, se adunară în jurul noului rănit, punând întrebări

celor care-l aduceau.

— Câteodată plouă cu gloanțe şi nu se întâmplă nimic, iar acum, abia dacă au tras vreo cinci focuri, povestea unul dintre oamenii care-l transportau pe rănit.

— Fiecare cu soarta lui.

— Of! gemu Avdeev, stăpânindu-şi cu greu durerea, când oamenii îl aşezară în pat. După ce, în sfârşit, fu întins în aşternut, se întunecă la față şi nu mai scoase niciun geamăt, dar îşi mişca necontenit labele picioarelor. Îşi ținea mâinile peste rană şi privea în gol. Doctorul veni şi dădu ordin fie întors cu fața în jos, să vadă dacă nu cumva ieşise glontele prin spate.

— Ce-i asta? se miră el, arătând nişte cicatrici mari, albe, care se încrucişau pe spinare şi pe şezut.

— Semne vechi, Înălțimea Voastră, răspunse Avdeev, gemând.

Erau urmele loviturilor de vergi, pe care le primise când băuse nişte bani care nu erau ai săi.

Îl întoarseră din nou şi doctorul scormoni multă vreme cu sonda în burta lui, până să dea de glonte. Până la urmă, tot nu-l putu scoate. După ce-i pansă rana şi-l bandajă, doctorul ieşi. Tot timpul cât medicul îi scormonise şi-i pansase rana, Avdeev zăcuse cu ochii închişi, încleştând fălcile. După plecarea acestuia, însă, ridică pleoapele şi se uită cu uimire în jurul său; îşi aținti privirile asupra bolnavilor şi subchirurgului; părea, însă, că nu-i vede pe ei, ci cu totul altceva, ceva uluitor.

Veniră apoi tovarăşii lui Avdeev – Panov şi Serioghin. Avdeev zăcea nemişcat, privind în gol, cu aceeaşi mirare întipărită pe față. Multă vreme nu-i putu recunoaşte, cu toate că se uita la ei.

— Piotra, nu vrei să trimiți o vorbă acasă? întrebă Panov.

Avdeev privea chipul lui Panov, fără să răspundă.

— Ascultă, nu vrei să trimiți o vorbă acasă? stărui

Panov, atingându-i mâna lată şi rece.

Avdeev se trezi parcă din visare.

— A! Antonici! Ai venit!

— Da, uite, am venit la tine. Nu vrei să trimiți vreo vorbă acasă? Serioghin are să-ți scrie scrisoarea.

— Serioghin, zise Avdeev, întorcând cu greu privirea spre acesta, mi-o scrii tu?... Să scrii aşa: „Feciorul vostru Petruha nu mai e printre voi...” I-am purtat pică lui frate-meu. Ți-am povestit eu. Acum îmi pare bine. Să trăiască fericit. Dumnezeu să-i dea de toate. Aşa să şi scrii.

Spuse – şi tăcu îndelung, cu ochii la Panov...

— Dar luleaua ai găsit-o? întrebă el deodată.

Panov dădu din cap fără să răspundă.

— Luleaua, luleaua, zic, repetă Avdeev, ai găsit-o?

— Era în raniță.

— Păi vezi? Acum aduceți-mi o lumânare; a venit ceasul să-mi dau sufletul, spuse Avdeev.

În clipa aceasta intră Poltorațki să-şi viziteze soldatul rănit.

— Ce-i, frățioare, merge prost? întrebă el.

Închizând pleoapele, Avdeev făcu semn din cap că nu. Fața lui cu pomeții ieşiți în afară era palidă şi cu trăsăturile severe. Nu răspunse nimic şi ceru iar, vorbind către Panov:

— Adă-mi o lumânare, mor.

Îi puseră o lumânare în mână, dar degetele lui nu se mai puteau îndoi s-o cuprindă, aşa că i-o băgară între ele şi-o ținură să nu cadă. Poltorațki plecă. Cinci minute după plecarea lui, subchirurgul îşi lipi urechea de pieptul lui Avdeev şi spuse că rănitul şi-a dat sufletul.

În raportul care se trimise la Tiflis, moartea lui Avdeev era descrisă în felul următor: „În ziua de 23 noiembrie, două companii ale regimentului Kurinski au ieşit din fort pentru tăierea unei păduri. Pe la amiază, un grup însemnat de munteni atacă pe neaşteptate pe tăietori. Lanțul de trăgători începu să se retragă. În vremea

aceasta, a doua companie dezlănțui un atac la baionetă, punând pe munteni pe fugă. În luptă am pierdut un soldat; alți doi au fost uşor răniți. Muntenii au pierdut aproape o sută de oameni morți şi răniți."

VIII

În aceeaşi zi în care Petruha Avdeev îşi dădea duhul în spitalul din Vozdvijenskoe, bătrânul lui tată, împreună cu nevasta fratelui mai mare, în locul căruia plecase Petruha la oaste, şi cu fiica lui, fată de măritat, treierau ovăzul pe aria înghețată. În ajun se aşternuse un strat gros de zăpadă şi spre dimineață se lăsase un ger năprasnic. Bătrânul se trezi din somn la al treilea cântat al cocoşilor şi, zărind prin geamul cu flori de gheață lumina strălucitoare a lunii, se dădu jos de pe cuptor, se încălță, îşi puse cojocul şi căciula şi se duse pe arie. După vreo două ceasuri de muncă, se întoarse acasă şi-şi deşteptă feciorul şi muierile. Când femeile şi fata ajunseră pe arie, locul era curățat. Lopata de lemn stătea înfiptă în zăpada albă şi fărâmicioasă şi alături de ea târnul cu nuielele în sus, iar snopii de ovăz erau aşezați pe două rânduri şi înşirați pe aria curățată. Desfăcură îmblăciele şi începură treieratul, fiecare lovind regulat, de trei ori. Bătrânul lovea cu putere cu îmblăciul greu, sfărâmând paiele, fata lovea şi ea cu lovituri mărunte, de sus în jos, iar nora răsturna snopii.

Luna se topise pe cer i începuse să se lumineze de ziuă. Erau cu rândul pe sfârşite, când sosi şi feciorul mai mare, Akim, îmbrăcat într-un cojoc scurt şi cu căciula în cap.

— De ce trândăveşti? se oțărî tatăl, oprindu-se din treierat şi sprijinindu-se în îmblăciu.

— Trebuia să îngrijească cineva de cai…

— Să îngrijească de cai… îl îngână bătrânul. O să-i îngrijească bătrâna, nu tu. Ia fă bine şi pune mâna pe îmblăciu. Nu-ți mai încapi în piele de gras, beţivule!

— Ce, beau banii matale? bombăni feciorul.

— Ce-ai zis? întrebă bătrânul, scăpând o lovitură şi făcându-se negru la faţă.

Fără să mai sufle o vorbă, feciorul puse mâna pe îmblăciu şi lucrul porni cu mai multă nădejde: trap-ta-pa-tap, trap-ta-pa-trap… trap! pocnea, după trei lovituri, îmblăciul greu al bătrânului.

— Ia te uită la ceafa lui! Ca de boier! Iar la mine atârnă nădragii pe vine, mormăi bătrânul, scăpând iar o lovitură, şi, ca să nu piardă măsura, răsuci în aer îmblăciul.

Isprăvindu-se rândul de snopi, femeile începură să adune paiele cu grebla.

— Prost a fost Petruha că s-a dus în locul tău! La militărie ți-ar fi scos ei gărgăunii din cap. Iar el, acasă, ar fi făcut treabă cât cinci ca tine.

— Ajunge, taică, se amestecă în vorbă nora, aruncând la o parte legăturile de paie zdrobite.

— Da, trebuie să vă astup foamea la toți, şase oameni, dar la lucru nu vă-ndesați niciunul. Numai Petruha muncea cât doi, nu ca…

Dinspre casă, pe cărarea bătătorită, venea bătrâna. Opincile ei noi, încălțate peste cioarecii de lână bine strânşi pe picior, scârțâiau pe zăpadă Bărbații adunau grămadă ovăzul nevânturat, iar femeile şi fata se apucaseră să măture.

— A venit starostele pe la noi. Ne-a poruncit să ieşim la boieresc{67} să cărăm cărămida, grăi bătrâna. V-am pregătit de-ale gurii. Veniți.

— Bine. Înhamă surul şi du-te, spuse bătrânul lui Akim. Dar bagă de seamă, să nu iasă cum a ieşit mai zilele trecute, că răspund eu pentru tine. Adu-ți aminte de Petruha.

— Când era acasă, îl ocărai pe el, se îndârji Akim, iar acum, că lipseşte, îmi faci mie zile fripte.

— Dacă de-atâta eşti vrednic, zise mama mânioasă. Nici pe departe nu-i semeni lui Petruha.

— Bine, bine! spuse feciorul.

— Păi chiar aşa! ți-e uşor să spui bine, după ce-ai dat făina pe băutură!

— Destul cu cicăleala, sări iar nora. Apoi, punând cu toții jos îmblăciele, o porniră spre casă.

Ciondănelile dintre tată şi fiu începuseră demult, curând după ce plecase Piotr la cătănie. Chiar de-atunci simțise bătrânul că schimbase cucul pe uliu. Adevărat că după datină, la care ținea bătrânul, feciorul care nu avea copii trebuia să meargă în locul celui cu familie. Akim avea patru copii, iar Piotr niciunul; în schimb, Piotr era ca şi tatăl lui, iute la treabă, deştept, vânjos, răbdător la greu şi mai cu seamă era muncitor. Nu ştia ce-i odihna. Dacă se nimerea să treacă pe lângă nişte oameni care lucrau, nu pregeta să dea şi el o mâna de ajutor, aşa cum făcea taică-său: cosea vreo două postate, încărca un car, dobora un copac sau crăpa nişte lemne. Bătrânul se înduioşa de mila lui, dar n-avea încotro. Căci cătănia e ca şi moartea. Cine ajunge acolo e pierdut pentru cei de-acasă, e zadarnic să-ți aminteşti de el, îți amărăşti numai sufletul fără folos. Numai arareori, ca să-l mustre pe feciorul său mai mare, ca şi acum, pomenea numele lui. Mama, însă, îşi amintea de mezin şi de multe ori, de vreo doi ani încoace, îl ruga mereu pe bătrân să-i trimită ceva bani. Dar acesta nu spunea nici da nici ba.

Gospodăria familiei Avdeev era mare şi bogată. Bătrânul avea bani puşi deoparte, dar nu s-ar fi lăsat ispitit pentru nimic în lume să se atingă de agoniseala lui. Acum, bătrâna, auzindu-l vorbind de flăcăul plecat, se hotărî să-l roage din nou să-i trimită fiului din banii luați pe ovăz, măcar o rublă. Şi aşa făcu. Rămânând numai ei doi acasă, după ce tinerii plecară la boieresc, îl

înduplecă după multă stăruință să-i trimită lui Petruha o rublă din banii primiți pe ovăz. După ce grămezile vânturate – douăsprezece merțe de ovăz – fură strânse şi încărcate în trei sănii, aşternute cu pânză de sac prinsă cu grijă în copci de lemn, femeia dădu bărbatului ei cartea scrisă către fecior pe care o dictase ea cuvânt cu cuvânt dascălului, iar bătrânul îi făgădui să aducă o rublă în plic la oraş şi s-o trimită lui Piotr.

Bătrânul, îmbrăcat într-un cojoc nou şi surtuc, cu cioareci albi şi curați de lână în picioare, vârî scrisoarea în taşcă, se închină, se urcă în sania dinainte şi porni la oraş. În ultima sanie mergea nepotul. Odată ajuns, bătrânul îndemnă pe hangiu să-i citească scrisoarea şi-l ascultă cu luare-aminte, dând din cap a încuviințare.

În carte, mama lui Petruha începea prin a-şi blagoslovi feciorul, apoi îi făcea cunoscute multele urări de bine de la cei de acasă şi din sat, îl vestea de moartea naşului şi, spre sfârşit, îi povestea că Axinia (soția lui Piotr) „n-a mai vrut să viețuiască cu noi şi a plecat în lume. Umblă zvonul că trăieşte bine şi în cinste.” Mai era vorba în scrisoare despre darul trimis, adică despre rublă, şi ca încheiere, bătrâna îl rugase pe dascăl cu lacrimi în ochi şi cu huma frântă de jale, aproape că-i poruncise să adauge, cuvânt cu cuvânt, următoarele:

„Şi-ți mai scriu, dragul mamei, Petruşenka, sufleţelul meu, că mi-au secat ochii de atâtea lacrimi câte am vărsat după tine. Soarele meu strălucitor, cui m-ai lăsat tu?”... Aici bătrâna se pornise pe bocet şi-i spusese dascălului:

— Aşa să rămână.

Aşa şi rămase scris în epistolă, dar nu i-a mai fost dat lui Petruha să primească vestea despre plecarea nevestei sale, nici rubla şi nici ultimele cuvinte ale maică-sii. Scrisoarea şi banii se întoarseră cu ştirea că Petruha a murit în război, „luptând pentru țar, pentru patrie şi pentru credința pravoslavnică”. Aşa scrisese furierul. Primind această ştire, bătrâna jeli cât jeli, atât cât îi

îngădui vremea, apoi se apucă de treabă. În prima duminică se duse, însă, la biserică şi împărţi prescuri „la oamenii buni, pentru pomenirea sufletului robului lui Dumnezeu, Piotr”.

Axinia, nevasta soldatului, auzind despre moartea „soţului iubit”, cu care trăise „numai un an”, îl boci şi ea, îl bocea pe el şi întreaga ei viaţă distrusă; pomenea, printre suspine, şi de părul bălai al lui Piotr Mihailovici, şi de dragostea lui şi de traiul ei amar alături de orfanul Vanka, dojenindu-l amarnic, „pentru că se milostivise de frate-său, iar de ea, sărmana, nu avusese milă şi o lăsase să pribegească prin străini”.

În adâncul sufletului, însă, Axinia se bucura de moartea lui. Rămăsese din nou grea de pe urma legăturilor de dragoste cu vătaful la care se tocmise şi nimeni nu mai avea acum dreptul s-o ocărască. Vătaful avea s-o ia, de bună seamă, de nevastă, aşa cum îi făgăduise, când o momise cu dragostea lui.

IX

Mihail Semionovici Voronţov, fiul ambasadorului rus în Anglia, fusese crescut acolo şi avea o cultură europeană, neobişnuită la marii demnitari ruşi din acea vreme. Era un om ambiţios, blând şi îngăduitor cu inferiorii şi subtil curtenitor cu superiorii săi. Nu concepea viaţa fără putere şi supunere. Primise cele mai înalte grade şi decoraţii. Era socotit un militar iscusit şi chiar învingătorul lui Napoleon la Krasnoe. În 1851, avea şaptezeci de ani trecuţi, dar era încă plin de vlagă; se mişca cu vioiciune şi, mai cu seamă, îşi păstrase o minte pătrunzătoare şi ageră, cu ajutorul căreia îşi menţinea autoritatea şi-şi lărgea popularitatea. Stăpân

al unei averi imense – averea lui şi cea a soţiei sale; născută contesă Braniţkaia – primea şi leafă foarte mare în calitatea sa de rezident şi cheltuia o bună parte a veniturilor sale pentru construirea unui castel şi amenajarea unui parc în sudul Crimeii.

În scara de 7 decembrie 1851, se opri în faţa palatului său din Tiflis o troică, din caro coborî un curier. Ofiţerul, frânt de oboseală, negru de praf, care aducea din partea generalului Kozlovski ştirea despre trecerea lui Hagi-Murad la ruşi, trecu prin faţa santinelelor, dezmorţindu-şi picioarele în mers, şi intră pe uşa mare a palatului rezidentului imperial. Era ora şase seara şi Voronţov tocmai se pregătea să ia masa, când i se anunţă sosirea curierului. Îl primi numaidecât şi, de aceea, întârzie puţin la masă. Când intră în salon, musafirii, vreo treizeci de persoane, unii aşezaţi în jurul prinţesei Elizaveta Xaverievna, alţii în picioare, grupaţi pe lângă ferestre, se întoarseră spre ei. Voronţov purta ca de obicei un veston militar negru, cu contraepoleţi şi crucea albă la gât{68}. Faţa lui şireată, proaspăt rasă, avea un zâmbet plăcut, privind cu ochii micşoraţi printre pleoape, pe cei adunaţi în salon.

Intră cu paşi uşori şi repezi, cerându-şi iertare faţă de doamne pentru întârziere, salută pe bărbaţi şi, apropiindu-se de prinţesa gruzină Manana Orbeliani – o femeie înaltă şi frumoasă, împlinită la trup, de tip oriental, de vreo patruzeci şi cinci de ani, îi oferi braţul s-o conducă la masă. Prinţesa Elizaveta Xaverievna dădu braţul unui general cu părul roşcat şi mustaţa ţepoasă, care era în trecere prin Tiflis. Prinţul gruzin oferi braţul contesei Choiseul, prietena prinţesei. Iar doctorul Andreevski, adjutantul şi ceilalţi invitaţi, unii însoţind doamne, alţii singuri, urmară după cele trei perechi. Lacheii, în livrele, cu ciorapi albi şi pantofi în picioare, ajutau pe oaspeţi să ia loc la masă, depărtând şi apropiind scaunele; un *maître d'hôtel* servea cu solemnitate, din castronul de argint, supa aburindă.

Voronțov se aşează la mijlocul mesei lungi, având în faţa lui pe soţia sa, prinţesa Voronţova, şi pe general. În dreapta sa şedea frumoasa Orbeliani, iar la stânga o tânără principesă gruzină, încărcată de podoabe strălucitoare, o femeie zveltă, brună, cu obrajii rumeni şi care zâmbea mereu.

— *Excellentes, chère amie*[69], răspunse Voronțov la întrebarea prinţesei despre noutăţile aduse de curier. *Simon a eu de la chance.*[70]

Şi începu să povestească, aşa fel ca toţi cei de la masă să poată auzi uluitoarea veste – nu chiar atât de nouă pentru el, căci tratativele se duceau de multă vreme – că faimosul şi curajosul Hagi-Murad, mâna dreaptă a lui Şamil, trecuse la ruşi, urmând ca într-o zi-două să fie adus la Tiflis.

Toţi mesenii, chiar şi tineretul, adjutanţii şi funcţionarii, care şedeau la cele două capete ale mesei şi care până atunci râdeau şi vorbeau între ei cu glasuri scăzute, tăcură, ascultând cu atenţie.

— Dumneata, generale, l-ai văzut vreodată pe acest Hagi-Murad? întrebă prinţesa pe vecinul ei, generalul roşcovan, cu mustaţa ţepoasă, când prinţul isprăvi de vorbit.

— Nu numai o dată, prinţesă.

Şi generalul istorisi cum în 1843, după ocuparea fortului Gherghebil de către munteni, Hagi-Murad, care se izbise de detaşamentul generalului Passek, ucisese pe colonelul Zolotuhin aproape sub ochii lor.

Voronțov îl asculta pe general cu un zâmbet binevoitor, bucurându-se vădit că acesta prinsese chef de vorbă. Deodată, însă, Voronțov căzu pe gânduri şi faţa lui căpătă o expresie distrată.

Din ce în ce mai stârnit la vorbă, generalul începuse să povestească despre a doua întâlnire a sa cu Hagi-Murad.

— El a fost acela, spuse generalul, cred că-şi aminteşte Excelenţa Voastră, care, în cursul expediţiei

de la Dargo, a pus la cale o ambuscadă chiar în momentul când pornise acțiunea de salvare.

— Când? întrebă Voronțov, făcând ochii mici.

Bravul ostaş numea „acțiunea de salvare" lupta din timpul nefericitei expediții de la Dargo, în care, într-adevăr, ar fi pierit întreg detaşamentul, în frunte cu comandantul lui, prințul Voronțov, dacă nu le veneau în ajutor noi trupe. Toți ştiau că expediția de la Dargo, de sub comanda lui Voronțov, în care ruşii avuseseră nenumărați morți şi răniți şi pierduseră câteva tunuri, fusese un episod ruşinos şi, de aceea, chiar dacă pomenea cineva în prezența prințului despre această expediție, o făcea numai în lumina raportului pe care Voronțov însuşi îl scrisese țarului, arătând că expediția de la Dargo fusese una dintre cele mai eroice fapte de arme săvârşite de armatele ruseşti. Dar cuvintele generalului – „acțiune de salvare", – arătau limpede că expediția aceasta nu fusese o eroică faptă de arme, ci o greşeală, care costase multe vieți omeneşti. Nu era nimeni între meseni care să nu priceapă acest lucru, dar unii se prefăceau că n-au prins tâlcul cuvintelor generalului, alții aşteptau cu spaimă să vadă ce-o să se întâmple mai departe, iar câțiva zâmbeau, aruncându-şi priviri pline de înțeles.

Numai generalul cu mustața țepoasă nu observa nimic şi, furat de povestirea începută, răspunse liniştit:

— Când a început acțiunea de salvare, Excelență.

Odată pornit pe tema lui favorită, generalul istorisi amănunțit cum „acest Hagi-Murad tăiase cu iscusință detaşamentul în două, încât dacă nu veneau la timp ajutoarele şi nu începea acțiunea de salvare – repeta cu o deosebită plăcere parcă cuvintele «acțiune de salvare» – ne-ar fi rămas la toți oasele acolo pentru că…"

Dar generalul nu apucă să termine, căci Manana Orbeliani, înțelegând despre ce este vorba, îl întrerupse, întrebându-l dacă s-a instalat destul de confortabil la Tiflis. Plin de mirare, generalul se uită la toți cei din

jurul mesei, apoi la adjutantul său, care îi aruncă de la celălalt capăt al mesei o privire insistentă, plină de tâlc, şi, deodată, înţelese totul. Fără a mai răspunde la întrebarea prinţesei, se posomorî şi începu să mănânce în grabă, pe nemestecate, bucatele alese, fără să ştie ce mănâncă şi nici să le simtă gustul.

Se simţeau cu toţii stingheriţi, dar prinţul gruzin, care şedea de partea cealaltă a prinţesei Voronţova, un om mărginit, dar linguşitor şi un curtean foarte dibaci şi subtil, risipi această stinghereală. Neluând parcă seama la cele ce se petreceau în jur, începu să povestească cu glas tare cum răpise Hagi-Murad pe văduva lui Ahmedhan din hanatul Mehtula.

— A intrat noaptea în sat, şi-a înhăţat prada şi s-a făcut apoi nevăzut împreună cu însoţitorii săi.

— Şi pentru ce-i trebuia tocmai această femeie? întrebă prinţesa.

— Era duşmanul de moarte al bărbatului ei. Îl urmărise pe han, dar nu-l putuse întâlni niciodată. Aşa că, după moartea lui, se răzbună pe văduvă.

Prinţesa traduse aceasta în limba franceză bunei sale prietene, contesa de Choiseul, care şedea alături de prinţul gruzin.

— *Quelle horreur!*{71} se indignă contesa, închizând ochii şi clătinând din cap.

— Nu, nu, spuse zâmbind Voronţov, am auzit că s-a purtat cu un respect cavaleresc cu ostateca lui şi că mai târziu i-a dat drumul.

— Da, a fost răscumpărată.

— Se înţelege, cu toate astea, s-a purtat nobil.

Cuvintele prinţului îi îndemnară pe ceilalţi să povestească nenumărate alte isprăvi de-ale lui Hagi-Murad. Înţeleseseră că, cu cât aveau să dea mai multă importanţă lui Hagi-Murad, cu atât aveau să fie mai pe placul prinţului Voronţov.

— Are un curaj extraordinar. E un mare viteaz!

— Într-adevăr, în anul 1849, în plină zi, Hagi-Murad

năvălise în Temir-Han-Şura şi prădase toate dughenele negustorilor.

Un armean care şedea la capătul mesei şi care se nimerise să fie atunci în Temir-Han-Şura istorisi amănunte în legătură cu această ispravă a lui Hagi-Murad.

Cât ținu prânzul, povestirile despre Hagi-Murad nu mai conteniră. Mesenii se întreceau lăudându-i bărbăția, istețimea şi mărinimia. Cineva povesti că Hagi-Murad dăduse poruncă să fie omorâți douăzeci şi şase de prizonieri; dar şi pentru aceasta se găsi răspunsul potrivit:

— Ce să-i faci? *À la guerre comme à la guerre*.[72]

— Mare om!

— Dacă s-ar fi născut în Europa, omul acesta ar fi fost, poate, un al doilea Napoleon, spuse prințul gruzin, un nerod, care avea, însă darul linguşirii.

Ştia foarte bine că orice aluzie la Napoleon, pe care îl învinsese Voronțov, fapt pentru care purta crucea albă la gât, îi făcea acestuia o deosebită plăcere.

— Ei, dacă nu chiar Napoleon, în orice caz un brav general de cavalerie, zise Voronțov.

— Dacă nu Napoleon, atunci un Murat[73].

— Tot îl cheamă Hagi-Murad!!

— Hagi-Murad de partea noastră, asta înseamnă sfârşitul lui Şamil, zise cineva.

— Simt ei că acum (acest acum însemna: sub comandamentul lui Voronțov) n-o să mai poată rezista, spuse un altul.

— *Tout cela est grâce a vous*[74], întări Manana Orbeliani.

Prințul Voronțov se străduia acum să domolească valurile linguşirilor care se tălăzuiau asupra lui. De fapt, acest lucru îi făcea plăcere şi, după sfârşitul mesei, când îşi conduse doamna în salon, era în cea mai bună dispoziție.

După masă, în timp ce se servea cafeaua, prințul fu

deodată deosebit de amabil cu toți și, apropiindu-se de generalul roșcovan cu mustața țepoasă, își dădu silința să-i arate că nici nu-i luase în seamă gafa.

Se întreținu apoi pe rând cu fiecare musafir, și, în cele din urmă, se așeză la masa de joc. Obiș nuia să joace numai vechiul joc *hombre*[75]. Partenerii săi erau: prințul gruzin, generalul armean, care învățase jocul de la valetul prințului, și al patrulea, doctorul Andreevski, care se bucura de multă autoritate pe vremea aceea.

Punând pe masă în fața lui tabachera de aur, cu portretul țarului Alexandru I, Vorонțov desfăcu pachetul de cărți de joc satinate și era gata să le împartă, când intră valetul său, un italian numit Giovanni, aducând o scrisoare pe o tavă de argint.

— Încă un curier, Excelență.

Vorонțov lăsă cărțile deoparte și, cerându-și scuze, desfăcu scrisoarea și începu să citească.

Îi scria fiul său, care îi anunța trecerea lui Hagi-Murad de partea rușilor și îi relata ciocnirea pe care o avusese cu Meller-Zakomelski.

Prințesa se apropie și-l întrebă ce scrie fiul lor.

— Tot în legătură cu Hagi-Murad. *Il a eu quelques desagréments avec le commandant de la place. Simon a eu tort.*[76] *But all is well, what ends well*[77], spuse el, dând soției sale scrisoarea și apoi, întorcându-se către partenerii săi, care așteptau respectuos, îi rugă să tragă câte o carte.

După primul joc, Vorонțov deschise tabachera și, așa cum făcea totdeauna când se găsea într-o dispoziție deosebit de bună, luă între degetele sale albe și cu pielea încrețită de bătrânețe o priză de tabac franțuzesc și-o duse la nas.

X

A doua zi, când Hagi-Murad sosi în casa lui Volonțov, sala de aşteptare era înțesată de lume. Putea fi văzut acolo şi generalul cu mustața țepoasă, în uniformă de gală, cu decorații, oare venise să-şi ia rămas bun, mai era şi un comandant de regiment, amenințat cu darea în judecată pentru abuzuri săvârşite cu privire la aprovizionarea regimentului; un bogătaş armean, protejat al doctorului Andreevski, care avea în concesiune votca şi acum făcea demersuri pentru reînnoirea contractului; văduva unui ofițer căzut la datorie, cernită din cap până în picioare, venită să stăruie pentru o pensie şi pentru întreținerea copiilor pe socoteala statului; un prinț gruzin, în strălucitorul său port național, care-şi irosise averea, şi se străduia acum să obțină de la stat o proprietate mânăstirească secularizată; mai era de față un pristav, cu un sul mare de hârtie în mână, pe care aşternuse un nou proiect de cucerire a Caucazului, şi, în sfârşit, un han, adus numai de dorința de a se făli, o dată întors acasă, că fusese în vizită la prinț.

Toți îşi aşteptau rândul. Erau poftiți unul câte unul, în biroul prințului, de adjutantul acestuia, un tânăr frumos, cu părul blond.

Când intră Hagi-Murad în sala de aşteptare, cu pasul vioi, dar uşor şchiopătând, ochii tuturor se ațintiră asupra lui şi auzi cum îi şopteau numele de la un capăt la altul al încăperii.

Hagi-Murad era îmbrăcat într-o cercheză lungă, albă, peste un *beşmet* cafeniu-închis, aproape negru, cu un galon subțire de argint la guler. În picioare purta jambiere negre şi *ciuveaci* strânşi ca o mănuşă pe talpa piciorului, iar pe capul ras o căciulă caucaziană cu turban, acelaşi turban pentru care, în urma denunțului lui Ahmed-Han, fusese arestat de generalul Klügenau, şi care îl făcuse să treacă de partea lui Şamil. Hagi-Murad călca grăbit pe parchetul sălii de aşteptare, legănându-şi

puțin trupul zvelt din pricina metehnei sale: avea un picior mai scurt decât celălalt. Ochii lui, uşor depărtați unul de altul, priveau liniştiți, drept înainte, şi păreau că nu bagă în seamă pe nimeni.

Salutându-l, frumosul adjutant îl rugă să ia loc până va anunța prințului sosirea lui. Dar Hagi-Murad nu primi să se aşeze ci, cu mâna sprijinită pe pumnal, rămase în picioare, aruncând priviri disprețuitoare spre cei de față.

Tălmaciul, prințul Tarhanov, se apropie de Hagi-Murad, încercând să intre în vorbă cu el. Însă acesta îi răspunse scurt şi în silă. Din birou ieşi un prinț kumâk, care înaintase o jalbă împotriva pristavului. Imediat după aceasta, adjutantul îl pofti pe Hagi-Murad şi, însoțindu-l până la uşa cabinetului, îl rugă să intre.

Voronțov întâmpină pe Hagi-Murad stând în picioare la capătul mesei de lucru. Fața albă şi zbârcită a comandantului suprem nu mai era zâmbitoare ca în ajun. Părea mai curând severă şi solemnă.

Intrând în camera spațioasă, cu o masă enormă la mijloc şi ferestre înalte, cu jaluzele verzi, Hagi-Murad duse mâinile sale mici, arse de soare, la piept şi, cu ochii în pământ, fără grabă, rosti răspicat şi cu mult respect, în graiul kumâk pe care-l cunoştea bine:

— Mă predau înaltei ocrotiri a marelui țar şi a Domniei Voastre. Făgăduiesc să slujesc credincios, până la ultima picătură de sânge, pe împăratul alb, şi trag nădejde că voi fi de folos în războiul împotriva lui Şamil, vrăjmaşul meu şi al dumneavoastră.

După ce-l ascultă pe tălmaci, prințul îşi îndreptă privirea asupra lui Hagi-Murad, iar acesta se uită țintă la Voronțov.

Ochii celor doi se întâlniră şi, în fulgerarea lor de o clipă, fiecare din ei desluşi ceea ce cuvintele nu puteau să rostească. Era cu totul altceva decât ceea ce spunea tălmaciul. Privirile lor dezvăluiau întreg adevărul: ochii lui Voronțov îi mărturiseau celuilalt că nu crede nici în

cuvânt din tot ce spune, că el ştie că Hagi-Murad este un vrăjmaş de moarte al ruşilor şi că vrăjmăşia lui nu se va stinge niciodată, iar acum se supune numai pentru că este silit s-o facă. Hagi-Murad înțelegea toate acestea şi totuşi încerca să-l convingă pe celălalt de devotamentul său. În ochii lui Hagi-Murad se putea citi că acest moşneag ar fi trebuit să se gândească mai degrabă la moarte, decât la război, şi că, în ciuda faptului că este bătrân, e tare viclean, şi deci trebuie să se poarte cu mare băgare de seamă cu el. Nimic nu-i scăpa prințului din ceea ce exprimau privirile celuilalt, şi totuşi nu pregeta să-i vorbească lui Hagi-Murad aşa cum credea el de cuviință, având în vedere reuşita războiului.

— Spune-i, zise Voronțov tălmaciului (obişnuia să tutuiască pe tinerii ofițeri), că suveranul nostru e tot atât de milostiv pe cât e de puternic şi că e cu putință ca, în urma rugăminții mele, să-l ierte şi să-l primească în slujba sa. I-ai spus? întrebă el, uitându-se spre Hagi-Murad. Mai spune-i că, până când voi primi hotărârea milostivă a suveranului meu, iau asupra mea sarcina de a-l găzdui şi de a-i face plăcută şederea la noi.

Hagi-Murad îşi duse din nou mâinile la piept şi începu să vorbească cu însuflețire.

Spunea, după cum lămurea tălmaciul, că şi înainte, în anul 1839, când fusese conducătorul Avariei, slujise cu credință pe ruşi, şi nu i-ar fi trădat niciodată, să nu fi fost duşmanul său, Ahmed-Han, care, dorindu-i pieirea, îl învinuise pe nedrept în fața generalului Klugenau.

— Ştiu, ştiu, răspunse Voronțov, care, dacă ştiuse, uitase de mult toate acestea. Ştiu, repetă el, aşezându-se şi arătându-i lui Hagi-Murad canapeaua de lângă perete. Dar Hagi-Murad nu se aşează, ci ridică numai din umerii săi puternici, în semn că nu se poate aşeza în fața unui om atât de însemnat.

— Şi Ahmed-Han şi Şamil au fost amândoi vrăjmaşii mei, urmă el vorbind către tălmaci. Spune-i prințului că

Ahmed-Han şi-a dat sufletul fără să mă fi putut răzbuna pe el, dar Şamil este încă în viaţă şi nu voi închide ochii până nu-i voi plăti pentru toate, adăuga el, încruntându-şi sprâncenele şi încleştându-şi fălcile.

— Da, da, zise Voronţov liniştit. Dar cum vrea el să se răzbune pe Şamil? Spune-i, te rog, să ia loc, zise el tălmaciului.

Dar nici de data asta Hagi-Murad nu vru să se aşeze şi, la întrebarea pusă, răspunse că a trecut de partea ruşilor, tocmai ca să-i ajute să-l nimicească pe Şamil.

— Bine, bine, spuse prinţul. Şi ce anume vrea să facă? Ia loc, ia loc…

Hagi-Murad se aşeză şi spuse că, dacă este trimis pe linia lezghină{78} şi i se dau trupe, el îşi ia răspunderea să ridice tot Daghestanul şi atunci Şamil n-o să mai poată ţine piept.

— Iată o idee bună. S-ar putea înfăptui, fu de părere Voronţov. Mă voi mai gândi la asta.

Când tălmaciul îi traduse lui Hagi-Murad cuvintele prinţului, acesta căzu pe gânduri.

— Spune-i sardarului, vorbi el din nou, că întreaga mea familie este în mâinile duşmanului şi că, atâta timp cât ai mei se află în munţi, sunt legat de mâini şi de picioare şi nu pot face nimic. Dacă voi porni de-a dreptul împotriva lui, el îmi va omorî soţia, mama, copiii. Atâta cer: să-mi scape prinţul familia, făcând un schimb de prizonieri; atunci, sau voi muri, sau îl voi face una cu pământul pe Şamil.

— Bine, bine, spuse Voronţov. O să ne gândim şi la asta. Acum să meargă la şeful de stat-major, şi să-i expună amănunţit situaţia, intenţiile şi dorinţele sale.

Aşa se încheie prima întrevedere a lui Hagi-Murad cu Voronţov.

În seara aceleaşi zile, la teatrul nou, construit în stil oriental, se reprezenta o operă italiană. Prinţul se afla în loja sa, când la parter îşi făcu apariţia chipul impunător cu turban al lui Hagi-Murad, care înainta uşor

şchiopătând. Era însoţit de adjutantul lui Voronţov, Loris-Melikov; amândoi luară loc în primul rând de fotolii. Cu demnitatea lui orientală, de musulman, fără a-şi da pe faţă câtuşi de puţin mirarea, şi cu o indiferenţă aproape totală, asistă la primul act, apoi se ridică şi privind netulburat spectatorii, ieşi din sală, atrăgând atenţia tuturor.

A doua zi, fiind într-o luni, în casa lui Voronţov se dădea serata săptămânală obişnuită. În sala cea mare, strălucind de lumini, cânta muzica ascunsă în seră. Femeile tinere şi cele mai în vârstă, în rochii ce dezvăluiau braţele, gâtul şi pieptul, se învârteau în braţele bărbaţilor îmbrăcaţi în uniforme sclipitoare de gală. Lachei în fracuri roşii, ciorapi lungi şi pantofi, umpleau paharele cu şampanie şi aduceau doamnelor dulciuri de la bufet. Soţia sardarului, şi ea foarte decoltată, în ciuda vârstei destul de respectabile, trecea printre musafiri cu un zâmbet binevoitor şi spuse, cu ajutorul tălmaciului, câteva cuvinte de curtenie lui Hagi-Murad. Acesta privea musafirii cu aceeaşi nepăsare pe care o arătase în ajun, la teatru. După stăpâna casei, se apropiară de Hagi-Murad şi alte femei decoltate. Toate stăteau fără sfială în faţa lui şi îl întrebau, zâmbind mereu, acelaşi lucru: dacă-i place ceea ce vede aici. Voronţov însuşi, cu epoleţi de aur şi eghileţi, crucea albă la gât şi lentă, se apropie şi el de Hagi-Murad să-i pună aceeaşi întrebare. Era convins, pesemne, ca şi toţi ceilalţi care-l întrebaseră mai înainte, că nu se putea să nu-i placă tot ceea ce vedea acolo. Dar Hagi-Murad răspunse prinţului, la fel ca tuturor celorlalţi, că la ei nu se obişnuieşte aşa ceva – fără să precizeze dacă această lipsă o socoteşte un bine sau un rău.

Hagi-Murad încercă din nou să vorbească cu Voronţov despre ceea ce-l rodea pe el – răscumpărarea familiei sale, dar prinţul, prefăcându-se că n-a auzit, se depărtă. Iar Loris-Melikov îi atrase atenţia că nu era locul potrivit pentru a discuta asemenea chestiuni.

Când bătu unsprezece, Hagi-Murad, controlând ora după ceasul primit în dar de la Maria Vasilievna, îl întrebă pe Loris-Melikov dacă poate pleca. Acesta îi răspunse că da, îşi dădu, însă, părerea că ar fi mai bine să rămână. Cu toate acestea, Hagi-Murad nu rămase şi plecă cu caleaşca, pusă la dispoziția sa, spre locuința ce i se pregătise.

XI

În a cincea zi de când se afla Hagi-Murad la Tiflis, Loris-Melikov, adjutantul lui Voronțov, veni la el cu o misiune din partea comandantului suprem.

— Şi capul şi mâinile sunt bucuroase să-l slujească pe sardar, spuse Hagi-Murad cu finețea lui diplomatică obişnuită, înclinând capul şi ducându-şi mâinile la piept. Porunceşte, grăi el, privind blând în ochii lui Loris-Melikov.

Acesta se aşează într-un fotoliu de lângă masă, iar Hagi-Murad luă loc pe un divan scund în fața lui şi, cu mâinile sprijinite pe genunchi, aplecă fruntea şi ascultă cu luare-aminte ceea cei spunea Loris-Melikov. Vorbind curent limba tătară, adjutantul îi spuse că prințul, deşi cunoaşte trecutul lui Hagi-Murad, ar dori să afle de-a dreptul de la dânsul toată istoria vieții sale.

— Povesteşte-mi, spuse Loris Melikov, şi eu am să-mi însemn. Apoi, am să traduc în limba rusă şi prințul va trimite totul împăratului.

Hagi-Murad tăcea – nu numai că nu întrerupea niciodată pe cel cu care stătea de vorbă, ci, dimpotrivă, aştepta întotdeauna să vadă dacă acesta nu mai are ceva de adăugat – apoi ridică ochii, îşi dădu căciula căzăcească pe ceafă şi pe fața lui se ivi acel zâmbet

senin, ca de copil, cu care o fermecase şi pe Maria Vasilievna.

— Asta se poate, zise el, măgulit pesemne la gândul că povestea vieții lui va fi citită de împărat.

— Povesteşte-mi (în limba tătară nu există decât *tu)* totul de la început, pe îndelete, spuse Loris-Melikov, scoțând din buzunar un carnet de însemnări.

— Asta se poate, numai că sunt multe, foarte multe de povestit. Mi s-au întâmplat atâtea... zise Hagi-Murad.

— Dacă nu isprăveşti de spus astăzi, ai să spui urmarea şi în altă zi, răspunse Loris-Melikov.

— S-o iau de la început?

— Da, chiar de la început: unde te-ai născut, unde ai trăit...

Hagi-Murad lăsă capul în jos şi rămase aşa vreme îndelungată; apoi luă un beţişor aruncat lângă piciorul divanului, scoase de sub pumnalul cu mâner de fildeş, încrustat cu aur, un cuțitaş de oțel de Damasc, tăios ca un brici, şi, apucându-se să cioplească cu el bățul, prinse a povesti.

— Scrie: Am văzut lumina zilei la Țelmes, un aul mic, cât o căpățână de măgar, cum se spune la noi în munți, începu el. Nu departe de noi, la două bătăi de puşcă, se afla Hunzahul, reşedința hanilor. Familia noastră era în legături strânse cu ei. Mama mea alăptase pe fiul mai mare al hanului, pe Abununțal-Han, şi din pricina asta am ajuns şi eu prieten cu hanii. Erau trei hani: Abununțal-Han, frate de lapte cu fratele meu Osman, Umma-Han, fratele meu ales, şi Bulaci-Han, mezinul, pe care Şamil l-a azvârlit în prăpastie. Dar asta s-a pe trecut mai târziu. Aveam vreo cincisprezece ani, când miurizii se porniră să colinde prin sate, lovind pietrele cu săbii de lemn şi strigând: „Musulmani, *hazavat”*[79]. Cecenii trecuseră toți de partea miurizilor şi avarezii începură să treacă şi ei. Pe atunci eu trăiam la palat. Eram ca un frate al hanilor: mă purtam după cum mi-era placul şi ajunsesem bogat. Aveam cai, arme şi bani.

O duceam în desfătări şi nu mă gândeam la nimic. Aşa am trăit până când Kazi-Mulla{80} fu omorât şi Gamzat îi luă locul. Gamzat trimise hanilor soli, care să-i înştiinţeze că, dacă nu vor primi *hazavat*-ul, el va pustii Hunzahul. Trebuiau să se gândească bine ce aveau de făcut. Dar hanii se temeau de ruşi şi le era frică să primească *hazavat*-ul, aşa încât nevasta hanului mă trimise pe mine, împreună cu cel de-al doilea fecior al său, Umma-Han, să mergem la Tiflis, la marele comandant rus de acolo, şi să-i cerem ajutor împotriva lui Gamzat. Comandantul suprem al ruşilor era baronul Rosen; acesta nu ne primi, nici pe mine, nici pe Ummahan, porunci numai să ni se spună că ne va ajuta, dar nu făcu nimic. Atât doar, că ofiţerii lui începură să vină pe la noi şi să joace cărţi cu Umma-Han. Îl îmbătau cu vin şi-l duceau în locuri de stricăciune şi el îşi părădui la cărţi tot ce avea. Era vânjos la trup ca un taur şi curajos ca un leu, dar sufletul îi era moale ca apa. Ar fi pierdut la cărţi cei din urmă cai şi ultimele arme, dacă nu l-aş fi luat eu de acolo. După drumul pe care îl făcusem la Tiflis, mi-am schimbat gândurile şi căutam să înduplec pe nevasta hanului şi pe tinerii hani să primească *hazavat*-ul.

— De ce ţi-ai schimbat gândurile? întrebă Loris-Melikov. Nu ţi-au plăcut ruşii?

Hagi-Murad tăcu un răstimp.

— Nu, nu mi-au plăcut, spuse el cu hotărâre, închizând ochii. S-a mai adăugat apoi o întâmplare, care m-a îndemnat să primesc *hazavat*-ul.

— Ce fel de întâmplare?

— Lângă Ţelmes ne-am ciocnit, hanul şi cu mine, cu trei miurizi: doi au fugit, iar pe al treilea l-am doborât eu, cu pistolul. Când m-am apropiat de el ca să-i iau armele, era încă în viaţă. Aţinti ochii spre mine. „Tu, grăi el, m-ai omorât. Eu sunt fericit. Dar tu – eşti un musulman tânăr şi puternic, primeşte *hazavat*-ul. E voia Domnului.”

— Şi ce-ai făcut, ai primit?

— N-am primit, însă am început să mă frământ cu mintea, răspunse Hagi-Murad şi-şi urmă povestirea. Când Gamzat se apropie cu oastea în ofensivă de Hunzah, noi i-am trimis înainte pe bătrâni, să-i spună că am chibzuit să primim, dacă el va pune un om învățat să ne arate cum trebuie purtat *hazavat*-ul. Gamzat porunci să li se radă mustățile bătrânilor, să li se găurească nările, apoi dădu ordin să li se atârne de nas câte o lipie şi îi lăsă să se întoarcă. Bătrânii ne spuseră că Gamzat era gata să ne trimită un şeic{81} ca să ne învețe cum se poartă *hazavat*-ul, cu condiția să dea mama hanilor ostatec pe fiul ei mai mic. Încrezătoare, ea i-l trimise pe Bulaci-Han, Gamzat îl primi bine şi trimise vorbă să vină şi frații mai mari. Porunci solilor să ne spună că vrea să slujească pe tinerii hani, aşa cum şi tatăl său îl slujise pe al lor. Mama hanilor era o femeie slabă de fire, proastă şi colțoasă, ca toate femeile care trăiesc după capul lor. Îi fu frică să-şi trimită amândoi feciorii şi-l porni la drum numai pe Umma-Han. Eu îl însoțeam. La o verstă de tabără, furăm întâmpinați de miurizi, care călăreau în jurul nostru, cântând, trăgând cu armele şi arătându-şi măiestria în călărie. Când sosirăm în tabără, Gamzat ieşi din cort, se apropie de scara lui Umma-Han şi-l primi ca pe un adevărat han. Îi grăi astfel: „Nu am făcut nicicând vreun rău casei voastre şi nici nu vreau să-i fac. Numai să nu mă omorâți şi să nu mă împiedicați de a-i face pe oameni să primească *hazavat*-ul. Şi eu vă voi sluji cu întreaga mea oaste, după cum părintele meu l-a slujit pe părintele vostru. Lăsați-mă să trăiesc în casa voastră. Vă voi ajuta cu sfaturile mele, iar voi veți face ce veți pofti” Umma-Han era greoi la vorbă; tăcea, prin urmare, neştiind ce să răspundă, aşa că am vorbit eu în locul lui, spunând că, dacă astfel stau lucrurile, atunci Gamzat să vină la Hunzah; hanii şi mama lor îl vor primi cu multă cinste. Dar nu mi s-a îngăduit să

sfârşesc şi atunci, pentru prima oară, m-am izbit de Şamil. Era şi el de faţă şi stătea alături de imam{82}. „Nu te întreabă nimeni pe tine, ci pe han”, îmi spuse el. Am tăcut, iar Gamzat îl însoţi pe Umma-Han în cort. Apoi Gamzat mă chemă şi-mi porunci să plec împreună cu solii săi la Hunzab. Am plecat. Solii se străduiră s-o înduplece pe mama hanilor să-l trimită la Gamzat şi pe fiul ei mai mare. Presimţind trădarea, am sfătuit-o să nu-l trimită pe han. Dar femeia are tot atâta minte în cap cât păr are oul. Îi crezu pe soli şi dădu poruncă fiului ei să plece. Abununtal-Han se împotrivi. Atunci ea îi spuse: „Ţi-e frică, pesemne”. Ştia, ca albina, în ce loc să înţepe mai dureros; Abununtal-Han se aprinse, nu mai scoase o vorbă şi porunci să i se pună şaua pe cal. Am plecat cu el. Gamzat ne întâmpină cu şi mai multă cinste decât atunci când îl însoţisem pe Umma-Han. Ieşi singur înaintea noastră, cam la două bătăi de puşcă la poalele dealului. În urma lui veneau călăreţi, purtând steaguri şi cântând *La Illah il Allah,* trăgând focuri şi arătându-şi măiestria în călărie. Când am ajuns în tabără, Gamzat îl pofti pe han în cori. Eu am rămas lângă cai. Mă aflam la poalele dealului, când în cortul lui Gamzat se auziră împuşcături. Am alergat într-un suflet spre cort. Umma-Han zăcea la pământ într-o baltă de sânge, iar Abununtal-Han se lupta cu miurizii. Jumătate din obrazul său era despicat şi atârna în jos; îl ţinea cu o mână, iar cu cealaltă măcelărea cu pumnalul pe toţi cei care se apropiau de el. În faţa ochilor mei îl spintecă pe fratele lui Gamzat şi era gata să tabere asupra altuia, când miurizii începură să tragă, şi el se prăbuşi la pământ.

Hagi-Murad se opri. Faţa lui arsă de soare se făcu roşie-vânătă şi ochii i se injectară.

— M-a cuprins groaza şi am fugit.

— Aşa? spuse Loris-Melikov. Şi eu care credeam că nu ţi-a fost niciodată teamă de nimic.

— După întâmplarea asta, niciodată. De atunci, mi-

am amintit întotdeauna de ruşinea trăită şi ori de câte ori îmi aminteam, nimic nu mă mai înfricoşa.

XII

Şi acum, ajunge. Trebuie să-mi fac rugăciunea, spuse Hagi-Murad şi, scoţând din buzunarul de dinăuntru al cerchezei ceasul primit de la Voronţov, apăsă cu luare-aminte arcul. Apoi, cu capul aplecat într-o parte, abia stăpânindu-şi un zâmbet copilăresc, ascultă. Ceasul bătu douăsprezece lovituri şi un sfert.

— *Kunak* Voronţov peşcheş, zise el zâmbind.

— Da, e un om bun, încuviinţă Loris-Melikov. Şi ceasul e bun. Fă-ţi rugăciunea; te aştept.

— *Iakşi*[83], spuse Hagi-Murad şi se duse în iatac.

Rămas singur, Loris-Melikov îşi însemnă în carneţel tot ce era mai de seamă din povestirea lui Hagi-Murad, apoi îşi aprinse o ţigară şi începu să se plimbe încoace şi încolo prin cameră. Apropiindu-se de uşa odăii din faţa iatacului, Loris-Melikov auzi nişte glasuri însufleţite, vorbind repede în limba tătară. Ghici că trebuie să fie miurizii lui Hagi-Murad şi, deschizând uşa, intră înăuntru.

Îl izbi acel miros acru, specific, de piele, pe care-l au de obicei muntenii. Jos, pe mantaua întinsă lângă fereastră, şedea chiorul Gamzalo cu părul roşcat, care, îmbrăcat într-un *beşmet* rupt şi soios, cosea un frâu. Vorbea foarte aprins cu glasul lui răguşit, dar când intră Loris-Melikov în odaie, tăcu numaidecât şi, fără să-l bage în seamă, îşi văzu înainte de treabă. În faţa lui stăteau veselul Han-Magoma cu ochii lui negri, strălucitori şi fără gene; dezvelindu-şi dinţii albi, repeta mereu acelaşi lucru. Frumosul Eldar, cu mânecile

suflecate pe brațele sale vânjoase, ştergea chinga unei şei atârnate în cui. Hanefi, cel mai harnic, cel care vedea de toate treburile lui Hagi-Murad, lipsea dintre ei. El pregătea mâncarea la bucătărie.

— Despre ce vorbeați cu atâta aprindere? întrebă Loris-Melikov pe Han-Magoma, salutându-l.

— Îl tot ridică-n slăvi pe Şamil, răspunse Hanmagoma, întinzând lui Loris mâna. Spune că Şamil e un om mare, un învățat, un sfânt şi un *djighii.*

— L-a părăsit şi acum îl laudă?

— L-a părăsit şi totuşi îl laudă, rânji Han-Magoma şi ochii îi scăpărară.

— Şi zi, îl socoteşti sfânt? întrebă Loris-Melikov.

— Dacă nu era sfânt, poporul nu i s-ar fi supus, grăi repede Gamzalo.

Şamil nu e un sfânt. Manşur a fost un sfânt, spuse Han-Magoma. Cu adevărat acela a fost un sfânt. Când era el imam, şi poporul arăta altfel. Dacă trecea prin aul, oamenii ieşeau să-i sărute poala cerchezei, căindu-se de păcatele lor şi jurându-se să nu mai calce poruncile sfinte. Bătrânii povesteau că pe vremea aceea, toți oamenii trăiau ca nişte sfinți – nu fumau, nu beau, nu scăpau nicio rugăciune, îşi iertau unul altuia jignirile, ba chiar şi sângele vărsat. Pe atunci, banii şi lucrurile găsite se atârnau într-un par la marginea drumului. Şi Dumnezeu dădea pe atunci poporului spor în toate, nu ca acum, zise Hanmagoma.

— Dar nici astăzi, în munți, oamenii nu beau şi nu fumează, zise Gamzalo.

Şamil al tău e un *Lamoroi*[84], spuse Han-Magoma, făcând lui Loris-Melikov cu ochiul.

— *Lamoroi* înseamnă muntean! zise Gamzalo. Şi doar în munți trăiesc vulturii!

— Bine, frumos m-ai tăiat, vorbi Han-Magoma, dezvelindu-şi dinții şi bucurându-se de răspunsul dibaci pe care i-l dăduse potrivnicul său.

Zărind portțigaretul de argint din mâinile lui Loris-

Melikov, îi ceru o țigară. Iar când acesta îi aminti că nu au voie să fumeze, el îi făcu cu ochiul, arătând din cap spre iatacul lui Hagi-Murad şi-i răspunse că poate să tragă un fum până nu-l vede stăpânul său. Apoi îşi aprinse țigara, fără să tragă, însă, în piept, şi începu să pufăie, strâmbând cu stângăcie din buzele lui roşii.

— Nu faci bine, spuse Gamzalo aspru şi ieşi din odaie. Han-Magoma făcu cu ochiul înspre el, apoi, în timp ce fuma, îl întrebă pe Loris-Melikov unde ar putea să cumpere un *beşmet* de mătase şi o căciulă albă.

— Ai atât de mulți bani?

— Am destui, răspunse Han-Magoma, făcând iarăşi cu ochiul.

— Întreabă-l de unde are bani, zise zâmbind Eldar, şi-şi întoarse chipul frumos şi zâmbitor către Loris-Melikov.

— I-am câştigat, vorbi repede Han-Magoma... Şi povesti cum, plimbându-se în ajun prin Tiflis, dăduse peste o ceată de oameni, ordonanțe, ruşi şi armeni, care jucau rişca. Potul era mare: trei galbeni şi mult argint. Deprinsese numaidecât jocul şi, sunând banii de aramă pe care-i avea în buzunar, intrase în cerc, spunându-le că joacă pe tot potul.

— Cum aşa, pe tot potul? Aveai atâția bani? se miră Loris-Melikov.

— Tot ce aveam eu erau douăsprezece copeici, spuse rânjind Han-Magoma.

— Şi dacă pierdeai?

— Dar ăsta ce-i?

Şi Han-Magoma îi arătă pistolul.

— Cum, le-ai fi dat pistolul?

— La ce să le dau pistolul? Aş fi luat-o la fugă şi, dacă încerca cineva să mă oprească, îl doboram şi gata.

— Şi cum s-a isprăvit? Ai câştigat?

— *Aia!* am adunat toți banii şi am plecat.

Loris-Melikov se lămurise acum în privința lui Han-Magoma şi a lui Eldar. Han-Magoma era un chefliu şi

un glumeț, care nu ştia cum să-şi cheltuiască prisosul, de vitalitate, totdeauna voios, zvânturat, nepăsător, se juca cu viața lui ca şi cu viețile altora. Din pricina acestui joc cu viața, trecuse de partea ruşilor; mâine, din aceeaşi pricină, putea trece din nou de partea lui Şamil. Şi pe Eldar îl înțelegea bine: un om care se dăruise trup şi suflet *miurşid-ului* său, un om liniştit, puternic şi hotărât. Singurul despre care Loris-Melikov nu ştia ce să creadă era roşcovanul Gamzalo. Îşi dădea seama că omul acesta nu numai că rămăsese credincios lui Şamil, dar simțea o repulsie de neînvins, dispreț, scârbă şi ură față de toți ruşii; şi, tocmai de aceea, nu putea Loris-Melikov să-şi explice de ce trecuse de partea lor. De câtva timp, îl bătea gândul pe Loris-Melikov, un gând de altminteri împărtăşit şi de unii oameni suspuşi, că trădarea lui Hagi-Murad, ca şi povestea despre vrăjmăşia dintre el şi Şamil nu erau decât o înşelăciune şi că el trecuse de partea lor numai ca să descopere punctele mai vulnerabile ale armatei ruse, pentru ca apoi, fugind iarăşi în munți, să-şi îndrepte de acolo forțele spre pozițiile unde ruşii erau mai slabi. Toată ființa lui Gamzalo întărea aceste bănuieli. „Hagi-Murad şi cei doi prieteni ai săi, gândea Loris-Melikov, ştiu să-şi ascundă gândurile, dar acesta se dă de gol prin ura pe care nu şi-o poate stăpâni."

Încercând să intre cu el în vorbă, Loris-Melikov îl întrebă dacă nu-i este urât aici. Gamzalo, fără să-şi lase lucrul, îl privi pieziş cu singurul ochi ce-i avea, mormăind răguşit şi ursuz:

— Nu, nu mi-e urât.

Şi îi răspunse într-acelaşi fel la toate celelalte întrebări.

În timp ce Loris-Melikov se afla în odaia *nukerilor*[85], intră şi al patrulea miurid al lui Hagi-Murad, avarezul Hanefi, cel cu fața şi grumazul păroase, cu pieptul puternic şi acoperit de păr stufos ca de o blană deasă. Era un om zdravăn şi muncitor, zgârcit la vorbă, adâncit

întotdeauna în lucrul pe care-l făcea, supunându-se ca şi Eldar, stăpânului său, fără să crâcnească.

Când intră în camera *nukerilor*, să ia nişte orez, Loris-Melikov îl opri, întrebându-l de unde e de loc şi dacă se află de mult în slujba lui Hagi-Murad.

— De cinci ani, răspunse Hanefi. Suntem din acelaşi aul amândoi. Taică-meu l-a omorât pe unchiul lui şi ei, la rândul lor, au vrut să mă ucidă pe mine, grăi el, privindu-l fără să se tulbure, pe sub sprâncenele-i împreunate, pe Loris-Melikov. Atunci l-am rugat să mă primească în casa lor ca pe un frate.

— Cum vine asta: ca pe un frate?

— Două luni de zile nu mi-am ras capul şi nu mi-am tăiat unghiile, apoi m-am dus la ei. M-au lăsat să intru la Patimat, mama lui, care m-a hrănit cu sânul ei şi aşa ajunsei fratele lui Hagi-Murad.

Din odaia vecină se auzi glasul lui Hagi-Murad. Eldar prinse numaidecât chemarea stăpânului său şi, ştergându-şi mâinile, intră cu paşi mari înăuntru.

— Te cheamă la el, zise Eldar, întorcându-se. După ce-i mai dădu o ţigară voiosului Han-Magoma, Loris-Melikov intră la Hagi-Murad.

XIII

Când intră Loris-Melikov în salon, Hagi-Murad îl întâmpină zâmbind.

— Ce facem, urmăm cu povestea? întrebă el, aşezându-se pe divan.

— Da, neapărat, răspunse Loris-Melikov. Am stat până acum cu *nukerii* tăi, am mai vorbit puţin cu ei. Unul dintre ei este un băiat tare vesel, adăugă Loris-Melikov.

— Da, Han-Magoma! Un zvânturat! spuse Hagi-Murad.

— Cel mai mult mi-a plăcut tânărul acela frumos.

— A, Eldar. E tânăr, însă are o voință de fier.

Tăcură amândoi un răstimp.

— Prin urmare, să-ți povestesc mai departe?

— Da, da.

— Ți-am istorisit cum le-au făcut seama hanilor. I-au ucis. Apoi Gamzat năvăli în Hunzah şi intră ca un stăpân în palatul hanilor, începu Hagi-Murad. Mai rămânea mama hanilor. Gamzat porunci să fie adusă la el; ea veni şi se puse să-l blesteme. Atunci el făcu semn din ochi miuridului său Aselder şi acesta o lovi pe la spate şi o ucise.

— De ce a omorât-o? întrebă Loris-Melikov.

— Cum putea face altfel? O dată ce-ai trecut (peste şanț cu picioarele dinainte, trebuie să-l treci şi cu cele dinapoi. Trebuia să isprăvească cu tot neamul lor. Aşa şi făcu. Şamil îl ucise şi pe mezin, aruncându-l într-o prăpastie. Întreaga Avarie i se închină lui Gamzat, numai eu şi cu fratele meu n-am vrut să ne plecăm. Trebuia să răzbunăm cu sângele lui uciderea hanilor. Ne prefăceam că-i suntem supuşi, însă în ascuns chibzuiam cum să-l pierdem. Ne-am sfătuit cu bunicul nostru şi am hotărât să aşteptăm prilejul nimerit, să-l prindem pe Gamzat când va ieşi din palat, şi atunci să-l ucidem. Dar, auzind cineva cele vorbite de noi, ne pârî la Gamzet, iar acesta îl chemă pe bătrân la el şi-i spuse: „Bagă de seamă, dacă e adevărat că nepoții tăi mi-au pus gând rău, o să fii spânzurat alături de ei, de aceeaşi grindă. Chemarea mea este sfântă şi nimeni nu se cade să-mi stea în cale. Pleacă şi ține minte ce ți-am spus. u Bătrânul se întoarse acasă şi ne povesti totul. Atunci hotărârăm să nu mai aşteptăm şi să trecem la fapte în prima zi de sărbătoare, în moschee. Tovarăşii noştri se dădură la o parte, aşa că râmaserăm singuri: eu şi cu fratele meu. Înarmați cu câte două pistoale fiecare, ne

luarăm mantalele şi pornirăm la moschee. Gamzat intră însoţit de treizeci de miurizi, toţi cu săbiile scoase. Lângă el păşea Aselder, miuridul lui de încredere – cel care retezase capul mamei hanilor. Zărindu-ne pe noi, ne strigă să ne lepădăm mantalele şi se apropie de mine. Strângeam pumnalul în mână. L-am ucis şi am tăbărât apoi asupra lui Gamzat. Dar fratele meu; Osman, şi apucase să tragă asupra lui. Totuşi Gamzat mai trăia încă şi, cu pumnalul în mână, se aruncă asupra fratelui meu, dar l-am doborât cu o lovitură în cap. Erau treizeci de miurizi, iar noi eram numai doi. Pe fratele meu Osman l-au răpus, în vreme ce eu am izbutit să scap din mâinile lor, sărind pe fereastră. La vestea morţii lui Gamzat, întreg poporul se răsculă, iar miurizii fugiră; cei care rămăseseră fură omorâţi până la unul.

Răsuflând greu, Hagi-Murad se opri.

— La început, toate au mers bine, urmă el; apoi lucrurile se înrăutăţiră. Şamil luă locul lui Gamzat şi îmi trimise solie, cerându-mi să mă unesc cu el împotriva ruşilor, iar dacă nu primesc, mă ameninţa că va pustii Hunzahul şi mă va ucide. I-am răspuns că nici eu nu voi merge la el şi nici pe el nu-l voi lăsa să vină la mine.

— Şi de ce nu te-ai dus la el? întrebă Loris-Melikov.

Hagi-Murad se încruntă şi, după câteva clipe de tăcere, răspunse:

— Nu puteam. Mâinile lui Şamil erau mânjite de sângele fratelui meu Osman şi de al lui Abununţal-Han. Nu m-am dus la el. Generalul Roşen mi-a dat gradul de ofiţer şi mi-a poruncit să fiu conducătorul Avariei. Toate ar fi mers bine, dacă Rosen n-ar fi numit înaintea mea, la conducerea Avariei, pe hanul din Kazi-Kumîh, Mahomed-Mîrza, iar apoi pe Ahmed-Han. Acesta din urmă începu să mă urască de moarte. El dorea să-şi însoare fiul cu Saltanet, fata hanei, care, însă, i-a fost refuzată. Socotindu-mă pe mine vinovat de această ocară, ura lui Ahmed-Han se făcu şi mai aprigă. Trimise nukerii să mă omoare, dar am izbutit să scap. Atunci el

mă pârî generalului Kliigenau, spunându-i că opresc pe avarezi să dea lemne soldaților săi. Mă mai învinui că mi-am pus turbanul acesta – şi Hagi-Murad arătă turbanul de pe căciula sa – ceea ce înseamnă că am trecut de partea lui Şamil. Dar generalul nu-i dădu crezare şi porunci să nu se atingă nimeni de mine. După plecarea lui la Tiflis, însă, Ahmed-Han îşi împlini voia: mă prinse cu ajutorul unei companii de soldați, mă puse în lanțuri şi mă legă de un tun. Şase zile şi şase nopți am fost ținut aşa. A şaptea zi mă dezlegară şi mă trimiseră la Temirhan-Şura. Mă însoțeau patruzeci de soldați cu puştile încărcate. Eram cu mâinile legate şi oamenii primiseră poruncă să mă împuşte pe loc dacă voi încerca să fug. Ştiam asta. Când ne apropiarăm de Moksoh, cărarea pe care mergeam se făcea tot mai strâmtă, în dreapta noastră se căsca o prăpastie de vreo cincizeci de stânjeni; am trecut în dreapta soldatului de lângă mine, la marginea prăpastiei, şi, cu toate că voia să mă oprească, am izbutit să sar în prăpastie, târându-l şi pe el după mine. Soldatul muri pe loc, eu, însă, după cum vezi, am rămas în viață. Mi-am rupt coastele, mâinile, piciorul, mi-am spart şi capul. Am încercat să mă târăsc – dar nu mă puteam urni. Mi se învârtea capul şi am adormit. M-am deşteptat într-o baltă de sânge. M-a găsit un cioban, care strigă nişte oameni şi mă duseră într-un aul. Coastele şi capul mi s-au vindecat, mi s-a dres şi piciorul, doar că a rămas mai scurt.

Şi Hagi-Murad îşi arătă piciorul beteag.

— Mă folosesc de el şi sunt mulțumit, urmă el. Oamenii aflară pățania mea şi începură să vină la mine. Când m-am însănătoşit, am plecat la Țelmes. Avarezii îmi cerură să fiu din nou conducătorul lor. spuse liniştit, cu o mândrie stăpâriită, Hagi-Murad. Am primit.

Ridicându-se iute, Hagi-Murad luă din desagi un portofel, scoase din el două scrisori îngălbenite şi le întinse lui Loris-Melikov. Scrisorile erau din partea

generalului Klugenau şi adjutantul le citi În prima scrisoare scria:

„Sublocotenent Hagi-Murad! Ai slujit sub ordinele mele– am fost mulțumit de tine şi te socoteam om dintr-o bucată. De curând, însă, generalul-maior Ahmed-Han m-a înştiințat că eşti un trădător, că porți turbanul, ai legături cu Şamil şi ai învățat poporul să nu se supună comandanților ruşi. Am ordonat să fii arestat şi adus la mine – ai fugit; nu ştiu dacă ai făcut bine sau nu, pentru că nu ştiu dacă eşti sau nu vinovat. Acum, ascultă-mă. Dacă conştiința ta față de marele țar este curată, dacă nu eşti vinovat cu nimic, vino la mine. Nu-ți fie frică de nimeni. Eu sunt apărătorul tău. Hanul nu-ți va face niciun rău, căci se află sub comanda mea, aşa că nu ai de ce să te temi."

Mai departe, Klügenau scria că şi-a ținut totdeauna cuvântul, că a fost întotdeauna drept şi îl îndemna pe Hagi-Murad să se înfățişeze înaintea lui.

După ce Loris-Melikov citi prima scrisoare, Hagi-Murad scoase pe a doua, dar, până a nu i-o da, îi spuse răspunsul trimis de el la întâia scrisoare:

— I-am scris că purtam turbanul nu pentru Şamil, ci pentru mântuirea sufletului meu, că de partea lui Şamil nu vreau şi nici n-aş putea să trec, pentru că el e răspunzător de moartea tatălui, fraților şi rudelor mele, dar că nu pot trece nici de partea ruşilor, pentru că aceştia mi-au întinat cinstea. În Hunzah, pe când eram cu mâinile legate, un nemernic s-a spurcat pe mine. Şi nu pot trece alături de voi, până când omul acela nu va fi omorât. Mai mult, însă, decât de orice, mi-e teamă de înşelătorul Ahmed-Han. Atunci, generalul îmi trimise această scrisoare, spuse Hagi-Murad, întinzându-i lui Loris-Melikov o altă foaie de hârtie îngălbenită.

„Mi-ai răspuns la scrisoare, îți mulțumesc, cili Loris-Melikov. Îmi scrii că nu ți-e frică să te întorci la noi, dar

că necinstea adusă de un ghiaur te opreşte să faci acest pas; eu, însă, te încredinţez că legea rusească este dreaptă şi că vei vedea cu ochii tăi pedepsirea aceluia care a îndrăznit să te jignească. Am şi dat ordin să se facă cercetări. Ascultă-mă, Hagi-Murad. Am tot dreptul să fiu nemulţumit de tine, pentru că nu ai încredere în mine şi în cinstea mea, dar te iert, deoarece cunosc firea bănuitoare a muntenilor. Dacă ţi-e cugetul curat şi dacă porţi turbanul pentru mântuirea sufletului tău, atunci dreptatea este de partea ta şi te poţi uita fără teamă în ochii reprezentanţilor guvernului rus şi într-ai mei; cât despre acel care te-a necinstit, ai cuvântul meu că îşi va primi pedeapsa. *Averea îţi va fi înapoiată* şi te vei încredinţa singur ce înseamnă legile ruseşti. Mai cu seamă că ruşii privesc cu totul altfel lucrurile; faima de care te bucuri nu a scăzut în ochii lor prin faptul că un nemernic oarecare te-a murdărit. Eu însumi am, dat voie *ghimrinilor*[86] să poarte turbanul şi ţin seama de ei aşa cum se cuvine. Prin urmare, îţi spun încă o dată: n-ai de ce te teme. Vino la mine cu omul pe care ţi-l trimit acum şi care îmi este credincios; *el nu e unealta duşmanilor tăi*, ci prietenul omului căruia guvernul îi acordă o stimă deosebită."

Apoi, Klügenau îl sfătuia din nou pe Hagi-Murad să treacă de partea lui.

— Nu m-am încrezut, spuse Hagi-Murad, după ce Loris-Melikov sfârşi de citit scrisoarea, şi nu m-am dus la el. Ţinta mea era să mă răzbun pe Ahmed-Han şi asta nu o puteam face aflându-mă la ruşi. În vremea asta Ahmed-Han împresură Ţelmesul, cu gândul să mă prindă şi să mă omoare. Aveam prea puţini oameni la îndemână şi nu-l puteam respinge. Tocmai atunci sosi un trimis din partea lui Şamil, cu o scrisoare. Îmi făgăduia să mă ajute să-l gonesc pe Ahmed-Han şi să-l răpun, şi totodată să-mi dea în stăpânire întreaga Avarie. Am cumpănit mult cum e mai bine să fac, şi,

până la urmă, am trecut de partea lui Şamil. Şi, aşa fiind, de atunci am luptat necontenit împotriva ruşilor.

În locul acesta al istorisirii, Hagi-Murad îşi înşiră toate isprăvile sale războinice. Erau multe la număr şi, în bună parte, Loris-Melikov le cunoştea. Toate incursiunile şi atacurile lui au fost extraordinare, datorită iuţelii deplasărilor şi îndrăznelii planului de atac, şi biruinţa a fost întotdeauna a lui.

— Între mine şi Şamil nu s-a închegat niciodată un prieteşug adevărat, îşi sfârşi Hagi-Murad povestea. Se temea, dar în acelaşi timp avea şi mare nevoie de mine. S-a întâmplat, însă, să fiu întrebat cine va fi imam după Şamil; am răspuns că imam va fi acela care va avea sabia mai ascuţită. Cuvintele mele ajunseră la urechile lui Şamil şi el îşi puse în gând să mă piardă. Mă trimise la Tabasaran. Am plecat acolo şi am pus mâna pe o mie de oi şi trei sute de cai. Dar el mă învinovăţi că am făcut cu totul altceva decât ceea ce-mi ceruse el şi mă înlătură din slujba mea de *naib,* poruncindu-mi să-i trimit toţi banii pe care-i aveam. I-am dat o mie de galbeni, însă el îşi năpusti asupra mea miurizii, care-mi luară toată averea. Îmi ceru să vin la el; ştiam că vrea să mă omoare şi nu m-am dus. A trimis după mine, m-am apărat şi am trecut de partea lui Voronţov. Numai familia nu mi-am luat-o. Mama mea, soţia mea şi fiul meu au rămas la el. Spune-i sardarului că atâta timp cât familia mea se află acolo, sunt cu mâinile legate.

— Am să-i spun, îi făgădui Loris-Melikov.

— Stăruie, ai grijă. Ce-i al meu e şi al tău, numai ajută-mă pe lângă prinţ. Sunt legat şi capătul funiei e în mâna lui Şamil.

Aşa îşi încheie Hagi-Murad povestirea.

XIV

La 20 decembrie, Voronțov trimise următoarea scrisoare în limba franceză ministrului de război, Cernîşov:

„Nu v-am scris nimic cu ultimul curier, iubite prinț, pentru că voiam mai întâi să hotărăsc ce vom face cu Hagi-Murad şi fiindcă de două-trei zile nu mă simt tocmai bine. În ultima mea scrisoare vă anunțam sosirea lui Hagi-Murad, care a venit la Tiflis pe data de 8; a doua zi am făcut cunoştință şi apoi, opt sau nouă zile, am stat de vorbă cu el, gândindu-mă la tot ajutorul ce poate să ni-l dea în viitor şi mai cu seamă ce putem face noi cu el acum; căci Hagi-Murad e foarte nelinişti de soarta familiei sale şi mi-a mărturisit sincer că atâta timp cât familia lui se află în mâinile lui Şamil e cu mâinile legate, nu ne poate fi de niciun folos şi nici să ne arate recunoştința cuvenită pentru primirea pe care i-am făcut-o şi pentru iertarea acordată. Faptul că nu ştie nimic de soarta ființelor care-i sunt dragi îl ține într-o puternică încordare nervoasă, iar cei din jurul său, puşi de mine pe lângă el în tot timpul şederii lui aici, mă încredințează că nu doarme aproape deloc noaptea, că abia se atinge de mâncare, stă aproape tot timpul în rugăciune şi cere numai din când în când voie să se plimbe călare împreună cu câțiva cazaci– singura distracție pentru el şi mişcare necesară după o obişnuință de atâția ani. Mă vizitează zilnic ca să mă întrebe dacă nu cumva am vreo ştire despre familia lui şi mă roagă să dau ordin să fie adunați toți prizonierii noştri de pe diferitele linii ale frontului ca să-i fie propuşi lui Şamil drept schimb, împreună cu o sumă de bani pe care o va da el. Se găsesc oameni care-i vor oferi banii de trebuință. Îmi tot repetă mereu: «Scapă-mi familia şi după aceea dă-mi posibilitatea să vă slujesc (mai bine ar fi, după părerea lui, pe linia lezghină), şi, dacă până într-o lună ele zile nu vă voi aduce un mare

serviciu, să mă pedepseşti aşa cum vei crede de cuviinţă».

I-am răspuns că toate acestea îmi par îndreptăţite şi că mulţi ruşi ar avea altă încredere în el, dacă familia lui, în loc să rămână în munţi, ar fi la noi, ca ostatici. Am adăugat că voi face tot posibilul să adun de pe graniţele noastre pe toţi prizonierii. Cum regulamentul nostru nu-mi permite să-i dau bani pentru răscumpărare, ca adaos la cei pe care-i va da el, i-am făgăduit că voi căuta să găsesc alte mijloace de a-l ajuta. După aceea, i-am spus părerea mea sinceră că Şamil nu-i va reda în niciun caz familia, că probabil îi va făgădui ritos iertarea deplină şi reintegrarea în funcţiile lui din trecut dacă se întoarce, ameninţându-l în schimb, dacă nu primeşte să se întoarcă, să-i omoare mama, soţia şi pe cei şase copii. L-am mai întrebat dacă-mi poate răspunde cu toată sinceritatea ce va face în cazul când va primi o asemenea propunere din partea lui Şamil. Hagi-Murad şi-a ridicat ochii şi mâinile spre cer şi mi-a spus că totul este în voia Domnului, dar că în niciun caz nu se va preda în mâinile duşmanului său, deoarece este pe deplin convins că Şamil nu-l va ierta niciodată şi nu l-ar lăsa multă vreme în viaţă. În ceea ce priveşte uciderea familiei sale, el nu crede că Şamil ar putea face un lucru atât de nesocotit: în primul rând, ca să nu-şi întărite peste fire duşmanul, făcându-l şi mai primejdios, şi, în al doilea rând, fiindcă sunt multe persoane în Daghestan, unele cu mare influenţă, care după asemenea lucru s-ar depărta de el. În sfârşit, mi-a repetat de câteva ori că, oricare ar fi voinţa lui Dumnezeu în viitor, acum nu-l frământă decât gândul de a-şi răscumpăra familia; şi mă imploră, în numele Domnului, să-l ajut şi să-i permit să se întoarcă la graniţa Ceceniei, unde el, prin mijlocirea şi cu aprobarea comandanţilor noştri, ar putea stabili legături cu familia sa, căpătând în mod permanent informaţii asupra

adevăratei situații în care se află şi asupra mijloacelor de a o elibera. Mi-a mai spus că multe persoane, şi chiar unii *naibi*, din acea parte a țării duşmane, îi sunt mai mult sau mai puțin credincioşi; şi că în mijlocul acestei populații, în parte cucerită de ruşi, în parte neutră, ar putea stabili uşor, cu ajutorul nostru, unele legături prielnice pentru ajungerea scopului urmărit, din pricina căruia se chinuieşte zi şi noapte; o dată acest scop realizat, el se va linişti şi va avea putința să lucreze în folosul nostru, câştigându-ne astfel încrederea. Mă mai roagă să fie trimis din nou la Groznaia, cu un convoi de douăzeci sau treizeci de cazaci viteji, care să-l ajute să se apere de duşmani, iar nouă să ne servească drept chezăşie pentru sinceritatea intențiilor sale.

Veți înțelege, iubite prinț, că toate acestea m-au pus pe gânduri, deoarece, oricum ar fi, o mare răspundere cade asupra mea. Am arăta prea puțină prevedere dacă i-am acorda deplină încredere; însă, dacă vrem să-i tăiem orice posibilitate de fugă, ar trebui să-l închidem; ceea ce, după părerea mea, nu numai că ar fi nedrept, dar ar însemna şi o greşeală de tact din partea noastră. O astfel de măsură, despre care s-ar afla în curând în tot Daghestanul, ne-ar dăuna în chip serios, tăind pofta tuturor acelora – şi sunt destui la număr – care ar fi hotărâți să meargă mai mult sau mai puțin deschis împotriva lui Şamil şi care se interesează de soarta celui mai viteaz şi mai îndrăzneț ajutor al imamului, care a fost nevoit să se predea în mâinile noastre. Dacă l-am trata pe Hagi-Murad ca pe un prizonier de rând, tot efectul favorabil al trădării sale față de Şamil ar fi pierdut pentru noi.

Din această cauză, cred că nu puteam face altfel decât am făcut, deşi ştiu că aş putea fi învinuit de o mare greşeală, dacă Hagi-Murad s-ar răzgândi şi ar pleca din nou. În slujbă şi în astfel de chestiuni încâlcite este greu, să nu spun cu neputință, să mergi pe un drum drept fără riscul de a greşi şi fără a lua asupra ta

grele răspunderi; dar, odată ce drumul ți se pare drept, trebuie să mergi pe el – fie ce-o fi.

Vă rog, multiubite prinț, să aduceți aceasta la cunoştința Majestății Sale împăratului şi voi fi fericit dacă augustul nostru suveran va binevoi să aprobe fapta mea. Tot ce v-am scris în rândurile de mai sus am comunicat de asemenea şi generalilor Zavadovski şi Kozlovski; acesta din urmă va lua legătură directă cu Hagi-Murad, pe care l-am prevenit că, fără aprobarea lui Kozlovski, nu va putea întreprinde nimic şi nu se va putea mişca nicăieri. I-am mai spus că pentru noi ar fi mult mai bine să se arate cu oameni de-ai noştri, căci altfel Şamil va răspândi zvonul că îl ținem închis; i-am cerut însă să-mi promită că nu se va duce niciodată la Vozdvijenskoe, pentru că fiul meu căruia i s-a predat mai întâi şi pe care-l socoteşte *kunak* (prieten) nu este comandantul acelei regiuni şi s-ar putea isca anumite neînțelegeri. În afară de aceasta, Vozdvijenskoe se află mult prea aproape de ținuturile inamice arhipopulate, în timp ce, pentru legăturile pe care vrea să le aibă cu oamenii săi de încredere, Groznaia este mult mai potrivită în toate privințele.

Pe lângă cei douăzeci de cazaci aleşi, care, în urma rugăminții sale, nu-l vor părăsi nicio clipă, am mai trimis cu el şi pe căpitanul Loris-Melikov, un ofițer foarte inteligent şi capabil, care vorbeşte limba tătară şi-l cunoaşte bine pe Hagi-Murad şi care, după cât se pare, i-a câştigat încrederea. În cele zece zile pe care le-a petrecut aici, Hagi-Murad a locuit în aceeaşi casă cu locotenent-colonelul Țarhanov, comandantul județului Şuşin, care se află aici în interes de serviciu; e de asemeni un element capabil şi am încredere deplină în el; şi acesta se bucură de încrederea lui Hagi-Murad. Cu ajutorul său, căci cunoaşte bine limba tătară, am discutat chestiunile cele mai delicate şi mai secrete.

Sfătuindu-mă cu Tarhanov în privința lui Hagi-Murad, am constatat că împărtăşeşte şi el întru totul

părerea mea, şi anume, că n-avem decât trei căi: sau să procedăm aşa cum am procedat eu, sau să-l fi aruncat pe Hagi-Murad în închisoare, păzindu-l cu mare străşnicie şi luând cele mai aspre măsuri de prevedere – căci, odată ce am fi început să ne purtăm rău cu el, însăşi paza lui ar fi fost foarte grea – ori să-l expulzăm din țară. Însă ultimele două măsuri nu numai că ar fi nimicit foloasele pe care sperăm să le tragem de pe urma duşmăniei dintre Hagi-Murad şi Şamil. dar ar fi risipit, fără îndoială, valul de nemulțumire şi orice posibilitate de a-i întârâta pe munteni împotriva lui Şamil. Prințul Tarhanov mi-a mărturisit că e încredințat de sinceritatea lui Hagi-Murad şi de faptul că acesta nu se îndoieşte câtuşi de puțin că Şamil nu-l va ierta niciodată şi va porunci să fie omorât, cu toată făgăduiala sa de a-l ierta. Singurul lucru care l-a îngrijorat pe Tarhanov în discuțiile sale cu Hagi-Murad este fanatismul lui religios. Se teme ca nu cumva Şamil să-l poată influența totuşi pe această cale. Dar, după cum arătam în câteva rânduri mai înainte, e greu de presupus să-l poată vreodată convinge Şamil pe Hagi-Murad că nu-l va ucide îndată sau la câtva timp după întoarcerea sa.

Iată, iubite prinț, tot ce voiam să vă comunic relativ la acest episod al mersului lucrurilor de aici."

XV

Raportul de mai sus a fost expediat din Tiflis la 24 decembrie, iar în ajunul noului an 1852, curierul, după ce cotonogi vreo zece cai şi bătu până la sânge vreo zece vizitii, predă în sfârşit scrisoarea prințului Cernîşov, ministrul de război din acea vreme.

La 1 ianuarie 1852, Cernîşov înmână personal țarului

Nicolaie, împreună cu alte dosare, şi acest raport al lui Voronțov.

Cernîşov nu-l avea la inimă pe Voronțov, din pricina stimei unanime de care se bucura acesta, din pricina imensei lui averi şi a faptului că era boier de viță, în timp ce el, Cernîşov, nu era decât un *parvenu*{87}, dar, mai ales, din pricina deosebitei bunăvoințe pe care împăratul o arăta lui Vorontov. De aceea, Cernîşov nu pierdea niciodată prilejul de a-i face rău pe cât putea lui Voronțov. Cu ocazia ultimului său raport asupra campaniei din Caucaz, Cernîşov izbutise să provoace nemulțumirea lui Nicolae față de Voronțov, pentru faptul că, din neglijența comandantului, muntenii măcelăriseră aproape în întregime un mic detaşament din armata caucaziană. Acum avea de gând să prezinte într-o lumină defavorabilă măsurile pe care le luase Voronțov cu privire la Hagi-Murad. Voia să strecoare suveranului că Voronțov proteguia şi chiar arătase întotdeauna o oarecare slăbiciune față de popoarele autohtone, neținând îndeajuns seama de interesele ruşilor; că, şi de data asta, procedase greşit, lăsându-l pe Hagi-Murad în Caucaz, deoarece, după toate probabilitățile, Hagi-Murad trecuse de partea ruşilor numai ca să iscodească mijloacele lor de apărare; prin urmare, ar fi fost mult mai bine să fie trimis în centrul Rusiei şi să fie folosit numai în cazul când familia sa eliberată din munți ar fi putut servi drept chezăşie a fidelității lui.

Dar planul lui Cernîşov nu reuşi, căci, în dimineața zilei de 1 ianuarie, Nicolaie era foarte prost dispus şi, dacă n-ar fi fost decât din spirit de contrazicere, tot n-ar fi primit din partea nimănui niciun fel de propunere, cu atât mai puțin din partea lui Cernîşov, pe care-l tolera numai pentru că socotea că deocamdată nu se poate lipsi de el. Cunoştea, însă, prea bine stăruința acestuia de a distruge, în procesul decembriştilor{88}, pe Zahar Cernîşov{89} ca să pună mâna pe averea lui, şi-l privea ca

pe un adevărat ticălos. Aşa că, datorită proastei dispoziţii a lui Nicolaie, Hagi-Murad rămase în Caucaz şi soarta lui nu luă întorsătura pe care ar fi putut să o ia dacă Cernîşov şi-ar fi făcut raportul într-un moment mai prielnic.

Era ora nouă şi jumătate când, pe o vreme de ceaţă şi pe un ger de douăzeci de grade, sosi bărbosul vizitiu al lui Cernîşov, cu o căciulă cu fundul de catifea azurie, în colţuri, stând pe capra unei sănii mici, la fel cu cea în care se plimba Nicolaie, şi trase în faţa intrării Palatului de Iarnă. Salută prieteneşte din cap pe prietenul său, vizitiul prinţului Dolgoruki, care îşi adusese mai demult stăpânul şi aştepta acum în faţa intrării palatului; îşi puse hăţurile sub şezutul său vătuit şi-şi frecă mâinile îngheţate.

Cernîşov purta o manta cu guler pufos de samur argintiu, şi un tricorn împodobit cu pene de cocoş, care făcea parte din uniformă. Dând la o parte învelitoarea din blană de urs, îşi scoase cu grija din sanie picioarele îngheţate, fără galoşi – se făcea că nu poartă niciodată galoşi – îşi luă o înfăţişare falnică, păşi pe covor sunându-şi pintenii şi intră pe uşa larg deschisă de un lacheu plin de respect. În vestibul, după ce aruncă mantaua în mâinile bătrânului majordom al curţii, care venise în fugă spre el, Cernîşov se apropie de oglindă şi-şi scoase cu grijă pălăria de pe peruca frizată. Uitându-se în oglindă, îşi îndreptă cu un gest obişnuit al mâinilor sale bătrâne favoriţii şi părul, apoi îşi potrivi crucea de la gât, eghileţii şi epoleţii mari cu cifrul imperial şi, păşind şovăitor pe picioarele sale slăbite de bătrâneţe, care abia îl mai ascultau, începu să urce scara lină acoperită cu covoare.

Trecând pe lângă lacheii care stăteau în ţinută de gală în faţa uşilor şi-l salutau cu slugărnicie, Cernîşov intră în sala de primire. Aghiotantul imperial, numit de curând, strălucind în uniforma sa nouă cu epoleţi şi eghileţi, cu faţa rumenă încă, neofilită, cu o mustăcioară

neagră şi cotlete pieptănate în sus, înspre ochi, aşa cum purta şi Nicolaie, se grăbi să întâmpine şi să salute cu respect pe Cernîşov. Cu plictiseala întipărită pe faţa lui stupidă şi împodobită cu favoriţi şi mustăţi, întocmai ca ale lui Nicolaie, contele Vasili Dolgoruki, subsecretar de stat la Ministerul de Război, se ridică în întâmpinarea lui Cernîşov, salutându-l.

— *L'empereur?*[90], întrebă Cernîşov pe aghiotantul imperial, arătând întrebător cu ochii spre uşa odăii de lucru.

— *Sa majesté vient de rentrer*[91], spuse aghiotantul, ascultându-şi cu vădită plăcere sunetul glasului. Apoi, călcând cu un pas atât de uşor şi de lin, încât dacă i-ai fi pus pe cap un pahar plin cu apă nu l-ar fi vărsat, se apropie de uşa care se deschise fără zgomot şi, pătruns în toată fiinţa sa de respect pentru locul în care păşea, dispăru în dosul uşii.

Între timp, Dolgoruki îşi desfăcuse servieta, controlând hârtiile ce se găseau înăuntru.

Cernîşov se plimba posomorât prin cameră, dezmorţindu-şi picioarele şi căutând să-şi reîmprospăteze în minte tot ce avea de spus împăratului. Se găsea tocmai în dreptul uşii, când aceasta se deschise şi apăru faţa, încă şi mai strălucitoare şi mai respectuoasă parcă, a aghiotantului imperial care, cu un gest pofti pe ministrul şi pe subsecretarul de stat la împărat.

În urma incendiului, Palatul de Iarnă fusese reconstruit demult, şi Nicolae îl mai locuia încă, ocupând tot etajul. Odaia de lucru, în care primea rapoartele miniştrilor şi ale funcţionarilor superiori, era o cameră foarte înaltă, cu patru ferestre mari. Un portret uriaş al împăratului Alexandru 1 atârna pe peretele din fund. Între ferestre se găseau două birouri. De-a lungul pereţilor erau înşirate câteva scaune. În mijlocul odăii se afla o imensă masă de lucru, iar în faţa ei, fotoliul lui Nicolaie şi scaune pentru vizitatori.

Îmbrăcat într-un veston negru, cu contraepoleți, Nicolaie stătea la masa de lucru cu trupul său mătăhălos, strâns încins peste pântecul ieşit în afară, răsturnat în fotoliul de lângă masă şi-şi îndreptă privirea lipsită de viață asupra celor doi care intraseră. Fața sa, lunguiață şi albă, era astăzi deosebit de rece şi neclintită. Fruntea mare şi teşită ieşea de sub părul pieptănat cu grijă la tâmple şi adus cu multă artă să se îmbine cu peruca ce-i acoperea chelia. Ochii păreau mai spălăciți ca întotdeauna, iar buzele strânse sub mustățile răsucite în sus, obrajii puhavi, proaspăt raşi, sprijiniți de gulerul înalt, favoriții în formă de cârnăciori şi bărbia lipită de guler îi dădeau un aer nemulțumit şi chiar mânios. Pricina acestei proaste dispoziții era oboseala. Iar cauza oboselii, balul mascat din ajun, unde, ca de obicei, cu coiful de ofițer din cavaleria de gardă, împodobit cu o pasăre mare în vârf, se plimbase în mijlocul publicului care se înghesuia să-l vadă şi apoi se ferea cu sfială în lături, făcând loc făpturii lui mătăhăloase şi îngâmfate. Acolo întâlnise iarăşi femeia mascată ce-l atrăsese la ultimul bal costumat şi care, prin albeața trupului ei frumos şi prin glasul ei gingaş, trezise senzualitatea lui de bătrân şi apoi dispăruse, făgăduindu-i că va veni şi la următorul bal mascat. În ajun, ea se apropiase din nou de el şi împăratul nu-i mai dăduse drumul. O dusese la loja anume pregătită în acest scop, în care putea să rămână în patru ochi cu femeia pe care şi-o alegea. Ajungând fără să scoată o vorbă, până la uşa lojei, Nicolaie căută cu privirea pe lacheu, dar acesta nu se vedea nicăieri. Încreți din sprâncene şi împinse singur uşa lojei, făcând loc femeii să treacă.

— *Il y a quelqu'un*[92], spuse masca, oprindu-se. Loja era într-adevăr ocupată: pe un divan mic de catifea, strânşi unul într-altul, şedeau un ofițer de ulani şi o femeie tânără, blondă, drăguță, într-un domino şi cu masca scoasă. Văzând chipul țeapăn şi mânios al lui

Nicolaie, femeia blondă îşi ascunse în grabă faţa sub mască, pe când ofiţerul de ulani, înlemnit de groază, se uita ţintă la împărat, fără să se ridice de pe divan.

Cu toate că era obişnuit cu groaza pe care o inspira oamenilor, acest lucru îi făcea întotdeauna plăcere şi uneori avea chef să uimească pe cei încremeniţi de spaimă prin contrastul unor cuvinte binevoitoare din partea sa. Ceea ce făcu şi de data asta.

— Ei, prietene, eşti mai tânăr decât mine, spuse el către ofiţerul înlemnit de groază, poţi să-mi cedezi locul.

Într-o clipă acesta sări în picioare şi, făcând feţe, feţe, ieşi tăcut şi încovoiat din lojă, în urma femeii blonde, iar Nicolaie rămase singur cu partenera lui.

Aceasta se dovedi a fi o fată drăgălaşă şi naivă, de vreo douăzeci de ani, fiica unei guvernante suedeze. Îi povesti că încă de mică se îndrăgostise de el, după portrete, că îl diviniza şi că hotărâse, fie ce-o fi, să-i atragă atenţia asupra ei. Şi iată că acum izbutise şi, spunea ea, nu mai avea nicio altă dorinţă. Fu condusă la locul unde Nicolaie obişnuia să se întâlnească cu femeile şi unde petrecu cu ea mai mult de un ceas.

Când se întoarse noaptea în camera sa şi se întinse în patul îngust şi tare, de care era atât de mândru, şi se acoperi cu mantaua, pe care o socotea – spunea el – tot atât de celebră ca şi pălăria lui Napoleon, nu putu să adoarmă. Îşi amintea ba de faţa albă, uneori speriată, alteori strălucind de bucurie, a fetei, ba de umerii plini şi puternici ai amantei lui recunoscute, Nelidova, şi făcea comparaţie între cele două femei. Nici nu-i trecea prin minte că destrăbălarea unui om însurat este imorală şi ar fi fost foarte mirat să-l fi blamat cineva pentru acest lucru. Dar, deşi era convins că se purtase aşa cum se cuvine, îi rămăsese un fel de drojdie amăruie în suflet şi, pentru a înăbuşi acest sentiment neplăcut, începu să se gândească la ceea ce avea oricând darul să-l liniştească: ce om mare şi însemnat era el.

Deşi adormise târziu, se sculă ca de obicei la ora opt.

După ce-şi făcu toaleta de fiecare dimineaţă, după ce-şi frecă cu gheaţă trupul enorm şi bine hrănit, se închină, spunând rugăciunile sale obişnuite pe care le ştia încă din copilărie î „Sfânta Născătoare” „, Crezul”, „Tatăl nostru”, fără a da vreo însemnătate cuvintelor rostite. Apoi ieşi, pe scara cea mică, în manta şi chipiu.

Pe chei întâlni un elev de la Şcoala juridică, de statură înaltă ca şi el, în uniformă şi cu pălărie. Zărind uniforma pe care n-o putea suferi, din pricina ideilor liberale care se propovăduiau în acea şcoală, Nicolaie Pavlovici se încruntă, dar statura înaltă a elevului, încordarea trupului şi felul lui de a saluta, cu cotul ridicat mult în afară, îi mai domoliră nemulţumirea.

— Cum te cheamă? întrebă el.

— Polaeatov, majestate.

— Bravo!

Elevul rămase neclintit cu mâna la pălărie. Nicolaie se opri.

— Vrei să intri în armată?

— Nu, majestate.

— Ce nerod! Şi, întorcându-i spatele, Nicolaie îşi văzu mai departe de drum bolborosind primele cuvinte ce-i veniră în cap. „Koperwein, Koperwein, repetă el de câteva ori numele fetei de la balul din ajun. Foarte prost, foarte prost.” Nu se gândea la ceea ce spune, dar îşi înăbuşea acel sentiment neplăcut ce-i rămăsese în suflet prin atenţia pe care o dădea rostirii cuvintelor. „Ce s-ar fi întâmplat cu Rusia dacă nu eram eu, îngână el, simţind că-l cuprinde din nou acelaşi sentiment de nemulţumire. Da. Ce s-ar fi întâmplat nu numai cu Rusia, dar şi cu Europa întreagă, fără de mine?” îşi aminti de cumnatul său, regele Prusiei, de slăbiciunea lui, şi clătină din cap.

Ajungând din nou în faţa uşii de intrare a palatului, zări trăsura Elenei Pavlovna{93}, cu lacheul îmbrăcat în roşu, trăgând în faţa intrării Saltîkov{94}. Elena Pavlovna era pentru el întruchiparea acelor oameni stupizi, care

discutau nu numai despre ştiinţă şi poezie, dar şi despre arta guvernării, închipuindu-şi că s-ar putea conduce singuri mai bine decât îi conduce el, Nicolaie. Ştia că, oricât se străduia el să-i dea la fund pe aceşti oameni, ei ieşeau iar şi iar la suprafaţă. Îşi aminti de fratele său Mihail Pavlovici, care murise de curând. Şi îl năpădi iarăşi un sentiment de ciudă şi de amărăciune. Faţa i se întunecă şi începu din nou să îngâne primele cuvinte ce-i veniră în minte, încetând numai în clipa când intră în palat. În camera sa, îşi potrivi în faţa oglinzii favoriţii, părul de la tâmple şi peruca de pe creştet, îşi răsuci mustăţile, trecând apoi de-a dreptul în odaia de lucru, unde i se prezentau rapoartele.

Îl primi mai întâi pe Cernîşov. Acesta văzu îndată, după faţă şi, mai ales, după ochi, proasta dispoziţie a împăratului şi, cunoscând aventura din ajun, înţelese pricina. După ce-i răspunse rece la salut şi-l pofti să ia loc, Nicolaie îşi aţinti asupra lui privirea lipsită de viaţă.

Primul lucru pe care avea să i-l raporteze Cernîşov era afacerea cu delapidările săvârşite de funcţionarii intendenţei; apoi venea problema deplasării de trupe la graniţa prusacă; pe urmă, decorarea de Anul Nou o unor persoane ce fuseseră omise de pe primul tabel; după care venea raportul lui Voronţov în legătura cu predarea lui Hagi-Murad, iar la sfârşit o chestiune neplăcută, şi anume, cazul studentului de la Academia de medicină, care încercase să-şi ucidă profesorul.

Tăcut şi cu buzele strânse, Nicolaie netezea cu mâna lui mare şi albă, cu un singur inel de aur pe degetul inelar, colile de hârtie din faţa sa, ascultând raportul asupra delapidării, fără să-şi ia ochii de la fruntea şi peruca lui Cernîşov.

Împăratul era convins că toţi fură. Ştia că va trebui să pedepsească acum pe funcţionarii de la intendenţă şi hotărâse să fie încorporaţi toţi în armată, ca simpli soldaţi, dar îşi dădea seama totodată că asta nu-i va împiedica pe acei care le vor lua locurile să facă la fel.

Funcționarii erau făcuți să fure, iar el era dator să-i pedepsească şi, cu toate că se săturase de îndatorirea asta, şi-o îndeplinea mai departe cu conştiinciozitate.

— Se vede că în întreaga Rusie există numai un singur om cinstit, spuse el.

Cernîşov înțelesese îndată că acest unic om în întreaga Rusie era Nicolaie, de aceea zâmbi aprobativ.

— Aşa pare să fie, majestate, spuse el.

— Lasă raportul aici, am să pun eu rezoluția, zise Nicolaie, luând hârtia şi aşezând-o în partea stângă a mesei de lucru.

Apoi, Cernîşov trecu la chestiunea decorațiilor şi pe urmă la cea a deplasării de trupe. Împăratul aruncă o privire pe listă, şterse câteva nume şi apoi hotărî scurt să se trimită două divizii la granița Prusiei.

Nicolaie nu putea ierta regelui Prusiei faptul că după anul patruzeci şi opt acesta dăduse o constituție țării şi, de aceea, cu toate că îşi copleşea cumnatul, în scrisori, cu cele mai calde şi sincere urări, socotea totuşi necesar să aibă, pentru orice întâmplare, o armată la granița cu Prusia. Armata aceasta putea îi folosită şi în caz de răscoală a poporului în Prusia, (Nicolaie vedea pretutindeni răscoale), având misiunea, la nevoie, să apere tronul cumnatului său, aşa cum apărase şi Austria, împotriva ungurilor. Era de asemenea bine să stea această armată la granița Prusiei şi pentru a întări şi a da mai multă importanță sfaturilor, pe care ie dădea el regelui vecin.

„Ce s-ar fi întâmplat acum cu Rusia, dacă nu eram eu?" îi veni iarăşi în minte.

— Mai e ceva? întrebă după un răstimp.

— Curierul din Caucaz, spuse Cernîşov, şi începu să-i raporteze cele scrise de Voronțov despre trecerea lui Hagi-Murad de partea ruşilor.

— Aşa! făcu Nicolaie. E un bun început…

— Se vede că planul alcătuit de Majestatea Voastră a ajuns să dea roade, zise Cernîşov.

Această laudă a calităților sale de strateg îi făcea o deosebită plăcere împăratului, căci, deşi se mândrea cu ele, recunoştea în adâncul sufletului său că asemenea însuşiri îi lipsesc cu desăvârşire. Şi acum voia să audă laude cât mai multe aduse persoanei sale.

— Cum înțelegi tu asta! întrebă el.

— Cred că dacă planul Majestății Voastre ar fi fost pus mai devreme în aplicare, adică dacă înaintarea s-ar fi făcut treptat, fie chiar pe îndelete, tăindu-se pădurile şi distrugându-se rezervele, Caucazul ar fi căzut de mult în mâinile noastre. Am impresia că trecerea lui Hagi-Murad se datoreşte numai acestui plan. El a înțeles, pesemne, că nu vor mai putea rezista mult timp.

— Adevărat, spuse Nicolaie.

Dar adevărul era că planul de a se înainta treptat în regiunea inamicului, tăindu-se pădurile şi distrugându-se rezervele de alimente, fusese elaborat de Ermolov[95] şi Veliaminov[96], iar planul lui Nicolaie era diametral opus şi prevedea tocmai cucerirea rapidă a reşedinței lui Şamil şi nimicirea acestui cuib de tâlhari. El fusese pus în aplicare în 1845, când se organizase expediția de la Dargo, care s-a încheiat cu atâtea jertfe omeneşti. Cu toate acestea, Nicolaie îşi atribuia acum planul înaintării treptate, cu tăierea pădurilor şi distrugerea surselor de aprovizionare. S-ar putea crede că pentru a căpăta convingerea că planul acesta îi aparține, ar fi trebuit să-şi ascundă faptul că tocmai el fusese acela care stăruise asupra acțiunii militare din anul patruzeci şi cinci, cu totul opusă acestui plan. Dar împăratul nu-şi ascundea asta şi se făcea atât cu planul expediției din patruzeci şi cinci, cât şi cu cel al înaintării încete, deşi era vădit că se băteau cap în cap. Veşnica linguşire fără ruşine, dușmană realităților, din partea celor din jurul său, îl făcuse pe Nicolaie să ajungă să nu-şi mai vadă propriile sale contraziceri; nu mai simțea nevoia de a confrunta acțiunile şi vorbele sale cu realitatea, cu logica, sau măcar cu bunul-simț. Dimpotrivă, era încredințat că

toate ordinele lui, oricât de nedrepte, de absurde şi de incoerente, deveneau drepte, coerente şi înțelepte numai prin faptul că porneau de la el.

Aşa se întâmplă şi cu hotărârea privind soarta studentului de la Academia de medicină, despre care raportase în continuare Cernîşov, după ce expusese situația din Caucaz.

Lucrurile stăteau astfel: un tânăr, care căzuse de două ori la examen, se prezentase pentru a treia oară şi, fiindcă profesorul îl respinsese din nou, studentul, bolnav de nervi şi convins că i se face o mare nedreptate, apucase un briceag de pe masă şi, într-un acces de nebunie, tăbărâse asupra profesorului, rănindu-l uşor.

— Cum îl cheamă? întrebă Nicolaie.

— Brzezowski.

— Polonez?

— De origine poloneză şi catolic, răspunse Cernîşov.

Nicolaie se încruntă.

Făcuse mult rău polonezilor. Şi, ca să se justifice, îi trebuia convingerea că toți polonezii sunt nişte ticăloşi. Pentru Nicolaie, aşadar, toți erau nişte ticăloşi şi-i ura în măsura răului pe care li-l făcuse.

— Aşteaptă nițel, zise el şi, închizând ochii, lăsă capul în jos.

Cernîşov ştia – de la Nicolaie însuşi – că atunci când trebuie să rezolve vreo chestiune importantă, împăratul n-avea decât să se concentreze câteva clipe şi inspirația divină se pogora asupra lui şi hotărârea cea mai dreaptă se formula singură, ca şi cum o voce lăuntrică i-ar fi şoptit-o. Acum se gândea cum şi-ar putea satisface mai deplin ura împotriva polonezilor, trezită din nou în el de povestea cu studentul; vocea sa lăuntrică îi şopti următoarea hotărâre, pe care o şi scrise cu slova lui mare, obişnuită, pe marginea raportului: *„Merită pedeapsa cu moartea. Dar, slavă Domnului, pedeapsa cu moartea nu există la noi, şi nu sunt eu acela care o voi*

introduce. Să fie trecut de douăsprezece ori printr-un front de o mie de oameni. Nicolaie." Îşi puse semnătura sa nefiresc de mare.

Nicolaie ştia bine că douăsprezece mii de vergi însemnau nu numai o moarte sigură şi chinuitoare la culme, ci şi un exces de cruzime inutil, căci cinci mii de lovituri erau de ajuns pentru a ucide pe cel mai rezistent om; dar lui îi plăcea să fie crud şi neînduplecat, după cum îi plăcea să creadă că în țara sa nu există pedeapsa cu moartea.

După ce-şi scrise rezoluția, o împinse în fața lui Cernîşov.

— Poftim, spuse el, citeşte.

Cernîşov o citi şi, în semn de admirație față de o hotărâre atât de înțeleaptă, plecă fruntea.

— Toți studenți să fie scoşi în piață, ca să asiste la pedeapsă, adăugă el.

„Le va fi de folos. O să stârpesc din ei o dată pentru totdeauna spiritul ăsta revoluționar, o să-l smulg din rădăcini", gândi el.

— Am înțeles, zise Cernîşov. Şi după câteva clipe de tăcere, în care timp îşi îndreptă peruca, reveni la raportul situației din Caucaz.

— Cum porunciți să răspund lui Mihail Semionovici?

— Să urmeze cu strictețe tactica mea, devastând locuințele, distrugând aprovizionarea întregii Cecenii şi hărțuindu-i pe munteni cu atacuri prin surprindere, spuse Nicolaie.

— Cu privire la Hagi-Murad, ce porunciți? întrebă Cernîşov.

— Nu scrie Voronțov că vrea să-l întrebuințeze în Caucaz?

— N-ar fi oare riscant? spuse Cernîşov, ocolind privirea lui Nicolaie. Mi-e teamă că Mihail Semionovici e prea încrezător.

— Tu ce crezi că ar trebui să facă? întrebă fără ocol, cu glas tăios, Nicolaie observând intenția lui Cernîşov de

a înfățișa într-o lumină nefavorabilă măsurile luate de Voronțov.

— Eu aş crede că ar fi mai sigur pentru noi să-l trimitem pe Hagi-Murad în Rusia.

— Aşa crezi tu? zise Nicolaie în bătaie de joc. Eu, însă, nu, şi sunt de aceeaşi părere cu Voronțov. Să-i scrii în acest sens!

— Am înțeles, şi Cernîşov se ridică în picioare şi făcu o plecăciune.

Se înclină şi Dolgoruki, care în tot timpul raportului nu scosese decât câteva cuvinte, răspunzând la întrebările lui Nicolaie cu privire la deplasarea trupelor.

După Cernîşov, fu primit Bibikov, guvernatorul general al ținutului Apusean, venit să prezinte omagiile sale suveranului. Acesta aprobă măsurile luate de Bibikov împotriva țăranilor răsculați, care nu voiau să treacă la ortodoxie, şi porunci ca toți aceşti îndărătnici să fie judecați de curtea marțială. Asta. Însemna osândirea vinovaților la bătaia cu vergile. Mai porunci să fie încorporat în armată, ca simplu soldat, directorul unui ziar, care publicase unele informații referitoare la trecerea câtorva mii de țărani de pe moşiile statului pe domeniile aparținând familiei imperiale.

— Am făcut asta fiindcă aşa am socotit de cuviință, spuse el. Şi nu permit nimănui să discute faptele mele.

Bibikov înțelegea toată cruzimea acestui ordin privitor la unități şi era conştient de nedreptatea care se făcea prin trecerea țăranilor statului, singurii țărani liberi, în rândurile iobagilor familiei imperiale. Dar nu putea să protesteze. A nu fi de acord cu dispozițiile date de țar însemna să se lipsească pentru totdeauna de situația strălucită de care se bucura şi pentru care luptase timp de patruzeci de ani. De aceea, îşi plecă în semn de supunere capul cu părul negru, care începea să încărunțească... arătând prin aceasta că este gata. să execute ordinul imperial, oricât de crud, de nebunesc şi de nedrept ar fi fost.

După sfârşitul audienței lui Bibikov, cu conştiința împăcată că-şi făcuse pe deplin datoria, Nicolaie se întinse, se uită la ceas, apoi se duse să se gătească de plimbare îşi puse tunica cu epoleți, decorații şi fentă şi intră în sala de primire, unde peste a sută de persoane, bărbații în uniforme şi femeile în rochii de gală decoltate, stând cu toții la locurile fixate dinainte, aşteptau cu emoție sosirea lui.

Cu ochii lipsiți de viață, cu pieptul umflat, cu pântecul proeminent şi accentuat de centură, Nicolaie înaintă în mijlocul celor care-l aşteptau. Simțind privirile tuturor pline de teamă şi smerenie linguşitoare, îndreptate asupra sa, îşi luă o înfățişare şi mai impunătoare. Când da cu ochii de unele persoane cunoscute, se oprea, îşi amintea de numele lor, le spunea la fiecare în parte, câteva cuvinte în limba rusă sau franceză, fixându-i cu privirea-i rece şi ştearsă şi ascultând răspunsul.

Când sfârşi de primit felicitările, împăratul se duse la biserică.

Întocmai ca şi oamenii de rând, Dumnezeu îl felicita şi-l lăuda prin slujitorii săi pe Nicolaie şi el primea aceste laude ca pe ceva de la sine înțeles, deşi se cam plictisise de ele. Dar aşa era firesc să fie, căci de voința lui atârnau binele şi fericirea întregii lumi şi chiar dacă obosea din pricina nenumăratelor griji, el nu înceta totuşi să acorde lumii bunăvoința sa. Când, spre sfârşitul liturghiei, diaconul pieptănat cu grijă cântă *Mulți ani trăiască,* iar corul intonă cu voci puternice aceleaşi cuvinte, Nicolaie îşi întoarse capul şi, zărind lângă fereastră umerii plini ai Nelidovei, înclină în favoarea acesteia în comparație cu fata din ajun.

După slujbă, merse la împărătească. Rămase puțin timp în sânul familiei sale, glumind cu soția şi copiii. Apoi, străbătând Ermitajul, se duse la ministrul curții, Volkonski, căruia îi porunci, între altele să dea din fondurile lui speciale o pensie anuală mamei fetei din

seara trecută. De acolo ieşi să-şi facă plimbarea obişnuită.

În ziua aceea, masa de prânz se servi în Sala pompeiană{97}. Afară de fiii lui, Nicolaie şi Mihail, erau invitaţi: baronul Lieven, contele Rjevusski, Dolgoruki, ambasadorul Prusiei, şi aghiotantul regelui Prusiei.

În aşteptarea împăratului şi a împărătesei se înjghebase o conversaţie interesantă între ambasadorul Prusiei şi baronul Lieven, în legătură cu ultimele ştiri îngrijorătoare sosite din Polonia.

— *La Pologne et le Caucase ce sont les deux cautères de la Russie,* spuse Lieven. *Il nous faut cent miile hommes à peu près dans chacun de ces deux pays.*{98}

Ambasadorul se prefăcu mirat de cele ce auzea.

— *Vous dites la Pologne?*{99} spuse el.

— *Oh, oui, c'etait un coup de maître de Metternich, de nous en avoir laisse l'embarras.*{100}

În clipa aceea intră împărăteasa, bâţâind mereu din cap şi cu un zâmbet îngheţat pe buze. În urma ei venea Nicolaie.

În timpul mesei, ţarul vorbi despre trecerea lui Hagi-Murad de partea ruşilor, arătând că războiul caucazian se va sfârşi în curând, în urma ordinelor sale de a-i hărţui fără răgaz pe munteni, de a li se tăia pădurile, şi graţie noului sistem de fortificaţii.

Schimbând o privire cu aghiotantul regelui Prusiei, cu care vorbise chiar în dimineaţa aceea despre nefericita slăbiciune a lui Nicolaie de a se socoti un mare strateg, ambasadorul nu pregetă să ridice în slăvi acest plan, care dovedea încă o dată rarele calităţi strategice ale împăratului.

După masă, Nicolaie se duse să asiste la un spectacol de balet, unde se perindară prin faţa lui sute de femei numai în tricouri. Una dintre ele îi plăcu în chip deosebit şi, chemând pe maestrul de balet, îi mulţumi şi porunci să fie înmânat acesteia un inel cu briliante.

A doua zi, ascultând raportul lui Cernîşov, Nicolaie

întări încă o dată ordinul său către Voronțov, de a hărțui şi mai aprig Cecenia şi de-a o strânge într-un cerc din ce în ce mai puternic, acum că Hagi-Murad trecuse de partea ruşilor.

Cernîşov scrise toate acestea lui Voronțov şi un alt curier, spetind caii şi umplând de sânge obrazul vizitiilor, goni spre Tiflis.

XVI

Spre a executa neîntârziat ordinul lui. Nicolaie, fu hotărâtă o incursiune împotriva Ceceniei chiar în ianuarie 1852.

Detaşamentul, care primi însărcinarea să o ducă la îndeplinire, era alcătuit din patru batalioane de infanterie, două sute de cazaci şi opt tunuri. Coloana-înainta pe drum, iar de o parte şi de alta, urcând şi coborând povârnişurile, mergeau vânătorii în lanț neîntrerupt, purtând cizme înalte, scurte de blană şi căciuli, cu puştile pe umăr şi cartuşele de-a curmezişul pieptului: Aflându-se pe pământ duşman, detaşamentul păstra, ca întotdeauna, cea mai desăvârşită tăcere. Se auzea numai din când în când huruitul tunurilor zguduite pe hârtoapele drumului, nechezatul şi sforăitul vreunui, cal de artilerie, care nu înțelegea ordinul de a păstra tăcere, sau vreun comandant strigând reținut, cu glas răguşit, la oamenii săi, pentru că lanțul de vânători răsfira, se depărta, sau se apropia prea mult de coloană. O singură dată liniştea fu întreruptă, când din dosul unei tufe de ciulini, ce se găsea între coloana de pe drum şi lanțul de vânători, se ivi o capră cu pântecele şi dosul albe şi cu spatele cenuşiu şi un țap cu aceleaşi pete albe şi cenuşii şi cu cornițele întoarse înapoi.

Speriate, îndoindu-şi picioarele din faţă, animalele se apropiară, în salturi mari, atât de mult de coloană, încât câţiva soldaţi începură să le fugărească ţipând şi râzând, gata să le împungă cu baionetele; dar caprele o luară îndărăt, trecură prin lanţul de vânători şi, urmărite de câţiva călăreţi şi câinii companiei, pieriră în munţi, ca purtate de aripi.

Cu toate că era încă iarnă, puterea soarelui începuse să crească, şi la amiază, când detaşamentul care pornise dis-de-dimineaţă la drum străbătuse vreo zece verste, prinse să dogorească de-a binelea, iar razele lui erau atât de strălucitoare, încât te dureau ochii dacă te uitai la oţelul baionetelor şi la scânteierile ce jucau pe arama tunurilor şi scăpărau ca nişte fărâme de soare.

Lăsaseră în urmă un râu repede, cu apă curată, pe care coloana de-abia îl trecuse; în faţă se întindeau ogoare arate şi pajişti aşezate în văi nu prea adânci; mai departe, se vedeau munţii întunecaţi şi tainici, acoperiţi cu păduri, dincolo de care se ridicau singuratice creste de piatră, iar şi mai departe, pe orizontul înalt, se profilau piscurile acoperite cu zăpezi veşnice fermecătoare, mereu schimbătoare, care răsfrângeau lumina în sclipiri de diamante.

În fruntea companiei a cincea, mergea, îmbrăcat în tunică neagră, cu o căciulă căzăcească pe cap şi cu sabie la cingătoare, Butler, un ofiţer înalt şi chipeş, mutat de curând din unităţile de gardă în armata din Caucaz, şi care se simţea cuprins de o năvalnică bucurie de a trăi, sporită de primejdia morţii ce îl pândea şi de conştiinţa că lua parte activă la o operaţie uriaşă, condusă de o singură voinţă. Butler intra acum pentru a doua oară în luptă şi era voios la gândul că, dintr-o clipă în alta, inamicul putea să tragă în coloană şi că el nu numai că n-avea să se plece la şuierătura proiectilului sau a glonţului, ci, dimpotrivă, cum se întâmplase şi în celălalt rând, o să-şi ridice mai sus capul şi o să se uite zâmbind în ochii camarazilor săi şi ai soldaţilor,

vorbindu-le, cu glasul cel mai liniştit din lume, despre lucruri cu totul străine de această acțiune.

Detaşamentul se abătu din drumul bun pe altul mai puțin umblat, care trecea prin mijlocul unei mirişti de porumb, şi începu să se apropie de pădure. Tocmai atunci, fără să se vadă de unde, zbură şuierând sinistru un proiectil, care căzu în mirişte lângă drum, în mijlocul trenului regimentar, răscolind pământul.

— Începe, zise vesel Butler, zâmbind camaradului care mergea alături de el.

Într-adevăr, în urma proiectilului, se ivi din dosul pădurii un pâlc numeros de călăreți ceceni, cu steagurile desfăşurate. În mijlocul lor flutura un steag mare, verde. Bătrânul subofițer al companiei, care vedea bine la mare distanță, îi spuse miopului Butler că acolo trebuie să fie chiar Şamil în persoană. Grupul se pierdu într-o vale, apoi apăru pe creasta învecinată din dreapta şi începu să coboare. Generalul, un om scund, în tunică neagră călduroasă şi cu căciula căzăcească pe cap cu un ciucure mare, alb, se apropie călare pe un buiestraş de compania lui Butler şi-i dădu ordin să pornească spre dreapta, împotriva călăreților care coborau. Butler porni repede cu compania sa în direcția indicată, dar nu apucă să ajungă în vâlcea, când auzi în spatele său, una după alta, două lovituri de tun. Se uită înapoi: doi nouraşi de fum albăstrui se ridicaseră deasupra tunurilor, împrăştiindu-se de-a lungul văii. Neaşteptându-se, pesemne, la artilerie, pilcul inamic se întoarse din drum. Compania lui Butler începu să tragă în urma muntenilor şi toată valea se acoperi de fumul prafului de puşcă. Numai pe coastă în sus se zăreau muntenii retrăgându-se în grabă şi trăgând din fugă în cazacii care nu-i slăbeau. Detaşamentul înainta mai departe în urmărirea muntenilor şi în fundul unei vâlcele descoperiră deodată un aul.

Butler cu compania sa năvăli după cazaci în aul. Nu se vedea țipenie de om. Soldații primiră ordin să dea foc

grâului, finului şi caselor. Deasupra aulului se întinse un fum înecăcios şi soldaţii alergau în toate părţile, scoţând din case tot ce găseau, prinzând şi împuşcând mai ales găinile pe care muntenii nu le putuseră lua cu ei. Ofiţerii se aşezară mai la o parte, în afara locului învăluit de fum, mâncară şi băură bine. Subofiţerul le aduse pe o scândură câţiva faguri de miere. Cocenii, parcă-i înghiţise pământul. Puţin după amiază, se dădu ordin de retragere. Compania se adună în afara satului, în coloană de marş, şi Butler trebui să rămână în ariergardă. Îndată ce porniră în marş, îşi făcură apariţia şi cocenii, care, urmărind îndeaproape unitatea, o petrecură cu focuri de armă.

Când detaşamentul ieşi la loc deschis, muntenii rămaseră în urmă. În compania lui Butler nu fusese nimeni rănit şi el se întorcea acum plin de voie bună.

După ce detaşamentul trecu prin vad râul, pe care-l întâlnise de dimineaţă, şi se răsfiră prin luncile şi prin miriştile de păpuşoi, cântăreţii companiilor ieşiră în faţă şi soldaţii începură să cânte. Nu sufla nicio adiere, aerul era proaspăt, curat şi atât de străveziu, încât munţii înzăpeziţi, ce se înălţau la o depărtare de peste o sută de verste, păreau să fie aproape. Când soldaţii tăceau, nu se mai auzea decât tropăitul uniform al picioarelor şi zăngănitul tunurilor; din sunetele acestea se înfiripa cântarea şi în ele murea. Cântecul intonat de compania a cincea a lui Butler fusese compus de un iuncher pentru slăvirea regimentului şi se cânta pe o melodie veselă cu refrenul: „Ce ispravă, ce ispravă, vânat ori, vânători!

Butler călărea alături de superiorul său cel mai apropiat, maiorul Petrov, cu care locuia împreună. Era de-a dreptul fericit că se hotărâse să se mute din unitatea de gardă şi să vină în Caucaz. Pricina adevărată a plecării sale din Petersburg era că-şi pierduse la cărţi şi ultima leţcaie. Şi se temea că, rămânând acolo, n-o să-şi mai poată înfrâna patima,

deşi, de fapt, nici nu mai avea pe ce să joace. Acum, toate astea se sfârşiseră. Trăia o altă viaţă, frumoasă, atrăgătoare, plină de primejdii. Uitase aici şi de pierderea averii şi de datoriile lui foarte mari neplătite. Caucazul, războiul, soldaţii şi ofiţerii, maiorul Petrov, beţivul acesta viteaz şi cu sufletul ca pâinea caldă, toate îi păreau minunate, încât uneori nici nu-i venea să creadă că scăpase de Petersburg, de camerele acelea îmbâcsite de fum de ţigări, unde bătea cărţile şi miza înveninat de ură împotriva bancherului, simţind că-i plesneşte capul de durere – şi se afla acum aici, pe acest meleag de basm, în mijlocul vitejilor caucazieni.

„Ce ispravă, ce ispravă, vânători, vânători!" cântau soldaţii. Calul mergea cu pas vioi, în cadenţa cântecului. Cu părul stufos şi cenuşiu, cu coada împârligată şi absorbit parcă de gânduri, ca un adevărat comandant, dinele companiei, Trezorka, alerga în faţa oamenilor lui Butler. Acesta îşi simţea sufletul înviorat, liniştit şi plin de bucurie. Războiul nu însemna pentru el altceva decât o primejdie permanentă, căreia i se expunea de bunăvoie şi care îi dădea putinţa de a-şi risca viaţa şi de a se învrednici prin aceasta de decoraţii şi de respectul tovarăşilor săi de arme şi al prietenilor săi rămaşi în Rusia. Cealaltă faţă a războiului – moartea, rănile soldaţilor, ofiţerilor, muntenilor – oricât de ciudat ar părea, nu-i venea în minte. Fără să-şi dea seama, ca să-şi păstreze această imagine poetică a războiului, el nu privea niciodată morţii şi răniţii. Aşa făcu şi de data asta. Aveau trei morţi şi doisprezece răniţi. Trecu prin faţa unui cadavru ce zăcea pe spate; zări numai cu coada ochiului felul ciudat în care-i stătea mâna îngălbenită, ca de ceară, şi pata roşie, aproape neagră, care-i mânjea capul; mai mult nu stărui să vadă. Pe munteni şi-i închipui ca pe nişte călăreţi viteji, de care trebuia să se apere.

— Aşa, frăţioare, spuse maiorul, când încetă cântecul. Nu-i ca la voi, la Piter: la dreapta v-aliniaţi, la stânga v-

aliniați. Ne-am mântuit treaba şi acum – acasă, la odihnă! Maşenka o să ne servească plăcinte şi o ciorbă de varză straşnică, Asta-i viață! Zău aşa! Ei, *Zorile au răsărit,* ziceți-i, băieți! dădu el comanda pentru cântecul care îi plăcea lui mult.

Maiorul trăia cu fiica unui felcer. La început i se spunea Maşka, apoi Maria Dmitriovna. Maria Dmitrievna era o femeie frumoasă, bălaie, cu pistrui pe obraz, de vreo treizeci de ani şi nu avea copii. Oricare ar fi fost trecutul ei, acum, însă, era prietena credincioasă a maiorului şi-l îngrijea ca o dădacă. De asta şi avea nevoie maiorul, care se îmbăta uneori până nu mai ştia pe ce lume se află.

Când sosiră în fort, totul era pregătit aşa cum prevăzuse Petrov. Maria Dimitrievna îi ospăta pe el şi pe Butler şi pe încă alți doi ofițeri din detaşament, poftiți de maior, cu bucate într-adevăr gustoase. Maiorul mâncă şi bău atâta până nu mai putu nici să vorbească şi plecă la culcare. Obosit, dar mulțumit de sine, cam amețit de vinul negru băut peste măsură, Butler se duse şi el în odăița sa. Se dezbrăcă şi, cum se întinse şi-şi puse palma sub capul lui frumos, cu părul inelat, se cufundă într-o clipă într-un somn adânc şi fără vise, din care nu se mai trezi până dimineața.

XVII

Aulul pustiit de atacul unității era chiar acela în care Hagi-Murad îşi petrecuse noaptea în ajunul trecerii sale la ruşi.

Sado, sub acoperământul căruia îşi găsise adăpost Hagi-Murad, fugise în munți cu toți ai lui, când [îi] văzuse pe ruşi apropiindu-se de aul. La întoarcere, îşi

găsi casa dărâmată, acoperişul prăbuşit, uşa şi stâlpii cerdacului arşi, locul spurcat pe dinăuntru. Fiul său, băiatul acela frumos, cu ochi strălucitori, care se uitase cu atâta admirație la Hagi-Murad, fu adus mort la moschee, pe spinarea unui cal, acoperit cu o manta. Fusese străpuns cu baioneta pe la spate. Femeia plăcută la înfățișare, care-l slujise pe Hagi-Murad în timpul şederii sale, stătea acum în picioare, cu cămaşa sfâşiată la piept, descoperindu-i sânii veştejiți ce-i atârnau în jos, cu părul despletit, la capul fiului ei, înfigându-şi până la sânge unghiile în obraji şi jelindu-se neîncetat. Luând târnăcopul şi lopata, Sado se duse împreună cu rudele sale să sape mormântul feciorului său. Moşul şedea lângă peretele casei dărâmate şi, cioplind cu briceagul un beţişor, privea înainte în neştire. De-abia se întorsese de la stupărie. Din cele două stoguri mici de fin, pe care le avusese acolo, nu rămăsese decât cenuşa. Caişii şi vişinii, pe care îi sădise şi-i îngrijise cu mâna lui, fuseseră rupți şi arşi şi, ceea ce îl durea mai mult decât toate, ruşii dăduseră foc stupilor cu albine. Bocetele femeilor se auzeau de pretutindeni, din toate casele şi în piața, unde fuseseră aduse încă două cadavre. Copiii mai mari plângeau împreună cu mamele lor. Mugeau de foame şi vitele, cărora oamenii nu mai aveau ce să le dea. Copiii mai mărişori nu se jucau, ci se uitau cu ochii speriați la oamenii mari.

În fântână fuseseră aruncate murdării, într-adins, bineînțeles, aşa că nu se mai putea lua apă din ea. Şi moscheea fusese găsită plină de gunoi şi acum *mullahul*{101} şi *mutalimii*{102} săi făceau curățenie.

Bătrânii gospodari se adunaseră în piață şi, stând pe vine, vorbeau despre cele întâmplate. De ura împotriva ruşilor nu pomenea nimeni. Căci sentimentul care îi stăpânea acum pe toți cecenii, de la cei mai mici până la cei bătrâni, era mai puternic decât ura. De fapt nu era ură, ci neputința de a-i socoti oameni pe aceşti câini; şi

simțeau o scârbă şi o nedumerire atât de mare față de purtarea plină de cruzime şi sălbăticie de prisos a acestor făpturi, încât dorința de a-i nimici, aşa cum stârpeşti şobolanii, păianjenii veninoşi sau lupii, era tot atât de firească la ei ca şi instinctul de conservare.

Locuitorii aulului trebuiau să aleagă: ori să rămână pe loc şi să refacă eu sforțări supraomeneşti tot ce zidiseră şi adunaseră cu atâta trudă şi fusese cu atâta uşurință fără niciun rost distrus de ruşi, aşteptându-se în fiecare clipă să se repete această faptă mârşavă, ori, în pofida canoanelor religioase şi a sentimentului de scârbă şi dispreț față de ruşi, să se supună.

Bătrânii făcură rugăciunea şi se hotărâră cu toții să trimită oameni la Şamil, cerându-i cu lacrimi în ochi să le vină în ajutor. Apoi se apucară fără întârziere să îndrepte stricăciunile.

XVIII

A treia zi după incursiune, dimineața târziu, Butler ieşi pe uşa de din dos, cu gândul să facă vreo câțiva paşi pe uliță şi să ia puțin aer până la ora ceaiului, pe care-l bea de obicei cu Petrov. Soarele răsărise deasupra munților; te dureau ochii privind albul orbitor al caselor de lut, proaspăt văruite, de pe partea dreaptă a drumului, luminată de razele lui. În schimb, ora plăcut şi odihnitor să-ți arunci privirea în stânga, la munții negri, împăduriți, care se înşirau până în zare, lăsând să se vadă prin spărturile lor alți munți depărtați, acoperiți cu zăpadă, cu piscurile alburii şi fără luciu, ce se confundau mai întotdeauna cu norii.

Butler se uita la munți, trăgea adânc aerul în piept şi simțea din plin bucuria că trăieşte, că este teafăr şi se

află aici, în acest minunat colț de lume. Îl mai bucura de asemenea şi gândul că în timpul. incursiunii din ajun se purtase atât de bine, nu numai la înaintare, cât, mai cu seamă, la retragere, când se înfierbântaseră lucrurile destul de tare; şi îi plăcea să-şi amintească, în clipele astea de bucurie, cum, după întoarcerea lor din misiune, Maşa sau Maria Dmitrievna, femeia lui Petrov, ospătându-i, se purtase atât; de simplu şi de drăguț cu toți şi mai ales, după cum îi păruse lui, cu el. Cu coada ci grea de păr bogat, cu umerii voinici, pieptul înalt şi frumos, cu zâmbetul fermecător ce-i lumina obrazul pistruiat şi plin de bunătate, Maria Dmitrievna îl atrăgea fără voie. Era tânăr, bine legat, holtei şi îi părea că şi femeia îl priveşte cu ochi buni. Socotea totuşi că ar fi fost urât din partea lui să dea frâu liber inimii, căci maiorul era un prieten bun şi sincer şi de aceea, se purta cu Maria Dmitrievna simplu, respectuos şi era bucuros că izbutea s-o facă. Toate acestea îi jucau acum prin minte.

Un tropot des de copite pe drumul prăfuit îi tăie firul gândurilor; păreau să fie mai mulți călăreți venind în galop. Ridică ochii şi văzu la capătul drumului un grup de-călăreți, mergând la pas. În fruntea grupului, alcătuit din vreo douăzeci de cazaci, călăreau doi oameni: unul dintre ei purta o cercheză albă şi căciulă înaltă cu turban; celălalt – ofițer în armata, rusă, un om oacheş, cu nasul coroiat, era îmbrăcat într-o cercheză albastră, cu multe fireturi şi armele ferecate în argint. Omul cu turban, călărea un roib de toată frumusețea, cu capul mic şi cu ochii plini de foc, iar ofițerul călărea un cal înalt, cu trupul subțire, de rasă karabahă; Butler, bun crescător de cai, prețui de îndată puterea şi vigoarea primului cal şi se opri să afle cine sunt aceşti oameni. Ofițerul îl întrebă pe Butler:

— Asta casa comandant militar? şi făcu semn cu biciuşca spre casa lui Ivan Matveevici; accentul, cât şi felul lui de a vorbi trădau originea sa străină.

— Chiar asta.

— Dar omul acesta cine-i? întrebă la rândul său Butler, apropiindu-se mai mult de ofițer şi arătându-i din ochi pe cel cu turban.

— Hagi-Murad este. Aici venit, musafir la comandant militar, spuse ofițerul.

Butler auzise despre Hagi-Murad şi despre trecerea sa la ruşi, dar nu se aştepta deloc să-l vadă tocmai aici, în fortul acesta mic.

Hagi-Murad îl privea cu prietenie.

— Noroc, *koşkoldi*[103] rosti Butler salutul tătăresc pe care îl învățase.

— *Saubul*[104], răspunse Hagi-Murad dând din cap şi, venind lângă Butler, îi întinse mâna, în care se afla biciuşca atârnată de două degete.

— Comandant? întrebă el.

— Nu. Comandantul e aici. Mă duc să-l chem, zise Butler întorcându-se către ofițer. Apoi urcă treptele şi împinse uşa.

Dar uşa „intrării principale", cum o numea Maria Dmitrievna, era închisă. Butler bătu, însă nu se arătă nimeni, aşa că o luă spre intrarea de din dos. Îşi strigă ordonanța, dar, neprimind niciun răspuns şi fiindcă nu găsea pe niciuna dintre cele două ordonanțe, intră în bucătărie. Îmbrobodită cu o basma, rumenă la față şi cu mânecile suflecate, lăsând să i se vadă brațele albe şi pline, Maria Dmitrievna tăia aluatul întins, alb ca şi mâinile ei, în bucăți mici pentru piroşti.

— Unde au pierit ordonanțele? întrebă Butler.

— S-au dus să se bețivănească, zise Maria Dmitrievna. Da' ce nevoie ai de ei?

— Să-deschidă uşa; în fața casei se află o ceată întreagă de munteni. A sosit Hagi-Murad.

— Haide, lasă gluma, spuse Maria Dmitrievna zâmbind.

— Nu glumesc, e adevărat. Sunt la intrarea principala.

— Adevărat? se miră Maria Dmitrievna.

— De ce aş minți? Du-te de vezi şi dumneata, sunt la intrarea principală.

— Ia te uită, ce întâmplare! zise Maria Dmitrievna, lăsându-şi în jos mânecile şi pipăind cu mâna spelcile din coada ei groasă de păr. Atunci să-l trezesc pe Ivan Matveevici, adăugă ea.

— Las' că-l trezesc eu, iar tu, Bondarenko, du-te de deschide uşa, porunci Butler.

— Şi aşa-i bine, făcu Maria Dimitrievna şi se apucă iarăşi de treburile ei.

Auzind de sosirea lui Hagi-Murad, despre care ştia că se află la Groznaia, Ivan Matveevici nu se miră cât uşi de puțin, ci, ridicându-se din pat, îşi răsuci o țigară, o aprinse şi începu să se îmbrace, tuşind cu zgomot şi bombănind împotriva şefilor care-i trimiseseră pe „diavolul acesta". După ce se îmbrăcă, ceru ordonanței să-i aducă „doctoria". Aceasta, ştiind că-i vorba despre votcă, i-o întinse în grabă.

— Nimic mai rău decât să amesteci băuturile, mormăi el după ce dădu pe gât votca şi îmbucă din pâinea neagră. Uite, ieri am băut vin negru şi mă doare încă şi acum capul. Ei, sunt gata, zise el şi se duse în salon, unde Butler îl şi poftise pe Hagi-Murad, împreună cu ofițerul însoțitor.

Aceasta din urmă transmise lui Ivan Matveevici ordinul comandantului flancului stâng al armatei, de a-l primi pe Hagi-Murad şi de a-i permite să ia legătura cu muntenii, numai prin trimişi, însă, şi să nu-i îngăduie să părăsească fortul decât însoțit de un grup de cazaci.

Isprăvind de citit scrisoarea, Ivan Matveevici privi cu luare-aminte pe Hagi-Murad, apoi se cufundă iarăşi în cititul scrisorii. După ce mai aruncă de câteva ori ochii când pe scrisoare, când spre Hagi-Murad, îşi opri în sfârşit privirea asupra acestuia şi spuse:

— *Iakşi, bek iakşi.*{105} Să stea la noi. Spune-i că am primit ordinul să nu-i dau drumul de aici. Un ordin dat

e sfânt. Unde o să-l aşezăm, Butler? Ce crezi? În cancelarie?

Însă Butler n-avu timp să răspundă, căci Maria Dmitrievna, care venise de la bucătărie şi rămăsese în pragul uşii, zise către Ivan Matveevici:

— De ce în cancelarie? Să-i facem loc aici. Îi dăm odaia oaspeților şi cămara. În felul ăsta are să fie mereu sub ochii noştri, zise ea, şi se uită la Hagi-Murad, dar, întâlnind privirea acestuia, se întoarse grăbită.

— Eu cred că Maria Dmitrievna are dreptate, spuse Butler.

— Ajunge, pleacă; muierile n-au ce căuta aici, se oțărî Ivan Matveevici, încruntând sprâncenele.

În tot timpul acestui schimb de cuvinte, Hagi-Murad, cu mâna pe pumnal, păstrase pe buze un zâmbet de dispreț, abia văzut. Le spuse că locul unde va sta e fără însemnătate şi că singurul lucru de care avea nevoie şi care-i fusese încuviințat de sardar era să poată intra în legătură cu muntenii şi, de aceea doreşte ca aceştia să fie lăsați să vină la el. Ivan Matveevici răspunse că dorința lui va fi îndeplinită şi-l rugă pe Butler să stea de vorbă câtva timp cu musafirii, până când li se va servi masa şi li se vor pregăti camerele, deoarece el trebuia să se ducă la cancelarie pentru a face formele necesare şi a da unele dispoziții.

Raporturile lui Hagi-Murad cu noile sale cunoştințe se limpeziră foarte curând. Pentru Ivan Matveevici, Hagi-Murad simți din prima clipă un fel de repulsie şi de dispreț şi, de aceea, se uita la el întotdeauna de sus. Maria Dmitrievna. care-i pregătea şi-i servea mâncarea, îi plăcu în chip deosebit. Îi plăcea simplitatea ei, şi frumusețea acestui popor străin întruchipată în ea, precum şi atracția involuntară pe care vedea că o exercită asupra ei şi care se răsfrângea şi în el. Se străduia să nu o privească, să nu-i vorbească, însă privirile lui se îndreptau fără voie spre ea şi-i urmăreau toate mişcările.

Cu Butler se împrieteni chiar din clipa în care-l cunoscu. Vorbea bucuros cu el despre multe lucruri, întrebându-l de viața lui şi povestindu-i-o pe a sa, împărtăşindu-i toate veştile privitoare la situația familiei sale, pe care i le aduceau trimişii, chiar şi cerându-i sfaturi despre cele ce avea de făcut.

Ştirile aduse de trimişi nu erau însă bune. În răstimpul celor patru zile de când stătea în fort, aceştia veniseră de două ori, aducându-i numai veşti rele.

XIX

În scurtă vreme după trecerea lui Hagi-Murad de partea ruşilor, familia lui fusese adusă în aulul Vedeno, unde era ținută sub pază în aşteptarea hotărârii lui Şamil. Femeile – bătrâna Patimat şi cele două neveste ale lui Hagi-Murad, împreună cu cei cinci copii mici ai lor, trăiau sub aspră pază în casa sutaşului Ibrahim Raşid; Iusuf, fiul lui Hagi-Murad, în vârstă de optsprezece ani, era închis în temniță, adică într-un fel de groapă adâncă de un stânjen, împreună cu patru răufăcători care aşteptau, ca şi el, să fi se hotărască soarta.

Dar nu venise încă nicio poruncă în privința lor, deoarece Şamil era plecat la război împotriva ruşilor.

La 6 ianuarie 1852, Şamil se înapoia acasă. În aulul Vedeno, după o luptă crâncenă cu ruşii, în care, după părerea acestora, el fusese bătut şi nevoit să se retragă în grabă la Vedeno, iar după părerea lui şi a tuturor miurizilor, câştigase o biruință şi alungase pe ruşi. În această luptă, trăsese el însuşi cu puşca, ceea ce se întâmplă foarte rar, şi chiar scoțându-şi sabia din teacă îşi avântase calul în galop împotriva ruşilor, însă fusese

oprit de miurizii care-l însoțeau. Doi dintre ei, care se aflau alături de el, căzuseră uciși.

Era înspre amiază, când Şamil, înconjurat de o ceată de miurizi, care călăreau în jurul său, arătându-şi meşteşugul de *djighiți*, slobozind focuri de puşcă şi de pistol şi cântând mereu acelaşi cântec: *La Illah il Allah,* îşi făcu intrarea în aulul unde îşi avea reşedința.

Toți locuitorii marelui aul Vedeno se îngrămădiseră pe uliță şi pe acoperişurile caselor în întâmpinarea conducătorului lor, trăgând şi ei, în semn de bucurie, din puşti şi din pistoale. Şamil venea pe un cal alb, care, simțind apropierea casei, juca nerăbdător în frâu. Harnaşamentul calului era simplu, fără podoabe de aur şi argint: un căpăstru de culoare roşie, măiestrit lucrat, cu o dungă la mijloc, scările ca nişte cupe de metal şi o teltie roşie, care se vedea de sub şa. Imamul purta o tunică de postav cafeniu, căptuşită cu blană neagră, a cărei margine se zărea la gât şi la mâneci, şi strânsă pe talia-i subțire cu o curea de aceeaşi culoare, de care atârna un pumnal. Pe cap avea o căciulă caucaziană înaltă, cu fundul turtit şi cu un ciucure negru, împrejurul căreia era înfăşurat un turban alb, al cărui capăt îi cădea peste grumaz. Era încălțat cu *ciuveaci* verzi, iar pulpele le avea strânse în nişte jambiere negre, tivite cu un simplu găitan.

Cu toate că nu purta nicio podoabă strălucitoare de aur sau de argint, trupul lui înalt, drept şi puternic, în veşmântul acesta simplu, înconjurat de miurizii a căror îmbrăcăminte era împodobită-cu fireturi de aur şi ale căror arme erau ferecate în argint, dădea acea impresie de măreție, pe care voia şi se pricepea s-o producă asupra poporului. Fața lui palidă, încadrată de o barbă roşie, tăiată scurt, cu ochii mici pe jumătate închişi, era încremenită, ca de piatră. Trecând prin mijlocul aulului, simțea mii de ochi ațintiți asupra sa, ochii lui, însă. nu se uitau la nimeni. Nevestele lui Hagi-Murad cu copiii lor ieşiseră în prag, cu oamenii casei în care locuiau, ca

să vadă intrarea imamului. Singura rămasă înăuntru era bătrâna Patimat, mama lui Hagi-Murad; şedea, ca de obicei, pe duşumeaua camerei, cu părul ce începuse; să-i albească despletit, cuprinzându-şi cu braţele genunchii slabi. Clipind din ochii negri, arzători, bătrâna se uita la vreascurile ce mocneau în vatră. Ca şi feciorul ei, îl urâse întotdeauna pe Şamil. Acum îl ura mai mult ca niciodată şi nu voia să-l vadă.

Nici fiul lui Hagi-Murad nu văzu intrarea măreaţă a lui Şamil. Din groapa întunecoasă cu miros puturos în care se afla tânărul, auzi răsunetul împuşcăturilor şi al cântecelor, gustând tot amarul ce-l poate gusta o făptură tânără, cu sânge clocotitor, când i se răpeşte libertatea, Stând în groapa puturoasă, laolaltă cu mereu aceleaşi fiinţe nefericite, întemniţate împreună cu el, oameni murdari, sleiţi de puteri, cei mai mulţi urându-se unul pe altul, pizmuia acum pe toţi cei de-afară, care respirau aerul curat, se bucurau de lumină şi libertate, şi care îşi jucau caii sprinteni în jurul comandantului lor, trăgând cu pistoalele şi cântând într-un singur glas: *La Illah il Allah.*

După ce străbătu aulul, Şamil intră într-o curte largă, care ducea la o altă curte lăuntrică în care se găsea seraiul său. Doi lezghini înarmaţi îl întâmpinară în faţa porţii deschise a primei curţi, plină de oameni. Mulţi dintre ei veniseră din ţinuturi îndepărtate, după treburile lor, unii cu nişte cereri, precum şi localnici chemaţi de Şamil să-i judece. La intrarea lui Şamil toţi cei din curte se ridicară în picioare, salutându-l respectuos cu mâinile la piept. Unii chiar îngenunchează şi stătură astfel tot timpul cât îi trebui lui Şamil să ajungă de la poarta din afară până la cea a curţii dinăuntru. Deşi recunoscu printre cei care-l aşteptau multe feţe neplăcute şi mulţi solicitatori plicticoşi, veniţi să-i ceara vreun ajutor, Şamil trecu pe dinaintea lor cu aceeaşi faţă neclintită. Trecând poarta dinăuntru, descăleca în faţa casei, care se afla în stânga porţii.

Din incursiunea asta la duşmani, se întorsese obosit, nu atât trupeşte, cât sufleteşte, ca ocârmuitor, căci Şamil, deşi cei din jurul lui socoteau expediția drept o izbândă, ştia că. de fapt ea nu fusese izbutită, că multe aule cecene fuseseră arse şi pustiite şi că cecenii, acest norod schimbător şi uşuratic, şovăie, iar unii dintre ei, cei mai apropiați de ruşi, sunt gata să treacă de partea lor. Toate acestea îi apăsau sufletul. Trebuia să ia măsuri aspre, dar în clipa asta nu voia să se gândească la nimic, nu dorea decât odihnă şi farmecul. vieții de familie, mângâierile celei mai iubite dintre nevestele lui, Aminet, o kistină{106} de optsprezece ani, cu ochii ca murele, sprintenă şi vioaie.

Dar nu-i era îngăduit în clipa de față nici măcar să se gândească la Aminet, care era atât de aproape aici, în dosul gardului ce despărțea încăperile femeilor de cele ale bărbaților (Şamil era chiar sigur că, în timp ce descăleca de pe cal, Aminet, împreună cu celelalte femei, îl privea prin crăpătura gardului); şi nu numai că nu-i era îngăduit s-o vadă pe Aminet, dar nici măcar să se întindă pe perne, să se odihnească puțin după atâta trudă. Trebuia, înainte de toate, să facă rugăciunea de prânz, de care nu avea nicio poftă, dar era cu neputință să nu o facă, dat fiind că era conducătorul religios al poporului şi apoi el nu se putea lipsi de acest rit, cum nu se putea lipsi de hrana zilnică. Îşi făcu deci abluțiunile şi apoi rugăciunea. Îndată ce isprăvi, chemă pe cei care-l aşteptau.

Mai întâi se înfățişă socrul şi învățătorul său, un bătrân înalt, venerabil, cu barba albă ca zăpada şi fața rumenă, care se numea Djemal-Edin. După ce-şi făcu rugăciunea, începu să-l întrebe pe Şamil despre întâmplările din cursul luptelor, apoi îi dădu seama de cele ce se petrecuseră în munți în lipsa lui.

Înşirându-i felurile fapte – omoruri din răzbunare, furturi de vite, încălcări ale prescripțiilor *Taricatului*{107}, care interzicea fumatul şi băutura – Djemal-Edin ajunse

şi la ştirea că Hagi-Murad trimisese oameni să ridice pe ai săi şi să-i ducă la ruşi, dar că totul fusese dat pe faţă şi familia lui Hagi-Murad se găsea acum la Vedeno, sub strajă bună, în aşteptarea hotărârii imamului. În odaia cea mare de alături fuseseră chemaţi bătrânii, ca să se sfătuiască împreună cu ei despre aceste lucruri şi Djemal-Edin îi spuse lui Şamil că s-ar cădea să-i vadă de îndată, deoarece bătrânii îl aşteptau de trei zile.

După ce mâncă bucatele aduse de Zaidet, cea mai bătrână nevastă a lui, o femeie cu nasul ascuţit, cu faţa smolită şi urâtă, pe caro n-o iubea, Şamil se îndreptă spre odaia oaspeţilor.

Cum intră, sfetnicii săi, şase bătrâni cu bărbile cărunte, sure şi roşcate, cu căciuli înalte, unii cu turbane, alţii fără, îmbrăcaţi în *beşmete* şi cercheze noi, cu pumnale la cingătoare, se sculară în întâmpinarea lui. Şamil era cu un cap mai înalt decât toţi. Cei ce se aflau în odaie, precum şi el, ridicară mâinile cu palmele în sus şi, închizând ochii, murmurară o rugăciune, apoi îşi trecură mâinile de-a lungul obrazului, coborându-le pe bărbi şi împreunându-le, după care se aşezară cu toţii, iar Şamil în mijlocul lor pe o pernă mai înaltă. Şi începură să vorbească despre toate câte aveau de dezlegat şi de pus la cale.

Pe oamenii învinuiţi de fărădelegi îi judeca după *Şariat*[108]: doi fură osândiţi la tăierea mâinii, pentru furt; unul la tăierea capului, pentru omor; trei fură găsiţi nevinovaţi. Ajunseră în sfârşit la lucrul cel mai însemnat asupra căruia aveau să hotărască, şi anume, ce măsuri trebuiau luate pentru a împiedica trecerea cecenilor la ruşi. Spre a împiedica aceste treceri, Djemal-Edin întocmi următoarea chemare:

„Viaţă veşnică vă doresc; atotputernicul Dumnezeu să fie cu voi. Aud că ruşii vă amăgesc şi vă îndeamnă să vă supuneţi. Nu le daţi crezare şi nu vă plecaţi lor, răbdaţi. De nu veţi avea răsplată pentru aceasta în viaţa de pe

pământ, mulțumită voastră va fi în ceruri. Aduceți-vă aminte câte ați îndurat înainte vreme, când vi se luau armele. Dacă Dumnezeu n-ar fi fost de partea voastră, atunci, în anul 1840, de mult ați fi fost soldați şi ați fi purtat acum baionete în loc de pumnale, iar femeile voastre ar umbla fără şalvari şi ar fi batjocorite. Judecați cele ce vor veni după cele ce au fost. E mai bine să mori luptând împotriva ruşilor decât să trăieşti cu necredincioşii. Mai răbdați, iar cu voi coborî la voi cu sabia şi *Coranul* şi vă voi duce împotriva ruşilor. Şi acum vă poruncesc cu mare străşnicie, nu numai să nu vă pregătiți dar nici măcar să nu vă treacă prin minte să vă supuneți ruşilor."

Şamil încuviință această chemare şi, după ce o semnă, hotărî să fie răspândită.

Se sfătuiră apoi în privința lui Hagi Murad. Era un lucru de o deosebită însemnătate pentru Şamil. Cu toate că nu voia să recunoască, el ştia că dacă Hagi-Murad, cu dibăcia, curajul şi bărbăția lui, ar fi stat alături de el, nimic din cele ce se petreceau în Cecenia nu s-ar fi întâmplat. Ar fi fost bine să se împace cu Hagi-Murad şi să-l folosească; dacă, însă, lucrul nu era cu putință, nu putea nici îngăduie ca el să dea ajutor ruşilor. Iată de ce era neapărat nevoie să-l cheme la el şi după aceea să-l omoare. Spre îndeplinirea acestui plan avea două căi; fie să trimită la Tiflis un om care să-l ucidă acolo, fie să-l facă să vină aici şi apoi să-l răpună. Singurul mijloc pentru ducerea la bun sfârşit a urzelii era familia lui Hagi-Murad şi mai cu seamă fiul acestuia, care era iubit cu patimă de părintele său. Trebuia aşadar să se folosească de băiat.

După ce sfetnicii îşi spuseră părerea, Şamil închise ochii şi tăcu.

Ei ştiau că el ascultă acum glasul profetului care-i suflă ce are de făcut. Tăcu astfel un răstimp, apoi, rupând tăcerea solemnă, Şamil deschise ochii şi, cu

pleoapele pe jumătate lăsate, spuse:

— Aduceți pe fiul lui Hagi-Murad la mine.

— E aici, răspunse Djemal-Edin.

Într-adevăr, Iusuf, fiul lui Hagi-Murad, slab, palid, cu hainele zdrențuite şi împrăştiind un miros greu, dar tot frumos la trup şi la față, cu aceiaşi ochi negri, arzători, ca bunica sa Patimat, stătea la poarta curții din afară, aşteptând să fie chemat.

Iusuf nu împărtăşea ura tatălui său față de Şamil. El n-avea cunoştință de cele întâmplate mai demult şi, chiar dacă le-ar fi cunoscut, nu le trăise aşa că nu putea înțelege de ce tatăl său îl urăşte cu atâta înverşunare pe Şamil. El nu dorea decât un singur lucru: să ducă mai departe viața slobodă şi fără griji pe care, ca fiu de naih, o trăise la Hunzah, iar pornirea asta aprigă față de Şamil îi părea cu total de prisos. Spre deosebire de tatăl său, îl socotea vrednic de toată cinstea pe imam, având pentru el o adorație nețărmurită, ca mai toți muntenii. Tânărul intră în odaia sfatului cu venerație şi teamă şi, oprindu-se la uşă, întâlni privirea stăruitoare a ochilor, pe jumătate închişi, ai lui Şamil. Stătu aşa câteva clipe, apoi se apropie de imam şi-i sărută mâna mare şi albă cu degete lungi.

— Eşti fiul lui Hagi-Murad?

— Da, imam.

— Ştii ce a făcut el?

— Ştiu, imam, şi-mi pare rău.

— Ştii să scrii?

— Am învățat, voiam să fiu *mullah.*

— Atunci scrie tatălui tău, că dacă se întoarce la mine până la bairam, îl voi ierta şi totul va fi ca în trecut. Dacă nu se va întoarce şi va rămâne la ruşi, atunci, Şamil se încruntă, voi trimite pe bunica şi pe mama ta prin aule, iar ție îți voi tăia capul.

Niciun muşchi nu tresări pe fața lui Iusuf; îşi plecă fruntea în semn că a înțeles cuvintele lui Şamil.

— Scrie ce ți-am spus şi dă scrisoarea trimisului meu.

Şamil tăcu, uitându-se lung la Iusuf.

— Scrie că mi-a fost milă de tine şi că nu te voi omorî; îți voi scoate numai ochii, aşa cum fac tuturor trădătorilor. Pleacă.

Dacă înaintea lui Şamil, Iusuf păru liniştit, când fu scos afară, se aruncă asupra însoțitorului său şi, smulgându-i pumnalul din teacă voi să şi-l împlânte în piept, dar fu apucat de mâini, legat şi dus înapoi în groapă.

În aceeaşi scară, după rugăciune, când ziua se îngâna cu noaptea, Şamil îşi puse blana albă şi trecu de partea cealaltă a gardului, în curtea unde locuiau femeile, îndreptându-se spre odaia lui Aminet. Aceasta lipsea, fiind în iatacul soțiilor mai bătrâne. Atunci Şamil căutând să nu fie zărit, se ascunse după uşă, aşteptând-o. Dar Aminet era supărată pe Şamil, pentru că dăruise nişte mătase pe care o adusese lui Zaidet şi nu ei. Îl văzuse ieşind şi îndreptându-se spre iatacul ei, căutând-o, dar ea dinadins nu se arătă. Rămase multă vreme în uşa odăii lui Zaidet, de unde, râzând încetişor, privea umbra albă a lui Şamil, care când intra, când ieşea din iatacul ei. După ce o aşteptă în zadar, Şamil se întoarse în cele din urmă în camera sa, căci sosise timpul rugăciunii de la miezul nopții.

XX

Hagi-Murad trăia de o săptămână în fort, în casa lui Ivan Matveevici. Cu toate că Maria Dmitrievna se certa mereu cu părosul Hanefi (Hagi-Murad luase cu el numai doi dintre oamenii săi, pe Hanefi şi pe Eldar), ba o dată îi făcu vânt din bucătărie, lucru pentru care acesta era cât pe-aci s-o înjunghie, ea nutrea față de Hagi-Murad un vădit sentiment de respect şi de simpatie. Acum nu-i mai ducea ea masa, treabă cu care îl însărcinase pe Eldar, dar folosea orice prilej de a-l vedea şi de a-i face pe plac. Se interesa îndeaproape de convorbirile duse cu privire la familia lui; ştia câte soții şi câți copii are şi vârsta fiecăruia; de câte ori sosea câte un trimis căuta să afle de la cine putea cum merg tratativele.

În cursul acestei săptămâni, Butler se împrietenise de-a binelea cu Hagi-Murad. Uneori, Hagi-Murad venea în camera lui, alteori se ducea Butler la el. Vorbeau ori cu ajutorul tălmaciului, ori se înțelegeau singuri: prin semne şi mai ales prin zâmbete. Hagi-Murad îl îndrăgise de bună seamă pe Butler; asta se vedea din purtarea lui Eldar față de el. Când intra Butler în odaia lui Hagi-Murad, Eldar îl întâmpina cu un zâmbet prietenos, dezvelindu-şi dinții albi, îi pregătea în grabă perna de şezut şi-i lua sabia, dacă acesta o avea cu dânsul.

Butler făcu cunoştință şi se împrieteni de asemenea cu părosul Hanefi, fratele adoptiv al lui Hagi-Murad, caro ştia multe cântece munteneşti şi le zicea cu meşteşug. Ca să-i facă plăcere lui Butler, Hagi-Murad îl chema pe Hanefi şi-l punea să cânte ceea ce socotea el mai frumos. Hanefi avea o voce înaltă de tenor şi cânta cu un timbru neobişnuit de clar şi expresiv. Cântecul

ce-i plăcea mai mult decât toate lui Hagi-Murad îl impresionă pe Butler prin melodia lui gravă şi plină de tristeţe. Butler îl rugă pe tălmaci să-i traducă vorbele cântecului, pe care şi le însemnă.

Era vorba în cântec de răzbunarea sângelui – ceea ce tulburase odinioară şi sufletele lui Hanefi şi Hagi-Murad.

Cuvintele sunau astfel:

„Uscase-va pământul pe mormântul meu şi n-o să-ţi mai aduci de mine aminte, mamă! Ierburile-n ţintirim vor năpădi mormântul şi-n sufletul tău, bătrânul meu tată, înăbuşi-vor jalea. Lacrimile-n ochii surorii mele s-or usca, şi-şi va lua zborul durerea din inima ei.

Numai tu, frate-meu mai mare, n-ai să mă uiţi, până când moartea mea nu mi-o vei răzbuna. Nici tu, al doilea frate al meu, n-ai să mă dai uitării, până în clipa când te vei culca în groapă alături de mine.

Plumb arzător, – ce duci moartea cu tine, nu mi-ai fost tu oare rob credincios? Ţărână neagră, care ai să mă acoperi, nu te-am frământat eu oare cu a murgului copită? Rece eşti, o, moarte, dar eu ţi-am fost stăpânul. Lua-îmi-va pământul trupul acesta, iar sufletul primi-îl-va cerul”

Hagi-Murad asculta întotdeauna cu pleoapele lăsate cântecul acesta şi când se isprăvea, stingându-se pe o notă prelungită şi tremurătoare, spunea în ruseşte.

— Bun cântec, înţelept cântec.

Poezia vieţii munteneşti, plină de clocot, puse şi mai mult stăpânire pe Butler odată cu sosirea lui Hagi-Murad şi împrietenirea lui cu el şi cu mi urzii săi. Îşi făcuse rost şi de un *beşmet,* de o cercheză şi de o pereche de jambiere. Îi părea că el însuşi este muntean şi trăieşte viaţa muntenilor.

În ziua plecării lui Hagi-Murad, Ivan Martveevici adună câţiva ofiţeri să-l petreacă. Unii dintre ei şedeau

la masa unde Maria Dmitrievna turna ceaiul în pahare, alții la o altă masă încărcată cu votcă, vin negru şi gustări, când Hagi-Murad, îmbrăcat de drum şi înarmat, intră cu paşi repezi şi uşori, şchiopătând, în odaie.

Toți se ridicară în picioare şi-i strânseră pe rinei mâna. Ivan Matveevici îl pofti să şadă pe sofa, însă el îi mulțumi şi se aşeză pe un scaun, lângă fereastră. Tăcerea care se făcuse la intrarea sa în odaie nu-l tulbura câtuşi de puțin. Se uită cu luare-aminte la cei de față, oprindu-şi apoi privirea nepăsătoare pe masa pe care se aflau samovarul şi gustările. Petrokovski, un ofițer dezghețat, care îl vedea pentru întâia oară pe Hagi-Murad, îl întrebă pe tălmaci dacă i-a plăcut Tiflisul.

— *Aia*, răspuns el.

— Spune că da, zise tălmaciul.

— Şi ce anume i-a plăcut?

Hagi-Murad răspunse ceva.

— Mai mult decât toate i-a plăcut teatrul.

— Dar balul dat de comandantul suprem?

Hagi-Murad se încruntă.

— Fiecare popor îşi are obiceiurile sale. La noi femeile nu se îmbracă aşa, grăi el, aruncând ochii spre Maria Dmitrievna.

— Şi ce nu i-a fost pe plac acolo?

— E la noi o poveste, spuse el tălmaciului. Un câine, vrând să-l ospăteze pe măgar, i-a dat să mănânce carne, iar acesta i-a dat câinelui fân – şi amândoi au rămas flămânzi. Fața i se lumină de zâmbet. Fiecărui popor îi şade bine cu obiceiurile sale.

Aici convorbirea se întrerupse. Unii dintre ofițeri începură să bea ceai, alții să se înfrupte din gustări. Hagi-Murad luă în mână paharul de ceai pe care i-l adusese Maria Dmitrievna şi-l aşeză în fața sa.

— Doreşti caimac? Franzelă? îl îmbie ea, întinzându-i franzelele şi caimacul.

Hagi-Murad înclină capul.

— Ei, la revedere! zise Butler, punându-i mâna pe

genunchi. Când ne mai vedem?

— La revedere, la revedere, răspunse în ruseşte, zâmbind, Hagi-Murad. *Kunak bulur.* Bun *kunak* al tău este eu. Timpul este, eu haidam plecat, arătă el cu capul în direcția în care trebuia să plece.

În uşa odăii apăru Eldar, purtând pe umăr o manta mare albă, împăturită cu grijă, iar în mână o sabie. Hagi-Murad îi făcu semn să se apropie; Eldar, călcând cu paşi mari apăsați, veni lângă el şi-i dădu mantaua şi sabia. Hagi-Murad se ridică în picioare, luă mantaua şi o întinse Mariei Dmitrievna, rostind câteva cuvinte pe care tălmaciul le traduse:

— Spune: ai lăudat mantaua primeşte-o în dar.

— De ce? zise Maria Dmitrievna, roşindu-se la față.

— Aşa se cade. *Adat*{109}, aşa, spuse Hagi-Murad.

— Mulțumesc, zise Maria Dmitrievna, luând mantaua. Să-ți ajute Dumnezeu să-ți poți scăpa feciorul. *Ulan iaksi*{110} adăugă ea. Tălmăceşte-i, te rog, că-i urez să-şi elibereze cât mai curând familia.

Cu ochii ațintiți la Maria Dmitrievna, Hagi-Murad încuviință din cap. Apoi luă din mâinile lui Eldar sabia şi o întinse lui Ivan Matveevici. Acesta o luă şi zise tălmaciului:

— Spune-i să primească de la mine juganul roşcat, n-am altceva să-i dăruiesc.

Hagi-Murad, însă, făcu un semn de negare cu mâna în fața obrazului său, voind să spună prin asta că nu are nevoie de nimic şi nu va primi nimic; şi, arătând cu mâna spre munți şi apoi spre inima sa, se îndreptă către ieşire. Toți porniră după el.

Câțiva ofițeri rămaşi în cameră scoaseră sabia din teacă şi, privindu-i lama, văzură că este un Gurda{111} veritabil.

Butler ieşi cu Hagi-Murad în pragul casei. Aici se întâmplă un lucru neaşteptat, care ar fi putut să se sfârşească cu moartea lui Hagi-Murad, să nu fi fost agerimea, promptitudinea şi dibăcia acestuia.

Locuitorii aulului kumâk Taş-Kiciu, care îl aveau în mare cinste pe Hagi-Murad şi care de multe ori veniseră în fort numai pentru a-l vedea pe renumitul *naib,* trimiseseră cu trei zile înainte de plecarea lui câțiva oameni să-l roage să meargă vineri la geamia lor. Auzind despre asta, cnejii kumâci, care locuiau în Taş-Kiciu şi care îl urau pe Hagi-Murad, nutrind împotriva lui răzbunarea sângelui, dădură de ştire locuitorilor că nu-l vor lăsa să intre în geamie. Mânioşi, locuitorii se răsculară, încăierându-se cu partizanii cnejilor. Comandamentul rus îi potoli pe munteni şi-i trimise vorbă lui Hagi-Murad să nu vină la geamie. Şi cum acesta nu se duse, toți crezură că lucrurile reintraseră în făgaşul lor.

Însă, chiar în clipa plecării sale, când Hagi-Murad ieşi în prag şi caii stăteau înşeuați la intrare, cneazul kumâc Arslan-Han, pe care-l cunoşteau bine atât Butler, cât şi Ivan Matveevici, se apropie călare.

Zărindu-l pe Hagi-Murad, îşi scoase cu iuțeală pistolul de la brâu şi-l îndreptă spre duşmanul său. Dar n-apucă să ochească Arslan-Han că Hagi-Murad, cu toate că era şchiop, se şi azvârli din prag asupra lui ca o pisică. Arslan-Han trase, însă nu-şi nimeri ținta. Hagi-Murad apucă cu o mână calul de dârlogi, iar cu cealaltă scoase pumnalul din teacă, strigând ceva în limba tătară.

Butler şi Eldar se aruncară în aceeaşi clipă între ei şi-i apucară de mâini. La auzul împuşcăturii, Ivan Matveevici ieşi din casă.

— Ce ți-a venit, Arslan, să faci o astfel de faptă nesăbuită la mine acasă? spuse el auzind despre ce-i vorba. Urât lucru frate. Afară pe câmp n-ai decât să faci tot ce vrei, dar să te-ncaieri aici la mine…

Arslan-Han, un omuleț mititel, cu mustăcioară neagră, descălecă, galben la față, tremurând din tot trupul, aruncă o privire plină de ură lui Hagi-Murad şi intră, împreună cu Ivan. Matveevici, în casă. Răsuflând

greu, dar zâmbind, Hagi-Murad se duse la cai.

— De ce voia să-l omoare? întrebă Butler prin tălmaci.

— Spune că aşa scrie în legea lor, lămuri tălmaciul cuvintele lui Hagi-Murad. Arslan-Han trebuie să se răzbune pe el pentru sângele vărsat. De asta a vrut să-l omoare.

— Şi dacă-l va ajunge din urmă pe drum? întrebă Butler.

Hagi-Murad zâmbi.

— Nu-i nimic dacă mă omoară, înseamnă că asta e voia lui Allah. Ei, la revedere, zise el din nou în ruseşte şi, înfigându-şi mâna în coama calului, se uită la toţi cei care ieşiseră să-l petreacă. Întâlnind privirea Mariei Dmitrievna, se uită şi el blând la ea şi, îi spuse:

— Adio, jupâniţa, eu mulţumesc.

— Să-ţi ajute Dumnezeu să-i scapi pe-ai tăi, repetă Maria Dmitrievna.

El nu-i înţelese cuvintele. Pricepu, însă, că ea-i vrea binele şi-i făcu semn cu capul.

— Ai grijă, să nu-ţi uiţi *kunakul*, zise Butler.

— Spune-i că-i sunt prieten credincios şi că nu-l voi uita niciodată, răspunse el prin tălmaci şi, cu toate că era beteag de un picior, se aruncă cu uşurinţă în şaua înaltă, abia atingând scara. Îndreptându-şi apoi sabia şi pipăind cu un gest obişnuit pistolul, cu acea ţinută mândră de războinic al muntenilor călări se îndepărtă de casa lui Ivan Matveevici. Hanefi şi Eldar încălecară şi ei, îşi luară prietenos rămas bun de la stăpânii casei şi de la ofiţeri şi porniră în trap în urma *miurşidului* lor.

Ca de obicei, cei rămaşi stătură mult de vorbă asupra celor plecaţi.

— Straşnic om!

— Ca un lup s-a repezit la Arslan-Han, nu-i mai recunoşteai faţa.

— Are să ne tragă pe sfoară. Mare viclean trebuie să fie, spuse Petrokovski.

— Să dea Dumnezeu să fie printre ruşi cât mai mulţi vicleni ca el, răspunse pe loc, înciudată, Maria Dimitrievna. În săptămâna asta cât a trăit la noi, n-am văzut la el decât lucruri bune, zise ea. Prietenos, cu minte ageră şi drept.

— Cum ai băgat de seamă toate astea?

— Uite aşa!

— Ţi-a picat cu tronc la inimă, ai? întrebă Ivan Matveevici, care tocmai intra în casă. Asta se vede cât colo.

— Da, mi-a picat… Şi ce vă pasă? De ce bârfiţi un om de treabă? E tătar, dar e om de treabă.

— Adevărat, Maria Dmitrievna, spuse Butler. Bine faci că-i iei apărarea.

XXI

Viaţa soldaţilor din forturile înaintate, care se aflau pe linia cecenă, se scurgea de la o zi la alta fără nicio schimbare. De când se găseau aici, nu avuseseră decât două alarme, în timpul cărora companiile ieşiseră afară din cazărmi; cazacii şi miliţienii{112} porniseră în galopul cailor după munteni, dar niciodată nu-i putuseră ajunge. Aceştia se retrăgeau în prea mare grabă. O dată, însă, muntenii izbutiră să pună mâna în Vozdvijenskoe pe opt cai căzăceşti şi să omoare pe cazacul care-i ducea la adăpat. De la incursiunea împotriva aulului unde înnoptase Hagi-Murad, ruşii nu mai întreprinseseră nimic. Se aşteptau însă la o expediţie serioasă în Marea Cecenie, în urma numirii noului comandant al flancului stâng, prinţul Bariatinski.

Îndată ce sosi în Groznaia, prinţul Bariatinski, prietenul ţareviciului şi fostul comandant al

regimentului Kabardinski, în noua sa calitate de comandant al întregului flanc stâng, strânse un detaşament, spre a duce la îndeplinire planul împăratului transmis de Cernîşov lui Voronțov. Detaşamentul concentrat la Vuzdvijenskoe ieşi pe poziție în direcția Kurinski. Armata tăbărâse acolo şi tăia pădurea.

Tânărul Voronțov stătea într-un cort frumos de postav, şi soția lui, Maria Vasilievna, venea în tabără şi rămânea adeseori acolo peste noapte. De mult, legătura dintre Maria Vasilievna şi Bariatinski nu mai era o taină pentru nimeni. De aceea, ofițerii care făceau parte din societatea comandantului, ca şi soldații, o ocărau cu vorbe urâte, fiindcă de fiecare dată când sosea ea, erau trimişi cu toții în patrule de noapte. De obicei, muntenii aduceau tunuri până în apropiere şi deschideau focul asupra lagărului. Cele mai adeseori, însă, proiectilele nu-şi nimereau ținta şi, de aceea, în chip normal, nu se lua nicio măsură împotriva acestor trageri; dar, pentru ca muntenii să nu-şi poată totuşi aduce tunurile prea aproape şi să n-o sperie pe Maria Vasilievna, se trimiteau patrule. Să porneşti însă, în fiecare noapte în patrulă, numai ca să nu se sperie o cucoană, era ceva jignitor şi revoltător. Aşa se face că Maria Vasilievna era ocărâtă atât de soldați, cât şi de ofițerii care nu erau primiți în înalta societate.

Venise şi Butler aici, din fortul său, pentru a-şi petrece concediul şi a vedea pe foştii săi colegi de la Corpul de paji şi camarazi de regiment, care făceau parte acum din regimentul Kurinski, sau erau aghiotanți şi ofițeri de ordonanță la comandament. Se simțise numaidecât foarte bine printre ei. Îşi găsise loc în cortul lui Poltoraţki şi întâlnise multe cunoştințe, care-l întâmpinară cu bucurie. Apoi se duse la Voronțov. pe care-l cunoştea destul de bine, fiindcă într-o vreme făcuseră serviciu împreună la acelaşi regiment. Voronțov îl primi cu multă bunăvoință, prezentându-l prințului

Bariatinski şi-l pofti la masa de rămas bun, pe care o dădea în cinstea fostului comandant al flancului stâng, – generalul Kozlovski, predecesorul lui Bariatinski.

Prânzul fu minunat. Se aşezaseră şase corturi puse la rând şi pe întreaga lor lungime era întinsă masa bogat încărcată de sticle şi argintărie. Toate aminteau viaţa din unităţile de gardă de la Petersburg. La ora două se aşezară la masă. La mijloc şedea Kozlovski şi în faţa lui – Bariatinski. În dreapta lui Kozlovski sta Voronţov, iar în stânga, soţia acestuia. De ambele părţi ale mesei, pe toată lungimea ei, se înşirau ofiţerii regimentelor Kabardinski şi Kurinski. Butler era alături de Poltoraţki. Vorbeau amândoi veseli şi ciocneau cu ofiţerii din jur. Când se servi friptura şi ordonanţele începură să toarne şampanie în pahare, Poltoraţki îi spuse lui Butler cu o spaimă sinceră şi cu părere de rău:

— Mă tem că „nu-i aşa" al nostru are să se facă de râs.

— De ce?

— Trebuie să ţină o cuvântare. Cum o să se descurce? Nu ştiu.

— Nu-i chiar atât de simplu. Mai uşor iei parcanele cu asalt, sub bătaia gloanţelor. Şi mai ales când ai lângă tine o cucoană şi pe aceşti domni de la curte. Într-adevăr, ţi-e milă să-l priveşti, îşi spuneau ofiţerii între ei.

Dar iată că sosi clipa solemnă. Bariatinski se ridică şi, închinând paharul, rosti în cinstea lui Kozlovski o scurtă cuvântare. După ce termină, se ridică şi Kozlovski şi începu să vorbească cu glas năbuşit, dar destul de răspicat:

— Prin voia Majestăţii Sale, trebuie să plec, să mă despart de dumneavoastră, domnilor ofiţeri, spuse el. Dar socotiţi-mă întotdeauna, nu-i aşa, ca şi cum aş fi printre voi... cunoaşteţi, domnilor ofiţeri, nu-i aşa, acest adevăr, că un om singur pe câmpul de luptă nu poate înfăptui nimic. De aceea, toate meritele dobândite în slujbă, nu-i aşa, toate decoraţiile primite, prin înalta şi

marea bunătate a majestății-sale, nu-i aşa, precum şi toată situația şi numele meu, toate acestea, nu-i aşa... aici vocea lui începu să tremure, vi le datorez numai vouă, numai vouă, scumpii mei prieteni! Şi fața lui plină de crețuri se boți şi mai tare. Sughiță şi lacrimile îi umplură ochii. Din toată inima vă aduc, nu-i aşa, toată mulțumirea şi recunoştința mea...

Kozlovski nu mai putu vorbi şi, ridicându-se în picioare, începu să îmbrățişeze pe ofițerii care se apropiau de el. Erau mişcați cu toții. Prințesa îşi acoperi fața cu batista. Strângându-şi buzele de emoție, prințul Semion Mihailovici clipea iute din pleoape. Multor ofițeri le dădură lacrimile. Chiar şi lui Butler, care-l cunoştea prea puțin pe Kozlovski, i se umeziră ochii. Toate acestea îi plăceau nespus. Apoi ridicară paharul şi începură toasturile pentru Bariatinski, pentru Voronțov, pentru ofițeri, pentru soldați; şi oaspeții se sculară de la masă amețiți de vinul băut, şi de înflăcărare ostăşească, cu care erau şi din fire deosebit de înzestrați.

Era o vreme minunată, însorită şi nicio adiere nu tulbura aerul limpede şi înviorător. În toate părțile, focurile aprinse trosneau şi răsunau cântece, totul părea în sărbătoare. Împăcat cu sine, într-o stare sufletească neobişnuit de bună, Butler se duse la Poltoratki. În cortul acestuia, câțiva ofițeri se aşezaseră în jurul unei mese de joc şi aghiotantul puse o sută de ruble la bătaie. Butler ieşi de vreo două ori din cort, cu mâna pe punga din buzunar. În cele din urmă, însă, nu mai putu rezista. Cu toate că se jurase şi că-şi dăduse fraților săi cuvântul că nu va mai juca, începu să mizeze.

Nu trecuse nicio oră şi Butler, cu fața roşie şi năduşită, mânjit cu cretă, sprijinindu-şi coatele de masă, însemna pe o carte de joc boțită cifrele mizelor sale. Pierduse atât de mult, încât îi era frică să mai adune cifrele înşirate. Fără să mai socotească, ştia că, dându-şi toată leafa pe care o putea lua înainte şi

adăugând la ea şi banii pe care i-ar putea obține pe cal, tot nu putea plăti suma datorată aghiotantului, pe care abia îl cunoştea. Ar fi jucat totuşi mai departe, dacă aghiotantul, cu o față severă, n-ar fi pus cu mâinile sale albe şi curate cărțile pe masă, începând să adune coloana de cifre de sub numele lui Butler. Ruşinat, acesta îşi ceru iertare că nu-i poate plăti îndată întreaga sumă pierdută şi-i spuse că-i va trimite banii acasă; în timp ce rostea aceste cuvinte; îşi dădu seama că le era la toți milă de el şi că ochii lor, chiar şi ai lui Poltorațki, îi ocoleau privarea. Era ultima seară pe care o petrecea aici. „Dacă n-ar fi jucat şi s-ar fi dus la Voronțov, unde fusese invitat, totul ar fi fost bine", gândea el, dar acum, situația lui nu numai că era proastă, ci de-a dreptul înspăimântătoare.

Îşi luă rămas bun de la prieteni şi cunoscuți şi plecă. Ajuns acasă se culcă îndată şi dormi optsprezece ore în şir, aşa cum se întâmplă de obicei cu cei care au pierdut la cărți. Din faptul că-i ceruse o jumătate de rublă să dea bacşiş cazacului care-l însoțise, după fața lui posomorâtă şi din răspunsurile lui scurte la întrebările ce i le punea, Maria Dmitrievna înțelese că pierduse la joc, şi-l certă pe Ivan Matveevici că l-a lăsat să plece.

A doua zi, Butler se deşteptă după ora unsprezece şi, amintindu-şi în ce situație se află, vru să se cufunde iarăşi în uitarea din care abia ieşise. Nu mai era însă cu putință. Trebuia să ia măsuri să plătească suma de patru sute şaptezeci de ruble, pe care o datora unui om străin. Se hotărî, aşadar, să-i scrie de îndată fratelui său, căindu-se de păcatul săvârşit şi rugându-l fierbinte să-i trimită, pentru ultima oară, cinci sute de ruble în contul morii care mai rămăsese în proprietatea amândurora. Apoi scrise unei rude foarte zgârcite, cu rugămintea să-i împrumute, cu orice dobândă, aceleaşi cinci sute de ruble. Se duse după aceea la Ivan Matveevici. Ştiind că acesta, sau mai degrabă Maria Dmitrievna, are bani, îi ceru şi lui să-i împrumute cinci

sute de ruble.

— Ți-aş da, spuse Ivan Matveevici, ți-aş da imediat, dar n-o să mă lase Maşka. Muierile astea, dracu să le ia, sunt nişte cărpănoase. Trebuie, însă, trebuie neapărat să ieşi din încurcătură. Dracu ştie ce-i de făcut! De la afurisitul de intendent n-ai putea lua?

Dar de la intendent nici vorbă nu putea fi să ceară bani. Singura scăpare a lui Butler rămânea tot fratele său, ori ruda zgârcită.

XXII

Văzând că nu izbuteşte nimic în Cecenia. Hagi-Murad se întoarse la Tiflis. Se ducea în fiecare zi la Voronțov. Îndată ce era primit, Hagi-Murad începea iar să stăruie şi să-l roage să adune toți prizonierii munteni şi să-i dea în schimbul familiei sale, spunându-i că, atâta timp cât nu-şi va putea libera pe ai săi, e legat de mâini şi de picioare şi, oricât de mult ar dori, nu-i poate ajuta pe ruşi să-l nimicească pe Şamil. Voronțov îi făcea oarecari vagi făgăduieli în acest sens, dar amâna mereu, spunându-i că va lua o hotărâre abia după sosirea la Tiflis a generalului Argutinski{113}, cu care trebuia să se sfătuiască. Atunci Hagi-Murad îi ceru lui Voronțov să-i îngăduie să plece pentru câtva timp la Nuha, un târguşor din Transcaucazia, de unde credea că-i va fi mai uşor să ajungă la o învoială cu Şamil şi cu oamenii devotați acestuia, în privința familiei sale. Afară de asta, la Nuha, orăşel musulman, era o geamie unde-şi putea face mai în tihnă rugăciunile cerute de legea mahomedană. Voronțov trimise un raport la Petersburg, şi între timp îi îngădui lui Hagi-Murad pe răspunderea sa să plece la Nuha.

Pentru Voronțov, pentru cercurile cârmuitoare din Petersburg, ca şi pentru majoritatea oamenilor din Rusia, care aflaseră de trecerea lui Hagi-Murad la ruşi, acest eveniment însemna fie o întorsătură fericită a războiului caucazian, fie un fapt interesant şi neobişnuit; în viața lui Hagi-Murad însă, mai cu seamă în ultimul timp, Era vorba de o cotitură cumplită. Fugise din munți, în parte ca să scape de primejdie, în parte din pricina urii pe care o purta lui Şamil şi, cu toate greutățile întâmpinate, izbutise în cele din urmă să-şi atingă ținta; în primele zile se bucurase de această izbândă şi chiar chibzuise mult la planul de atac împotriva lui Şamil. Dar nu trecu mult şi văzu că salvarea familiei sale, pe care o credea uşor de înfăptuit, se dovedea a fi foarte anevoioasă. Şamil pusese mâna pe ai lui, amenințându-l că va trimite femeile în diferite aule, iar pe băiat îl va orbi sau chiar îl va ucide. Acum Hagi-Murad se ducea la Nuha cu gândul de a-şi smulge, prin viclenie sau prin forță, familia din mâinile lui Şamil, cu ajutorul partizanilor săi din Daghestan. Ultimul trimis, care venise la Nuha, îi spusese că avarezii care îi rămăseseră credincioşi se pregătesc să-i răpească pe ai lui şi să treacă împreună cu ei la ruşi, însă oamenii hotărâți la aceasta fiind prea puțini la număr nu se pot încumeta să încerce lovitura chiar la Vedeno, locul întemnițării, ci o vor face numai în cazul când familia sa va fi mutată în alta parte. Cu prilejul acesta, îi vor răpi familia – făgăduiau ei – în timpul drumului. Hagi-Murad porunci să fie înştiințați prietenii săi că le va dărui trei mii de ruble pentru această faptă.

La Nuha, Hagi-Murad fu găzduit într-o casă nu prea mare, alcătuită din cinci odăi, care se afla aproape de geamie şi de palatul hanilor. Tot în această casă locuiau şi ofițerii care-l însoțeau, tălmaciul şi *nukerii* săi. Viața lui Hagi-Murad se scurgea în aşteptarea trimişilor, care veneau din munți şi pe care-i primea numaidecât; din când în când, pornea călare prin împrejurimile Nuhei,

lucru ce-i fusese îngăduit.

La 8 aprilie, întorcându-se dintr-o astfel de plimbare, Hagi-Murad află că în lipsa lui sosise de la Tiflis un slujbaş. Cu toată dorința arzătoare de a auzi noutățile aduse de acesta, înainte de a se înfățişa pristavului şi slujbaşului care-l aşteptau, Hagi-Murad se duse în odaia sa, îşi făcu rugăciunea de amiază şi numai după aceea intră în odaia care servea şi de salon şi de sală de primire. Slujbaşul din Tiflis, consilierul de stat Kirillov, un om scund şi grăsuț, îl încunoştință că dorința lui Voronțov era ca Hagi-Murad să vină la 12 aprilie la Tiflis pentru a avea o întrevedere cu Argutinski.

— *Iakşi*, răspunse Hagi-Murad supărat.

Kirillov nu-i plăcuse deloc.

— Ai adus banii?

— Sunt la mine, spuse Kirillov.

— Pentru două săptămâni, zise Hagi-Murad, arătându-i zece degete şi apoi încă patru. Dă-mi-i.

— Vi-i dau îndată, spuse funcționarul, scoțând punga din geantă. Şi la ce i-o fi trebuind banii? vorbi el ruseşte către pristav, crezând că Hagi-Murad nu înțelege, dar acesta pricepu cele spuse şi-l privi mânios. În timp ce scotea banii, Kirillov, vrând să intre în vorbă cu Hagi-Murad, ca să aibă ce povesti la întoarcerea sa lui Voronțov, îl întrebă prin tălmaci dacă nu se plictiseşte aici. Hagi-Murad se uită pieziş, disprețuitor, la omulețul ăsta bondoc, în haine civile şi fără arme, şi nu-i răspunse nimic. Tălmaciul repetă întrebarea.

— Spune-i că nu stau de vorbă cu el. Să-mi dea banii.

Şi Hagi-Murad se aşează din nou lângă masă, pregătindu-se să numere suma.

Kirillov scoase banii, îi aşeză pe masă în şapte grămăjoare a câte zece galbeni (Hagi-Murad primea câte cinci galbeni pe zi), şi îi împinse spre Hagi-Murad. Acesta îi băgă în mâneca cerchezei, se ridică şi, cu totul pe neaşteptate, pocni uşurel pe consilierul de stat cu

palma peste chelie şi apoi se îndreptă spre ieşire. Consilierul de stat sări ca ars şi ceru tălmaciului să-i spună să nu-şi permită să facă asemenea lucru, căci şi el are un grad corespunzător celui de colonel. Ceea ce întări şi pristavul. Dar Hagi-Murad făcu semn din cap că ştie prea bine acest lucru şi ieşi din cameră.

— Nu te poți pune cu el, spuse pristavul. Îți înfige odată pumnalul sub coastă şi gata. Cu afurisiții ăştia nu te poți înțelege. Mi se pare că începe să-şi arate colții.

Când se lăsă noaptea, sosiră din munți doi trimişi cu glugile lăsate până peste ochi. Pristavul îi duse în odaia lui Hagi-Murad. Unul dintre ei era un *tavlin* zdravăn, tuciuriu, celălalt – un bătrân uscățiv. Nu aduceau ştiri prea îmbucurătoare pentru Hagi-Murad. Prietenii săi, care-i făgăduiseră să-i scape familia, dădeau acum înapoi, temându-se de Şamil. Imamul amenința cu cele mai groaznice chinuri pe cei care ar îndrăzni să dea ajutor lui Hagi-Murad. După ce ascultă spusele trimişilor, Hagi-Murad se sprijini cu coatele pe picioarele sale încrucişate şi, lăsându-şi în jos capul acoperit cu căciula, tăcu, chibzuind îndelung. Ştia că acum chibzuieşte pentru ultima oară şi prin urmare trebuie să se hotărască într-un fol sau altul. În sfârşit, ridicând capul, scoase doi galbeni, dădu fiecăruia din trimişi câte unul şi le spuse:

— Plecați.

— Care-i răspunsul?

— Răspunsul va fi acela pe care-l va da Dumnezeu. Plecați.

Trimişii se sculară şi ieşiră. Hagi-Murad rămase mai departe pe covor, cu coatele sprijinite pe genunchi. Şezu multă vreme aşa, pierdut în gânduri.

„Ce să fac? Să-l cred pe Şamil şi să mă întorc la el? cugeta Hagi-Murad. E vulpoi bătrân, o să mă înşele. Chiar dacă nu m-ar înşela, n-o să mă plec niciodată roşcovanului ăstuia viclean. Nu pot trece de partea lui, pentru că acum, după ce am stat atâta vreme la ruşi, n-

ar mai avea încredere în mine.”

Îi veni în minte o poveste tavlină, cu un şoim, care fusese prins, trăise în mijlocul oamenilor şi în cele din urmă se întorsese în munți, la ai săi. Picioarele îi erau, însă, împiedicate şi de legături erau prinşi nişte zurgălăi, aşa că şoimii nu voiră să-l primească. „Pleacă – spuseră ei du-te la cei care ți-au atârnat zurgălăii de argint. Noi n-avem zurgălăi, n-avem picioarele împiedicatei Şoimul nu voi să-şi părăsească baştina şi rămase acolo. Însă ceilalți, stându-i împotrivă, îl uciseră cu ciocurile.

„Tot aşa mă vor omorî şi pe mine, gândi Hagi-Murad. Să rămân aici? Să cuceresc pentru țarul rus Caucazul, să dobândesc măriri, şi fală, şi avuții? Asta s-ar putea, îşi zicea el amintindu-şi de întrevederile sale cu Voronțov şi de cuvintele măgulitoare ale prințului. Trebuie să iau însă o hotărâre cât mai grabnică, altfel Şamil o să-mi răpună familia.”

Hagi-Murad se chinui toată noaptea, fără să guste un pic de somn, frământat de gânduri.

XXIII

La miezul nopții hotărârea era luată. Avea să fugă în munți şi, împreună cu partizanii săi, avarezii, să năvălească în Vedeno, iar acolo, ori să moară, ori să-şi elibereze familia. Hagi-Murad nu era încă sigur dacă se va întoarce cu ai lui înapoi la ruşi, sau va pleca cu ei în Hunzah şi se va lupta cu Şamil; ştia numai un lucru, şi anume: că acum trebuie să fugă de la ruşi, în munți. Fără să mai zăbovească, purcese la îndeplinirea planului. Scoase de sub pernă *beşmetul* său negru, vătuit, şi se duse în încăperea *nukerilor.* Aceştia locuiau

de partea cealaltă a tindei. Când intră în tinda a cărei uşă era deschisă, îl izbi în faţă răcoarea umedă a nopţii cu lună, iar în urechi trilurile mai multor privighetori, care cântau în grădina din vecinătatea casei.

Străbătând încăperea, Hagi-Murad deschise uşa care dădea în odaia *nukerilor*. Înăuntru era întuneric. Numai luna nouă, în primul pătrar, lumina puţin prin ferestre. Masa şi două scaune erau date la o parte şi cei patru *nukeri* dormeau pe jos pe covoare şi pe mantale. Hanefi îşi făcea somnul afară, lângă cai. Auzind scârţâitul uşii, Gamzalo se ridică într-o rână, privi spre Hagi-Murad şi, recunoscându-l, se întinse din nou. Însă Eldar, care dormea lângă el, sări în picioare şi-şi trase în grabă în spinare *beşmetul,* aşteptând ordinele stăpânului. Kurban şi Han-Magoma erau cufundaţi în somn. Când Hagi-Murad puse *beşmetul* său pe masă, zdrăngăni ceva. Erau galbenii cusuţi în căptuşeala lui.

— Coase-i şi pe ăştia, zise Hagi-Murad, întinzându-i lui Eldar galbenii primiţi de curând.

Eldar luă banii şi; păşind într-un loc mai luminat, scoase de sub pumnal briceagul şi începu să desprindă căptuşeala *beşmetului.* Gamzalo se sculă şi se aşeză turceşte…

— Gamzalo, să dai ordin băieţilor să cerceteze puştile şi pistoalele şi să pregătească încărcăturile. Mâine vom pleca departe, spuse Hagi-Murad.

— Gloanţe avem, praf de puşcă avem, toate vor fi gata, zise Gamzalo şi mârâi ceva nedesluşit, înţelesese prea bine pentru ce dădea Hagi-Murad poruncă să se pregătească armele. Din prima clipă, nu avusese decât o singură dorinţă: să stâlcească şi să înjunghie cât mai mulţi câini de ruşi şi pe urmă să fugă în munţi; şi această dorinţă crescuse în el din ce în ce mai mult. Văzând acum că şi stăpânul său dorea acelaşi lucru era fericit.

După plecarea lui Hagi-Murad, Gamzalo îşi deşteptă tovarăşii şi toţi patru îşi pregătiră toată noaptea puştile,

pistoalele, încărcăturile şi cremenele. Înlocuiau pe cele stricate, puneau praf de puşcă proaspăt pe tigăiţe, băgau în *hozâri* praf de puşcă şi gloanţe în măsura cuvenită; înfăşurându-le în cârpe pline de unsoare, ascuţeau săbiile şi pumnalele, ungeau tăişurile.

Înainte de ivirea zorilor, Hagi-Murad ieşi din nou în tindă, să-şi ia apă pentru spălatul ritual. Acum se auzeau şi mai bine privighetorile cântând în întâmpinarea zorilor. Din odaia *nuferilor* răzbătea hârşâitul uniform al pumnalelor ascuţite pe piatră. Hagi-Murad luă apă din cadă şi se îndreptă spre odaia sa, când îi răsună în urechi, dinspre odaia miurizilor, în afară de zgomotul pe care-l făcea piatra de ascuţit, vocea subţire a lui Hanefi, care cânta un cântec bine cunoscut lui Hagi-Murad. Se opri şi ascultă.

Cântecul povestea cum *djighitul* Gamzat, împreună cu vitejii săi, luase pradă de la ruşi o herghelie de cai albi; cum un prinţ rus îl ajunsese din urmă pe malul Terekului şi-l împresurase cu oştenii lui, mulţi la număr, câtă frunză şi iarbă. Mai departe, cântecul spunea cum Gaiţizat, împreună cu vitejii săi, uciseseră toţi caii şi, din spatele valului însângerat de cai morţi, se bătuseră cu ruşii până la ultimul cartuş, până la cel din urmă pumnal ce-l mai purtau la brâu şi până la ultima picătură de sânge. Dar, înainte de a-şi da sufletul, Gamzat, zărind nişte păsări în înaltul cerului, le strigă: „O, păsări călătoare, zburaţi acasă, departe, şi spuneţi mumelor noastre, surorilor şi dalbelor fete că noi aici am pierit, apărând *hazavatul.* Iar trupurile noastre n-or să zacă în mormânt, ci lupii hămesiţi or să le sfârtece şi corbii cei negri ne vor ciuguli ochii”

Aşa se sfârşea cântecul şi, la aceste ultime cuvinte, se uni cu glasul melancolic al lui Hanefi vocea puternică a veselului Han-Magoma, care strigă la urmă cât putu de tare: *La Illah il Allah*, chiuind asurzitor. Apoi totul amuţi iar şi nu se mai auziră decât trilurile privighetorilor din grădină, hârşâitul uniform şi uneori şuieratul oţelului,

lunecând repede pe tocilă.

Hagi-Murad era atât de pierdut în gânduri, încât nici nu băgă de seamă că ulciorul se aplecase şi curgea apa din el. Clătină din cap, nemulțumit de sine, şi se întoarse în odaia sa.

După ce făcu rugăciunea de dimineață, Hagi-Murad îşi cercetă armele şi se trânti pe pat. Nu mai avea nimic de făcut. Ca să poată pleca, trebuia să ceară voie pristavului. Afară, însă, era încă întuneric şi pristavul dormea.

Cântecul lui Hanefi îi aminti de un altul, izvodit de maică-sa, legat de o întâmplare din trecut, de pe vremea când el abia se născuse şi pe care o aflase apoi tot de la ea.

Cântecul suna astfel:

„Cu pumnalul de Damasc spintecatu-mi-ai sânul alb, dar la piept strângând, soarele meu, fecioraşul meu drag, l-am scăldat în sângele meu fierbinte şi fără leacuri şi ierburi m-am tămăduit. Teamă de moarte nu am avut, de moarte nicicând nu se va teme feciorul meu *djighit.”*

Făcute pentru tatăl lui Hagi-Murad, cuvintele acestui cântec izvorâseră din următoarea întâmplare: când se născuse Hagi-Murad, nevasta hanului născu şi ea pe al doilea fiu al ei, Umma-Han, şi porunci mamei lui Hagi-Murad, care mai alăptase şi pe fiul cel mare, Abununțal-Han, să vină să-i alăpteze odrasla. Însă Patimat nu voise să-şi lase feciorul şi-i răspunse că nu se va duce. Supărat, tatăl. lui Hagi-Murad îi porunci să plece de îndată, dar ea nu-i dădu ascultare nici lui. Atunci bărbatul o lovi cu pumnalul şi ar fi omorât-o, să nu fi sărit oamenii s-o scape. Păstrându-şi copilaşul, Patimat îl alăptă, şi în amintirea acestei întâmplări izvodise cântecul.

Hagi-Murad îşi amintea de maică-sa, cum îl culca

alături de ea, sub cojoc, pe acoperişul casei, cântându-i acest cântec, iar el o ruga să-i arate locul unde rămăseseră urmele rănii. O vedea înaintea ochilor – nu aşa cum arăta când o lăsase, cu faţa brăzdată de cute şi ştirbă, ci tânără, frumoasă şi atât de voinică, încât pe vremea când avea cinci ani şi era destul de greu, îl purta în spinare într-un coş, ori de câte ori mergeau la bunic, departe, peste munţi.

Îşi mai aminti de obrazul încreţit şi de barba ca omătul a bunicului, argintar de meserie, care bătea argintul pe nicovală, cu mâinile sale noduroase, şi-l punea pe nepot să spună rugăciunile, îşi amintea de fântâna de sub deal, unde se ducea cu mama, ţinându-se de şalvarii ei; apoi de câinele jigărit care-i lingea faţa şi mai cu seamă de mirosul fumului şi al laptelui acru, când se lua după maică-sa sub şopron, unde mulgea ea vacile şi fierbea laptele. Îşi mai aminti cum mama îl răsese de prima dată în cap şi cum îşi vedea scăfârlia rotundă şi vânătă oglindindu-se în ligheanul de aramă atârnat pe perete.

Tot gândindu-se la copilăria lui, îşi aduse aminte şi de fiul său iubit, Iusuf, căruia îi răsese chiar el pentru întâia oară capul. Acum, Iusuf era un tânăr şi mândru *djighit*. Îşi aminti de feciorul său aşa cum îl văzuse ultima dată. Tocmai se pregătea să plece din Ţelmes. Băiatul îi adusese calul şi-i ceruse voie să-l însoţească. Era gata de drum, înarmat şi-şi ţinea calul de frâu. Faţa rumenă, tânără şi frumoasă a lui Iusuf şi întreaga lui făptura mana şi subţire (era mai înalt decât tatăl său), strălucea de vitejie, tinereţe şi de dorul de a trăi. Umerii largi, cu toată vârsta lui fragedă, pieptul lat, trupul său zvelt, tineresc, mâinile lungi şi muşchiuloase, puterea şi sprinteneala lui în mişcări îl bucurau pe tatăl său, care-l sorbea întotdeauna din ochi.

— Mai bine rămâi. Eşti acum singurul bărbat în casă. Păzeşte-le pe mama şi pe bunica, îi spusese el.

Şi Hagi-Murad îşi amintea de înflăcărarea şi mândria

cu care Iusuf, roşu de plăcere, îi răspunsese că, atâta timp cât va fi el în viaţă, nimeni nu se va atinge nici de mama, nici de bunica sa. Încălecase totuşi, petrecându-şi tatăl până la pârâu. Apoi, se întorsese acasă şi de atunci Hagi-Murad nu-şi mai văzuse nici nevasta, nici mama, nici feciorul.

Şi iată că pe acest fiu hotărâse Şamil să-l orbească! La soarta nevestei sale nici nu voia să se gândească măcar.

Aceste gânduri îl neliniştiră într-atât pe Hagi-Murad, încât nu mai putu sta locului. Sări în picioare şi, şchiopătând, se apropie repede de uşă şi o deschise, strigându-l pe Eldar. Soarele nu se ridicase încă, dar începea să se lumineze de ziuă. Privighetorile tot mai cântau.

— Du-te şi spune pristavului că vreau să fac o-plimbare şi înşeuaţi caii, grăi el.

XXIV

Singura mângâiere a lui Butler în vremea din urmă era poezia vieţii ostăşeşti, căreia i se dăruia cu totul, nu numai în timpul serviciului, ci şi la viaţa sa particulară. Îmbrăcat într-un costum cerchez, făcea exerciţii călare şi se dusese chiar de două ori împreună cu Bogdanovici să stea la pândă într-un post înaintat, dar nu reuşiseră să pună mâna sau să doboare pe nimeni. Aceste îndeletniciri vitejeşti, precum şi prietenia sa cu neînfricatul Bogdanovici, celebru prin vitejia sa, îi păreau lui Butler foarte atrăgătoare şi însemnate. Datoria şi-o plătise, împrumutând bani cu dobândă foarte mare de la un evreu. Mai bine zis, amânase numai termenul de plată, înlăturând deocamdată, fără

s-o soluționeze, situația grea şi încurcată în care se afla. Încerca să nu se mai gândească la asta şi, afară de poezia vieții ostăşeşti, mai căuta alinare şi în băutură. Bea din ce în ce mai mult şi din zi în zi îi slăbeau puterile morale. Acum nu se mai purta cu Maria Dmitrievna ca Iosif din *Biblie*, ci, dimpotrivă, începu să-i dea târcoale şi să-i facă curte grosolan; dar, spre marea lui mirare, fu respins categoric şi pus la locul lui, ceea ce îl ruşina tare.

Spre sfârşitul lui aprilie sosi în fort un detaşament, trimis de Bariatinski în vederea unei noi mişcări prin întreaga Cecenie, socotită de necucerit. Acest detaşament era format din două companii ale regimentului Kabardinski, ce fuseseră primite, după obiceiul statornicit în Caucaz, ca oaspeți de către companiile care staționau în Kurinskoe. Soldații fură cantonați prin cazărmi şi căpătară nu numai o masă bună, alcătuită din păsat şi carne, dar chiar şi votcă; ofițerii fuseseră găzduiți în camerele ofițerilor din cantonament şi, după obiceiul locului, ospătați de aceştia din urmă.

Masa se prelungi într-un chef în lege, cu cântece. Beat mort, cu fața pământie, nu roşie cum o avea de obicei la chefuri, Ivan Matveevici şedea călare pe un scaun şi, scoțând sabia din teacă, spinteca cu ea nişte duşmani închipuiți, ba înjurând, ba râzând în hohote, ba îmbrățişându-se cu alții, ori jucând în ritmul cântecului său preferat: „De mult e Şamil răzvrătit, de ani şi ani e răzvrătit, trai-trai, ratatai, de ani şi ani e răzvrătit”.

Şi Butler era de față la petrecere, străduindu-se să vadă şi în asta poezia vieții ostăşeşti, dar, în adâncul sufletului său, îi era milă de Ivan Matveevici, pe care nu putea să-l mai oprească în niciun chip. Simțindu-se şi el cam amețit, ieşi tiptil şi se întoarse acasă.

Luna plină scălda în razele ei căsuțele albe şi bolovanii de pe drum. Noaptea era atât de luminoasă că

se vedea orice fărâmă de piatră, orice fir de pai ori balegă de pe uliță. Aproape de casă, Butler întâlni pe Maria Dmitrievna, îmbrobodită cu o basma care-i acoperea capul şi umerii.. De când fusese respins, se ferea, oarecum ruşinat, să mai dea ochii cu ea. Acum, însă, datorită razelor de lună şi vinului băut, se bucură de această întâlnire şi voi iar să se ia bine pe lângă ea.

— Încotro? o întrebă el.

— Mă duc să văd ce-mi face moşneagul, răspunse ea prietenos. Chiar dacă se împotrivea din inimă şi hotărât curții pe care i-o făcea Butler, o mâhnea însă faptul că în ultima vreme el se ferea mereu de dânsa.

— Şi la ce te mai duci să-l vezi? Vine el şi singur.

— Crezi că are să vină?

— Dacă nu vine, îl aduc alții.

— Da, şi tocmai asta n-aş vrea. Adică, să nu mă duc? întrebă ea.

— Nu, nu e nevoie. Să mergem mai bine acasă.

Maria Dmitrievna se întoarse din drum şi porni alături de Butler, spre casă. Luna strălucea atât de puternic, încât lumina ei, ca o văpaie argintie, punea un fel de aureole umbrelor ce se mişcau de-a lungul drumului. Cu ochii ațintiți la această aureolă din jurul capului ei, Butler voia să-i mărturisească Mariei Dmitrievna că-i place tot atât de mult ca şi înainte, dar nu ştia cum să înceapă. La «rândul ei, şi ea aştepta să vadă ce-i va spune. Mergând aşa, fără să-şi vorbească, ajunseră aproape de casă când, de după cotitura drumului, se iviră nişte călăreți. În fața pâlcului călărea un ofițer.

— Cine-o mai fi, Doamne? zise Maria Dmitrievna, dându-se la o parte.

Luna bătea în spatele călărețului şi nu-l putură recunoaşte decât când ajunse în dreptul lor. Era ofițerul Kamenev; făcuse pe vremuri serviciul împreună cu Ivan Matveevici şi de aceea Maria Dmitrievna îl cunoştea.

— Dumneata, Piotr Nikolaevici? spuse ea ofițerului.

— Eu, şi nimeni altul, răspunse Kamenev. Uite şi Butler. Noroc! Nu te-ai culcat încă? Te plimbi cu Maria Dmitrievna? Bagă de seamă! Ivan Matveevici o să-ți facă de petrecanie! Dar unde-i?

— Acolo, n-auzi? zise Maria Dmitrievna, arătând înspre locul de unde veneau muzica, larma şi cântecele. Sunt la chef.

— Ai voştri fac chef?

— Nu, au venit companiile din Hasav-Iurta şi este în cinstea lor.

— Aşa da, mai zic şi eu. O s-ajung tocmai la timp acolo. Trebuie să vorbesc cu Ivan Matveevici, dar numai două cuvinte.

— Ai vreo treabă cu el? întrebă Butler.

— Da, trebuie să-i văd.

— Veşti bune sau rele?

— Depinde pentru cine! Pentru noi bune, pentru alții rele. Şi Kamenev râse.

Între timp, şi cei care mergeau pe jos, şi cei călare, ajunseră la casa lui Ivan Matveevici.

— Cihirev! strigă Kamenev cazacului. Apropie-te. Cazacul ieşi din grup şi se apropie. Purta uniforma obişnuită a cazacilor de la Don: cizme, manta şi raniță legată de şa.

— Scoate ploconul, spuse Kamenev, descălecând.

Cazacul descălecă şi scoase din raniță un sac, în care se găsea ceva. Kamenev îl luă şi bagă mâna înăuntru.

— Să vă arăt noutatea? N-o să vă speriați? spuse el către Maria Dmitrievna.

— De ce să-mi fie frică? răspunse aceasta.

— Iat-o, zise Kamenev, scoțând din sac un cap de om şi punându-l în bătaia lunii. Îl cunoaşteți?

Era un cap de om ras, cu fruntea înaltă deasupra ochilor, cu o barbă neagră, tunsă scurt, cu mustăcioară; un ochi era deschis, iar celălalt aproape închis. Țeasta era pe jumătate despicată, iar nările, mânjite de sânge negru închegat. Grumazul îi era înfăşurat într-un

prosop murdar, însângerat. Cu toate rănile de pe cap, buzele învinețite se strângeau într-un zâmbet copilăresc şi bun.

Maria Dmitrievna privi capul şi fără să spună un cuvânt, se întoarse repede şi intră în casă.

Dar Butler nu-şi putea lua ochii de la chipul acesta îngrozitor. Era capul aceluiaşi Hagi-Murad cu care nu demult petrecuse serile în convorbiri însufleţite, ca doi buni prieteni.

— Cum aşa? Cine l-a omorât? Unde? întrebă el.

— A încercat să fugă şi l-au prins, spuse, Kamenev, dând cazacului capul şi intrând împreună cu Butler în casă. A murit ca un viteaz.

— Cum s-au întâmplat toate astea?

— Aveţi un pic de răbdare să vină Ivan Matveevici şi o să vă povestesc de-a fir-a-păr. Pentru asta am fost trimis aici. Colind cu el forturile pe rând şi aulele, şi-l arăt la toţi.

Trimiseră un om după Ivan Matveevici şi acesta, abia ţinându-se pe picioare, însoţit de doi ofiţeri tot atât de beţi, intră în odaie şi începu să-l îmbrăţişeze pe Kamenev.

— V-am adus, spuse Kamenev, capul Iul Hagi-Murad.

— Minţi! L-au omorât?

— Da, a vrut să fugă.

— Spuneam eu că are să ne înşele. Unde-i capul? Arată-l.

Chemară pe cazac şi acesta aduse sacul. Scoaseră capul afară şi Ivan Matveevici se uită la el multă vreme, cu ochii lui împăienjeniţi, de om beat.

— A fost totuşi un viteaz, zise el. Dă-l încoa să-l pup.

— Da, a fost un adevărat viteaz, spuse unul dintre ofiţeri.

După ce-l priviră cu toţii, îl dădură cazacului. Acesta îl băgă din nou în sac. străduindu-se să-l lase cât mai uşor la pământ, să nu-l lovească prea tare.

— Ce faci, Kamenev, rosteşti vreun discurs când îl

arăți la oameni? întrebă unul dintre ofițeri.

— Nu, dați-l încoa, vreau să-l pup. El mi-a dăruit sabia, strigă Ivan Matveevici.

Butler ieşi în cerdac. Maria Dmitrievna şedea pe a doua treaptă a scării. Zărindu-l pe Butler, se întoarse supărată în altă parte.

— Ce s-a întâmplat, Maria Dmitrievna? întrebă Butler.

— Sunteți cu toții nişte ucigaşi, nu vreau să vă mai văd. Da, nişte ucigaşi, zise ea, sculându-se.

— Fiecăruia dintre noi poate să i se întâmple la fel, răspunse Butler, neştiind ce să spună. Aşa-i războiul.

— Războiul? strigă Maria Dmitrievna. Care război? Sunteți nişte ucigaşi, asta e. Mortul trebuie îngropat, iar ei se hlizesc la el! Ucigaşi, nişte ucigaşi de rând, striga ea din nou şi, coborând treptele, dispăru prin intrarea din dosul casei.

Întorcându-se în salon, Butler îl rugă la Kamenev să povestească amănunțit cum se petrecuseră lucrurile.

Şi Kamenev povesti.

Iată ce se întâmplase:

XXV

Lui Hagi-Murad i se dăduse încuviințarea să se plimbe călare prin împrejurimile oraşului, dar trebuia să fie neapărat însoțit de o escortă de cazaci. Numărul cazacilor aflați la Nuha se ridica la vreo cincizeci de oameni, dintre care vreo zece erau de serviciu pe la comandamente, iar ceilalți, dacă ar fi fost trimişi să însoțească pe Hagi-Murad, câte zece o dată aşa cum era ordinul, le-ar fi venit rândul să iasă mult prea des. În prima zi, se alcătuise, totuşi, o escortă de zece cazaci,

apoi s-a hotărât să fie trimişi numai cinci şi Hagi-Murad fu rugat să nu-şi ia cu el la plimbare pe toţi *nukerii.* La data de 25 aprilie, el îi luă, însă, pe toţi cei cinci oameni. În timp ce Hagi-Murad încăleca, comandantul militar observă că *nukerii* se pregăteau să plece cu el şi-i atrase atenţia că nu are voie să-i ia pe toţi, dar Hagi-Murad se făcu că n-aude şi-şi porni calul, iar comandantul nu mai stărui. Cazacii escortei erau sub comanda subofiţerului Nazarov, cavaler al Ordinului Sfântul Gheorghe, un tânăr voinic, plin de viaţă, cu părul bălai tăiat scurt, cu obrazul rumen şi fraged ca de fată. Era fiul cel mai mare al unei familii de oameni sărmani; crescut în vechea credinţă, rămăsese orfan de tată încă de pe când era copil, şi acum îşi întreţinea din soldă mama nevoiaşă, trei surori şi doi fraţi mai mici.

— Ai grijă, Nazarov, nu-i lăsa prea departe! îi strigă din urmă comandantul.

— Am înţeles, înălţimea-voastră! răspunse Nazarov şi, ţinând cu o mână puşca pe la spate, se ridică în scări şi îşi porni în trap juganul roib, înalt, cu fruntea berbecească. În urma lui veneau patru cazaci: Ferapontov, un vlăjgan cât o prăjină, pişicher şi coţcar – el vânduse lui Gamzalo praful de puşcă; Ignatov, care-şi isprăvea tocmai serviciul militar, flăcău mai trecut, zdravăn, care se lăuda cu vânjoşia braţelor lui; Mişkin, un copilandru slăbănog, de care râdeau toţi, şi Petrakov, un tânăr cu părul bălai, singurul copil la părinţi, întotdeauna plin de voie bună şi prietenos.

De dimineaţă fusese ceaţă, mai târziu însă vremea se îndreptase şi soarele scălda în razele lui frunzele tinere ale pomilor, iarba crudă, firele de grâu abia încolţit, ogoarele şi faţa încreţită de valuri a unui râu repede, care curgea de partea stângă a drumului.

Hagi-Murad călărea la pas, iar cazacii şi *nukerii* săi, fără să rămână în urmă, se ţineau aproape. Ieşiră astfel pe drumul din spatele fortului şi întâlniră în cale nişte femei, purtând coşuri pe cap, şi soldaţi în căruţe şi

harabale, trase de bivoli, care scârțâiau prelung. Depărtându-se vreo doi kilometri, Hagi-Murad dădu pinteni kabardinului său alb; acesta porni atât de iute, încât *nukerii* trebuiră să-l urmeze la trap întins. Tot aşa mergeau şi cazacii.

— Straşnic cal are, zise Ferapontov. Să fi fost pe vremea când ne era duşman, l-aş fi dat jos de pe el ca să i-l iau.

— Aşa e, la Tiflis s-a dat pe calul ăsta trei sute de ruble.

— Eu l-aş putea întrece cu al meu, spuse Nazarov.

— Cum să nu! făcu Ferapontov.

Hagi-Murad îndemna calul din ce în ce mai tare.

— Ei, *kunak,* nu chiar aşa. Mai domol! strigă Nazarov, căutând să-l ajungă din urmă pe Hagi-Murad.

Acesta întoarse capul şi, fără să scoată un cuvânt, păstră mai departe aceeaşi iuțeală.

— Ia te uită, şi-au pus ceva în gând diavolii ăştia împelițați, zise Ignatov; ia te uită cum mână!

Merseră aşa vreun kilometru în direcția munților.

— Ascultă ce-ți spun, nu-i voie să goneşti aşa! strigă din nou Nazarov.

Însă Hagi-Murad nu-i răspunse nici de data asta şi nici măcar nu întoarse capul. Dădu mai tare pinteni calului şi, de la trap întins, o luă în galop.

— Ei lasă, că nu-mi scapi tu! strigă întărâtat Nazarov.

Trase cu cravaşa în bălțatul său şi, ridicându-se în scări, cu trupul aplecat înainte, porni în galop după Hagi-Murad.

Cerul era atât de senin, aerul atât de proaspăt, viața zvâcnea cu atâta putere în toată făptura lui Nazarov, care făcea una cu calul său ce zbura ca un zmeu pe drum drept în urma lui Hagi-Murad, încât nici nu-i trecea prin minte că s-ar putea întâmpla vreo nenorocire sau ceva îngrozitor. Se bucura că fiecare pas al calului micşora distanța dintre el şi Hagi-Murad. Iar acesta, pricepând după tropăitul din ce în ce mai apropiat că

are să fie ajuns în curând, apucă cu mâna dreaptă pistolul şi cu stânga strânse uşor dârlogii kabardinului, care se înfierbântase auzind în urma lui tropăitul altui cal.

— Nu-nțelegi că nu-i voie! strigă Nazarov, ajungând aproape în dreptul lui Hagi-Murad şi întinzând mâna să-i prindă calul de dârlogi. N-avu timp, însă, să prindă dârlogii, că răsună o împuşcătură.

— Ce faci? strigă Nazarov, ducându-şi mâna la piept. Pe ei, fraților! mai strigă el şi, clătinându-se, căzu pe oblâncul şeii.

Dar muntenii apucaseră armele înaintea cazacilor şi acum trăgeau în ei cu pistoalele şi-i măcelăreau cu săbiile. Nazarov atârna de gâtul calului speriat, care se învârtea în jurul tovarăşilor. Calul lui Ignatov căzuse, prinzând acestuia piciorul sub el, iar doi munteni, scoțându-şi săbiile fără să descalece îl loveau peste cap şi mâini. Petrakov se aruncă în ajutorul tovarăşului său, dar două gloanțe, unul în spate, celălalt în coastă, îi tăiară avântul şi se prăvăli de pe cal ca un sac.

Întorcându-şi calul, Mişkin porni în galop în direcția fortului, Hanefi şi Han-Magoma porniră în urma lui, însă era prea departe, aşa că muntenii nu-l mai putură ajunge şi se înapoiară la ai lor.

După ce sfârşi cu Ignatov dintr-o lovitură de pumnal, Gamzalo îl spintecă şi pe Nazarov, pe care-l trase de pe cal, în timp ce Han-Magoma lua de la cei morți ranițele cu cartuşe. Hanefi voia să ia şi calul lui Nazarov, însă Hagi-Murad îi strigă că nu e nevoie şi porni înainte ca vântul. Miurizii îl urmară în galop, alungind calul lui Petrakov, care se ținea după ei. Se găseau la o depărtare de vreo trei kilometri de Nuha, în mijlocul plantațiilor de orez, când din turnul fortului se auzi o împuşcătură de alarmă.

Petrakov zăcea la pământ cu burta spintecată, cu fața lui tânără îndreptată spre cer şi sorbind aerul ca un peşte care se zbate pe uscat, îşi dădea sufletul.

— Doamne, Dumnezeule, ce mi-ați făcut! strigă comandantul fortului, apucându-se cu mâinile de cap, când auzi de fuga lui Hagi-Murad. M-ați omorât! L-ați scăpat. Tâlharilor! striga el, ascultând raportul lui Mişkin.

Se dădu alarma peste tot şi fură trimişi să-l prindă nu numai cazacii care se aflau acolo, ci şi toți milițienii de prin aulele paşnice cât putură aduna. Se făgădui un premiu de o mie de ruble celui care-l va aduce pe Hagi-Murad viu sau mort. Nu trecuseră două ceasuri de când Hagi-Murad cu tovarăşii săi scăpaseră de sub escortă, şi peste două sute de oameni călări goneau în frunte cu pristavul, în urmărirea fugarilor.

După ce goni câțiva kilometri pe drumul mare, Hagi-Murad micşoră iuțeala calului său, care răsufla greu şi din alb se făcuse sur din pricina sudorii, şi-l opri în loc. În dreapta drumului se zăreau casele şi minaretul aulului Belardjik, în stânga se întindeau ogoarele şi la capătul lor se vedea un râu. Cu toate că drumul spre munți era în dreapta, Hagi-Murad coti spre stânga, socotind că urmăritorii săi îl vor căuta în partea cealaltă. Plănuise s-o ia peste câmp, să treacă Alazanul şi să iasă dincolo, la drumul cel mare, unde nu-l aştepta nimeni, să meargă înainte până ia pădure şi numai atunci, după ce va trece din nou râul, să se îndrepte spre munți. De aceea, întorsese spre stânga. Dar văzu că era cu neputință să ajungă până la râu. Plantațiile întinse de orez peste care trebuia să treacă, aşa cum se întâmplă întotdeauna primăvara, fuseseră nu demult năpădite de apă şi se preschimbaseră într-o mocirlă, în care caii se înglodau până la chişiță. Hagi-Murad şi *nukerii* săi încercau când în dreapta, când în stingă, cu nădejdea să poată da peste un loc mai uscat, însă câmpul pe care se găseau acum era peste tot inundat şi chiftea de apă. De-abia puteau caii să-şi scoată copitele, care pocneau în noroiul lipicios ca dopurile când se

destupă sticlele, şi după câțiva paşi de mers, se opreau locului, răsuflând greu.

Osteniră astfel vreme îndelungată, până când începu să se însereze, dar râul. era încă departe. În stânga se vedea un ostrov mic, acoperit cu tufe proaspăt înverzite, şi Hagi-Murad hotărî să meargă într-acolo, să lase caii să se mai odihnească, şi să zăbovească în locul acela până la noapte.

Ajunşi în tufăriş, Hagi-Murad şi *nukerii* săi descălecară, îşi împiedicară caii şi-i lăsară să pască, iar ei îmbucară din pâinea şi brânza pe care le luaseră ca merinde. Luna nouă, care strălucise la început pe cer, se ascunsese în spatele munților, aşa că peste tot căzuse o perdea grea de întuneric. În Nuha erau multe privighetori. Două din ele erau ascunse şi în tufele astea. La zgomotul făcut de Hagi-Murad şi de oamenii săi pătrunzând în tufăriş, privighetorile amuțiră. Îndată, însă, ce liniştea se aşternu din nou, păsările începură iarăşi să cinic, chemându-se între ele. Atent la orice sunet care tulbura noaptea, Hagi-Murad le asculta fără să vrea.

Cântecul privighetorilor îi amintea de cel al lut Gamzat, pe care îl ascultase în noaptea trecută, când ieşise după apă. Acum, în fiecare clipă, lucrurile puteau să ia aceeaşi întorsătură ca atunci pentru Gamzat. Deodată îi fulgeră prin minte că aşa are să se întâmple şi cu el şi se posomorî. Îşi aşternu mantaua şi îşi făcu rugăciunea. Nici nu isprăvise bine, când auzi zgomote nu prea depărtate. Era zgomotul făcut de picioarele unui mare număr de cai ce se apropiau plescăind prin mlaştină. Han-Magoma, care avea ochi ageri, ieşi în fugă la marginea tufelor, scrută întunericul şi zări umbrele negre ale călăreților şi ale oamenilor care se apropiau de tufe. Hanefi zări şi în partea cealaltă o mulțime tot atât de mare de oameni. Era Karganov, comandantul militar al districtului, cu milițienii săi.

„N-avem încotro, o să luptăm cum s-a luptat Gamzat”,

gândi Hagi-Murad.

După ce se dăduse alarma, Karganov, cu o sută de miliţieni şi cazaci, pornise în căutarea lui Hagi-Murad, dar nu-l putuse găsi nicăieri. Nici măcar vreo urmă lăsată de el nu putuse descoperi. Se înapoia fără nădejde spre casă, când, spre seară, întâlni în drum un tătar bătrân, pe care îl întrebă dacă n-a văzut cumva şase oameni călări. Bătrânul îi răspunse că da. Zărise şase călăreţi care s-au învârtit prin plantaţia de orez şi au intrat apoi în tufe, unde el tocmai strângea nişte lemne. Karganov luă cu el pe bătrân, se întoarse din drum şi, văzând caii împiedicaţi, se încredinţa că în adevăr Hagi-Murad trebuie să fie acolo. Împresurase cu oamenii săi în timpul nopţii tufele şi acum aştepta ivirea zorilor să-l poată prinde viu sau mort.

Înţelegând că este împresurat, Hagi-Murad cercetă locul şi dădu în mijlocul tufelor de un şanţ vechi, unde hotărî să se adăpostească şi să lupte cât va avea muniţii şi cât îl vor ţine puterile, împărtăşi acest gând tovarăşilor săi şi le porunci să facă o întăritură de-a lungul şanţului. *Nukerii* se puseră îndată să taie crengi, să sape cu pumnalele pământul şi să facă un parapet. Hagi-Murad lucra cot la cot cu ei.

Când începu să se lumineze de ziuă, comandantul companiei de miliţieni se apropie de tufe şi strigă:

— Ei, Hagi-Murad! Predaţi-vă! Suntem mulţi, voi sunteţi puţini.

Drept răspuns, izbucni din şanţ un fum mic, răsună o pocnitură de armă şi glontele lovi calul miliţianului, caro se clătină pe picioare şi se prăbuşi. Ca la o comandă, pârâiră armele miliţienilor de la marginea tufelor şi gloanţele lor, şuierând şi bâzâind, rupând frunzele şi crengile, începură să lovească în adăpost, fără să nimerească, însă, pe cei care se aflau în şanţ. Fu lovit numai calul lui Gamzalo, care fugise de lângă ceilalţi. Glontele îl atinse în cap. Nu căzu, dar îşi rupse piedica de la picioare, şi, strivind tufele, se repezi spre ceilalţi

cai, de care se lipi tremurând şi udând iarba fragedă cu sânge. Hagi-Murad şi oamenii săi trăgeau numai când vreunul dintre miliţieni ieşea înainte şi rar greşeau ţinta. Trei miliţieni fuseseră răniţi, iar ceilalţi, nu numai că nu se hotărau să se arunce asupra lui Hagi-Murad şi a oamenilor săi, dar începură chiar să dea înapoi, mulţumindu-se să tragă de departe, la nimereală.

Lupta ţinu aproape un ceas. Soarele se ridicase cam de o suliţă şi Hagi-Murad se gândea tocmai să încalece şi să încerce să ajungă la râu, când se auziră strigătele unei noi mulţimi de oameni care soseau. Era Hagi-Aga din Mehtula cu oştenii lui, vreo două sute la număr. Hagi-Aga fusese cândva *kunakul* lui Hagi-Murad şi trăise cu acesta în munţi mai târziu, însă, trecuse de partea ruşilor. Cu el venise şi Ahmed-Han, fiul duşmanului lui Hagi-Murad. Ca şi Karganov, Hagi-Aga strigă lui Hagi-Murad să se predea, însă şi de data asta răspunsul fu o împuşcătură.

— Scoateţi săbiile „băieţi, şi înainte! strigă Hagi-Aga, scoţând sabia din teacă. Se auzi larma a sute de glasuri de oameni care se aruncau spre tufe chiuind.

Miliţienii străbătură prin frunziş, dar din spatele întăriturii pârâiră una după alta câteva împuşcături. Căzură vreo trei oameni, aşa că cei care atacau se opriră la marginea tufelor şi deschiseră şi ei focul. Trăgând, se apropiau încetul cu încetul de şanţul întărit, făcând câte un salt de la o tufă la alta. Unii izbuteau să înainteze, alţii erau doborâţi de gloanţele lui Hagi-Murad şi ale oamenilor săi. Hagi-Murad nu dădea niciodată greş; de asemenea şi Gamzalo nimerea aproape întotdeauna ţinta şi, de fiecare dată, când vedea că glonţul său şi-a atins ţinta, chiuia de bucurie. Kurban şedea la marginea şanţului şi cânta *La Illah il Allah.* Trăgea fără grabă, dar nu prea nimerea ţinta. Cât despre Eldar, îi tremura tot trupul de nerăbdare să tabere cu pumnalul asupra duşmanilor, de aceea trăgea des, la nimereală, cu ochii mereu la Hagi-Murad, ridicând necontenit capul peste

întăritura şanțului. Cu mânecile suflecate, părosul Hanefi îndeplinea şi aici menirea lui de a sluji, încărca armele pe care i le dădeau Hagi-Murad şi Kurban şi, cu mare luare-aminte, băga pe țeava, cu o vergea de fier, gloanțele înfăşurate în cârpe îmbibate cu unsoare şi turna dintr-un corn în tigăițe praful de puşcă uscat. Han-Magoma nu stătea în şanț cu ceilalți, ci ba fugea până la cai, spre a-i duce într-un loc mai ferit, ba chiuia şi trăgea fără crăcană. Fu rănit primul. Glonțul îl nimeri în grumaz şi el se lăsă pe spate, scuipând sânge şi înjurând. Apoi fu rănit Hagi-Murad; plumbul îl atinse în umăr. Rupse un smoc de vată din *beşmet*, astupă cu el rana şi începu iar să tragă.

— Să tăbărâm pe ei cu săbiile, spuse a treia oară Eldar.

Se ridicase deasupra şanțului, gata să se arunce asupra duşmanilor, dar în aceeaşi clipă fu lovit de un glonte; se clătină şi căzu pe spate peste piciorul lui Hagi-Murad. Acesta îl privi. Ochii lui frumoşi de berbec se uitau țintă şi sever la Hagi-Murad. Gura, cu buza de sus ieşită în afară ca la copii, tremura fără să se deschidă. Scoțându-şi piciorul de sub corpul lui, Hagi-Murad trase mai departe cu puşca. Hanefi se aplecă deasupra trupului lui Eldar să ia cartuşele neîntrebuințate din cercheza acestuia, în timp ce Kurban cânta, încărcând fără grabă arma şi trăgând.

În salturi, de la o tufă la alta, cu țipete şi urlete, duşmanii se apropiau tot mai mult. Un alt glonte îl nimeri pe Hagi-Murad în coastă, în partea stângă. Se trânti în şanț şi, smulgând din *beşmet* o altă bucată de vată, îşi astupă rana. Era, însă, o rană mortală, şi el simți că-i vine sfârşitul. Amintiri şi chipuri din trecut i se perindau prin fața ochilor cu o iuțeală fulgerătoare. Îl vedea ca aievea pe puternicul Abununțal-Han, ținându-şi cu o mână obrazul despicat, ce-i atârna, şi năpustindu-se cu pumnalul în cealaltă mână asupra duşmanului; îl vedea pe bătrânul şi palidul Voronțov, cu

fața lui prea albă, pe care i se citea viclenia, şi îi auzea glasul moale; vedea pe fiul său, Iusuf, îşi vedea soția, Sofiat, şi fața pală, cu barba roşie, cu ochii aceia cu privirile micşorate între pleoapele pe jumătate închise ale duşmanului său de moarte, Şamil.

Dar toate aceste amintiri se perindau prin mintea lui, fără să stârnească în el nici milă, nici ură, nici vreo dorință căci toate îi păreau atât de neînsemnate față de ceea ce începea acum în el. În timpul acesta, trupul său vin jos nu înceta a săvârşi treaba începută. Cu ultimele puteri care-i rămăseseră, se ridică în şanț şi trase cu pistolul în omul care se apropia în fugă; îl nimeri în plin şi-l doborî. Apoi, ieşind cu totul afară din şanț, cu pumnalul în mână, şchiopătând din greu, înaintă de-a dreptul spre duşman. Răsunară câteva împuşcături; Hagi-Murad se clătină şi căzu. Cu strigăte de biruință, câțiva milițieni se azvârliră asupra celui căzut. Dar trupul, pe care-l credeau mort, zvâcni. Se săltă întâi capul însângerat, descoperit şi ras, apoi trupul; apucându-se cu mâna de trunchiul unui copac, Hagi-Murad se ridică în picioare. Avea o înfățişare atât de fioroasă, încât cei care se repeziseră spre el se opriră înlemniți. Deodată, însă tresări, se desprinse de copac şi, ca un ciulin cosit, se prăbuşi cu fața la pământ şi rămase nemişcat.

Era ca o stană de piatră, dar tot mai simțea. Când Hagi-Aga, care se apropiase primul de dânsul, îl izbi cu pumnalul în țeastă, i se păru că cineva îl loveşte cu un ciocan în cap, dar nu putu înțelege cine şi pentru ce. Apoi orice legătură a sa cu trupul se rupse. Nu mai simțea nimic. Duşmanii săi tăiau şi călcau în picioare ceea ce nu mai avea nicio legătură cu el. Hagi-Aga puse piciorul pe spatele acestui trup, reteză din două lovituri capul şi, cu mare grijă, nu cumva să-şi murdărească *ciuveacii,* îl rostogoli în lături cu piciorul. Un sânge roşu năvăli din arterele grumazului şi altul negru țâşni din cap, scăldând iarba.

Karganov, Hagi-Aga, Ahmed-Han şi toţi miliţienii, ca nişte vânători deasupra fiarei ucise, se strânseră lângă trupurile lui Hagi-Murad şi ale oamenilor săi. Pe Hanefi, Kurban şi Gamzalo îi legară şi, risipiţi printre tufe, învăluiţi de fumul prafului de puşcă, vorbeau veseli, sărbătorindu-şi biruinţa.

Privighetorile, care amuţiseră în timpul împuşcăturilor, prinseră iarăşi a cânta; mai întâi una, în apropiere, apoi altele şi altele, din cele mai îndepărtate colţuri.

Ciulinul strivit în mijlocul arăturii mi-a amintit de această moarte.

Povestirea istorică *Hagi-Murad* (în original *Hadji-Murad)* deşi elaborată în cursul anilor 1896–1905, n-a fost publicată decât în 1912, când a fost tipărită cu însemnate amputări la St. Petersburg, în volumul al III-lea al operelor literare postume ale lui L. N. Tolstoi şi, în acelaşi an, integral, în volumul al III-lea al seriei operelor postume ale autorului date la iveală la Berlin.

tolstoi

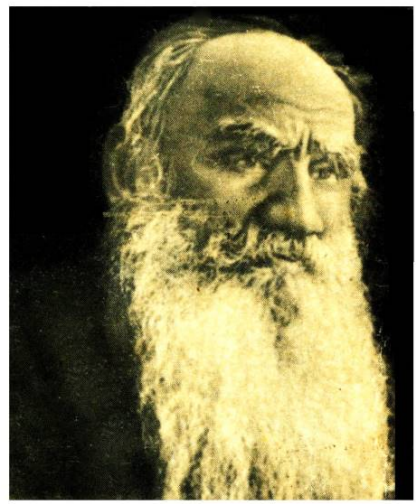

«În vremea aceea am închinat mai mult timp cititului... Dintre toți cel mai valoros mi-a părut Tolstoi – creatorul *Sonatei Kreutzer* și al *Morții lui Ivan Ilici*... Atîta am fost de entuziasmat și de zguduit de veridicitatea tablourilor înfățișate în aceste opere încît deodată mi-a dat în minte o idee cu desăvîrșire nouă: „Ce minunat ar fi să devin scriitor, să ajung a scrie ca Tolstoi, și lumea întreagă să mă citească fascinată".»

THEODORE DREISER

Lei 5

editura minerva

{1} *Podiovcă* (rus.) – vestă.

{2} *Rubaşcă* (rus.) – cămaşă rusească, închisă într-o parte.

{3} *Domostroi* – cod al relațiilor de familie, sociale şi economice ale orăşeanului rus înstărit, datând din secolul al XV-lea sau al XVI-lea; la baza lui stă principiul puterii nelimitate a capului de familie asupra tuturor membrilor ei.

{4} *Candidat* – titlu dat în Rusia țaristă celor care treceau examenele de licență cu calificative foarte bune.

{5} *Rigolboche* — porecla dansatoarei Margueritte Baudel (1810–1860); aici e folosită la figurat în sensul de femeie de moravuri uşoare.

{6} *Tournure* (fr.) – perniță purtată odinioară de femei la spate sub rochie, mai jos de talie.

{7} *Eduard Hartmann* (1842–1906) – filosof german.

{8} *Shaker* – membru al unei secte religioase care, în secolul al XVIII-lea, s-a răspândit în Anglia şi în America de Nord; propovăduia celibatul şi un soi de comunism primitiv.

{9} *Jean Martin Charcot* (1825–1893) – medic francez vestit prin cercetările sale în domeniul bolilor nervoase.

{10} Vin, femeie şi cântec (germ.).

{11} *Frine* (sec. al IV-lea î.e.n.) hetairă ateniană; a servit de model vestiților sculptori Praxitele şi Appelles; acuzată de nelegiuire a fost apărată de Hiperide.

{12} Cartiere deocheate ale vechii Moscove.

{13} *Urie* – personaj biblic, soțul dintâi al Bat-Şebei, soție a regelui David (vezi *Samuel II,* 11).

{14} *Heinrich Wilhelm Ernest* (1814–1868) – violonist şi compozitor austriac.

{15} *Tarantas* (rus.) – trăsură cu coviltir folosită pentru călătorii mai lungi.

{16} În Rusia țaristă serviciul militar dura 25 de ani.

{17} *Pocroave* – sărbătoare bisericească ce se prăznuieşte la 1 octombrie.

{18} Liza, uită-te la dreapta, e el (fr.).

{19} Unde, unde? Nu-i chiar atât de frumos (fr.).

{20} *Blini* – mâncare rusească făcută din aluat de clătite aşezat în straturi şi având umpluturi diferite.

{21} La discreție (fr.).

{22} Înjumătățirea praznicului – a 25-a zi după Paşti.

{23} Pelerinii (fr.).

{24} Întrebați-i dacă cred cu adevărat că pelerinajul lor îi este plăcut lui Dumnezeu (fr.).

{25} Ce spune? Nu răspunde? (fr.).

{26} Zice că e rob al lui Dumnezeu (fr.).

{27} Trebuie să fie fiu de preot. Se vede că e de neam. Aveți ceva bani mărunți ? (fr.).

{28} Dar spuneți-le că nu le dau pentru lumânări, ci ca să se cinstească cu ceai (fr.).

{29} Pentru dumneata, amice (fr.).

{30} *Naib* (arabă) – *„naibi,* ne lămureşte Tolstoi într-o notă la *Incursiunea,* se numesc oamenii cărora Şamil le-a încredințat o fracțiune din puterea executivă". În cazul de față împuternicitul şi locțiitorul lui Şamil.

{31} *Şamil* (aprox. 1789—1871) – conducătorul unei mişcări naționaliste din Caucaz.

{32} *Miurid* (arabă) – slujitor pe lângă un preot musulman sau pe lângă un şef de trib. „Cuvântul *miurid,* explică Tolstoi, într-o altă notă la *Incursiunea*, are numeroase înțelesuri, dar aici sensul se află undeva între aghiotant şi strajă personală."

{33} *Beşmet* – scurtă vătuită.

{34} *Selam aleikum* (kumikă) – formulă de salut.

{35} *Cercheză* – veşmânt lung – fără guler şi strâns pe talie – purtat de muntenii din părțile Caucazului.

{36} *Kunak* (turc.) – oaspete, prieten.

{37} Da.

{38} *S. M. Voronțov* (1823–1882) – colonel, aghiotant imperial, comandantul regimentului de vânători Kurinski.

{39} *Hozâri* (arabă) – tuburi metalice pentru gloanțe sau cartuşe.

{40} *Kumgan* (kumâkă) – ulcior înalt de aramă, cu gurgui şi capac.

{41} *Ciuveaci* – papuci moi, fără tocuri, cu vârfurile încovoiate.

{42} *Miurşid* (arabă) – îndrumător şi preceptor religios al unui *miurid.*

{43} Pronunțarea stâlcită a cuvântului cneaz.

{44} *Maruşka* (kumâkă) – femeie, nevastă.

{45} *Bar* (kumâkă) – este.

{46} *Baranciuk* (kumâkă) – copil.

{47} *Veuve Clicot* – marcă de şampanie franțuzească.

{48} Ei, bine, ai să-mi spui despre ce e vorba? (fr.).

{49} Dar, draga mea… (fr.).

{50} Nici o „draga mea”! E un emisar, nu-i aşa? (fr.).

{51} Şi totuşi, nu-ți pot spune. (fr.).

{52} Nu poți? Atunci am să-ți spun eu. (fr.).

{53} Dumneata? (fr.).

{54} *Avaria* – ținut învecinat cu Cecenia.

{55} *La Illah, il Allah* (kumâkă) – Nu este Dumnezeu fără Dumnezeu (cuvinte dintr-o rugăciune).

{56} *Porter* – bere neagră englezească.

{57} *Tavlin* – muntean din Daghestan.

{58} *Sardar* (pers.) – rezident imperiul al Caucazului.

{59} *Djighit* (kumâkă) – viteaz, călăreț iscusit.

{60} E un obiect de preț (fr.).

{61} Va trebui sa găsim un prilej de a-i face un dar (fr.).

{62} Iată prilejul. Dă-i ceasul (fr.).

{63} Ai face mai bine să rămâi; e o chestiune care mă priveşte pe mine şi nu pe tine (fr.).

{64} Nu mă poți împiedica să merg s-o văd pe doamna general (fr.).

{65} *M. S. Voronțov* (1782–1856) – general feldmareşal; din 1844, rezident imperial al Caucazului.

{66} *Tiflis* – denumirea țaristă a actualei capitale a Georgiei, Tbilisi. Oraşul era în acea perioadă sediul guvernoratului *(gubernia)* cu acelaşi nume, *Tiflis* (n.k.).

{67} Muncă neplătită pe care țăranul era silit să o facă în folosul moşierului, în schimbul porțiunii de pământ pe care acesta i-o lăsa sau i-o dădea în folosință (n. k.).

{68} E vorba de crucea ordinului Sfântul Gheorghe.

{69} Excelente, scumpă prietenă (fr.).

{70} Simon a avut noroc (fr.).

{71} Ce grozăvie! (fr.).

{72} La război ca la război (fr.).

{73} *Ioachim Mutat* (1767–1815) – mareşal al Franței sub Napoleon I.

{74} Toate acestea – datorită dumneavoastră (fr.).

{75} *Hombre* – joc de cărți de origine spaniolă.

{76} A avut unele neplăceri cu comandantul fortăreței. Simon n-a avut dreptate (fr.).

{77} Dar totul e bine când se sfârşeşte bine (engl.).

{78} Linie de fortificații, construită în 1830 pentru apărarea Gruziei împotriva lezghinilor, o populație a Daghestanului.

{79} *Hazavat* (arabă) – război sfânt, război al cărui țel este răspândirea religiei musulmane prin forța armelor.

{80} *Kazi-Mulla* (aprox. 1785–1832) – primul imam al Ceceniei şi Daghestanului, propovăduitor al *hazavat*-ului.

{81} *Şeic* (arabă) – preceptor religios.

{82} *Imam* (arabă) – în cazul de față, conducătorul organizației religioase a musulmanilor, care întruneşte 21 persoana sa puterea religioasă şi cea laică.

{83} *Iakşi* (kulnâkă) – bine.

{84} *Lamoroi* (kumâkă) - poreclă ce se dădea în batjocură muntenilor.

{85} *Nuker* (pers.) – oştean, gardă personală.

{86} *Ghimrini* – locuitorii aulului Ghimri din Avaria, satul natal al lui Şamil.

{87} Parvenit (fr.).

{88} *Decembrişti* – nume dat revoluționarilor ruşi de origine nobiliară care au organizat, la Sankt Petersburg, răscoala armată din decembrie 1825 împotriva absolutismului țarist (n.k.).

{89} Z.G. Cernîşov (1796–1862) – decembrist, căpitan al unui regiment de cavalerie de gardă.

{90} Împăratul? (fr.).

{91} Majestatea Sa tocmai s-a înapoiat (fr.).

{92} E cineva aici (fr.).

{93} Soția marelui duce Mihail Pavlovici, fratele țarului Nicolaie I.

{94} Una dintre intrările Palatului de Iarnă.

{95} *Alexei Petrovici Ermolov* (1772–1861) – guvernator al Gruziei şi comandant suprem al trupelor ruseşti din Caucaz.

{96} *Alexei Alexandrovici Veliaminov* (1785–1838) – general, comandant al trupelor ruseşti din Caucaz.

{97} O sală a Palatului de Iarnă, construită în stil roman.

{98} Polonia şi Caucazul sunt cele două bube ale Rusiei. Ne trebuie o sută de mii de oameni în fiecare dintre aceste țări (fr.).

{99} Spuneți Polonia? (fr.).

{100} O, desigur, a fost o lovitură de maestru a lui Metternich de a ne lăsa în această încurcătură (fr.).

{101} *Mullah* (arabă) – preot, teolog.

{102} *Mntalim* (arabă) – elev al unei şcoli teologice musulmane.

{103} *Koşkoldi* (kumâkă) – sănătate, pace vouă.

{104} *Saubul* (kumâkă) – să fii sănătos.

{105} *Iakşi, bek iakşi* (tătară) – bine, foarte bine.

{106} *Kistini* – popor din Caucaz.

{107} *Taricat* (arabă) – cod de legi morale cu caracter religios la musulmani.

{108} *Şariat* (arabă) – cod de legi musulman, bazat pe *Coran.*

{109} Obicei devenit lege prin îndelungată aplicare; drept uzual la musulmani, având aceeaşi putere ca şi *Şariatul.*

{110} Brav flăcău (kumâkă).

{111} *Gurda* – săbii şi pumnale foarte prețuite în Caucaz, numite aşa după numele meşterului Gurda.

{112} Munteni voluntari în rândurile trupelor ruseşti.

{113} *Argutinski-Dolgorukov* (1707–1555) – general-adjutant; a condus operațiunile contra lui Hagi-Murad la Tabasuran.